DÜNYA SAVAŞLARI ARASI DÖNEMDE YAZILAN TÜRK VE İNGİLİZ ROMANLARINDA BİR SOSYAL OLGU OLARAK İNTİHAR

İrem ALAKUŞ
181154108

DOKTORA TEZİ
Sosyoloji Anabilim Dalı
Sosyoloji Doktora Programı
Danışman: Doç. Dr. Berfin VARIŞLI

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Şubat, 2025

DÜNYA SAVAŞLARI ARASI DÖNEMDE YAZILAN TÜRK VE İNGİLİZ ROMANLARINDA BİR SOSYAL OLGU OLARAK İNTİHAR

İrem ALAKUŞ
181154108
ORCID: 0000-0003-1659-4408

DOKTORA TEZİ
Sosyoloji Anabilim Dalı
Sosyoloji Doktora Programı
Danışman: Doç. Dr. Berfin VARIŞLI

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Şubat, 2025

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

İREM ALAKUŞ'ın "Dünya Savaşları Arası Dönemde Yazılan Türk ve İngiliz Romanlarında Bir Sosyal Olgu Olarak İntihar" başlıklı tezi 12.02.2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği" nin ilgili maddeleri uyarınca Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi oy birliğiyle/oy çokluğuyla, başarılı/başarısız olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı. Adı ve Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı)	Doç.Dr.Berfin VARIŞLI (Danışman) Maltepe Üniversitesi	.....
Üye	Prof.Dr.Nurgün OKTİK Maltepe Üniversitesi	.....
Üye	Dr.Öğr.Üyesi Ceren ALKAN Maltepe Üniversitesi	.....
Üye	Prof.Dr.Özgür SARI Sinop Üniversitesi	.....
Üye	Doç.Dr.Orhan BİNGÖL Sinop Üniversitesi	.....

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

Bu belge, Yükseköğretim Kurulu tarafından 19.01.2021 tarihli "Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge" ile bildirilen 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında gizlenmiştir.

TEŞEKKÜR

Tez sürecimde çalışmalarımı her daim değerli katkılarıyla zenginleştirip, engin bilgi birikimini paylaşmaktan çekinmeyen Prof. Dr. Nurgün Oktik'e sonsuz minnettarım; onun her bir yorumu bana yeni bir perspektif kazandırmış ve çalışmamı geliştirme konusunda beni motive etmiştir. Desteklerini hissettiren, fikirleri ve yorumlarıyla tezimi iyileştirmeye çalışan bana yol gösterip, farklı pencereler açan Prof. Dr. Özgür Sarı'ya içten teşekkürlerimi borç bilirim. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana rehberlik eden, bilgi ve deneyimiyle tez yolculuğumu aydınlatan çok değerli danışman hocam Doç. Dr. Berfin Varışlı'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Kendisinin desteği, ilham verici yorumları ve sabrı olmasaydı bu tezi tamamlamam çok daha zor olurdu. Tüm bu süreçte, en büyük dayanaklarım olan sevgili aileme, gösterdikleri sabır, sevgi ve sınırsız destekleri için minnettarım. Onların bana duyduğu inanç ve verdiği güç, bu çalışmayı tamamlamamda en büyük yardımcım olmuştur. Bu zorlu yolculuğumda yanımda olan ve bana her daim güven veren anneme, babama, eşime ve oğluma her zaman benimle oldukları ve motivasyonumu korumamı sağladıkları için derin bir teşekkür borçluyum. Bu tezin her sayfasında onların emeği ve katkısı bulunmaktadır.

İrem ALAKUŞ

Şubat, 2025

ÖZET

DÜNYA SAVAŞLARI ARASI DÖNEMDE YAZILAN TÜRK VE İNGİLİZ ROMANLARINDA BİR SOSYAL OLGU OLARAK İNTİHAR

İrem Alakuş
Doktora Tezi
Sosyoloji Anabilim Dalı
Sosyoloji Doktora Programı
Danışman: Doç. Dr. Berfin Varışlı
Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2025

Bu doktora tezi, I. ve II. Dünya Savaşları arasında yazılmış Türk (*Dudaktan Kalbe, Fatih-Harbiye, Mezar Kazıcılar*) ve İngiliz (*Bayan Dalloway, Cesur Yeni Dünya, On Kişiydiler*) romanlarında yer alan intihar olgusunu sosyolojik bir perspektiften incelemektedir. Çalışmada, bu romanlardaki karakterlerin intihar eylemine yönelme sebepleri, toplumsal bağlamları ve dönemin sosyo-ekonomik koşulları ışığında ele alınmaktadır. Savaşlar, ekonomik buhranlar, modernleşme ve geleneksel değerlerin erozyonu gibi faktörlerin bireyleri intihara sürükleyen toplumsal etkileri araştırmanın merkezinde yer almaktadır. Durkheim'ın intihar teorisi temel alınarak, intiharın daha çok toplumsal bir olgu olarak nasıl şekillendiği irdelenmiştir. Bu bağlamda, tezin amacı, iki farklı kültürel ve coğrafi bağlamdaki edebi eserlerde intiharın sosyolojik temellerini anlamak, savaşlar arası dönemin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisini ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: İki savaş arası dönem, roman, intihar, Durkheim, toplumsal.

ABSTRACT

SUICIDE AS A SOCIAL FACT IN TURKISH AND ENGLISH NOVELS WRITTEN IN INTERWAR PERIOD

İrem Alakuş
PhD Thesis
Department of Sociology
Sociology Doctoral Programme
Thesis Advisor: Assoc. Prof. Berfin Varışlı
Maltepe University Graduate School, 2025

This dissertation examines the phenomenon of suicide in Turkish (*Dudaktan Kalbe*, *Fatih-Harbiye*, *Grave Diggers*) and British (*Mrs. Dalloway*, *Brave New World*, *Ten People*) novels written between World Wars I and II from a sociological perspective. The reasons why the characters in these novels commit suicide are analyzed in the light of their social contexts and the socio-economic conditions of the period. The social effects of factors such as wars, economic depressions, modernization and the erosion of traditional values that lead individuals to suicide are at the center of the study. Based on Durkheim's theory of suicide, how suicide is shaped as a social phenomenon is analyzed. In this context, the aim of the thesis is to understand the sociological foundations of suicide in literary works from two different cultural and geographical contexts and to reveal the impact of the interwar period on individuals and societies.

Keywords: Interwar Period, novel, suicide, Durkheim, social.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ii

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI iii

TEŞEKKÜR iv

ÖZET v

ABSTRACT vi

İÇİNDEKİLER vii

TABLOLAR LİSTESİ x

KISALTMALAR xi

1. GİRİŞ 1

1.1 Problem 4

1.2 Amaç 6

1.3 Önem 7

1.4 Varsayımlar 8

1.5 Sınırlıklar 9

1.6 Tanımlar 9

2. İNTİHAR 11

2.1 Sosyoloji ve İntihar 17

2.1.1 Durkheim'ın intihar teorisi 17

2.1.2 Durkheim sonrası intihar teorisi 23

2.1.2.1 Halbwach'ın intihar teorisi 23

2.1.2.2 Martin ve Gibbs'in intihar teorisi 24

2.1.2.3 Henry ve Short'un intihar teorisi 24

2.1.2.4 Douglas'ın intihar teorisi 25

3. DÖNEMİN TÜRKİYE'SİNE VE İNGİLTERE'SİNE SOSYAL, POLİTİK VE EKONOMİK BİR BAKIŞ 26

3.1 Türkiye'de Modernleşmenin Kısa Tarihi 26

3.1.1 Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı sonrası dönem 49

3.1.2 Türkiye'de büyük buhranın etkileri 56

3.1.3 Türkiye'de II. Dünya Savaşı öncesi dönem 60

3.2 İngiltere'de Modernleşmenin Kısa Tarihi 64

3.2.1 İngiltere'de I. Dünya Savaşı sonrası dönem 85

3.2.2 İngiltere'de büyük buhranın etkileri 90

3.2.3 İngiltere'de II. Dünya Savaşı öncesi dönem 93

4. EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ 99

5. YÖNTEM 114

5.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi 114

5.2 Araştırmanın Yöntemi 115

6. BULGULAR VE TARTIŞMA 120

6.1 İki Dünya Savaşı Arasında Yazılan Türk ve İngiliz Romanlarına Sosyolojiden Bakmak 120

6.1.1 Dudaktan Kalbe (1925) 120
6.1.2 Fatih- Harbiye (1931) 139
6.1.3 Mezar Kazıcılar (1939) 153
6.1.4 Bayan Dalloway (1925) 167
6.1.5 Cesur Yeni Dünya (1932) 181
6.1.6 On Kişiydiler (1939) 194
6.2 Romanların Teknik Analizi 208
6.2.1 Ölüm 208
6.2.2 Bunalım 210
6.2.3 Savaş 211
6.2.4 Modernleşme 213
7. SONUÇ VE ÖNERİLER 218
KAYNAKÇA 233
ÖZ GEÇMİŞ 254

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Nitel içerik analizi..... 117

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

BBFC : İngiliz Film Sansür Kurulu

BUF : İngiliz Faşist Birliği

IPL : Bağımsız İşçi Partisi

NAWCS : Ulusal Kadın Kulüpleri Birliği

LNSWS : Londra Ulusal Kadın Oy Hakkı Derneği

NUWM : Ulusal İşsiz İşçiler Hareketi

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TDK : Türk Dil Kurumu

WLL : Kadın İşçi Birliği

1. GİRİŞ

Bu tez, 1. ve 2. Dünya Savaşları arasında yazılmış olan Türk ve İngiliz romanlarında intihar temasını sosyolojik bir perspektiften incelemektedir. Savaşlar arası dönemde toplumsal ve bireysel dönüşümler, savaşın yıkıcı etkileriyle derinleşmiş, insan hayatının anlamı, bireyin toplumla olan ilişkisi ve bireyin yalnızlık ya da yabancılaşma hissi daha belirgin hale gelmiştir. Bu tez, Türk edebiyatından *Dudaktan Kalbe* (Reşat Nuri Güntekin), *Fatih-Harbiye* (Peyami Safa) ve *Mezar Kazıcılar* (Aka Gündüz); İngiliz edebiyatından ise *Bayan Dalloway* (Virginia Woolf), *Cesur Yeni Dünya* (Aldous Huxley) ve *On Kişiydiler* (Agatha Christie) adlı eserleri temel alarak, dönemin toplumsal çalkantılarının birey üzerindeki etkilerini intihar teması üzerinden, Durkheim'in *İntihar* çalışmasına dayandırarak analiz etmeyi amaçlamaktadır.

İngiliz Dili ve Edebiyatı mezunu olarak tezin araştırmacısı, İngiliz edebiyatına olan ilgisinden ötürü, Türk romanlarının yanında İngiliz romanlarını da bu tezin inceleme konusu olarak seçmiştir. Bu romanların tümü Türk ve İngiliz toplumlarınki savaş sonrası dönüşümleri içermektedir. Bu dönüşümlerle intiharlar da yakından ilişkilidir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası, Türkiye ve İngiltere'nin 1920'lerdeki toplumsal yapıları ve ekonomik durumları belirgin bir değişim göstermiştir. 1929'da Büyük Buhran'ın etkileri ile mücadele eden her iki ülke, 1930'ların sonunda İkinci Dünya Savaşı kapıdayken farklı hazırlık koşulları ve toplumsal dinamiklerle yüzleşmiştir. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesiyle Cumhuriyet'in ilan edildiği bir süreçten geçmiş, Cumhuriyet'in ilanı (1923) ve Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimleri, Türkiye'de köklü bir Batılılaşma ve modernleşme süreci başlatmıştır. Bu dönemde laiklik ilkesinin benimsendiği, hukuk sisteminin Batı'ya göre yeniden düzenlendiği ve eğitimde modernleşme hamlelerinin yapıldığı görülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda da adımlar atılmış ve kadınlara çeşitli haklar tanınmıştır.

Türkiye, bu 1929 ekonomik küresel krizi kendi ekonomik ve toplumsal koşullarına göre yaşamış ve krizin etkisiyle devletin ekonomide daha fazla rol almasını sağlayan devletçilik politikaları öne çıkmıştır. Türkiye, bu dönemde tarım ve sanayiyi geliştirmek için ekonomik planlama yapmaya ve sanayi yatırımlarına yönelmeye başlamıştır. Bu

süreçte Sümerbank ve Etibank gibi kamu kuruluşları kurularak yerli üretim teşvik edilmiş ve dışa bağımlılık azaltılmaya çalışılmıştır. 1930'lar, Türkiye'de milliyetçilik, devletçilik ve laiklik ilkelerinin pekiştirildiği bir dönem oldu. Sanayileşme çabaları artarken, İkinci Dünya Savaşı'na hazırlık olarak ordu güçlendirilmiştir. Türkiye savaşın patlak vermesiyle birlikte tarafsızlık politikası benimseyerek savaşa doğrudan katılmamaya çalışmış ancak sınır güvenliği ve iç istikrar sağlanması için önlemler almıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere ise, işgücü kayıpları, ekonomik sıkıntılar ve toplumsal değişimlerle mücadele etmiştir. Kadınların savaş sırasında işgücüne dahil olmaları toplumsal cinsiyet rollerinde değişimlere yol açmış, 1926 Genel Grevi ve işçi hareketleri, işçi haklarının iyileştirilmesi için önemli adımlar atmıştır. İngiltere için 1920'ler ekonomik sıkıntılar, sosyal reformlar ve sömürgecilikten kaynaklanan problemlerle geçmiştir. Büyük Buhran, İngiltere ekonomisini derinden sarsmıştır. İşsizlik oranları hızla artmış ve bu dönemde işçi sınıfı büyük zorluklar yaşamıştır. Bu ekonomik kriz, İngiltere'de sosyal refah politikalarının geliştirilmesine yönelik talepleri artırmıştır. John Maynard Keynes gibi ekonomistlerin önerdiği devlet müdahalesi yaklaşımı öne çıkmaya başlamış ve ekonomik krizin siyasi etkileri ise İşçi Partisi'nin giderek daha popüler hale gelmesine neden olmuştur. 1930lar ve İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde İngiltere, Almanya'nın hızla silahlanmasına karşın barışçıl bir politika izleme çalışsa da Nazi tehdidinin artmasıyla birlikte orduya yatırım yapmaya ve savaş hazırlıklarını artırmaya başlamıştır.

Bu iki ülke, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından farklı reformlarla kendi modernleşme süreçlerini yaşarken, Türkiye, Cumhuriyet'in verdiği ivmeyle yeni bir devlet kurma çabasında toplumsal dönüşüm ve ekonomik kalkınmaya ağırlık verirken, İngiltere savaşın yarattığı yaraları sarmak ve sömürgelerdeki direnişlerle mücadele etmekle meşgul olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na girerken, her iki ülkenin de kendine özgü hazırlıkları ve zorlukları bulunmaktaydı; Türkiye savaş dışında kalmaya çalışırken, İngiltere Nazi Almanya'sına karşı direnişe hazırlık yapmaktaydı.

Edebiyat sosyolojisi, edebiyatın toplumsal yapılar, kültürel normlar ve insan ilişkileri ile nasıl etkileşimde bulunduğunu inceleyen bir disiplindir. Bu alan, edebi eserlerin, yazarların ve okurların sosyal bağlamları içinde nasıl şekillendiğini anlamaya yönelik bir

çerçeve sunmaktadır. Edebiyat sosyolojisi, yalnızca metinlerin içeriklerini değil, aynı zamanda bu metinlerin üretim süreçlerini, dağıtımını ve tüketimini de analiz etmektedir. Bu bağlamda, edebiyat, toplumun bir yansıması olarak görülürken, toplumsal değişimlerin, ideolojilerin ve güç dinamiklerinin bir aracı haline geldiği düşünülebilir. Edebiyat ve sosyoloji, toplumu anlamak ve analiz etmek için birbirini tamamlayan iki disiplindir. Sosyoloji, toplumun yapısını, kurumlarını ve bireyler arasındaki etkileşimleri incelerken, edebiyat bu dinamikleri sanatsal bir biçimde yansıtarak insan deneyimini derinlemesine ele almaktadır. Bir roman, öykü ya da şiir, bireylerin toplumsal konumlarını, çatışmalarını ve kültürel kodlarını anlamamıza olanak tanıyan zengin bir gözlem alanı sunar. Birçok roman karakterinin kaderi, içinde bulunduğu sosyal yapının bir yansımasıdır.

Edebiyat, bireysel hikâyeler üzerinden geniş toplumsal süreçleri anlamamıza yardımcı olurken, sosyoloji de edebiyatı anlamlandırmada sistematik bir yöntem sunmaktadır. Toplumsal değişimlerin, sınıf çatışmalarının, göç, savaş, cinsiyet rolleri gibi konuların edebi metinlerde nasıl temsil edildiği, sadece edebi incelemeler için değil, sosyolojik araştırmalar için de önemlidir. Bu nedenle, sosyoloji ve edebiyat arasındaki bağ, her iki disiplinin de toplumsal gerçekliği kavrama çabalarını besleyen ve derinleştiren bir etkileşimdir.

Edebiyat sosyolojisinin önemi, edebi eserlerin anlamının ve değerinin yalnızca bireysel bir yaratıcılıkla değil, aynı zamanda toplumsal koşullarla da belirlendiği gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bu disiplin, edebiyatın toplumsal eleştirinin bir aracı olarak nasıl kullanılabileceğini ve edebi metinlerin toplum üzerindeki etkisini incelemektedir. Örneğin, bir romanın karakterleri, olay örgüsü ve açıkça gösterilen ya da yazarın yaşadığı dönemin sosyal ve politik koşullarını yansıtabilir. Dolayısıyla, edebi eserlerin analizi, yalnızca sanatsal bir inceleme değil, aynı zamanda toplumsal gerçekliklerin bir değerlendirmesidir.

Ayrıca, edebiyat sosyolojisi, edebiyatın kimlik, sınıf, cinsiyet ve etnik gruplar gibi sosyal kategorilerle nasıl ilişkilendiğini ortaya koyar. Bu sayede, edebiyatın çok katmanlı ve dinamik bir yapı olarak nasıl geliştiğini anlamak mümkün olur. Toplumsal değişimlerin edebiyat üzerindeki etkilerini araştırmak, bireylerin ve toplumların bu eserlerden nasıl

etkilendiğini ve bu eserlerin toplumsal bellekte nasıl yer ettiğini anlamak açısından büyük önem taşır. Sonuç olarak, edebiyat sosyolojisi, edebiyatın sadece bir sanat dalı değil, aynı zamanda sosyal bir olgu olduğunu vurgulayarak, insan deneyimlerini anlamada güçlü bir araç sunar.

İki dünya savaşı arası dönem hem İngiltere hem de Türkiye'de sosyopolitik dalgalanmaların, toplumsal değişimlerin ve bireysel bunalımların yoğun şekilde hissedildiği bir dönemdir. Bu dönemde, İngiltere'de kaleme alınan *Bayan Dalloway, Cesur Yeni Dünya* ve *On Kişiydiler,* edebiyat sosyolojisi açısından, bireysel kimliğin, toplumsal normların ve modernleşme süreçlerinin bir yansıması olarak ele alınacaktır. Bu eserler, toplumsal yapının birey üzerindeki etkilerini irdeleyerek dönem insanının ruh halini yansıtmaktadır.

Türkiye'de ise aynı dönemde yazılmış olan *Dudaktan Kalbe, Fatih-Harbiye* ve *Mezar Kazıcılar* adlı eserlerin, toplumsal modernleşme sancılarını ve Doğu-Batı ikilemini nasıl gözler önüne serdiği irdelenecektir. Edebiyat sosyolojisi bağlamında bu eserler, toplumun batılılaşma çabası ve bu esnada geleneksel değerler arasında nasıl sıkıştıklarını göstermektedir. Bu eserlerde iç içe geçen toplumsal ve bireysel krizler, toplumsal yapının bireyin yaşamını şekillendirmedeki rolü sosyolojik bir perspektifle ortaya konmaya çalışılacaktır. Kısaca, İngiltere ve Türkiye'de yazılan bu altı eser, iki ülkenin toplumsal yapısındaki farklılıkları ve benzerlikleri anlamak için sosyolojik açıdan değerli kaynaklardır. Bu çalışmada, Durkheim'in intihar teorisine dayanarak, romanlardaki intihar vakalarının toplumsal yapıya bağlı sebeplerle ortaya çıktığı gösterilecektir.

1.1 Problem

İntiharlar, Durkheim'in da iddia ettiği gibi, yalnızca bireyin kendisini ilgilendiremeyecek kadar toplumla bağlantılıdır. Bu olgu, sosyolojik perspektiften daha iyi ve eksiksiz anlamlandırılabilir. Durkheim'ın *İntihar* çalışmasıyla temel yaklaşımı, Giddens'a göre (2010: 144) intihar üzerine daha önce yazılmış pek çok çalışmayı referans alsa da onun esas vurgusu, intihar oranlarının açıklanması ile bireysel intihar vakalarının nedenlerinin araştırılması arasında keskin bir analitik ayrım yapılması gerektiği fikrine dayanmaktadır. 19. yüzyıl istatistikçileri, bir toplumdaki intihar oranlarının yıllar içinde belirli periyodik dalgalanmalarla tipik olarak istikrarlı bir dağılım gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Bu

araştırmacılara göre, intihar oranlarının düzenli bir dağılım sergilemesinin, coğrafi, biyolojik ya da toplumsal faktörlere bağlı olması gerekir. Durkheim, bu oranların açıklanmasında coğrafi ve biyolojik faktörlere ilişkin argümanları detaylı bir şekilde ele almış ve bu iki faktörün yetersiz olduğunu savunmuştur. Ona göre, intihar oranlarının düzenli örüntülerini anlamak için esasen toplumsal faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Durkheim, *İntihar*'ın esas hareket noktasını şu şekilde özetlemektedir: Herhangi belirli bir anda, toplumun ahlâkî yapısı iradi ölümlerin önkoşulunu oluşturur. Bu yüzden, her insanı kendine zarar vermeye iten, belirli miktarda enerji içeren kolektif bir güç vardır. İlk bakışta sadece kurbanın tabiatını yansıtır görünen edimleri gerçekte bu edimlerin dışsal ifadesi olan toplumsal bir koşulun tamamlayıcı bir parçası ve uzantısıdır. (Durkheim, 2013:310). Durkheim için intihar, bireysel ve toplumsal arasındaki uyumun bozulduğunun işaretidir. Durkheim, bireyin yalnızca kendisini etkileyen bir davranışının, sadece psikolojinin ele aldığı bireysel faktörlere bağlı olmadığını; aksine, böyle bir davranışın deneysel araştırmalarla ortaya konulabilecek toplumsal bir yönü de bulunduğunu ortaya koyma fırsatı elde etmiştir (Coenen-Huther, 2013: 64). Durkheim, psikolojinin intiharı anlamakta alakasız olduğunu iddia etmez. Psikoloğun asıl katkısı, Giddens'a göre (2010: 149), intihar edimiyle ilişkili toplumsal koşullar içinde (anomi gibi bir durumda) yer aldıkları durumlarda bireyleri yönlendiren özel güdüler ve koşulları araştırmaktır.

Dünya savaşları arası dönem hem Türkiye'de hem de İngiltere'de hızlı, sosyal ve kültürel değişimlerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Savaşların getirdiği yıkım, ekonomik krizler, yeni ideolojik akımlar, geleneksel değerlerin çöküşü, modernleşme sancıları ve savaşın yarattığı travmalar bireylerin toplumla olan ilişkilerini yeniden değerlendirmelerine neden olmuştur. Bu değişimler, ele alınan iki ülkede de kimi bireylerin intiharına neden olmuştur. Bu durumun edebiyattaki yansımaları hem tarihsel hem de sosyolojik olarak çok şey anlatmaktadır.

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı sonrası (*Dudaktan Kalbe, Bayan Dalloway*), Büyük Buhran dönemi (*Fatih-Harbiye, Cesur Yeni Dünya*) ve İkinci Dünya Savaşı öncesinde (*Mezar Kazıcılar, On Kişiydiler*) yazılan Türk ve İngiliz romanlardaki intihar olgularını inceleyerek bunları, birey ve toplum arasındaki var olan karmaşık ilişkiler, karakterlerin

toplumsal düzenle yaşadığı uyumsuzluklar ve modernleşmenin toplum ve birey üzerindeki olumsuz etkilerine bağlamaya çalışmıştır.

Bu bağlamda, tez, intiharın bireysel bir eylem olmanın ötesinde, toplumsal yapılarla etkileşim içinde nasıl anlam kazandığını ve bu dönemdeki sosyo-kültürel yapının birey üzerinde nasıl bir yük oluşturduğunu araştıracaktır.

1.2 Amaç

Bu çalışma, Durkheim'ın *İntihar* çalışmasını temel alarak, İki Dünya Savaşı arasında yazılan hem Türk hem de İngiliz romanlarında geçen intihar vakalarının içerik çözümlemelerini ele almayı amaçlamıştır. Sınanan araştırma soruları şu şekildedir;

1. İntiharlar toplumsal koşullardan nasıl etkilenirler?
2. Romanlarda toplumların yaşadığı sosyal değişimlerin etkileri nelerdir?
3. Savaş sonrasında ve savaşın neden olduğu ekonomik ve politik buhran dönemlerinde bireylerin toplumla ilişkisinde olumsuz yönde değişiklikler yaşanması muhtemel midir ve bu tarz değişimler/dönüşümler ise bireyi intihara sürükleyebilir mi?
4. Dünya savaşları arası dönemde, yaşadığı buhranlı dönemden yazarlar da etkilenmişler midir ve bu ruh halini eserlerine taşımışlar mıdır?
5. Karakterleri intihara iten nedenler toplumsal mıdır? Romanlarda, birey-toplum ilişkisinde bozulmalar, toplumun düzenleyici etkisinin artması intiharı tetiklemekte midir?

Bu tezde, dünya savaşları arasında yazılan İngiliz ve Türk romanlarında yer alan intihar olgusu, yazarların yaşadıkları toplumlarda gözlemledikleri sosyal değişimler, bireysel yabancılaşma, hızlı modernleşme, toplumsal normların dönüşümü gibi temel sosyolojik etkenlerle bağlantılı olarak ele alınmıştır. *Bayan Dalloway* (Virginia Woolf), *Cesur Yeni Dünya* (Aldous Huxley), *On Kişiydiler* (Agatha Christie) romanlarında, savaş sonrası İngiltere'de ortaya çıkan toplumsal çöküntü, yabancılaşma ve bireyin kendi içinde hissettiği değersizlik gibi temalar, intihar olgusunu derinleştirerek romanların merkezine taşır. Aynı dönemde Türk edebiyatında yer alan *Dudaktan Kalbe* (Reşat Nuri Güntekin), *Fatih-Harbiye* (Peyami Safa) ve *Mezar Kazıcılar* (Aka Gündüz) romanlarında bireyin geleneksel değerler ile modernleşme sürecindeki çatışması, aşk, sosyal baskılar ve içsel çatışmalar intihara dair çarpıcı anlatılar sunmaktadır.

Bu çalışma, edebi eserlerdeki karakterlerin intihar eğilimlerini toplumsal faktörler çerçevesinde inceleyerek, bireyin kendini toplum içinde konumlandırma biçimlerini, toplumsal normların değişiminin bireyler üzerindeki etkilerini ve sosyolojik bir çerçevede bireysel yalnızlık ve varoluşsal boşluk gibi temaların nasıl yansıtıldığı analiz edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, Emile Durkheim'ın intihar teorisinden ve diğer sosyolojik kuramlardan yararlanılarak, karakterlerin içsel yolculuklarının toplumsal arka plan ile ilişkisi ortaya konulmuştur.

1.3 Önem

Bu tez, dünya savaşları arası dönemde yazılmış İngiliz ve Türk romanlarında intihar temasını sosyolojik bir çerçevede inceleyerek, edebi eserlerde birey ve toplum arasındaki çatışmanın nasıl işlendiğini ortaya koymayı amaçladığı için önem taşımaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrası toplumsal değişimlerin bireyler üzerindeki etkilerini anlamak, modern toplumların oluşum sürecini ve savaşların travmatik izlerini değerlendirmek için değerli bir bakış açısı sunar. Bu dönemde yazılan seçilen İngiliz romanlarında (*Bayan Dalloway, Cesur Yeni Dünya* ve *On Kişiydiler*) bireyin yalnızlık ve değersizlik duyguları, toplumun normatif yapılarıyla çatışma halinde ortaya çıkarken, Türk romanlarında (*Dudaktan Kalbe, Fatih-Harbiye* ve *Mezar Kazıcılar*) modernleşmenin getirdiği kültürel ve ahlaki değişimlerle birlikte, bireyin geleneksel toplum yapısı içindeki aidiyet arayışı ele alınmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrası oluşan yoksulluk ve maddi kaygılar, aile ve toplum yapısındaki değişimlerin izini sürmek hem İngiliz hem de Türk romanlarında mümkündür.

Bu romanlar, içerik analizi yoluyla, intiharın bireysel bir tercih olarak görülmesinin ötesine geçerek, toplumsal yapılar ve değişim süreçleri ile nasıl ilişkili olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Durkheim'in intihar teorisi ışığında yapılan incelemeler, bireyin psikolojik ve sosyal bağlam içinde nasıl şekillendiğini ve toplumdaki değişimlerin birey üzerindeki etkilerini daha derinlemesine anlamamızı sağlamaktadır. Her toplumun edebiyatı, o toplumun toplumsal gerçekliğiyle iç içedir. Bu, romanlarda yazanlar kadar yazmayanlarla okuyucuya verilebilir. Bu tez, edebi eserlere yansıyan dönemin toplumsal yapıları ve değişimleri hakkında önemli bilgiler sağlamayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, savaş sonrası travma, modernleşme ve geleneksel yapıların çelişkisi gibi temaların bireylerde yarattığı derin etkilerin intihar olgusu ile nasıl yansıdığını anlamak hem edebiyat çalışmalarına hem de sosyolojiye katkı sunar. Bu nedenle, bu tezin hem tarihsel bir dönemin toplumsal yapısını anlamak isteyen araştırmacılar hem de edebiyat sosyolojisiyle ilgilenen akademisyenler için başvurulabilecek bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

Dünya savaşları arası dönemde kaleme alınan İngiliz ve Türk romanlarındaki intihar olgusunu sosyolojik olarak karşılaştırmalı bir biçimde inceleyen bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu anlamda, bu çalışma bahsi geçen yılların İngiltere'si ve Türkiye'sinin ekonomik, siyasi ve toplumsal hayatına ışık tutacak ve romanlardaki intihar edimini her iki toplumda da sosyolojik olarak farklılıklara dikkat çekerek ele alacaktır. Bu çalışmamanın diğer bir önemi ise, ekonomik krizler sürecinde intihar kavramının nasıl sunulduğunu gösterecek olmasıdır. Bu anlamda, literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

1.4 Varsayımlar

1. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte, savaşa giren ülkelerde ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümler yaşanmıştır.
2. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arası dönem, Avrupa'da pek çok ülkeyle beraber Türkiye için de bir buhran dönemidir.
3. İntiharların nedenleri toplumsaldır. Romanlarda da bunu görmek mümkündür.
4. Büyük Buhrandan dünyadaki pek çok ülke etkilenmiştir.
5. Büyük Buhranın neden olduğu ekonomik dalgalanma toplumsal yaşama da olumsuz etki etmiştir.
6. Büyük Buhrandan Türkiye de etkilenmiştir.
7. Türkiye'nin kuruluş yıllarındaki tek partili dönem çeşitliliğe, özgürlüklere yeterince olanak vermemiştir.
8. Cumhuriyetin söylemleri taşradaki halka erişmekte başarılı olamamıştır.
9. İngiltere Büyük Buhrandan fazlasıyla etkilenmiş. II. Dünya Savaşı'na hazırlık yaptığı için orduya fazla ödenek harcamıştır.

1.5 Sınırlıklar

Yalnızca Dünya Savaşları arası dönemi (1918-1939) kapsayan Türk ve İngiliz romanların araştırmaya dahil edilecek olması, yani 1925-1929-1939 olmak üzere üç ayrı döneme ait hem Türkiye'den hem İngiltere'den 3'er eser seçilmesi bu araştırmanın en büyük sınırlılıklarından biridir. Romanlar üzerinden içerik analizine başvurulacak olması, yani nicel bir araştırma yöntemiyle desteklenmeyecek olması da bir diğer sınırlılıktır.

"Kaçmaya, düş kurmaya ya da aksine düşünmeye ve parasız kültür edinmeye izin verdiği ölçüde her yazı"nın edebiyat olabileceğini savunan Robert Escarpit (1992: 25), edebiyat sosyolojisinin dört sac ayağı olduğunu belirtir: 'yazar', 'okur', 'eser/kitap', "dağıtım/ yayım' (Escarpit, 1992). Bu açıklamaya göre, şu anki çalışma daha çok yazar ve eser unsurlarını irdeleyecektir. Bu da bir çeşit sınırlılıktır.

1.6 Tanımlar

Birinci Dünya Savaşı: 28 Temmuz 1914'te başlayıp 11 Kasım 1918'de sona eren Avrupa merkezli evrensel bir savaştır.

Buhran: "Bunalım, bunluk, kriz" (TDK sözlüğü, 2021).

Büyük Buhran 1929 (Big Depression): 1929'nun Ekim ayında Wall Street Borsası'nın çöküşüyle başlayan Büyük Buhran; yalnıca Amerika Birleşik Devletleri'ni etkilemekle kalmamış, tüm dünyada bir ekonomik krizin tetikleyicisi olmuştur (Terzioğlu ve Çağla, 2021:871).

İkinci Dünya Savaşı: İnsanlık tarihinin en büyük ve en ölümcül çatışması olan İkinci Dünya Savaşı'na 50'den fazla ülke katılmış ve dünyanın neredeyse her yerinde kara, deniz ve havada savaşılmıştır. İkinci Dünya Savaşı olarak da bilinen bu savaşa kısmen Büyük Buhran'ın yarattığı ekonomik kriz ve Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından çözülemeyen siyasi gerilimler neden olmuştur. Nazi Almanyası'nın 1939'da Polonya'yı işgal etmesiyle başlayan savaş, Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombalarının atılmasının ardından Japonya'nın ABD'ye teslim olduğu 1945 yılına kadar tüm dünyayı kasıp kavurmuştur. Dünya Savaşı'nın sonunda, 55 milyonu sivil olmak üzere tahminen 60 ila

80 milyon insan ölmüş, Avrupa ve Asya'daki çok sayıda şehir enkaza dönmüştür (History, 2024)

Dünya Savaşları Arası Dönem: Avrupa'nın ardından tüm dünyanın bir dünya savaşından diğerine sürüklenişine zemin hazırlayan bir dönemdir (Koylu, 2013).

İntihar: Ölen şahıs tarafından ölümle sonuca ereceği bilinerek yapılan olumlu ya da olumsuz bir fiilin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüm olayına intihar denir.

Bencil intihar (Egoistik): Bu intihar çeşidinde bireyi yaşama bağlayan toplmusal bağlar çözülmüştür ve bireyin toplumla paylaşacak bir şeyi kalmamıştır (Durkheim, 2013: 209)

Özgeci İntihar (Elcil): Toplumla fazla bütünleşmenin neden olduğu intihar çeşididir. İlerlememiş toplumlarda, ecelini bekleyerek ölmek toplum tarafından hoş karşılanmadığı için bireyler intihara yönelmektedirler (Durkheim, 2013: 222)

Kuralsız İntihar (Anomik): Toplumun düzenleyici gücü, bütünleştirici gücü kadar önemlidir. Sanayi veyahut mali krizlerin intihar oranlarını yükseltmesini Durkheim, insanların fakirleşmesine değil ortaya çıkan kriz sonucu toplumsal düzende bir karışıklık meydana gelmesine bağlar. Ona göre, birden ortaya çıkan gelir artışı ya da beklenmedik bir felaket sonucu toplumda başvurulan düzenlemeler insanı intihara sürükler (Durkheim, 2013: 246-248).

Kaderci İntihar (Fatalistik): Bu intiharlarda, toplumun bireyleri fazla disiplin ile düzenlemeye çalışması söz konusudur (Durkheim, 2013:284).

Edebiyat Sosyolojisi: Edebiyatı sosyal bir olgu olarak inceleyen bir disiplindir ve bu inceleme, iki meselenin sorgulanmasını gerektirmektedir: Edebi eserleri üreten, tüketen, yargılatan pek çok insan ve kurumun da içinde olduğu 'toplumsal bir olgu' olarak edebiyatın ve sosyal konuların, bir döneme dair temsillerin edebi metinlerdeki yansımasının (Sapiro, 2019: 13).

İçerik Analizi: Araştırma yöntemi olarak içerik analizi, olguları tanımlayan ve ölçen sistematik ve nesnel bir yöntemdir (Elo ve Kynga, 2007: 108)

2. İNTİHAR

İntihar, Latince'de "kendini öldürme, katletme" anlamına gelen "sui homicidia" veya "sui ipisus homicidium" ifadelerine karşılık gelmekteydi. İlk olarak Fransızca'da Abbé Desfotaines tarafından 1737 yılında "Suicidium" şeklinde kullanılmış ve 1762'de Dictionairre de L'Académie'de yer almıştır. İngilizce'de "suicide" kelimesine karşılık gelen intihar, Türkçe'ye ilk kez Tanzimat Dönemi'nde girmiştir ve Arapça "kurban" kelimesinin karşılığı olan "nahr" sözcüğünden türemiştir (Arkun, 1978: 1). Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlüğü*'nde ise intihar: " Bir kimsenin toplumsal ve ruhsal sebeplerin etkisiyle kendi hayatına son vermesi" (TDK, 2021) şeklinde tanımlanmaktadır.

İntiharlar son derece öznel ve kişiye has davranışlardır (Eskin, 2003: 4) bütün intiharları "tek bir nedene bağlayarak açıklamak mümkün olmayıp intihar ve intihar girişimleri çok yonlu ve karmaşık bir olgudur" (Oktik, 2005: 4). Bir sorunsal olagelen intihar olgusu farklı disiplinlerde farklı tanım ve yaklaşımlarla ele alınmıştır. Eskin, etraflı bir intihar tanımı için 3 temel unsurun dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir: "niyet", "eylem" ve "güdü." Kişi, kendi canına gerçekten kıymak istemiş midir, yoksa bir kaza sonucu mu bu eylemi gerçekleştirmiştir? Kişi kendini öldürmek için eylem gerçekleştirmiş midir? Bir hadisenin intihar kabul edilmesi için kişinin eylemde bulunması gerekli midir? Kişiyi intihara iten nedenler ve kişinin bundaki amacı nelerdir? şeklinde sorulara odaklanmak gerekmektedir (Eskin, 2003: 5).

İntihar, strese neden olan yaşam koşullarına karşı reaksiyon gösteren normal kişilerden, ciddi ruhsal rahatsızlıklar yaşayan hastalara kadar toplumda pek çok kişide görülebilmektedir. İntihar eyleminde bulunan kişi gerçekten ölmeyi diliyor olabileceği gibi, çaresizliğini ve acısını gözler önüne sermek istiyor da olabilir. Bu açıdan intiharı bir çeşit "yardım çağrısı" olarak okumak mümkündür (Can ve Sayıl, 2004: 54) Shneidman ise, derinden hissedilen utanç, suçluluk, aşağılanmanın neden olduğu acı gibi intiharın da, doğası itibariyle psikolojik bir durum olduğundan bahsetmiştir. İntihara neden olan şeyin dayanılmaz ruhsal acı olduğuna dikkat çeken Shneidman, intiharın, farklı bireylerin bu

acıya katlanma eşiğiyle ilgisinin olduğunu iddia etmiştir (Shneidman'dan aktaran Leenaars, 2010: 7).

İntihar, orta çağda edebiyata alınmamıştır. Çünkü, ölümcül bir günah ve ahlaksal açıdan çok kötü olarak kabul edilmiştir. Dante, intiharı günah sayan ortodoks yargıyı hiç sorgulamamış aksine onu onaylamıştır. Bu yüzden de İnferno'nun en dikkat çeken bölümlerinden birisini intihar edenlere ayırmıştır (Alvarez, 2007: 138- 139). Nesir yazarları ahlak değerleri arasında bocalamış ve ikilemden kaçınamamışlardır. Thomas More da benzer şekilde, Ütopya'sında intihar konusuna çok temkinli yaklaşır. Rahipler ve senato tarafından yetki verilmeyen bütün intiharlar cezaya maruz bırakılır ve ceset, düzgün bir merasim olmaksızın aşağılayıcı bir şekilde bataklığa itilir. More'a göre, kendi canına kıymak, çok dikkatli bir şekilde, dinle birlikte verilmesi gereken bir karardır. Ve ancak dayanılmaz bir acıya son vermek için böyle bir karar verilebilir (Minois, 201: 65-67). Rönesans'ın getirdiği sosyolojik ve kültürel devrimler, intihar üzerine düşünmenin yollarını açmıştır (80). Shakespeare'in meşhur "Olmak ya da olmamak" sorusu 1600lerde sorulmuştur (85). Hamlet'te intihara duyulan istek, 1580- 1620 yılları boyunca hem İngiliz hem Avrupa düşüncesine has bir gerginliğin en gerçek ifadesiydi. Bu dönemde yazılan eserlerin pek çoğunda intiharın çok olduğu ya da gerçek hayatta daha fazla insanın intihar ettiği söylenemez. Ancak, o döneme kadar ahlak kurallarının ve kanunların tereddütsüz yargıladığı ve cinayetle eş saydığı intiharın, rönesansla birlikte hakkında yazılan bir konu olması dikkate değer bir şeydi. Belli başlı yargılamalar sorgulamaya evrilmişti (Minois, 2001: 86-88). İntihar edebiyatta ve dramada 1580 ve 1620 yılları arasında olduğu gibi daha sık görülmeye başlandığında, sorunlu jenerasyonun zor zamanlarını atlatmakta muhtemelen iyileştirici bir sosyal rol oynamaktadır (Minois, 2001: 111).

Dinin intihar yaklaşımını engellediği ve intihar eylemini azalttığını iddia eden çalışmalar yapılmıştır. Durkheim, *İntihar* isimli çalışmasında Protestanlar ve Katolikler arasındaki intihar oranlarını karşılaştırmıştır. Katolik kilisesinin toplumsal bütünleşmeyi güçlü kılacak, daha bütüncül bir işleyişe sahip olduğunu ve Protestan Kilisesi'nin özgür sorgulamaya daha çok izin verdiğini ve güçlü bir bütünleşmeye sahip olmadığını göstermeye çalışarak Protestanlar arasında Katoliklerden daha çok intihar eğilimi olduğunu belirtmiştir (Durkheim; 2013: 143). Din, Eskin'e göre, "insanların intiharla

ilgili tutumlarını belirleyen toplumsal kurumlardan en önemlisidir" (Eskin, 2012: 45). Bu doğrultuda İslam'ın intiharla ilgili hükümlerine bakmak gerekir. Kuran-ı Kerim'deki şu ifadeler İslam'ın intihara nasıl yaklaştığını açıkça göstermektedir; "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret hali olması müstesna, mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah sizi esirgeyecektir" (Nisa 4/29). Yahudilerin kanun ve tefsir kitabı Talmut da intiharı günah kabul etmekte ve intihar eden kişi için cenaze töreni yapmayı kabul etmemektedir. Hatta bu kişilerin cesetleri cinayet işleyenlerin ve serserilerinkiyle aynı yere gömülmekteydi (Arkun, 1963: 98). Hristiyanlığın Katolik mezhebinde de intihara karşı çıkılmaktadır:

> Aziz Augustin'e göre intihar günahtır çünkü birey yaşamını vadesinden önce sonladığı için, yaşayarak günahlarından arınma fırsatını yok eder. Hristiyanlıktaki on emirden altıncısı "Öldürmeyin" diyerek öldürmemeyi emretmektedir. Aziz Thomas Aquinas altıncı emre dayanarak, kişinin kendini öldürmesinin Tanrı'ya karşı geliş olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre yaşamı veren de alan da Tanrı'dır. Onun işine karışmak olmaz (Eskin, 2012: 47).

Felsefeciler intiharı ele alırken, intihar eden bireyin bu tarz bir hakka sahip olup olmadığını anlamaya ve intihar davranışının onur ve ahlaki kurallarla ilişkisini saptamaya çalışırlar (Oktik, 2008: 5). Antik Yunanda farklı felsefe okullarının 5 önemli temsilcileri Pitagoras, Platon, Aristoteles, Stoa ve Epiküros'tur. Bu filozoflardan bir kısmı intiharı, erdemlilik göstergesi olarak görürken, diğerleri Tanrı'ya karşı yapılmış bir hakaret, bir kalkışma olarak kabul ederler. Ancak, iki görüş de intiharın kabul edilebilir olması için *"keder, yurtseverlik ve onursuz duruma düşmeme"* (Alvarez 2007: 65) gibi gerekçeler aramışlardır. Pitagoras, Platon ve Aristoteles intihar fikrine karşı çıkmışlardır. Platon, *Yasalar* kitabında, var olan düzene zarar verdiği için intiharı eleştirir ve kendi canına kıyanların mezarlarının ücra bir yerde olmasını ve hatta ne mezar taşı ne de isimleri belirtilmeksizin aşağılayıcı bir şekilde gömülmeleri gerektiğini belirtmiştir. Platon'un en ünlü ve en asi öğrencisi Aristotle da düzeni bozduğunu düşündüğü için intiharın yanlış bir şey oluğunu düşünmüştür. Aristotle'a göre, kişi yanlış eylemlerinden sorumludur ve bu yanlış eylemlerden ötürü cezalandırılacaktır. İntihar da bu eylemlerden biridir. *Nikamakhos'a Etik* kitabında, Aristotle, yoksulluktan, aşktan ya da acı verici herhangi bir şeyden kaçmak için ölmenin korkak bir insanın belirtisi olduğunu, böyle kişilerin ölmek

onurlu bir eylem olduğu için değil, kötü olan şeyden kaçabilmek için ölüme katlandıklarını iddia etmiştir (Leenars, 2004: 7). Grek dünyasında felsefi düzeyde intihara olumlu yaklaşım Kinik ve Kirene okulları ile başlamış; Epiküros, Zenon ve Stoacılık felsefesiyle yaygınlık kazanmıştır. (Ruff, 1974: 5). Bireyselliği bir uca taşıyan Kireneliler, kötümserdi ve önemli temsilcilerinden birisi olan Hegesias'ın, bazı kişileri intihar etmeleri yönünde kışkırttığı için İskenderiye'den kovulduğu söylenmektedir. Kinikler ise, yaşamak için iyi bir neden yoksa hayattan tam bir kopuşu desteklemişlerdir. Antisthenes, yeterli zekaya sahip olmayan kişilerin kendilerini asmaları gerektiğine inanmıştır. Ölüm geldiğinde kişinin bunu anlamayacağı için korkulmasına gerek olmadığı sonucuna varan onun öğrencisi Diogenes ise, eğer insanların mantıklı yaşayamayacaklarsa kendilerini öldürmekte tereddüt etmemesi gerektiğini iddia etmiştir. Ayrıca, iyi yaşamak için kişinin ya iyi bir nedene ya da kendini asmak için bir ipe ihtiyacı olduğunu savunmuştur (Minois, 2001: 44) Stoacılar ise, intiharı bütün çıkışların en mantıklısı ve en mükemmeli olduğunu yaymışlardır. Stoiklerin idealleri doğaya uygun yaşamaktı. Bunu sürdürmek mümkün olmadığından mantıklı bir doğaya yaraşan mantıklı bir seçim yani ölüm gelmektedir (Alvarez, 2007: 67).

Romalı düşünür, devlet adamı ve oyun yazarı Seneca, bireyin uygun gördüğü vakit intihar etmesinde bir sakınca görmemiştir. Uzun yaşamanın değil, yetecek kadar yaşamanın önemli olduğunu belirten Seneca, dünyada yerimizi doldurmak, görevimizi yerine getirip sonrasında da başkaları için yerimizi terk etmek için yaşadığımızı ileri sürmüştür. Ancak, artık fiziki ve ruhsal yapımız bu devinimi devam ettirmeye müsaade etmiyorsa, dünyadan kendi isteğimizle ayrılmanın mümkün olduğunu iddia etmiştir (Gökberk, 1990: 124). Montaigne daha muğlak bir bakış açısına sahiptir. Kafası hep intiharla meşguldür. Hayatı değerli kılan ölümdür ona göre. Denemesinin başına, belki de bir önlem amaçlı, tek rehberinin "ilahi irade" olduğunu yazmış olsa da intihara karşı inkar edilemez bir onay hissi vermektedir okuyucuya (Minois, 2001: 89-90). Fransız hukukçu ve ahlakçı olan Montesquieu, intiharın bir "iklim hastalığı" olduğuna inanmış ve ondan yana bir tavır almıştır. Montesquieu'a göre, intihar; ıstırap çeken kişinin kurtuluşudur. Toplum sözleşmesi diye bir şeyin, intihar etmek isteyen kişi için, artık bağlayıcılığı yoktur. Yaşam, kişinin dilediği gibi kullanabileceği bir haktır ve Tanrısal istenç intihar eden kişinin gidişiyle bozulacak değildir. Ayrıca insan evrende çok az bir öneme sahiptir (Volant, 2005: 206-207).

Fransız filozof, Jean-Jacques Rousseau, intiharı kötülük fikrinden kurtarmaya çalışmıştır. İnsanın doğal ruh halini, mesela masumiyetini vurgulamıştır. Rousseau, bireyin ve insanların genel olarak iyi olduğunu ancak onları kötü yapan şeyin toplum olduğunu iddia ederek günah kavramını bireyden topluma taşımıştır. Ona göre, intihara sebep olan toplumdur ve birey kendi ölümünü yüzünden suçlanmamalıdır. David Hume ise intihar kavramını, günah nosyonundan ayıran ilk batı filozoflarından birisi olmuştur. "İntihar üzerine" adlı denemesinde, intihar Tanrı'ya, diğer vatandaşlara ya da kendimize olan görevlerimizin ihlali olmadığını savunarak intiharın bir suç olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır. Hume'a göre, intihar bir haktır. Kant ise bu görüşe, insan hayatının kutsal olduğunu ve bu yüzden ne olursa olsun korunması gerektiğini belirterek karşı çıkmıştır (Leenars, 2004: 9-10). Alman filozof Johann Gottlieb Fichte ise, intiharın sonunda "korkakça" bir davranış gibi görünmesi, "ölme kararı" anlamına gelmesine rağmen, *The Science of Ethics as Based on the Science of Knowledge* (1798) kitabında intiharın, "düşüncenin doğaya üstünlüğünün saf temsili" olduğuna dikkat çekmiştir (Bennett, 2017: 2-3).

Camus, *Sisifos Söylemi*'nde "Gerçekten önemli olan bir tek felsefe sorunu vardır, intihar. Yaşamın yaşanmaya değip değmediği konusunda bir yargıya varmak, felsefenin temel sorusuna yanıt vermektir." demiştir (Camus, 201: 15). Camus, intiharı düşünmeye başlamanın yıkılmaya başlamak olduğunu düşünmüştür. İntiharı düşünen kişinin dünyaya aidiyetini düşmana aidiyetlikle eş tuttuğunu öne sürmüştür. Varoluşun ölümlü niteliğini kavrayan bireyin içinde saçmalık hissi belirecektir ona göre. Bu histen kurtulmak için; gönüllü olarak ölmek ya da her çeşit umuda karşı umut etmek şeklinde iki çözüm belirecektir kişiye. Bu noktada Camus, üçüncü bir yol önermiştir. Kendini öldüren kişi, saçmalıktan kurtulmak istemektedir ama umut eden ve hayatta kalmaya çalışan kişi de benzer şeyi yapmaktadır çünkü varoluşuna anlam katarak saçmayı yıkmaktadır. Diğer taraftan, hayatı için anlam ya da değer üretmeksizin varlığını sürdüren kişi, saçmalığı "uzgörüşlü bir başkaldırı anlayışı içinde kabul eder." Günlerini ve saatlerini ve tecrübelerin biriktirir. Camus buna "niceliğin etiği" demiştir. Yani, Camus için, önemli olan dünyada uzun kalmaya çalışmaktır. (Volant, 2005: 59).

Kişinin intihar etmekte özgür olup olmadığı konusunda filozoflar ve düşünürler günümüze değin tartışa gelmişlerdir. Ancak, "intiharın insanlık hakkı olduğunu

düşünenler bile yaşamanın verilmiş ve daha geçerli bir hak olduğunda mutabıklardır" (Oktik, 2008:6). Psikiyatristler intihar olgusunu, medikal veyahut psikodinamik yaklaşımlardan hareketle çözmeye çalışmışlar ve intihar olaylarını, genellikle akıl hastalığı sonucu gerçekleşen olaylar olarak ele alma eğiliminde olmuşlardır. Psikoloji alanında intihar konusuyla ilgilenen teorilerin pek çoğu psikoanalitik teorilerdir (Oktik, 2005: 48-49). Psikolanalitik kuram intihara, intiharı sevilen bir kişinin kaybedilmesi ve kaybedilen sevgi nesnesinin benliğin bir parçasına dönüştürülerek (içe alma) yitirilene hissedilen öfkenin öz benliğe yöneltilmesi şeklinde açıklamaktadır (Can ve Sayıl, 2004: 54). Psikanalitik teorilerin öncüsü Freud'a göre, kişilik id, ego ve süperego olmak üzere 3 tabakadan meydana gelmektedir. Kişilik için temel sistem iddir. İd; genetik olarak gelen psikolojik potansiyel güçleri, cinsiyet, saldırganlık ve kendini koruma gibi içgüdüleri bünyesinde barındırır. Freud, id için, "gerçek ruhsal varlık" demiştir. Ego, psişenin en önemli bölümüdür. Çocukluk döneminde idden ayrılıp gelişerek kişiliği meydana getirir. Ego, dış dünyayla ilişkiyi kuran kısımdır. Ayrıca, bilince ulaşan duyuş ve izlenimleri birbirine bağlamaktadır. Süper-ego ise, anne ve babasının çocuğa öğrettiği, geleneksel erdemlerin temsilcisidir. İd ve egoyu kendi düzenine uydurmaya çalışır. Süper-ego, terbiye eden kişilerin izini taşıdığı gibi toplumsal ve kollektif bir benliğe de sahiptir. Normal bir bireyde kişiliğin bu üç tabakası sorunsuz işler. İç çatışma denilen şey, bu üç öğenin arasındaki çatışmadır. Ego, bir taraftan idin arzularına karşı koymak bir taraftan da süper-egoya biat ederek ona hesap vermek zorundadır. Diğer bir ifadeyle, hem idin isteklerine uyarak baştan çıkarılmak, hem de süper-egonun normlarının dayattığı tehditler her insanda iç çatışmaya sebep olabilir. Eğer birey normal ise, çatışma bilinçte gerçekleşir ve ego durumu kontrol altına alabilir. Eğer çatışma bilinç dışında gerçekleşiyorsa, ego durumu kontrol edemez ve nevroz ortaya çıkar. Bir tehlike karşısındaki iç çatışmada, eğer tehlike gerçek bir engelden geliyorsa, birey ya bu tehlikeye karşı savunmaya ya da bu tehlikeden kaçmaya çalışır. Ama, savunmak mümkün değilse ve ortadan kaldıramayacağı bir tehlikeyle karşı karşıyaysa, birey için kendini öldürmek, tek kurtuluş yolu olarak görünebilir. Nevrozlu bir kişi, tehlikeyi çok iyi okuyamaz. İki zıt kutup arasında kalır ve sonunda da intihar meydana gelir (Oktik, 2005:50-51)

Eskin'in (2003: 119) altını çizdiği gibi, psikodinamik teorinin temsilcilerinden olan Karl Menninger, intihar vakalarındaki güdülere işaret ederek, intiharda 3 temel güdünün varlığını iddia etmiştir.

"*Öldürme isteği: Kızgınlık ve öfkeyle birey öldürme hissi duymaktadır.*

Öldürülme isteği: birey öfkesini kendine yönlendirerek aynı zamanda öldürülme isteği duymaktadır.

Ölme isteği: birey kendine yönelttiği bu duygulardan ötürü ölmeyi arzulamaktadır."

Menninger'e göre, intihar ederek canına kıyan bireyin bilinçaltında ölme isteği varken; intihar girişiminde bulunan bireyin bilinçaltında ölmeme isteği vardır. Menninger'in intihar hakkındaki bakış açısı, bilhassa intihar teşebbüslerini anlamakta önemlidir. Menninger'e göre bütün mesele ölmek isteği, yani bütün bilinçaltı ile ölümü dilemesidir. Ancak o zaman intihar başarıya ulaşır ve intihar eyleminde bulunan kişi ölür. Önemli bir nokta şudur ki, öldürülme isteği her zaman ölmek istemek anlamına gelmez. İşte bu açıdan Menninger, bazılarının intihar girişimleri başarısızlıkla sonlandıktan sonra nasıl bütün çabalarıyla hekime yalvarıp ölümden kurtulma yollarını aradıklarını açıklar. Böyle bir insan bir yandan kendisine karşı öldürücü hisler ve niyetler barındırırken diğer yandan hayattan tamamen kopmak istememektedir. Birinci istek aktif, ikincisi (ölüm isteksizliği) ise pasiftir. Böyle durumlarda intihar teşebbüsünde bulunan kişi aslında ölmek istememektedir (Arkun, 1963: 137-138). Benzer şekilde Eskin'in ((2003: 25-26) ifade ettiği gibi, araştırmalar, kendini öldüren kişilerin etraflarındaki insanlara kendilerini öldürmeyi düşündüklerine dair direkt ya da örtük mesajlar verdiklerini göstermektedir. Ölümle neticelenmeyen intiharlar ise yardım çağrısı niteliğindedir. Kişi hala fark edilmeyi ve kendisine bir yardım elinin uzatılmasını beklemektedir. Yapılan ilgili bir araştırma, intihar girişiminde bulunanların sadece %15inin kendini öldürdüğünü göstermektedir.

2.1 Sosyoloji ve İntihar

2.1.1 Durkheim'ın intihar teorisi

Sosyolojinin kurucu figürlerinden biri olan Émile Durkheim (1858-1917), bu disiplini felsefe ve psikolojiden ayrı, titiz bir akademik alan olarak kurarak temelden şekillendirmiştir. Çalışmaları, özellikle modernleşme, sanayileşme ve artan bireycilik karşısında toplumların uyum ve düzeni nasıl koruduğunu anlamaya çalışmıştır.

Durkheim, Morrison'un belirttiği gibi (Morrison 2006: 189), çeşitli teorik çalışmalarında bize çeşitli kavramlar ve teoriler sunar. Sosyal dayanışma, sosyal uyum, sosyal olgular, kolektif temsil ve kolektif bilinç gibi kavramlar, teorilerinde ortaya koyduğu çeşitli argümanları açıklamak için kullanılır. Durkheim'ın sosyolojiyi diğer sosyal bilimlerden ayırmak için ortaya attığı ve tüm sosyolojik teorileştirmesini dayandırdığı en önemli kavramlardan biri 'sosyal olgu'dur. Durkheim bireysel olgular ile toplumsal olgular arasında bir ayrım yapar. Yemek yemek, uyumak, hapşırmak gibi bireysel eylemler toplumsal olgular değildir ve kendi başlarına sosyolojinin kapsamına giremezler. Ancak toplumda, bu bireysel olgulardan bağımsız olarak incelenebilecek bir grup olgunun var olduğuna inanmaktadır.

Durkheim için sosyal olgular, bireyin dışında var olan ancak davranış üzerinde derin bir etkiye sahip olan normlar, değerler, inançlar ve yapılardır. Ahlaki kodlardan yasal sistemlere kadar uzanan bu sosyal olgular, toplumları bir arada tutan ve bireylerin içinde faaliyet gösterdikleri çerçeveyi sağlayan tutkaldır. Durkheim, sosyolojinin birincil görevinin bu toplumsal olguları birer şey olarak incelemek, kökenlerini ve işlevlerini ortaya çıkarmak için bilimsel analize tabi tutmak olduğunu savunmuştur.

Sosyolojik Yöntemin Kuralları'nda (1895) Durkheim, maddi ve maddi olmayan iki tür toplumsal olgu arasında ayrım yapmıştır. Çalışmaları sırasında her ikisiyle de ilgilenmiş olsa da asıl odak noktası maddi toplumsal olgulardan (örneğin bürokrasi, hukuk) ziyade maddi olmayan toplumsal olgulardır (örneğin kültür, toplumsal kurumlar). Maddi olmayan toplumsal olgulara yönelik bu kaygı, ilk büyük çalışması olan *Toplumda İş Bölümü*'nde zaten açıktır. Buradaki odak noktası, ilkel ve modern örneklerde toplumu bir arada tutan şeyin karşılaştırmalı bir analiziydi. Daha önceki toplumların öncelikle maddi olmayan sosyal olgular, özellikle de güçlü bir şekilde sahip olunan ortak bir ahlak ya da kendi deyimiyle güçlü bir kolektif bilinç tarafından bir arada tutulduğu sonucuna varmıştır. Ancak, modern toplumun karmaşıklığı nedeniyle, kolektif bilincin gücünde bir azalma olmuştur. Modern dünyadaki birincil bağ, insanları bağımlılık ilişkileri içinde diğerlerine bağlayan karmaşık bir iş bölümüydü. Ancak Durkheim, modern iş bölümünün beraberinde birçok "patoloji" getirdiğini, başka bir deyişle toplumu bir arada tutmak için yetersiz bir yöntem olduğunu düşünüyordu. Durkheim, bu sorunları çözmek için devrime ihtiyaç olduğunu düşünmemiştir. Bunun yerine, modern sistemi "onarabilecek" ve işler

halde tutabilecek çeşitli reformlar önermiştir. Güçlü bir kolektif bilincin hakim olduğu çağa geri dönüşün mümkün olmadığını kabul etmekle birlikte, modern toplumda ortak ahlakın güçlendirilebileceğini ve böylece insanların yaşadıkları patolojilerle daha iyi başa çıkabileceklerini düşünmüştür (Ritzer, 2011: 20).

Durkheim'ın ahlakı sosyolojik çalışmanın ana nesnesi olarak gördüğü iyi bilinmektedir. Tüm yaşamı boyunca bu alan üzerinde çalışmıştır. İlk temel çalışmasında, toplumdaki iş bölümünün ahlaki işlevi yerine getirdiğini, başka bir deyişle toplumsal dayanışmayı sürdürdüğünü göstermeye çalışmıştır. Comte'un bir takipçisi olarak, ahlakı gerçek bir üretici güç, sağlam bir temel gerçeklik ve hatta ekonomi veya politikadan daha "gerçek bir gerçeklik" olarak görmüştür (Gofman, 2018: 26).

Durkheim'ın temel katkıları, sosyal olgular teorisinde ve toplumsal dinamikleri anlamada bireyden ziyade kolektife yaptığı vurguda yatmaktadır. Durkheim kolektif bilinç ya da vicdan ile kastettiği, bizi durmadan meşgul eden bir "grup zihniyeti" değil, daha çok bireylerin kendilerini bir gruba yönelik hissettiği aidiyettir (Collins ve Makowski, 2014: 94). Ritzer'e göre (2011:81), Durkheim'ın insanların inanç ve duygularının "bütünlüğü"nden bahsederken kolektif bilincin belirli bir toplumun tamamında ortaya çıktığını düşündüğü açıktır. Durkheim, ayrıca kolektif bilinci açıkça bağımsız ve diğer sosyal olguları belirleme kapasitesine sahip olarak düşünmüştür. Kolektif bilinç, paylaşılan anlayışların genel yapısı olan normlar ve inançları ifade etmektedir. Bu nedenle, her şeyi kapsayan ve şekilsiz bir kavramdır. Durkheim bu kavramı "ilkel" toplumların daha güçlü bir kolektif vicdana sahip olduğunu yani ilkel toplumlarda, paylaşılan anlayış, norm ve değerlerin modern toplumlardan daha fazla olduğunu savunmak için kullanmıştır.

Gofman'a göre (2018: 32), düzenleme, ahlakın temel bir işlevidir. Bu, ahlaki davranışın temelde sabit, kalıcı ve değişmez bir olgu olduğu anlamına gelir. Günün olumsallıklarına ve değişimlerine bağlı değildir. Durkheim, bütün kolektif alışkanlıklar ahlaki olmasa bile bütün ahlaki uygulamaların kolektif alışkanlıklar olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden de alışkanlık olan her şeye duyarlı olmayan herkes, ahlaka da duyarlı olmama tehlikesiyle karşı karşıyadır. Buradan Durkheim'ın "kolektif alışkanlıklar" ifadesinin "gelenek" ile eş anlamlı olduğu, her halükârda onun temel anlamlarından birine karşılık geldiği açıktır.

Bir toplumu bir arada tutan temel unsurlardan biri, ahlaki sınırların varlığıdır. Bu sınırlar, yalnızca bireylerin davranışlarını yönlendirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal üyelik kavramını da şekillendirir. Cuff ve diğerleri'nin belirttiği gibi (2006: 74-75), sınırları belirleyen çizgi, toplumsal bir nitelik taşımak zorundadır. Bu sınır, insanları içeren ya da dışarda bırakan üyelikle doğrudan ilişkilidir. Aynı zamanda, bu sınır çizgisi ahlaki bir niteliğe sahiptir. Toplumsal sınır, kabul edilebilir ve edilemez davranışları tarif etmektedir; temel kuralları çiğneyenler -örneğin suçlular ve akıl hastaları- toplumun dışında kalırlar. Yani, bir anlamda, suça verilen tepkiler aslında toplumun tepkilerinin yansımasıdır. Bu tepkiler, bir taraftan suçluya karşı tepki gösterenler arasında dayanışma duygularını belirtirken, diğer taraftan bu dayanışmanın kaynağını oluşturur. Toplumun kurallarına uygun yaşayan bireyler, kabul edilemez davranışlar sergileyenlere karşı birleşirler. Bu şekilde, toplumun varlığı; ahlaki olgulara, doğru ve yanlış kavramlara dair anlayışların temelini oluşturur.

Bottomore ve Nisbet'in (1997: 229) ifade ettiği gibi, bireylerin fiziksel ve biyolojik doğanın dayatmalarından gerçekten özgürleşebilmesi ve bu şekilde sorumluluklarını yerine getiren bireyler olabilmeleri için iyi örgütlenmiş bir toplum içerisinde olmaları gerekir. Durkheim için, toplumsal kurallar ve disiplin toplumsal örgütlenmenin olmazsa olmazlarıdır ve toplumsal örgütlenme dışlayıcı, yabancılaştırıcı olmak bir yana bağlayıcı ve ruh sağlığı için gereklidir. Özetle, toplumsal sağlık ile ruh sağlığı birbirleriyle yakından ilişkilidir ve ikisi de iyi düzenlenmiş bir topluma bağlıdır. İntihar'daki tahlinin büyük kısmı Durkheim'ın bu varsayımıyla ilgilidir.

İntiharı salt bir toplumsal olgu olarak gören Emile Durkheim, intihar olgusuna sosyolojik açıdan yaklaşan ilk kişidir ve intihar tanımı şu şekildedir: "Ölen kişi tarafından ölümle sonuçlanacağı bilinerek yapılan olumlu ya da olumsuz bir edimin doğrudan dolaylı sonucu olan her ölüm olayına intihar denir. İntihar girişimi ise yukarıdaki biçimde tanımlanan; ama ölüm sonucu doğmadan durdurulan edime denir." (Durkheim, 2019: 4).

Durkheim, bireylerin davranışlarını yalnızca onların kişisel eylemleri üzerinden değerlendiren ve toplumsal bağlamı göz ardı eden psikolojik indirgemeciliği reddetmiştir. Avrupa'da intihar oranlarının en yüksek olduğu bölgeleri, orta ve düşük oranlara sahip bölgelerle mukayese ederek, intihar oranları ile psikopatolojik durumlar arasında bir ilişki

olmadığını göstermiş ve bu bulguyla intiharın psikopatolojik açıklamalarına meydan okumuştur. Aynı şekilde, intiharı etnik köken, iklim ya da coğrafi faktörlerle açıklamaya çalışan popüler teorileri de incelemiştir. Ancak her seferinde bu değişkenlerdeki farklılıkların, intihar oranlarındaki dalgalanmalarla örtüşmediğini ortaya koymuştur. Bu rakip teorileri çürüttükten sonra, kendi teorisini geliştirmiş ve intihar oranlarının toplumsal koşullara bağlı olarak değiştiğini öne sürmüştür (Collins ve Makowsky, 2014: 99).

Fransız Devrimiyle birlikte Avrupa'daki ekonomik ve siyasal dönüşümden sonra, toplumsal kurumlarda da radikal değişiklikler yaşanmıştır. Devrimle ortaya çıkan yeni ideolojiler ve bakış açıları, toplumsal yapının temelini de sarsmıştır. Bu yüzden, 19. yüzyılın sonlarından itibaren, pek çok yazar intihar eylemini genel ahlaki sorunların analiz edilebileceği bir problem alanı olarak görmüştür ve Durkheim'in *İntihar* (1897) isimli eserindeki analizleri de bu yazarların çalışmasına dayanmaktadır (Giddens, 2009:143). Kendisinden sonra gelen, intiharla ilgilenen sosyoloji teorisyenlerini intihara yüklediği sosyal etkenler açısından etkileyen Durkheim, deliliğin "intiharın zorunlu bir koşulu" olmadığını kanıtlamaya çalışır *İntihar*'ın girişinde (Durkheim, 2019:29). *İntihar*, "edimlerin en bireyseli olarak ortaya çıkan ve bu yüzden bir toplumsal türde en az düzenlilik sergilemesi beklenen şeyin, sosyal bağların varlığına, yokluğuna, gücüne ve zayıflığına göre değişen bir şey olarak ele alması bakımından dikkat çekicidir" (Cuff ve diğerleri, 1998:70).

Toplumsal bağları işaret eden, Durkheim'ın çalışmasını dayandırdığı iki önemli kavram; "toplumsal bütünleşme" ve "toplumsal düzenleme"dir. Böylelikle, Dukheim, toplumsal bütünleşme ve toplumun bireysel davranışını düzenlemesi çerçevesinde bencil, özgeci, fatalistik ve anomik olmak üzere dört farklı intihar tipinden bahseder:

Bencil İntihar (Egoistik): Durkheim, din, aile ve politik toplumun bireyler üzerindeki etkileriyle bencil intiharlar arasında bağ kurmuştur. Toplumun dini inanışlarını ele alırken Avrupa'yı inceleyen Durkheim, istatistiklere dayanarak Protestanların Katolik ve Yahudilerden daha fazla intihar ettiği sonucuna varmıştır (Durkheim, 2019:139). Bu durumu, Protestanlıktaki dini özgür bir biçimde sorgulama durumuyla ilişkilendirmiştir (Durkheim, 2019:143). Çünkü Protestanlıkta bireysel düşünceye daha fazla yer

verilmekte bu durum da onda daha az ortak inanış ve uygulamaya sebep olmaktadır (Durkheim, 2019:145). Ailenin intiharla olan bağı için ailenin "ne kadar çok üyesi olursa" intihardan korunmanın "o denli eksiksiz" olacağını belirtmiştir (Durkheim, 2019:189). Bencillik, Durkheim'a göre, bu intihar çeşidinin yalnızca yardımcı unsuru değil ayrıca onu meydana getiren nedendir. Bireyi yaşama bağlayan toplumsal bağlar çözülmüştür ve bireyin toplumla paylaşacak bir şeyi kalmamıştır. Bireyi intihara sürükleren özel görünen sebeplerin ise ikincil sebepler olduğuna inanan Durkeim, yine toplumun bireyi böyle düşünmeye hazır hale getirdiğini iddia etmektedir (Dukheim, 2019:209).

Özgeci İntihar: Bencil intiharlarda fazla bireyselleşmenin intihara götürebileceğini gösteren Durkheim, tam tersi bir durumun yani toplumla fazla bütünleşmenin de böyle bir etki yaratabileceği belirtir. İlerlememiş toplumlarda, ecelini bekleyerek ölmek toplum tarafından hoş karşılanmadığı için bireyler intihara yönelmektedirler. Birey intihar etmezse toplumdan gördüğü saygıyı kaybeder ve ona cenaze töreni yapılmaz (Durkeim, 2019:215). Bu bir tür toplum baskısıdır. Özgeci intiharlarda birey her çeşit gerçeklikten mahrum bırakılmıştır. Dahası, birey bir amacı olduğunu düşünür ancak bu amaca ulaşmak için yaşam ona engel gibi görünür ve bu sebeple intihar eder (Durkheim, 2019:222).

Kuralsız (Anomik) İntihar: Durkheim, anomik intiharı anlatmadan evvel, toplumun aynı zamanda bireylerin duygularını ve etkinliklerini düzenleyen bir güç olduğundan bahseder (Durkheim, 2019:241). Toplumun düzenleyici gücü, bütünleştirici gücü kadar önemlidir. Sanayi veyahut mali krizlerin intihar oranlarını yükseltmesini Durkheim, insanların fakirleşmesine değil ortaya çıkan kriz sonucu toplumsal düzende bir karışıklık meydana gelmesine bağlar. Ona göre, birden ortaya çıkan gelir artışı ya da beklenmedik bir felaket sonucu toplumda başvurulan düzenlemeler insanı intihara sürükler (Durkheim, 2019: 246-248). Düzensizlik en fazla ekonomi dünyasında olduğundan dolayı ticaret ve sanayi sektörlerinde bu tarz intiharlara sıklıkla rastlanmaktadır. Durkheim, çağdaş toplumlarda görülen intiharlarda kuralsızlığın hep rastlanan bir etmen olduğunun altını çizer ve bu tip intiharların diğer tür intiharlardan ayrılması gerektiğini belirtir. Bu ayrımı yaratan ise bireylerin toplumla bütünleşme yolları değil, toplumun bireyleri düzenleme yollarıdır (Dukheim, 2019:262-263)

Yazgısal (Fatalistik) İntihar: Durkheim'ın anomik intiharın zıttı olarak formüle ettiği, *İntihar*'da dipnot olarak bahsettiği son intihar ise yazgısal (fatalistik) intihardır. Bu intiharlarda, toplumun bireyleri fazla disiplin ile düzenlemeye çalışması söz konusudur. Bu intiharı seçenler "geleceği acımasızca kösteklenmiş, tutkuları baskıcı bir disiplinle gemlenmiş kişilerdir. Pek genç kocanın, çocuksuz evli kadının intiharı bu tiptendir" (Durkheim, 2019:284). Ancak, Durkheim, bahsettiği bu örnekler dışında başka örnek bulunmadığından üzerinde durmanın yararlı olmadığını da ekler.

2.1.2 Durkheim sonrası intihar teorisi

2.1.2.1 Halbwach'ın intihar teorisi

1930'da Maurice Halbwachs *Les Causes du Suicides* yayınlar. Bu çalışma, kendisinden 30 yıl önce Durkheim'ın ulaştığı sonuçları, daha sonraki istatistikler ışığında tekrar gözden geçirmeyi amaçlar. Halbwachs, Durkheim'in aile yapısı ve dini mezheplerdeki intihar oranlarına dair genellemelerini ayrıntılarıyla tasdik eder. Ancak Durkheim'in yaptığı gibi, bu tür istatistiksel ilişkileri her biri ayrı bir öneme sahipmiş gibi bağımsız bir şekilde kullanmanın meşru olmadığını da vurgular. Örneğin, aile yapısının etkisini, daha geniş bir sosyal çevreden ayırarak açıklanamayacağını ileri sürer. Aynı şey din faktörü için de geçerlidir. Dini pratikleri, bir parçasını oluşturdukları daha geniş bir toplumsal yapıdan ayırmak mümkün değildir. Halbwachs, kentsel ve kırsal bölgelerdeki intihar oranlarının yoğun karşılaştırmalı bir analizini yapmıştır ve büyük kasabalarda intihar oranlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir. İstatistiksel analizleri genel olarak Durkheim'ınkini destekleyici nitelikte olsa da, Halbwachs, Durkheim'ın önerdiği bencil ve anomik intihar tipolojilerini reddetmiştir. Halbwachs'ın kendi teorisinde, intihar direkt, intihara meyilli bireyin 'sosyal izolasyon'una bağlanmıştır. Bireylerin diğerleriyle sabit ilişkiden kopmalarını destekleyen toplumsal yapılarda intihar oranları yüksektir ve Halbwachs'a göre bu tarz yapılar kentsel topluluklardır (Giddens, 1965:7).

Halbwachs'ın Durkheim'ın *İntihar* çalışmasına esas katkısı, kent yaşamının yaygınlaşmasıdan dolayı intihar oranlarının birbirine yaklaştığını göstermeye çalışmasıdır. Halbwachs, aslında tek bir intihar tipinden, "çaptan düşmüş insan"ın intiharından bahseder. Çaptan düşmüş insanın intiharıyla, Halbwachs, çevresiyle

bütünleşememiş, üyesi olduğu toplumdan 'toplumdaki görevini yerine getiremiyorsun' mesajını algılayan bireyin intiharını kasteder (Durkheim, 2003: XXXIV- XLIII).

2.1.2.2 Martin ve Gibbs'in intihar teorisi

Martin ve Gibbs, Durkheim'ın anahtar iki kavramlarından biri olan toplumsal bütünleşme mefhumunu, Weber'in statü kavramını da ekleyip, kavramda bazı değişiklikliğe giderek zenginleştirmeye çalışmışlardır. Martin ve Gibbs'e (1958:140) göre Durkheim'ın intihar teorisi "tamamlanmamış bir teoriydi ve onu geliştirecek olan statü bütünleşmesiydi". Martin ve Gibbs, statü bütünleşmesi teorilerini beş postülayla özetlerler:

> Postüla 1: Bir nüfusun intihar oranı, bu nüfustaki sosyal ilişkilerin "dengeliliği" ve "dayanıklılığı" ile ters orantılı olarak değişir.
>
> Postüla 2: Bir nüfus içindeki toplumsal ilişkilerin dengeliliği ve kararlılığı, o nüfus içindeki bireylerin doğrudan diğerleri tarafından onların üzerine yerleştirilen kalıplaşmış ve sosyal olarak tasdik edilmiş taleplere ve beklentilere biat etme derecesine göre değişiklik gösterir.
>
> Postüla 3: Bir nüfus içindeki bireylerin, diğerleri tarafından onların üzerine yerleştirilen örüntüleşmiş ve toplumsal olarak tasdik edilmiş talep ve beklentilere biat etme derecesi, o nüfus içindeki bireylerin karşılaştıkları rol çatışması derecesiyle ters orantılı hareket eder.
>
> Postüla 4: Bir nüfus içindeki bireyler bir statünün rolüyle başka bir statünün rolüne uyma konusunda çatışma yaşarsa, çatışan rollere sahip bu iki statü aynı anda bulundukları zaman bağdaşmazlar.
>
> Postüla 5: Bir nüfus içinde bireylerin taşıdığı statünün derecesi, bu nüfustaki statü bütünleşmesiyle zıt bir şekilde değişir (Martin ve Gibbs, 1958:143)

2.1.2.3 Henry ve Short'un intihar teorisi

Henry ve Short intihar ve cinayet kavramlarıyla "engellenme "den kaynaklanan "saldırganlık" eylemleri olarak ilgilenirler. (Gold, 1958:652). Henry ve Short intihar ve cinayeti belli sosyal koşullara gösterilen ekstrem reaksiyonlar olarak görmüşlerdir.

Birinin artmasına neden olan koşullar, onlara göre, diğerinin oranını düşürmekteydi. Vatandaşlarının üzerinde dışsal kısıtlamalar ve baskıların zayıf olduğu toplumların oldukça yüksek intihar oranlarına ve oldukça düşük cinayet oranlarına sahip olduklarını iddia etmişlerdir. Henry ve Short'un teorisine göre, ekonomik duraklamada tam tersi olurken, kalkınan bir ekonomi, cinayette artış ve intiharda düşüşle son bulmaktadır (Värnik, Tooding, Palo ve Wasserman, 2003:52). Henry ve Short'un, yüksek statü kategorilerindeki insanların cinayetten çok intiharı tercih ettiği; düşük statüdeki insanların intihardan çok cinayeti tercih ettiğini iddia ettikleri önemli bir hipotezleri bulunmaktadır (Gold, 1958:656).

2.1.2.4 Douglas'ın intihar teorisi

Douglas intihar eylemlerini daha mikro açıdan ele almaya ve intiharların arkasındaki anlamı ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Douglas, intihar eylemlerini sosyolojik açıdan açıklamak için kullanılan istatistiklerin yeterli olamayacağına dikkat çekmiştir: "genel olarak, sosyolojik intihar teorilerini çıkarmak ve test etmek için intihar üstüne resmi istatistiklerin kullanımı yanlış varsayım ve argümanlara dayanıyordu. Dahası, sosyal anlamları analiz eden sosyologların hatası, resmi istatistikleri belirlemede sosyal anlamların önemini görmekte başarısız olmalarıydı (Douglas, 1966:260).

Douglas'a göre, resmi istatistik kullanan korelasyonel çalışmalara bel bağlamak yerine sosyologlar yoğun gözlem, tanım ve intiharın bireysel durumlarının analize yönelmeliydi. Böyle bir araştırma, intihar eğilimli davranışları 'sosyal olarak anlamlı eylem' olarak anlamayı amaçlamalıdır. Bir intihar eylemi, örneğin, birinden öç alma şekli olabilir ya da bir "yardım çığlığı". Herhangi belli bir intihar eyleminin bu tarz pek çok sebebi olabilir (Giddens, 1969: 265).

3. DÖNEMİN TÜRKİYE'SİNE VE İNGİLTERE'SİNE SOSYAL, POLİTİK VE EKONOMİK BİR BAKIŞ

3.1 Türkiye'de Modernleşmenin Kısa Tarihi

XVI. yüzyılda, Mekke, Medine ve Arap topraklarını imparatorluğuna kattıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu kendisini hilafetin varisi olarak görmeye başlamış ve Osmanlı sultanı da İslam dünyasının koruyucusu rolünü üstlenmiştir. Böylelikle, Türkler İslam'ı uzun zaman önce benimsemiş olmalarına ve devlette İslamî kuruluşlara merkezi yer vermelerine rağmen, din şimdi daha "egemen" bir boyut kazanmıştır. Ancak, İslam birleştirici bir unsur olmaktan uzak olmuştur. Temel ilkeleri büyük benzerlik gösteren merkezî İslam geleneği, İslam dünyasındaki şehirlerde hüküm sürmekteydi. Fakat bu dünyanın, Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok bölgesinde olduğu gibi, daha geniş kısmında bu birlik ortadan kaybolmuş ve inançlara karşı öğretiler, karizmatik liderler, güçlü yerel kökleri olan tarikatlar ve sadece bir İslam maskesi hesaba katılacak unsurlar haline gelmiştir (Mardin, 1981: 193).

Şiiliğin tehlikeleri haricinde, Osmanlı devlet adamları, zaten idare edilmesi güç unsurların mozaiğinden oluşan imparatorluğun parçalanma korkusuyla yaklaşmışlardır İslam'ın pratiklerine. Osmanlı bürokratları, dini hareketlerin işaret ettiği tehlikeleri mümkün mertebe azaltmak adına dinin denetimini ele geçirmek ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu sebeple, pek çok politika uygulamışlardır. Öncelikle, geleneksel Sunni İslam'ı dayatmaya çalışmış ve Şiilere karşı hep tetikte beklemişlerdir. İkincisi, tehlikeli olduğunu düşündükleri din karşıtı grupları imparatorluğun uzak köşelerine sürmüşlerdir. Üçüncüsü ve aynı zamanda en önemlisi ise, dini bir elit ve bu elit kesim tarafından kontrol edilen bir eğitim sistemi oluşturmaya odaklanmışlar. Üst düzey din memurları yani İslami hukuk alimleri (ulema) geçimleri onlara devlet tarafından sağlandığı ve kariyerlerinde izledikleri yol devlet tarafından belirlendiği için fiilen memurlara dönüştürülmüştür. Ulema ayrıca Osmanlı siyasetinde politika belirlenirken dahil olmalarını gerektirecek pozisyonlarda yer alarak Osmanlı siyasetinde söz sahibi olmuşlardır. Ve zamanla, devlet aygıtıyla açık bir biçimde bütünleşik hale gelmişlerdir. Eğitim, yargı, idare alanlarındaki kontrolleri

sayesinde devletin temsilcisi gibi hareket etmiş ve böylelikle dolaylı olarak devletin sosyal hayat üzerindeki kontrolünü sağlamışladır (Mardin, 1981: 193-194).

Moran (2001: 11-12), Osmanlı devlet yönetiminde, Tanrı'yı temsil ettiği düşünülen sultanın devleti yönetebilmesi için yöneticiye ihtiyacı olduğundan bahseder. Bu yönetici sınıf asker, sivil ve ulemadan oluşmaktaydı. Diğer yandan reaya adı verilen yönetilen bir sınıf da vardı. Reaya, esnafı, tüccarı ve köylüyü kapsayan büyük bir halk sınıfı idi. Yönetici kesim ise, padişaha sadık olmakla yükümlü, toplumdan koparılmak suretiyle özel olarak yetiştirilen, devleti sultan adına yönetmesi için yetkiler verilmiş, vergi ödemek zorunda olmayan ve üretime herhangi bir şekilde katkıda bulunmayan imtiyazlı bir sınıftı.

Yönetici elit zümre, reayanın üzerinde çok ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Devletin menfaatine çalışacak herhangi birisi hükümdar tarafından seçilip bu imtiyazlı seçkin zümreye yerleştirilmekteydi. Elit idareci topluluk içinde merkezi bürokrasi, devletin çıkarlarını gözeterek yasa çıkarma hakkına sahipti. Yani, bu zümre, devleti divan ve vezirlik vasıtasıyla denetlemekteydi. Bu şekilde bürokrasi, Sultan'ın mutlakıyetini simgeliyor ve onun sınırsız iktidarını paylaşıyordu. Salt devletin çıkarını gözeterek kararlar alan merkezi bürokrasi reformlar yapmakla yükümlüydü ve Osmanlı'da bürokratik reform, Batılılaşma hareketinin hem kaynağı hem de desteği oldu. On dokuzuncu yüzyılda idareci elit zümre ve merkezi bürokrasi, devletin varlığını korumak adına izlenecek en iyi siyasetin batılılaşmak olduğuna inanmaktaydı (İnalcık, 2013: 318).

Osmanlı İmparatorluğu'nda batılılaşma somut olarak Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlamış olsa da, XVII. yüzyılın sonlarından beri Avrupa karşısında askeri ve ekonomik gerilemenin yaşanması bir takım ıslahatların yapılmasının önünü açmıştır. Tahta çıkmadan evvel Avrupa'ya olan ilgisiyle bilinen III. Selim, çevresine bu ilgisini paylaşan dostlarını koymuş ve 1789'da tahta çıkmasıyla bu kişileri etkin görevlere yerleştirmiştir. Sultanlığının ilk üç yılı Rusya'yla olan savaşı yönetmekle geçirmiş ve barışın hemen ardından Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen) adı verilen reform programını hayata geçirmiştir. Hedefi, hem dışarda imparatorluğu tehdit eden dıştaki düşmana (o dönem savaş kaybettikleri Rusya'ya) hem de imparatorluk içindeki düşmana (yarı bağımsız ayana) karşı devlet örgütünün gücünü artırmaktı. Askeriyeye yönelik yapılan bu reform, mevcut

orduyu daha yetkin hale getirmek için başlatılmıştır. III. Selim, bu programla, rüşvetten kurtulmak için, askeri görevleri olan subayların idari görevlerini ellerinden almış, son on yılda savaşlarda görevlerini layıkıyla yerine getirmeyenleri- yani büyük çoğunluğu- elimine etmiş ve böylelikle rütbelilerde azaltma yoluna gitmiştir. Geri kalan askerler için katı disiplin uygulamış ve bunun karşılığında düzenli ödeme yapılmasını garanti etmiştir. Ancak bu kısıtlamaların yeniden örgütlenmeyi imkânsız hale getirdiği anlaşılınca, III. Selim yeni bir ordu kurmaya karar vermiştir. 1794'te kurulmaya başlanan yeni ordu 1807'de o zamana göre iyi donanımlı denebilecek ve iyi bir eğitim görmüş yaklaşık 30 bin askerden oluşmaktaydı (Zurcher, 2000: 39-41)

III. Selim'in başlattığı uygulamalar çoğunlukla militer alanla sınırlı olmakla birlikte hiç de küçümsenemeyecek boyutta olmuştur. Dışarıdan yeni orduyu yetiştirecek yabancı subaylar getirtmek, yerli subaylar yetiştirmek ve bu subayları yetiştirecek okullar açmak, bu okulların sayısını artırmak, imparatorluk dışından alınması gereken silahları ve cephaneyi sağlamak, içeride yapılması mümkün olanlar için iş yerleri açmak ve buralar için gerekli ham maddeyi bulmak, yeni kışlalar inşa etmek ve fen subayı yetiştiren okullar için gerekli kitapları Fransızca'dan çevirmek veya yazdırtmak Nizam-ı Cedit'in başarıları arasında sayılabilir. III. Selim döneminde öğretmenlerin bir kısmı yabancı (İngiliz, Fransız ve İsveçli) öğretmenlerdi ve Arapça'yla beraber Fransızca'nın da yabancı dil olarak eklenmesi yine bu döneme rastlamaktadır (Berkes, 2003: 96).

Askeri alan dışında III. Selim'in yaptığı diğer bir önemli bir reform, diplomasi reformudur. Osmanlı İmparatorluğu, on sekizinci yüzyıl sonlarına değin, yabancı ülkelerde daimî diplomatik temsilciler görevlendirmemiştir. Yabancı devletlerle ilişkiler, İstanbul'daki yerli Hristiyan çevirmenlerin aracılığıyla yabancı elçilere danışılarak sürdürülmekteydi. Devletteki üst düzey memurların pek çoğu ne yabancı dil biliyordu ne de Avrupa deneyimine sahipti. Devlette yüksek mevkilere gelmiş Avrupa'da doğmuş ve eğitim görmüş dönmeler çok kıymetli bilgiler getirirlerken, bu bilgiler çoğunlukla Türklere nakledilmemiştir. III. Selimle birlikte, Müslüman Türkler devlet divanlarında daha çok görevler almaya başlamışlardır. III. Selim 1792'de, belli başlı Avrupa başkentlerinde sürekli elçilikler açmaya karar vermiştir. Gittikleri ülkelerin dillerini öğrenmek ve kurumlarını incelemek talimatıyla, Londra, Viyana, Berlin ve Fransız Cumhuriyeti'ne elçiler gönderilmiştir. Bu elçilikler sayesinde, birçok genç Avrupa'da

yaşama, yabancı dil öğrenme ve Avrupa'ya hâkim olmaya başlayan devrimci düşüncelerle tanışma fırsatını yakalamışlardır (Lewis, 1993: 61-63). III. Selim'in hükümdarlığı boyunca, Avrupalı yaşam tarzı Türklere biraz daha yaklaşmıştır. Türklerin akıllarında, bilincinde olmadıkları çoğu değişimin- ancak daha sonra somut olarak ifade edilen- bu dönemde başladığı söylenebilir (Berkes, 1998:77-78).

Orduyu modernize etme isteğinin yanında, Selim, aydın bir monark olabilmek için ulemanın direncini kırmak ve Şeyhülislam'ın otoritesini kısıtlamak istemiştir. Selim ayrıca Avrupalıların bilim ve sanatta başardığı ilerlemelerden faydalanmayı istemişse de (Berkes, 1998: 81), uyguladığı siyaset Selim'e pek çok düşman kazandırmıştır. Yeni ordu kurma girişimi sebebiyle ordu kurumuyla arası açılmış ve ulema, elit sınıfın gençleri üzerindeki Fransız etkisinden rahatsızlık duymuştur. Ayrıca, bahriye ve yeni ordunun masraflarını karşılamak için tütün, kahve gibi şeylerin vergilerini ödemek zorunda kalan halk da Selim'e karşı tavır almıştır. Ayrıca, merkezi otoriteyi güçlendirme çabalarına karşın, taşrada büyük ayanın otonomisinde artışla karşılaşmıştır. Nitekim Mayıs 1807'de -muhtemelen muhafazakar saray eşrafının planladığı bir isyanla- İstanbul'daki Yeniçeri ocağındaki yedek askeri birlikler başkaldırıp, Nizam-ı Cedid ordusunun dağıtılmasını talep ettiklerinde, III. Selim hemen kabul etmek zorunda kalmıştır. Aynı gün Şeyhülislamın fetvasıyla tahttan indirilmiştir (Zürcher, 2000: 43-44). III. Selim, devletin ıslaha ihtiyacı olduğunu görüp, yeni ordu kurmaya girişmişse de esas düzeltilmesi gereken devletin bozuk sivil düzeniydi. Orduyla beraber, devletin sivil kurumlarının da düzeltilmesi lazımdı ve devletin her bölümünde kalıcı reformlara gereksinimi vardı (Berkes, 2003: 133). Bu esnada Türkler, Mısır'da başka bir sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Fransızlar Mısır'dan çekildikten sonra, burada oluşan boşluk III. Selim'in işgalciyle mücadele etmesi için gönderdiği General Mehmet Ali Paşa (1805-1849) tarafından doldurulmuştur. Mehmet Ali Paşa, İstanbul'dan otonomisini elde eder etmez Msır'ı Batı dışında modernleşmiş ilk ülke durumuna getirmek için bir dizi reformlar uygulamıştır. Fransız örneğinden yola çıkarak modern bir ordu kurabilmiştir. İstanbul'daki reformcular ise bu orduyu hem kıskanmış hem de imparatorluk için bir tehlike olarak görmüştür. Yeniçerilerin savaşta Yunana karşı başarılı olamaması diğer tarafta Mehmet Ali Paşa'nın ordusunun dikkat çeken bir savaş kabiliyeti sergilemesi Yeniçerilerin itibarını ve halk desteğini yitirmlerine neden olmuştur (Ahmad, 1995: 39-40)

III. Selim'den sonra tahta çıkan II. Mahmut, bozulan devletin merkezi otoritesini tekrar kurmaya çalışmıştır. Masrafları kısmakla işe başlayan sultan, bu doğrultuda pek çok saray memurunu işten çıkarmıştır. Ulemaya direkt meydan okumakta temkinli davranarak, onların statülerini kendi aleyhine olmayacak şekilde değiştirmiştir. Bab-ı Ali memurlarına daha fazla ayrıcalık vermiş ve böylelikle bürokrasi hızla güç kazanmıştır (Mardin, 1996: 169).

II. Mahmut'un, eski hükümdarlardan farklı görünüş ve tavırlara sahip olması aydın monarkları taklit ettiği inancını vermiştir. Saraylarından dışarı adım atmayan padişahlar arasında II. Mahmut, ilk 'görünen' padişah olmuştur. Batı monarklarına benzer giyinmeye özen göstererek, sakalını kısaltmış, kavuğunu ve kürkünü çıkarmıştır. Yaratanın dünyadaki temsilcisi olarak görülüp karşısında yerlere kapanılan padişah gitmiş, başkentin dışına çıkan, gezen, buharlı gemiyle seyahat eden ve yabancı dil öğrenmekle ilgilenen bir padişah gelmiştir. Bu yüzden onu gâvur olarak niteleyen bir kesim olmuştur. Halkın iyiliği için halk karşısına çıkmış aydın bir monark niteliklerini görebilenler ise onu Doğu'nun Telemaque'ı saymışlardır (Berkes, 2003: 173). II. Mahmut tarafından başlatılan yeniliklerin en önemli yönü çeşitli uyruk ve dinden gelen insanlardan oluşan, orta çağa ait İslam imparatorluğu kavramına ters düşen laik egemenlik ilkelerine dayanan Osmanlı devleti fikrinin ortaya çıkmasıdır. Modernleşme ve sekülerleşmenin gerçek başlangıcı bu değişimdeydi (Berkes, 1998: 90).

Mahmut'un yaptığı en büyük işlerden biri yeniçeri ocağını kaldırması olmuştur. 17 Haziran 1826'da yeniçeri ocağını kaldırarak, Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni bir ordu kurmuştur. Yeniçerilerle iş birliği yaptığını iddia ettiği Bektaşi tarikatını da kapatmıştır. Şeyhülislam ve ulemanın desteğini de alarak tarikatı yasaklamış, tekkelerini yıktırıp, 3 liderini açıkça idam ettirmiştir. Derebeyler ve eşrafı eyaletlerden, yeniçeri ve dervişleri başkentten temizleyerek sultanın iktidarını riske atan herkesi ortadan kaldırmıştır. II. Mahmut yeniçeriliğin kaldırılmasından (1826) ölümüne (1839) kadar geçen süre boyunca, çok önemli reform hareketlerinde bulunmuştur. Bu yeniliklerle, on dokuzuncu ve kısmen yirminci yüzyıldaki Türk reformcular için reform hareketlerinin taslağını hazırlamıştır. Yeniçeri Ağası ünvanını kaldırarak, başkomutanlık ve Harbiye Bakanlığı görevlerine sahip subayın ünvanını niteleyen seraskerlik makamını kurmuştur. Öğrenmeye ve öğretmeye hevesli yeterli insan olmadan, reformların çökeceğini bilen

Mahmut, eğitime epey önem vermiştir. Kara ve deniz Harpokulu öğrencilerini çeşitli Avrupa başkentlerine göndermekle işe başlamıştır. Bu öğrenciler Avrupa'dan döndüğünde, kendi ülkelerindeki değişime büyük katkıları olmuştur. Yeni orduya doktor yetiştirmek üzere İstanbul'da bir tıp okulu açılmıştır. 1831-1834 yılları arasında askeri amaçlı iki okul daha açılmış olup, Mahmut, 1838'de ilk ve orta eğitim meselesine eğilmiştir. Açmayı planladığı Rüşdiye diye adlandırılan okullar o hayatta iken pek ilerleme kaydedemediyse de Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-i Edebiye isminde iki orta dereceli okul açılmasını sağlamıştır. Bu okullar devlet memuru ve tercüman yetiştirmeyi amaçlamaktaydı (Lewis, 1993: 80-85). Anadolu ve Rumeli'de, II. Mahmut döneminde ilk genel nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Diğer ülkelere seyahat edebilmek için pasaport yöntemi getirilmiş ve resmi posta teşkilatı kurulmuştur. Ayrıca, toplumdaki bütün gruplar arasında ortak bir halk kıyafeti belirlenmiş ve padişahın kendisi de resmi başlık olarak fesi giymiştir (Ülken, 1992: 38).

Kısaca, toplumun gelişimini amaçlayan değişim fikri Mahmut'un zamanında oluşmaya başlamıştır. Mahmut, herkesin görebilmesi için Batı'ya pencere açmış ve geleneğe açıkça karşı çıkmaktan geri durmamıştır. Hayata geçirdiği işlerle, esas ilgisi, tebaanın koşullarını değiştirirken, geleneksel düzeni devam ettirmekten ziyade onu iyileştirmek olmuştur. Mahmut, insanların karşısına çıkmakla kalmayıp onların arasına karışmayı başarmıştır. Kılık kıyafetinden, seyahat ve eğlence şekline kadar, kutsal geleneğin bir sembolü olmaktan çıkmış, farklı ve alışılmadık olanın temsilcisi olmuştur (Berkes, 1998: 93-94).

II. Mahmut döneminin sonlarına doğru, Avrupa'da görevli bulunan Osmanlı elçiler Batı'ya dair yeni bir şey fark etmişlerdir. XVIII. yüzyılda Avrupa'da bazı krallar vatandaşlarının verimliliğini artırmak adına koruyucu önlemler bütününü devletin sıradan bir politikası yapmışlardır. Milli bir devlet kurmaya çalışan hükümdarlar vatandaşlara korunmuş mülkiyet hakkını sağlamak zorunda olduklarını ve eğitimi halk arasında yaygınlaştırmanın kendi faydalarına olduğunu algılamışlardır. Bu politikayla milli devletler kurulmuş ve orta sınıflar güçlenmiş olup feodalizmden beri tam olarak bitmeyen "imtiyaz ceplerinin" temizlenmesi amaçlanmıştır. Bu yönetim sistemine daha sonraları "aydın despotizmi" denmiştir. O zamanlar, Avrupa'da henüz olgunlaşmakta olan devlet yönetiminde buna "kameralizm" deniyordu. Tanzimat ise büyük oranda kameralizmden esinlenmiştir. Avusturya Büyükelçisi Sadık Rıfat Paşa ve dışişleri bakanlığı ve

sadrazamlıkta bulunan Mustafa Reşit Paşa Batı'nın özünü kameralizmin uygulanmasında görmüşlerdir. Onlar için kameralizmin en çekici yanı, Osmanlı İmparatorluğu gibi karışık bir imparatorluğun birliğini ve uzlaşmasını sağlayabilir görünmesiydi (Mardin, 1991: 14).

Modernleşme, artık, sadece ordunun iyileştirilmesi ve bu yönde teknik hazırlıkların yapılmasını kapsayamaz duruma gelmişti. İlk etapta, Batı'nın teknik üstünlüğü, onun yegane gücü olduğu düşünülerek, Doğu skolastik düşüncesinin ilkelerini değiştirmeden sadece batı tekniğini alıp uygulayarak sorunların çözüleceği zannediliyordu. Bu şekilde, ruhen tamamen Doğulu kalırken Batı'nın tekniğinden faydalanmak çare gibi geliyordu. Ancak, teknikle birlikte onun oluşmasını sağlayan bazı düşünce biçimleri de zamanla Osmanlı topraklarına girmiştir. Önce yüksek daha sonra da ilk ve ortaöğretim içinde Doğu ruhuyla Batı tekniği çatışmıştır. Modern teknikleri kullanan bir devletin modernleşme öncesi bir devlet aklıyla çalışmaya devam etmesi artık mümkün değildir. Bu tarz bir yenileşmenin gerçekleşmesini sağlayan yalnızca modern tekniğin yanı sıra modern ilimlerin ve aynı zamanda batı edebiyatının ülkeye girmesi değil aynı zamanda Batılı emperyalist güçlerin Türkiye üzerindeki baskıları olmuştur. Diğer taraftan Avrupa'daki elçiliklerde bulunan devlet adamlarımız, orada oluşmaya başlayan yeni devlet şeklinin, özgürlük, eşitlik görüşlerinin ve insan haklarının mecburi bir istikamet olduğunun farkındaydılar. Bunların neticesinde, Abdülmecid zamanında Reşit Paşa tarafından "Tanzimat Fermanı" okunmuştur (Ülken, 1992: 36). Tanzimat, yani devletin yeni kanunlarla oluşması diye bilinen liberal reformlar, Fransızcadan çevrilen pek çok İdari kanunun hayata geçirilmesini içermekteydi. Batı-Avrupa krallıkları model alınarak merkezi bir bürokratik devlet sistemi ortaya çıkarmayı amaçlayan bu reformlar (İnalcık 2016: 140), başlıca dört yeniliği hedeflemekteydi: Halkın can, mal ve namusunun garanti altına alınması, kayırmanın yerine geçecek düzgün bir vergi sistemi getirme, mecburi askerlik sistemi ve hangi dine mensup olduğuna bakılmaksızın herkesin yasanın önünde eşit olması (Zürcher, 2000: 79).

Tanzimat süresince, reformcular – fikirleri toplumsal dönüşüm için yeterli olmasa da- dönüşümün mühim unsurlarındandı. Gerçekten de on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru, batılılaşmanın sadece üst sınıfın pahalı mallar ithal etmesi fikrinden uzaklaşıp, batılılaşmanın aslında toplumu yeni baştan yapılandırmak ve bu yönde yeni bir devlet kurmak olduğu anlayışı benimsenmeye başlanmıştır. Babıali'dekiler, Avrupalı siyasal

düşünürlerin çok daha evvel öngördükleri sonuca varmışlardır: Osmanlı İmparatorluğu, varlıklarına devlet tarafından el konulacağı korkusu olmaksızın, güvenilir mülkiyet hakkı üzerinden gelişebilecek sınıflara gereksinimi vardı. Bu durum ise sultanın, mesul olacağı ve değerlendirmelerden geçeceği bir sistem için kendi mutlakçılığından feragat etmesi anlamına gelecekti. Fakat, bu tarz fikirleri hayata geçirmeden evvel hakim sınıfları huzursuz etmek ve muhafazakarların etkisini azaltmak gerekiyordu. Fransız Devrimi ve onun Osmanlı üzerindeki tesiri tam olarak buydu (Ahmad, 1995: 38-39).

Bu dönemde, kesintisiz uzmanlaşmaya gidilmesi, yönetim sisteminde görülen temel gelişmedir. Bu yolla, kademeli olarak Avrupa'daki örneklerinden esinlenerek bir takım seçkin bakanlık ve idare heyeti kurulmuştur. Hükümetin iktidar merkezi, saraydan bürokratlara doğru kaymaya başlamıştır. Dışişleri bakanlığı, yönetimde çok ciddi bir role sahipti. Tanzimatın mimarı devlet Reşit Paşa ve onun yetiştirdiği Ali ve Fuat Paşalar, Dışişleri Bakanlığı'na 13 kez atanmışlar ve Tanzimat boyunca orda kalmışlardır. Bu bakanlık yalnızca dış ilişkileri idare etmekle kalmıyor, ayrıca idari, adli ve eğitime yönelik yapılacak yeniliklerin tüm detaylarıyla oluşturulmasına öncülük de etmekteydiler. Bakanlıkların yanında, danışma meclisleri ve kurulları sisteminin oluşturulması da önemli adımlardandı. Pek çok bakanlıkta, bayındırlık ve ticaret gibi spesifik meselelerle ilgilenecek uzmanlık heyetleri geliştirilmiştir (Zürcher, 2000: 89-90). Tanzimatla birlikte, adli sistemde yapılan büyük değişiklikler dikkat çekmektedir. Şeriat hiçbir zaman kaldırılamasa da, yetki alanı daha çok aile hukuğuyla sınırlandırılmıştır. Değişiklikler genellikle gayri Müslimlerin yeni konumlarının icap ettirdiği durumlarda geleneksel kanunların yerini almak üzere yapılmıştır. 1843'te, Müslümanlar ile gayri Müslimlerin eşitliğini kabul eden bir ceza yasasına geçilmiştir. Yabancıları ilgilendiren ticaret davaları için karma mahkemeler kurulmuş, İslamiyet'i terk endeler için ölüm cezası kaldırılmıştır. 1867'de yabancıların imparatorlukta toprak satın alabilmelerine olanak sağlayan bir yasa çıkarılmıştır. 1869'da ise yine gayrimüslimleri ilgilendiren davalara bakılması için Nizamiye mahkemeleri kurulmuştur (Zürcher, 2000: 94-95).

Hukuk ve adliyede ikili bir sistemin yapılaşması, yargılama alanında büyük karışıklıklara sebep olmuştur. Yeni kurulan mahkemeler, Şeriata karşı olabilecek herhangi bir konuda karar veremezlerdi ve Şeriatın yargılama alanın içinde yer alan kişiler için bu laik mahkemelere atanmış müftüden fetva almak mecburiydi. Batılı adli sistemin

benimsenmesi ve bilhassa Fransız Medeni Kanun'un getirilme çabası, Osmanlı uleması arasında büyük tepkiye yol açmıştır. Bunun sonucu olarak Şeriatın muamelatı ilgilendiren kısmı, ulema üyelerinden oluşturulmuş özel bir komisyon tarafından yeni bir klasifikasyon yöntemi ile yeniden düzenlenmiş ve 1855 ile 1869 yılları arasında yayımlanmıştır. İlk İslam kanun mecmuası Mecelle hem şer'i hem de laik mahkemelerde kullanılmak için ilan edilmiştir. Bundan böyle mahkemelerde alınan kararlar, şeyhülislama gönderilecekti. (İnalcık, 2016: 142). Ondokuzuncu yüzyılın en mühim hukuk reformu olan Mecelle bir bilim adamı, tarihçi ve hukukçu olan Ahmet Cevdet Paşa'nın eseriydi (Lewis, 1993: 122). Mecelle, Arapça fıkıh kitaplarının medeni yaşama ait hükümleri baz alınarak yazılmış bir kanun kitabıydı. İmparatorluğun hukuki gereksinimlerini "İslam İmparatorluğu'nun evriminden" uzaklaştırarak değerlendirmiş bir eserdi. Satış, dava, rehin, kira, hibe, kefillik, emanet, gasp, şirket, haciz, vekalet, sulh vb. adlar altında 16 kitap olarak hazırlanmıştır. Cevdet Paşa, Mecelle'yi yayınlayarak, eski mahkemelerdeki düzensizliği, fetvalar ve oylar arasındaki uyuşmazlığı çözmüş, mahkemelere ortak bir taban sağlamıştır. 1874'e kadar ilk on kitabı, 1876'ya kadar ise son altı kitabı yayınlanmıştır. Dahası, bu eser Türk Medeni Kanunu'na kadar (17 Şubat 1926), Türkiye Mahkemelerinde 60 yıl boyunca kullanılmıştır (Ülken, 2000: 74). Mardin'in de dediği gibi, şeriatın modern medeniyetin akılcı güçlerine karşı müthiş baskılar yaptığı bir dönemde Mecelle "tour-de-force"dir (Mardin, 1991: 141).

Gülhane Hattı'nın katkılarından sayılabilecek bir diğer şey de, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün vatandaşlara kaynaşma çağrısında bulunmasıdır. Hatt üzerinde çalışma yapan Avrupalı ve Amerikalı araştırmacılara göre, fermanın bu yönü Avrupai liberal görüşlerden ödünç alınmıştır. "Hürriyet- eşitlik-kardeşlik sloganının çağrıştırdığı anlamları bu fermanda görmek çok mümkün olmasa da ferman sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda halka beraberlik davetinde bulunan ilk resmî belge olarak dikkat çekmektedir. Nitekim, "millet" ifadesi, bu fikri belirtmek için, Mahmut'un hükümdarlığının sonlarına doğru kullanılmaya başlanmıştır (Mardin, 1996: 196-197). Tanzimatla birlikte iktidarın babadan oğula geçişi uygulamasından uzaklaşılmaya başlanmış ve iktidarın müdahale eğilimi daha eklektik bir hal almıştır. Tanzimatta devletin müdahalesi artık yalnızca toplumu düzene sokmak için planlanıyordu ve aslında bu müdahalenin maksadı "toplumsal mühendislikti" (Ahmad, 1995: 42).

Tanzimatla birlikte, imparatorluk para ekonomisine odaklanmış, 1840'da kâğıt paraya geçme girişiminde bulunmuştur. Artık takasla alınamayan ancak nakitle satın alınabilen ithal mallardaki artış, kırsal kesimlerde para ihtiyacını artırmaktaydı. Bu gelişmeye devlet, 1839'da vergi mültezimliğini kaldırıp yerine aracısız vergi tahsilatını getirme karşılığında bulunmuştur. Ödemelerin artık mal ile değil para ile yapılması kararlaştırılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda, Osmanlılar, vergi mültezimliğini kaldırmak için birçok teşebbüste bulunmuşlar ancak başaramamışlardır ve bu durum da tarım reformunu engellemiştir. Bilhassa köylünün vergileri ödemek ve gereken ithal malları alabilmek için her geçen gün biraz daha fazla piyasa için üretim yapmak durumunda kaldığı kırsal bölgelerde ticari faaliyet şiddetli bir şekilde artış göstermiştir. Bu dönemde çoğunlukla gayri Müslimlerin oluşturduğu kırsal tefecilerin önemi artmış ve köylü halk, bazen borçlarını ödeyebilmek için topraklarını satarak bu tefecilere bağımlı olmuşlardır. Bu durum ise, ulusal şuuru artırmış ve ilerleyen zamanalarda tehlikeli sonuçlara neden olan dini ve etnik gerginlikleri artırmıştır. Bu anlamda, Tanzimat devletinin serbest ticareti kabul etmesinin ciddi sonuçları olmuştur (Ahmad, 1995: 43-44).

Batı'da, özgürlük, eşitlik, demokrasi gibi idealler homojen bir millet içinde gerçekleşirken, Tanzimat ise yabancı müdahalesinden istifade eden ve imparatorluktan kopmak isteyen azınlıkların faydalandığı bir şey olarak kalmıştır. Devlet, Tanzimat'ın öne çıkardığı ilkelere dayanarak azınlıkları yüksek mevkilere getirmiştir. Bu insanlar; tercüman, büyükelçi, müşavir ve bakan olmuşlardır. Ayrıca, Tanzimat Fermanı'ndan faydalanan azınlıklar, ekonomik olarak güçlenmiştir. Yabancı sermayenin devlete serbest bir şekilde girmesi ve onları kayırmasıyla ticaret işleri tamamen onlarına eline geçmiştir. Orta çağ Türk loncaları çökmeye başlamış ve Tanzimat sırasında oluşan Hayriye esnafı dahi yabancı sermaye desteği gören azınlık ticaretiyle yarışamaz hale gelmiştir. Bu sebeple Tanzimat sonrası feodal Türk endüstrisinin pek çok kolunun yıkılması, azınlıklar asker olmadığı için Türk halkına oranla nüfuslarının artması gibi Türk halkının zararına sonuçlar doğurmuştur (Ülken, 1992: 36).

Kısaca, Tanzimat, bir geçiş ve bunalım dönemi olmuştur. Devlet, reformlar yapmış ancak bu reformların sonuçlarından en çok kendisi hoşnutsuz olmuştur ve bu sonuçların önüne geçmeye çalışırken kendisiyle çelişir duruma düşmüştür. Tanzimat eşitlik ve özgürlük vaatlerinde bulunmuştur. Oysaki farklı uyruktan gelen kişiler arasında bu vaatlerin bazı

uyanmalara sebebiyet vermesi kadar doğal bir şey olamazdı. Tanzimat'ın sağladığı izinler, imparatorluğun dağılmasına kadar sürecek olan iç bunalımların önünü açmıştır. Ayrı ayrı bağımsızlık isteyen Müslüman ve Hristiyanların taleplerini kabul etmek imparatorluğun yıkılması anlamına gelirken, kabul etmemek ise Tanzimat'ın öne sürdüğü fikirleri terk etmek demekti. Yani, Tanzimatçılar bir ikilemin ortasında ve Batı medeniyetini hedef alıp modernleşmek ile imparatorluğun siyasi mevcudiyetini korumanın çözülemez krizi içindeydiler (Ülken, 1992: 56).

Halkın yönetme işine katılması, Osmanlı'da alışıldık bir gelenek olmamıştır. Osmanlı geleneğinde reayayı temsilen ayan ve hanedanlara hükümette söz hakkı tanınması bile imparatorluğun parçalanması anlamına gelmekteydi. Tanzimat döneminde bu tarz bir ilişkiye yol açacak denemeler, Tanzimat aleyhtarı olan, ilk kez politik bir ideoloji niteliğe bürünmüş Yeni Osmanlılar akımına yol açmıştır (Berkes, 2003: 170). Tanzimat'ın mimarları, (Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa) Batı'nın idari ve askeri yapısını Osmanlı İmparatorluğu'na uyarlarken, Batı'nın gündelik hayatına dair kültürel unsurlar da aktif bir şekilde imparatorluğa girmiştir. Kılık kıyafet, mobilya, paranın kullanılması, evlerin tasarımı ve bireyler arası ilişkiler de batı tarzına doğru evrilmiştir. İlk ve ikinci kuşak Tanzimatçılara yönelik yoğun eleştiriler 1860larda başlamıştır. Bu eleştiriciler grubunu oluşturan Namık Kemal ve Ziya Paşa liderliğindeki bu Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıların sömürüldüklerini anlamadıklarını, bir "üst tabaka" oluştururken kendi kültürlerini de engellediklerini ve sadece yüzeysel anlamda Batılı olduklarını iddia etmişlerdir (Mardin, 1991: 15-16). Yeni Osmanlılar, İslamiyet'in ve imparatorluğun parlak dönemlerini yaşadığı zamanlara özlem duymuşlardır. Bu topluluk, muhafazakar Müslümanlar oldukları kadar Osmanlı vatanseverleriydiler aynı zamanda (Zürcher, 2000:104). Namık Kemal ve Ziya Paşa, dışarıdan gelen ya da zorla dayatılan, hem geleneksel sosyoekonomik sisteme hem de geleneksel değer sistemine zarar veren Batılılaşmayı sert bir biçimde eleştirmişlerdir. Bu yazarlara göre, Batılışma, bürokratik despotluktan başka bir şey değildi. Bu sebeple, halkın tepkisini hükümeti karşılarına alarak dile getirmişlerdir. Halk, Batılılaşmayı geleneksel zanaatkar düzeninin bozulması, Avrupa'daki makineleşmenin ülkenin pazarını sarmasıyla sonuçlanan işsizlik ve İslami kültür ve değerler sisteminin bozulması olarak görnüşlerdir (İnalcık, 2016: 143). Tanzimatla birlikte Batı'ya karşı tepkinin yükselmesi, Avrupa ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürdüğü veya kendi çıkarlarına alet ettiği algısının neden olduğu

memnuniyetsizlikle ilişkilendirilebilir. Sahiden de, Tanzimat'ı başlatanların pek iyi kavrayamadıkları bir nokta, birçok devletin ticarette çetin bir mücadeleye girmiş oldukları ve XIX. yüzyıl boyunca "emperyalizm" (bu isim kullanılmadan) denilen kapsayıcı politikayı daha fazla kabullenecekleriydi. Osmanlı'nın 1838'den beri hem pek çok devletle imzaladığı ticaret anlaşmalarında hem de tarım ve endüstri politikalarında kendi menfaatini koruyamaması Batı'ya karşı gelişen olumsuz tepkilerin bir kısmını oluşturmuştur (Mardin, 1991: 14-15). 1860larda, Tanzimatçılara karşı artan eleştirilerin yükselmesinde belki de en etkili şey, Tanzimat'ın ikinci yarısı niteliğinde olan Islahat Fermanı'nın (1856) ilanı olmuştur. Islahat Fermanı, devletin izlediği politikaya karşı çok ciddi tepkilere neden olmuştur. O zamana kadar hakim millet olan Müslümanlardan bu ayrıcalıklı durumu almış, kimsenin dinine bakılmaksızın bir "Osmanlı" vatandaşlığı inşa etmeye çalışmıştır. Ancak, gayrimüslimler, kendilerine sağlanan yasal haklarla birlikte, hedeflenen eşitliği ters yüz ederek, Müslüman halkı geride bırakmışlardır. Daha sonraki Türk düşünürlerinin pek çoğu, bu ekonomik gelişme eşitsizliğini Batı'ya sağlanmış imtiyazların sonucu olduğunu düşünmüşlerdir (Mardin, 1991: 16-17).

Siyasal muhalefet olan Yeni Osmanlılar/ Jön Osmanlılar, 1860lardaki ekonomik gerileme sürecinde ortaya çıkmış ve devleti kendi çıkarlarını göz önünde tutmaya zorlayan baskıcı bir grup örneği sergilemiştir. Yeni Osmanlılar, devletin izlediği serbest ticaret politikalarını yererek güçsüzleştirmişlerdir. Daha sonraları, bu politikaların devleti neredeyse iflas noktasına getirip 1881'de Avrupa'nın finansal kontrolüne sokarak bir yıkıma neden olduğu görülmüştür. Bu şartlar altında ve Büyük Güçler'in (Britanya, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macarisyan, İtalya) de dahil olduğu bir diplomatik krizin de desteğiyle Yeni Osmanlılar, 1876'da devleti bir anayasayı kabul etmeye mecbur bırakmışlardır (Ahmad, 1995: 45). Tanzimat döneminin liberal reformları, 1876'da kabul edilen ilk Osmanlı anayasası ile doruğa ulaşmıştır. Avrupa dışında hazırlanan ilk anayasalardan olan Kanun-i Esasi, Türkiye Cumhuriyeti yönünde yapılmış en önemli hamledir (İnalcık, 2016: 141).

Yeni Osmanlıların Tanzimatçılara yönelik "istibdad" adı altında gelen suçlamalarının yanında; bu devlet adamlarının, Avrupa kültürünün en yüzeysel – Yeni Osmanlıların ahlaksızlık saydığı- yönlerini benimsemiş olmakla da itham etmişlerdir. Örneğin, Batılılaşmanın, Fuad Paşa ve onu takip edenler tarafından "tiyatroların kurulması, sıklıkla

balo salonlarına gidilmesi, bireyin eşinin sadakatsizliği konusunda liberal olması ve Avrupai tuvaletlerin kullanılması" olarak anlaşılması suçlamalardan biriydi. Aynı şekilde, Namık Kemal, kadının dışarıda dekolte dolaşmasına müsaade etmekten ibaret olan Avrupalılaşmayı reddettiğini belirtmiştir (Mardin, 1996: 132). Tüm bunlar, Fuad Paşa'nın başı çektiği, Batı'nın sosyal tavırlarının benimsendiği sosyete çevrelerindeki yozlaşmalar idi. Yeni Osmanlılar tarafından, Ali Paşa ekolüne bağlı devlet adamlarına yapılan son bir itham da onların Şeriat'ın fırsatlarını değerlendirememeleri ve boşlamaları olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi gelişmelerin ana sonuçlarından birisi, dini kıstasların ve yönetim pratiğinin birbirinden ayrılmış olmasıydı. Bu ayrım, esas amacın etkililik olduğu kurumların (sivil ve askeri) kurulmasıyla başlamış ve bu esnada bu kurumları dolduracak bir ideoloji oluşturmak için bir bahane dahi hazırlanmamıştır. Türkiye'nin batılılaşırken hükümet ve yönetim uygulamasının, çağa aktarılması aşamasında, haksızlıkların ortaya çıkması Ali Paşa gibi Tanzimatçıları rahatsız etmemiştir. Herşeyden daha önemli olan imparatorluğun kurtarılmasıydı. Fakat böyle bir hareket, iyi ve kötünün kıstası olarak müracaat edilen Şeriat'ın yerine hiçbir şey koymayan Tanzimat devlet adamları için ideolojik bir yoksunlukla neticelenmiştir. Böyle bir yoksunluğu onlar ön görememişlerdir. İslam'ı "şahsi" bir din olarak algılayıp kabul edecek kadar Batılılaşmışlardır. Bu yüzden, Osmanlı toplumunda bir istikrarsızlık yaratmışlardır (Mardin, 1996: 133-135).

Yeni Osmanlıların temsil ettiği "meşrutiyet" kavramı, ülke içinde güçlü yankılar uyandırmıştır. Bunun önemli sebebi, onun yeni bir ideoloji olmasıydı. Bu ideoloji, o çağın tüm milliyetçi davranışlarını canlandırmıştır. Fransa'dan başlayıp, İtalya'ya, Almanya'ya ve kısmen Balkanlara ve Doğu Avrupa'ya sıçramıştır. Bu fikrin, kuvvetli etkisi, milliyetçilik akımından gelmekteydi. Yeni Osmanlılara Avrupa'da "Jön Türk" denmesine rağmen, kendilerini sık sık "Osmanlı Ümmeti" olarak tanımlamaları milliyet bilincinin tam olarak uyanmamasından ileri gelmiştir. Yeni Osmanlıların istediği meşrutiyet yönetimi hem milliyetçe hem de dince farklı türden unsurları bir araya getiren Osmanlı otoritesine ait bir yönetim idi. Fakat meşrutiyetin sağladığı özgürlük fikirleri, İmparatorluğun farklı unsurlarında birbirinden ayrı etkiler yaratmıştır (Ülken, 1992: 63).

Osmanlıların laikleşme öyküsü, yalnızca kurumsal olarak incelenen eğitim ve adliye alanıyla sınırlı kalmamış, toplumsal hayat, ahlak, görgü ve sanatta, kısacası Türk toplum

hayatının her yönünde görülebilir olmuştur. Bir tarafta, bürokratlarca dayatılan tepeden inme Batı kurumları, diğer tarafta ise geleneksel halkın sımsıkı bağlı olduğu geleneksel İslam kurumları arasında dikotomi ve çatışma ortaya çıkmıştır (İnalcık, 2016: 143). Bu çatışmadaki iki ucu temsil eden grupları Mardin "büyük kültür" ve "küçük kültür" diye adlandırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda, XIX. yüzyılın başlarında, kültürel açıdan "küçük" ve "büyük" gelenekler, entegre olamamış durumdaydı. Batı tipi haberleşme, yani, kitaplar, gazeteler ve telgraf Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük oranda yönetici elite hizmet ediyordu. Daha az olmakla birlikte diğer sınıflar da haberlere erişmeye başlamıştı zamanla. Ancak en esaslı değişmeler, üst sınıfın yaşam tarzları ve fikirlerinde görülmüştür. Alt sınıflar ve üst sınıflar yeni bir ekonomik düzende bütünleşmemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi, Müslüman kesimin "toplumsal seferberliğini" geliştirecek doğrultuda değişmemiştir. Bu yüzden, yönetici sınıf yeni bir ekonomik sistem içinde bütünleşmeden, tüketime dair yeni düşünceler edinmişlerdir. Haberleşme yöntemlerinin kısmen geliştirilmesinden dolayı büyük ve küçük gelenek arasındaki ayrıcalıkta bir değişim yaşanmıştır. İki kültür arasındaki sınır hem katılaşmış hem de yumuşamıştır. Batı kültürünü benimseyenler halktan daha da uzaklaştıkları için katılaşmış, haberleşme yollarının gelişmesinden dolayı sınıf duvarlarını koruyabilmek zorlaştığı için de yumuşamıştır (Mardin, 1991: 29). Ayrıca, İmparatorluk, Batı'nın deneyimlediği ve toplumsal yapısını yeni baştan yoğuran "ayanlık" inkılabı, pazar inkılabı ve sanayi inkılabı gibi önemli tarihsel aşamalardan geçmemiştir. "Ayanlık inkılabı" ile kastedilen eşraf birliklerinin egemenliğiydi. Fransız İhtilali'ni başlatanlar bunlar olmuştur. Pazar inkılabı, modern devletin Batı'da, pazar oluşturma girişimi iken sanayi inkılabı ise makine kullanımı ile başlamış ancak en ciddi sonuçları toplumsal olan aşamadır. Sanayileşme, esasen, sanayi inkılabından evvel var olan insan kümelenmesini değiştirdiği için önem taşımaktadır. Sanayi proletaryasının doğuşu bunlardan birisidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, her biri toplumsal yapı biçimlendirecek bu hareketlerden biri, ayanlık, son derece yetersiz kalmış ve diğerleri ise görülmemiştir (Mardin, 1991: 30).

Ahmad'a göre, devletin toplumsal bir tabanının olmaması ve Babıali bürokratlarının on dokuzuncu yüzyılda böyle bir taban oluşturma teşebbüsü, çağdaş Türkiye'yi anlamak adına belirleyici olabilir. Bu bürokratlar, toprak sahiplerini doyurmaya ve devletin zeminini oluşturmak için bu sınıftan faydalanmaya karar vermişlerdir. Ticaret ve endüstri,

Osmanlı ekonomisinin tüm dengelerinde kritik rol oynamasına rağmen; toprak, devlet kazancının ciddi bir bölümünü karşıladığı için ana etken olmaya devam etmiştir. Ayrıca, toprak hala büyük oranda Türk ve Müslümanların elinde tuttuğu, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan yabancıların faydalandıkları kapitülasyonlardan etkilenmemiş ve bu sebeple de iktidarın güvenebileceği tek kaynaktı. Bu süreç,1808'de Sened-i İttifak ile başlamış, 1839, 1856 Fermanları, 1858 Toprak Kanunu ve 1876 anayasası ile devam etmiştir. Bütün bu tedbirler, genel olarak özel mülkiyetin ve özel olarak toprak mülkiyetinin benimsenmesi ve bunun yasalaştırılması için gerçekleştirilen hamleler olmuştur. Devletin, el koyma hakkından feragat etmesiyle mümkün hale gelen mülkiyet güvencesi, Türkiye'nin politik ve ekonomik tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Toprak sahipleri, Babıali satın alma tekelinden vazgeçince, kendi ürünlerini yabancılara artık direkt satabilir olmuşlardır. Böylelikle, tarımın ticarileşmesi süreci hızlanmış, toprağın değeri artarken toprak sahipleri de zengin duruma gelmişlerdir. 1876'da toprak sahipleri, kendi menfaatlerini koruyabilen bir çıkar grubu olarak yeni parlamentoda ortaya çıkmışlardır. Kısa süre sonra bu grup, reformlara karşı çıkan muhafazakâr bir güç haline gelerek daha çok kendi çıkarlarını düşünen bir grup olmuştur (Ahmad, 1995: 45-46). On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı tarımındaki değişiklikler ve aynı şekilde nüfus hareketleri, arazi tahsis sistemindeki hayati değişimle beraber gerçekleşmiştir. Balkanlar'da ve Anadolu'da (Suriye'yi de kapsayacak şekilde) yerleşen göçmen ve muhacirlere mülk sahibi çiftçilerin sayılarını artıracak şekilde toprak hakkı sağlanmıştır. 1858 Arazi Kanunu, bilhassa 1867'de olmak üzere devlet hazinesine ait olan toprakların, kiracının akrabalarına aktarabilmesini büyük oranda serbest bırakacak şekilde değiştirilmiştir. Bu şekilde, tarımda teknik gelişmeleri, pratik bilgileri ve bu tarz bilgiye ulaşmalarını kolaylaştıracak yol göstermeleri benimsemeye yatkın bir insan topluluğu, nüfusun büyük kısmını meydana getiren olmuştur. Osmanlı bürokrasisindeki esas eğilim tarımsal fazlalıkları kendi hedefleri doğrultusunda kullanmak olmuştur. Sonuç olarak, devletin gelirlerinin artırılmasına yönelik vasıtalar ve çareler bulmak on dokuzuncu yüzyılın temel dürtüsü olmuştur (Karpat, 2006: 449).

Hükümdarlığı büyük tartışma konusu olan Abdülhamit, 30-yıl süresince mutlak bir monark olarak hakimiyetini sürdürmüştür. 19. yüzyıl Avrupalısına göre, Abdülhamit, bilhassa hükümdarlığının sonlarına doğru, cana kıyan, acımasız birisi olarak biliniyordu. Bu algının oluşmasında, 1890'larda Ermenilerin, kan dökülerek bastırılması etkili

olmuştur. Abdülhamit'i 1908-1909'da tahttan indiren Jön Türkler'in varisleri Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihçileri, onu İmparatorluğun canlanmasını bir kuşak donduran gerici bir padişah olarak görmüşlerdir. 1960lardan beri ise, Türkiye'nin modern tarihçileri onun Tanzimat'ın zirve noktasını temsil ettiğinin altını çizen daha farklı bir bakış açısı sunmaktadırlar. Zurcher'e göre her iki görüşün de gerçeğin yalnızca bir yönünü anlatmakla birlikte doğru olduğuna işaret etmektedir (Zürcher, 2000: 117). Yeni sultan, özgürlükçü ve meşrutiyetçi görüşlere düşman olmasının yanında hem imparatorluğu hem de devlet içinde kendi konumunu güçlendirecek araçlarını gördüğü Batılılaşmaya ve reformlara, akıllıca seçilip, hayata geçirilmesi koşuluyla hepten karşı da değildi. Lewis'a göre, Abdülhamit, tarihsel anlatılardaki düşüncesiz, uzlaşmaya yanaşmayan ve tamamen gerici değil, aksine, istekli ve fiili bir refomcu, Genç Osmanlıların, despot idare devresinde ilk Türk özgürlükçü eleştirisi yaptıkları Tanzimat devlet adamlarının gerçek mirasçısıydı. Siyaset bir yana, Abdülhamit yönetiminin ilk on yılları, değişiklik ve ıslahat dönemi olmuştur. Abdülhamit idaresinin, ilk yıllarında doruğa ulaştığını ifade etmek abartı olmayacaktır. Aynı şekilde, Tanzimat yönetimleri sırasında gözle görülür hale gelen yeni ve merkezi istibdada doğru yönelimler de öyle olmuştur (Lewis, 1993: 177).

II. Abdülhamit devri (1876-1909), siyaset açısından padişahın gücü yeniden eline aldığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Abdülhamit, mülkiye memurlarının 1839'dan beri sahip oldukları iktidarı ellerinden almıştır. Tahta çıktığında devlet henüz büyük bir askeri yenilgi yaşamış ve aynı zamanda ekonomik açıdan iflas noktasına gelmiştir. Devletin iflası 1881'de Düyun-u Umumiye'nin kuruluşuyla çözüm bulmuştur. Düyun-u Umumiye altı büyük gelir kaynağının yönetimini eline almış ve yalnızca ödenecek borçlardan arta kalan kısmı Osmanlı Devlet'ine bırakacaktır. Bu durum, Osmanlı ekonomisi üzerinde bir çeşit sömürge kurmuş ve Osmanlı Devleti'nin uluslararası kredisini artırmıştır. Osmanlı'nın uluslararası kredisinin yükselişi Avrupa'nın Osmanlı ekonomisi üstünde denetiminin olumlu sonucuysa, bu denetimin devlet maliyesinin geri kalan kısmını akıllıca planlamak veya kalkınmak için Osmanlı'nın gerekli kaynak sağlamasını imkânsız hale getirmiştir (Findley, 2012: 133-135).

Abdülhamit ve onu destekleyenlere göre imparatorluk parlamenter yönetim için daha hazır değildi. Bu yüzden 1878'de Abdülhamit parlamento fikrini ertelemiş, meşrutiyetçiliği zapt etmiş ve değişimin yönünü tekrar istibdada yöneltmiştir (Findley,

2912: 146). Abdulhamit 30 yıl boyunca, tebaası üzerinde sıkı bir yönetim uygulamışsa da II. Abdulhamit dönemi (1876- 1909), batı düşüncelerinin iyice kavranmaya başladığı bir dönem olmuştur aynı zamanda. Bunun nedeni, yeni kurulan okullarda yetişen ve yabancı dil bilenlerin sayıca artmasının yanında, padişahın kendisinin de Batı'yı örnek almasından kaynaklanmıştır. II. Abdulhamit'in Batıcılık anlayışı, oradan teknik ve idari sistemin ve özellikle askeri örgütünün ve eğitiminin alınmasını kapsamıştır ve buna ek olarak Abdulhamit, Müslümanlığı teb'ası arasında pekiştirmeye uğraşmıştır. Bu maksatla, Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbıye'nin eğitim programları iyileştirilmiş, okullarda akıllı bir kuşak yetişmiştir (Mardin, 1991: 18). Tanzimat'ın Batıcı, sivil eğitim projesi, II. Abdülhamit döneminde 1880lerde hayata geçirilmiş ve 1908'e kadar Hicaz haricinde bütün il merkezlerinde ve bazı sancak merkezlerinde lise seviyesinde okullar açılmıştır. Rüşdiye ve idadiye okulları pozitif bilimlere ağırlık veren düzenli, maddi ilerlemelerin izinde olan, padişaha ve milletine vefalı insanlar yetiştirme prensibi benimsenmiştir. Bu eğitimden umulan esas amaç, laik bir eğitimle devletin Müslüman olan ve olmayan tebaasını Osmanlılık ideolojisi etrafında toplamak olmuştur (İnalcık, 2016: 148).

Bu devirde, özgürlük fikirleri takibe alınmış olmasına rağmen, resmi eğitim örgütü genişlemiştir. Bu süreçte "Maarif", "Malumat" gibi özgürlükçü ve meşrutiyetçi görüşlerle hiçbir alakası olmayan, sadece dünyada neler olup bittiğini haber veren ve öğretim için faydalı dergiler çıkmıştır. Genç kuşaklar Kemal ve arkadaşlarının yazılarını gizli gizli okumaktaydılar. Tıbbiye, Harbiye ve kısmen Mülkiye öğrencileri arasında bu hummalı ilgiyi bastırmak güçtü. Hafiye örgütü, özgürlükçü yayımları engellemekte ve okuyanları sürmekteydi (Ülken, 1992: 97). Abdülhamit'in tebaasını yalnızca tanıma değil, aynı zamanda baskı altında tutma isteği ve düşman fobisi, raporlarını direkt kendisine veren fazlasıyla komplike bir muhbir ağı kurmasına yol açmıştır. Muhbirler kısa sürede hızlıca faaliyet göstermişlerdir. Abdülhamit ayrıca altında çalışanlara birbirlerini muhbirlemeye teşvik etmiştir. Böyle bir durumda, yüksek bir memuru sultana karşı kötü düşünmüş ve konuşmuş olmakla itham eden bir mektup o kişinin kariyeri üzerinde çok olumsuz bir etkisi olabilmiştir (Karpat, 2004: 307-308). Tüm bunlara rağmen, gençler kendi aralarında faaliyete geçmiş ve "İttihat ve Terakki Cemiyeti"ni kurmuşlardır. Sürgünü atlatabilenler Avrupa'ya kaçmış, sürgün çekmek zorunda kalanlar da Musul ya da Fizan'da fırsatını ele geçirdikçe sınırdan kaçıp Avrupa'daki arkadaşlarına katılmışlardır.

Böylelikle, Yeni Osmanlılar hareketine benzeyen, ancak daha güçlü bir hareket başlamıştır. Bu topluluk artık "Jön Türkler" adıyla tanınır olmuştur. Tüm bu yeni hareketi harekete geçiren görüş ve duygu kaynağı Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın eserleri olmuştur (Ülken, 1992: 98).

Türkiye, yirminci yüzyıla, 23 Temmuz 1908'de II. Abdulhamit'in otuz yıl boyunca dondurduğu 1876 anayasasının tekrar uygulamaya konmasıyla başlamıştır. Aydınlar, bu hadisenin hayatlarını beklediklerinin de ötesinde değiştireceğini anlamışlardır. Dış dünyaya kapalı kalmış bir toplum, aniden, en azından kent ve kasabalarda, dışa açılmaya başlamıştır. Sansür kaldırılmış ve imparatorluğun bütün topluluk ve çok farklı fikirlerini temsil eden yayınlar, heyecanlı bir halkın ilgisini karşılamak için piyasaya sürülmüştür. Jön Türkler'in pek çok klikleriyle beraber, ana dini ve etnik toplulukların- Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi- liderlerince yeni rejime destek olmak için kitle gösterileri düzenlenmiştir. Uzak illere sürgün edilmiş ya da Avrupa'ya kaçmış politik sürgünler, siyasal kariyer beklentisiyle başkente dönmeye başlamışlardır (Ahmad, 1995: 51).

II. Abdülhamit'in yönetiminden kaçıp Avrupa ve Mısır'da faaliyete geçen hürriyetçiler, meşrutiyetin ilan edilmesiyle vatanlarına geri dönüp, ülkenin yeni arayışlarında, pan-İslamizm'den, milliyetçilik ve sosyalizme değin çok çeşitli fikir ve teoriyi özgür bir şekilde tartışmaya başlamışlardır. Tam da bu dönemde Cumhuriyet devri felsefesini hazırlayan, hakiki bir Türk Aydınlanma Çağı'ndan, bir çeşit kültür rönesansından söz etmek mümkündür. Şurası bir gerçektir ki, Batı tarzı laik okullarda eğitim gören Mustafa Kemal ve onun yol arkadaşları aydın subaylar, bu dönemde tartışılan görüşleri gerçekleştirmek için, devrimin ateşini yakan kişiler olmuştur. Batı'nın pozitif bilimlerine aşina olan tıbbiyeli bir aydınlar topluluğu, aşırı Batılılaşma hareketini gündeme getirmişlerdir. Tıbbiye gibi askeri mektepler, değişim ve devrim isteyen bir nesil yetiştirmiştir. Bu neslin bir temsilcisi olan Mustafa Kemal Atatürk, fikirlerinin çoğunda bu kaynaktan beslenmiş ve gelecekte onları hayata geçirmeye çalışmıştır (İnalcık, 2016: 148).

Dönemin Osmanlı elitinin 3 kuşağı, yani; Tanzimat kurucuları, Genç Osmanlılar ve Jön Türkler, "devletin bekası ideolojisini" benimsemişlerdir. Jön Türklerin 1894-1895'te II.Abdülhamit'e yönelik açıktan karşıtlık göstermelerinin nedeni, Ermeni devrimci

komitelerinin terörist yöntemlerinin imparatorluğun parçalanmasına büyük tesiri olacağına inanmış olmalarıdır (Mardin, 2011: 26). Dolayısıyla, Jön Türk fikrinin ilk hedefinde iktisat değil, devletin kurtarılmasına çabalayan bir siyasi hareket yer almıştır. İmparatorluğun gitgide ve acımasızca parçalandığını, farklı farklı milliyetçi hareketlerin her gün biraz daha başarı kazandığını ve Düyunu Umumiye'nin vesayeti altındaki Babıali'nin hiçbir şey yapamadığını gören Jön Türklerin esas kaygısı Osmanlı devletinin otonomisini ve coğrafi varlığını tekrar oluşturmak olmuştur (Keyder, 2014: 73). Jön Türklerin ortaya çıkışının birçok boyutu bulunmaktaydı ancak hareketin kurucuları bilim ve doğruluğa çok değer veren öğrencilerden oluşmaktaydı (Mardin, 2011: 41).

Jön Türkler, Abdülhamit devrinin yitirdiği yılları telafi etme çabasıyla hayatın hemen her alanında çalışmıştır. Yalnızca siyasal sistem değişikliği yapmakla kalmamış, eskisinden daha çok Batı'dan bir şeyler alarak toplumu tekrar şekillendirme işine girişmişlerdir. Yarışmacı sporu başlatmışlardır ve ilk kez kurdukları iki kişilik Osmanlı takımı, 1912'de Stockholm Olimpiyat oyunlarına katılmışlardır. Erkek öğrenciler izci olmuşlardır. Henüz feminizmden bahsetmek için daha çok erken olsa da, JönTürk döneminde kendi mücadelesini veren bir kadın örgütünün oluşumuna şahit olunmuştur. Savaş bakanlığının, uçakların savaşta ne kadar etkili olduğunu anlaması sonucu 1911'de hava kuvvetleri kurulmuştur. İlk film, dünya savaşından evvel yapılmış ve Ruslara karşı propaganda amacıyla Türklerin savaşa katılmasını savunmak için kullanılmıştır. Tiyatro gelişmeye başlamış ve yeni koşullarda Müslüman kadınların sahneye çıkmalarına izin verilir hale gelmiştir. O vakte kadar bu alan, Osmanlı Türkçesi'ni en iyi kullanan Ermeni aktrislerin tekelinde olmuştur (Ahmad, 1995: 51-52).

Abdülhamit'in en büyük yetersizliği, gelişimini kendi sağladığı eğitim kurumlarından eğitim almış yeni bürokrat ve subaylara, yani Osmanlı aydın kitlesine, kendine karşı sadakat benimsetememiş ve onlara ulaşılacak bir hedef sunmada büsbütün başarısız olmuş olmasıdır (Zürcher, 2000:130). Abdülhamit'in keyfi idaresi ve muhbirlik sisteminin İstanbul'da aydınlar arasında neden olduğu ortak güvensizlik ve huzursuzluk, Abdülhamit devrinin hâkim olduğu dumanlı havayı dağıtmaya çalışanların karşılaştıkları engeller arasındaydı. Güven duygusu veren bir bağlılık kriteri bulunmadığından, o dönem devlette belli bir konuma gelmiş neredeyse herkes daha ihbar edilmeden kendini kabahatli hissediyordu. Bu sebeple, aydınlar, el verdiğince "yeraltı"nda varlıklarını sürdürmeye

çalışmışlardır. Sonuç olarak o yılların önemli entelektüel ve politik olaylarını gün yüzüne çıkarmak çok da kolay olmamıştır. Mevcut duruma, Osmanlı yaşam tarzının bir niteliği olan "fincancı katırlarını ürkütmeme" özelliğini de eklersek, Abdülhamit devrini anlatan tarihi resimlerin niçin tekdüze ve olaysız gözüktükleri anlaşılabilir. Abdülhamit döneminde, siyasi süreçlerle alakalı entelektüel hareketlerin bu derece canlılık ve heyecandan yoksun olmaları bizzat Jön Türklerin, uzun zaman fikirsizlik içinde kararsızlık yaşadıkları halde, fikir yönünden eksikliklerini niçin anlayamadıklarını açıklamaktadır (Mardin, 2008: 32).

1908 Devrimi'nin gelişiyle, bir şey kendini ilk kez hissettirir olmuştur: Türk toplulukları dini olmaktan ziyade politik olarak tepki vermiştir. Fark edilmeden, Abdülhamit rejimi, dini, sadece eğitimlilerin değil genel olarak kitlelerin aklındaki devletten ayırmıştır. Nihayet büyük halk kitleleri, devletten ayrı var olan ve devlet çöktüğünde de varlığını devam ettiren bir siyasal birliğin var olabileceği aşamaya girmiştir. Sürgündeki devrimcilerin neredeyse çeyrek yüzyılda başaramadığını, 1908 devrimi yalnızca birkaç ayda başarmıştır. Türk halk kitlesine, bu birliktelik hissini kazandırmak onların direkt amaçlarından olmamıştır. Aslında, 1908 Devrimi Abdülhamit'i tahttan indirmeyi bile hedeflememiş ve yeni politik hareket olgunluğa erene kadar hükümetin oluşumunu ve politikalarını neredeyse hiç etkilememiştir. Darbe sayesinde Abdülhamit hükümetine bir ara verdirilmiş ve Abdülmait'in din-u devlet politikasının etkilerini göstermesi için fırsat verilmiştir. Abdulhamit rejimi için çok gerekli olan telgraf hatları, bu rejimin düşününün aracı haline gelmiştir. 1908'de ilk kez ulus çapında siyasal değişim, telgraf ağıyla kendini hissettirmiştir. Yıldız'daki telgraf ofisi yayına ara verdiğinde, devlet aygıtları ve memurlar adeta felç geçirmişlerdir. O zaman ya gizli Jön Türk ya da Jön Türk sempatızanı olan gençler, siyaset ya da hükümet amacından çok bir çeşit kutlamalar, meclis seçimleri gibi şeyler organize etmek için insanlar meclisi organize etmek için ortaya atılmışlardır. Sonra kendiliğinden, hemen her kasabada bir tane İttihat ve Terakki'nin yüzlerce kolunu oluşturmuşlardır. Böylelikle, orman yangını gibi, Türklerin taşra politik örgütü için çekirdekler oluşmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti böylece kendini milli bir örgüt olarak kurmuştur. Ortaya çıkan Türk milletinin temeli olmuştur (Berkes, 1998: 326-328).

1908 Devrimi başarılı olduktan sonra, bir takım Jön Türk liderleri Tanzimat'ın kapalı sekülerleşme istediğini devam ettirmişlerdir. Öncelikle, Tophane medresesinin müfredatı incelenmiş ve aynı sene içinde medreseleri planlayan Medaris-i İlmiye Nizamnamesi uygulanmaya başlanmıştır. Hemen ardından, Darü'l Fünun'da açılan İlahiyat Fakültesi üniversiteden ayrılmıştır. Görünüşe göre bu durumu telafi etmek adına medreselerin bir üst basamağı olan Medreset-ül Mütehassisin kurulmuştur. 1914'te, daha yukarı kademe bir okul Dar'ül Hilafeti'l Aliyye'de dersler verilmeye başlanmıştır. Kadıları eğitmek amacıyla Medreset-ül Kuzat kurulmuştur. Fakat, radikal Jön Türklerin daha seküler yönelimleri, İslam'ı iç ve dış siyasette bir aracı olarak etkili bir şekilde kullanıp maniple etmelerinde de ortaya çıkmıştır. Bu yönelim, onların İslam'la alakalı konuları reformist bir perspektifle ele alan İslam Mecmuası (1914-1917) adlı dergiyi desteklemelerinde ve 1917'de çıkarılan Hukuk-u Aile Kararnamesi'nde fark edilebilir. Bu kanunda, devlet, evliliklerin kaydının tutulması ve kadınlara boşanma prosedürünü başlatma hakkı vermiştir (Mardin, 2011: 67).

On dokuzuncu yüzyılda, Balkanlardaki pek çok milli hareket, mensup oldukları dine dayanan homojenlik fikrini öne çıkarmıştır. İmparatorluğun düşüşüne katkıda bulunan bu din aracılığıyla millileşme fikri, ironik bir şekilde, Osmanlı'daki "millet sistemi"nde benimsenmiş durumdaydı. Yüzyıllar boyunca bu sistem, millet kimliğini pek çok Osmanlı tebaa içinde baskın hale getirerek, Osmanlıların etnik kimliklerini dini kimlikleriyle kaynaştırmıştır. Balkan Hristiyanları on dokuzuncu yüzyılda milliyetçilik akımına yönelince, onların etnisite anlayışları millet sistemi tarafından şekillenecekti. Yani din, Balkanlardaki esas millileşme noktası haline gelmiştir. Balkan milliyetçi hareketleri, etnik olarak daha homojen bir vatana sahip olabilmek için Müslümanları ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. On dokuzuncu yüzyıl boyunca, Yunan, Sırp ve Bulgar hükümetlerinin kuruluşunun akabinde, pek çok Osmanlı Müslümanı; ya henüz kurulmuş bağımsız hükümetlerin elinde yok edilme ya da Osmanlı'nın Avrupa'da küçülen topraklarına veyahut Anadolu'ya sürülme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Tüm bunların çok ciddi demografik sonuçları olmuştur (Çağaptay, 2006: 5).

Türk milli kimliğin inşasında etken unsurlardan birisi de göçtür. 1860larda oraya yerleşen Çerkezlerle beraber Balkanlardaki çok sayıda Türk, 1877-78 yılı Turk- Rus savaşı sırasında, öldürülmüş ve yerlerinden edilmiştir. Geri kalanlar da 1912-1913 yıllarında

aynı kaderi yaşamışlardır. Etnik "kardeşler"inden bir misilleme korkusu yaşamaları Balkanlarda yaşayan pek çok Türk olmayan Müslümanın, Osmanlı hükümetine ve halife sultana karşı sempati duymalarını sağlamış ve birçoğu Osmanlı topraklarına göç edip yerleşmiştir. 1878'den sonra, Balkanlarda, Türk ve Müslüman hemen hemen aynı terimler olarak kullanılır olmuştur. Balkanlardaki Müslüman nüfusun çoğu tasavvufi inanca ait olduğu, dünyasal meselelere yönelmiş bir çeşit kültürel İslam uyguladıkları ve doktrinal bir mücadeleden nispeten uzak durdukları için, geleneksel dini öğretilerin ana merkezleri, Anadolu'da olduğu gibi Balkanlarda ortaya çıkmamıştır. Balkan Müslümanları daha çok çoğulcu bir kültürel ve dini bakış açısı geliştirmişlerdir. Balkanlarda hüküm süren modernleşmeye duyulan kuvvetli istek, Avrupa'nın etkisi, etnik yapının farkındalığı ve çoğulcu ve dünyevi İslam ve tüm bunların birleşimi, Selanik ve Manastır (Bitola) şehirlerinin Türk milliyetçiliğinin ilk merkezleri olmasındaki en büyük faktörler olmuştur (Karpat, 2001: 342).

Osmanlı İmparatorluğu, tarihsel olarak aralıksız göç ve yerleşmelere şahit olmuştur ancak 19. yüzyıldaki göçler bütün öncekileri silik bırakmıştır. Ana göçler 1856'da Kırım'dan başlamış ve bunu Kafkasya ve Balkanlardan 1862'den 1878'e ve 1912'den 1916'ya kadar devam eden göçler izlemiştir. Göçlerden sonra, Anadolu, Rumeli ve Kafkasya Osmanlı Müslümanlarının büyük bir kısmı; çeşitli etnik Müslüman grupları yeni bir grup içinde birleştiren, adına "Türk" (çok etnikli ve çok dilli içeriğe sahip yeni bir etnik isim) denilen yeni sosyo-kültürel bir sentezle kaynaşmışlardır. Bu süreçte, yaklaşık 7 milyon göçmen; Kırım, Kafkasya, Balkanlar ve Akdeniz adalarından Anadolu'ya göç etmişlerdir. Kısaca, göçler, Anadolu'da devlet ve halk Türkçe'si etrafında gelişen yapısal ve kültürel olarak yeni bir toplum üretmiştir. Yeni ekonomik koşullar ve politik durumların etkisi altında ortaya çıkan toplum; çoğunlukla Osmanlı-İslam unsurlarından meydana geliyor olsa da yerli Anadolu Türkleri, Rumeli, Balkan ve Kafkas göçmenlerinden oluşan yeni bir varlık idi (Karpat, 2001: 344-345). Göçlerin amacı, tarımsal olarak üretimi artırmak ve bu yolla hükümete kazanç sağlamak olduğu için göçmenler çoğunlukla tarıma uygun topraklara yerleştirilmişlerdir. Demiryollarının inşası ve karayolu şebekesinin oluşturulması iletişimi artırarak Osmanlı toplumunda süregelmekte olan değişime farklı bir boyut ve hız kazandırmıştır. Sadece sahil bölgesinde değil bazı iç kısımlarda da şehirleşme oranı artmıştır. Değişim, göçün büyük bir kısmının yönlendirildiği tarım sektöründe baş göstererek Batı'daki endüstri devriminden çok daha farklı bir yol izleyerek kendini

göstermiştir. Bunu açıklamak için, 1880lerdeki ve Jön Türkler kuşağındaki lider kadrolarının göçmen tarım işkolunun şehir bölgelerinden çıktığını söylemek kafi olacaktır. Atatürk bunlardan biridir. Enver Paşa'nın ailesi Kili'den (Tuna'nın kuzey kolu üzerinde bir şehir) ve Talat Paşa'nın ailesi de Bulgaristan'dan gelmiştir. Kısaca, bu yüzyıldaki nüfus hareketleri modern Türkiye'nin oluşabilmesi için gerekli gelişme ve değişme aşamalarının iç dinamiklerini sağlamıştır (Karpat, 2006: 455-456).

1925'teki Kürt İsyanı, sekülarizmin önderi CHP'nin, bu hadiseyi mazaret göstererek Takrir-i Sükûn Kanunu'nu (4 Mart 1925) uygulamaya koymasına ve dini faaliyetleri daha kolay incelemesine imkan vermiştir. Kanun, isyan liderlerinin Türkiye'de "deli molla"ları anımsatacak faaliyetlerde bulunduğu bir dönemde her çeşit muhalif İslam eylemlerini bastırmayı amaçlamıştır. Daha sonraki senelerde, tüm bunları, sekülerleşmenin iyi bilenen evreleri izlemiştir. Bu aşamalar; şapka Kanunu (25 Kasım 1925), Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına Dair Kanun (30 Kasım 1925), Miladi takvimin kabulü (26 Aralık 1925), İsviçre Medeni Kanunu örnek alınarak oluşturulan Türk Medeni Kanunun kabulü (17 şubat 1926), Latin rakamlarının kabulü (24 Mayıs 1928), Latin alfabesinin kabulü (1 Kasım 1928) ve son olarak ise Anayasa'ya "Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçıdır" ibaresinin eklenmesi olmuştur (5 Ocak 1937) (Mardin, 2011: 68-69). İslam'ın bir devlet dini olarak son kalıntıları da, Büyük Millet Meclisi 1924 anayasasında düzeltmeye gittiğinde "Türkiye devletinin dini, İslam dinidir" bendini feshederek, 9 Nisan 1928'de ortadan kaldırılmıştır. O andan itibaren Türkiye, dini bir limanı olmaksızın tamamen laik bir cumhuriyet olacaktır. 1930 yılının martında, kadınlar için oy kullanma hakkı veren yasa kabul edilmiştir. Aynı yıl Konstantinopolis İstanbul, Angora ise Ankara olmuştur. Kadının özgürlüğü ve hem kadınların hem de erkeklerin giyim kuşamında değişiklik batılılaşma yönünde atılmış önemli adımlar olmuştur (Howard, 1931: 335-336).

Dünya savaşından sonra yeni Türkiye Cumhuriyeti, 282,687-kilometre karelik bir alanda yaşayan yaklaşık 14.000.000 kişiden oluşan yekpare ve son derece milliyetçi bir devletti. Avrupa'da kalan Türkiye kısmı yaklaşık 8.819-kilometre kareyle sınırlandırılmış ve 1,044,306 nüfusa sahipti ve bu insanların çoğu Konstantinopolis bölgesinde yaşamaktaydı. Türkiye'nin Asya'daki kısmı, Anadolu platosunda yoğunlaşan 275,808 kilometre kare gibi bir alanda yaşayan 12, 615,969 -kişilik bir nüfusu kapsamaktaydı.

Toplam 1,600,000'dan fazla kişi ise Boğazlar bölgesinde yaşamaktaydı. Dünya savaşıyla biten on yıldan fazla süren çatışmadan ve 1919-1922 Türk-Yunan mücadelesinden sonra, toparlanma, yeniden örgütlenme ve birleşme kabiliyetiyle tüm dünyayı şaşırtan, bu küçük milliyetçi Türk Cumhuriyetiydi. Yeni Türk Cumhuriyeti, Yunanları bozguna uğratmış ve Yakın Doğu'da gerçek bir diplomatik devrim gerçekleştirmiştir ve siyasal ve ekonomik özgürlüğünü Lozan'da kazanmış ve yolunu modernlikten yana seçmiştir. Çok dilli eski bir imparatorluk, sorununu çözmekte başarısız olmuş ve kaçınılmaz bir şekilde yerini milli bir cumhuriyete devretmiştir (Howard, 1931: 346).

1919'da Misak-ı Milli ve 1923'te Lozan Barış Anlaşmasıyla bölgesel anayurt nihayet kesin olarak tanımlanmıştır. Yeni ulus; Sırplar, Bulgarlar, Yunanlar ve Araplar gibi tarihsel aşağılanmaların öcünü alma ateşiyle yanıp tutuşmuyordu. Aksine, etnososyal grupların eski bir birleşiminden doğan ve nispeten tarihi kısıtlanmalardan, geçmişe özlemden muaf olan yeni mevcudiyet; Osmanlı İmparatorluğu'nu canlandırma hevesiyle kaybedilen toprakları geri isteyen bir tutum sergilememiştir. Aslında, elitler, monarşiye olan isyanlarını haklı çıkarmak için tarihi göz ardı etmeyi tercih etmişlerdir. Geçmişin başarılarından ziyade gelecekle meşgul olmak Türkiye'nin bugün felsefi ve politik temel yönelimidir (Karpat, 2001: 345).

3.1.1 Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı sonrası dönem

I. Dünya Savaşı, yalnızca Avrupa'nın siyasi haritasını değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun da kaderini derinden etkilemiştir. 1918'de savaşın sona ermesiyle birlikte, Osmanlı toprakları parçalanma sürecine girmiş ve bu durum, yeni bir ulus-devletin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Türkiye, bu dönüşüm sürecinde hem iç dinamikleri hem de dış baskılarla şekillenen bir milli mücadele süreci yaşamıştır. Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı, yalnızca bir toprak savunması değil, aynı zamanda ulusal kimliğin yeniden inşası anlamına gelmektedir. 1923'te Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, Türkiye modernleşme hedefleri doğrultusunda önemli adımlar atmaya başlamış; eğitimden hukuka sosyal hayattan ekonomik yapıya kadar pek çok alanda köklü reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu süreç, sadece Türkiye'nin değil, aynı zamanda bölgenin de geleceğini belirleyecek bir dönüşüm olmuştur.

Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin izlediği dış politika, uluslararası arenada bağımsız bir aktör olma çabasını yansıtırken, toplumsal değişim ve modernleşme çabaları, Türk toplumunun dinamik yapısının evrimini ortaya koymaktadır. Böylece Dünya Savaşı sonrası Türkiye, kendi kimliğini bulma mücadelesiyle dolu bir tarihsel sürecin merkezine yerleşmiştir.

McCarthy'nin (1983: 140-141) belirttiği üzere, 1912'den 1922'ye kadar Anadolu'nun nüfusu %30'a kadar düşmüştür. Nüfusun yaklaşık %10'u göç etmiş ve %20'si ise ölmüştür. Anadolu'nun Doğu'su en yüksek ölüm oranlara sahipti: Van'da Müslüman nüfusun %60ından fazlası, Bitlis'te %40'tan fazlası ve Erzurum'da ise %30'du. Türkleri sarsan bu can kayıpları, onları radikal değişimi arzulamaya ve kabul etmeye iten katalizör görevi görmüştür. 1927'de, İzmir, Aydın, Muğla, Denizli, Burdur, Antalya, İçel, Kütahya, Bursa, Trabzon ve Rize'de 20 yaş üzeri kadınların %30'u duldu. %29 dulluk oranıyla, Afyon, Manisa ve Balıkesir gibi diğer pek çok şehirlerde de durum farklı değildi. Böyle yüksek dulluk oranları ayrıca, babasız çocuklara, toprağı ekip biçecek yetişkin erkeği olmayan topraklara, geleneksel şekillerde onlara rehberlik edecek atası olmayan geniş ailelere işaret ediyordu.

Türkiye Cumhuriyeti, Barlas'ın (2016) belirttiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından bir ulus-devlet olarak kurulmamış, Türk milliyetçileri dört yıl daha savaştıktan sonra bir cumhuriyet kurmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarını devralan Türkiye, 1911'den (Trablusgarp Savaşı) 1923'e (Cumhuriyet'in kuruluşu) kadar savaşların ekonomik ve siyasi etkileriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu/Türkiye bu savaşların bir sonucu olarak sürekli demografik değişimler geçirmiştir. 1914 yılında, bugün Türkiye olarak kabul edilen bölgenin nüfusu 16,5 milyon iken savaşın sonunda Müslüman nüfus 2 milyon azalmıştır (Barlas, 2016). Lozan Antlaşması, Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun yasal halef devleti olarak tanınmasını garanti altına almıştır. Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi, 29 Ekim 1923'te başkenti Anadolu'nun ücra bir tepesi olan Ankara'da olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'ni resmen ilan etmiştir (Erickson, 2021: 335). Barlas'ın da ifade ettiği gibi (2016), 1923 yılında Türkiye siyasi olarak bağımsız bir cumhuriyet olarak ilan edilmiş olsa da İtilaf Devletleri ile imzalanan Lozan Antlaşması'nın ekonomik kısıtlamalarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Antlaşmaya göre Türkiye, imzacı ülkelerin mallarına yalnızca 1916

gümrük tarifelerine göre gümrük vergisi uygulayabilecekti. Lozan Konferansı Türkiye ile Birinci Dünya Savaşı'nın Müttefikleri arasında genel bir uzlaşmaya varmaya çalışırken, Türkiye 1923 yılında İzmir'de bir iktisat kongresi düzenlemiştir. Bu kongre, Tutar ve Özkan'a göre (2013: 92-93) yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik bağımsızlığına verilen önemi göstermekteydi. Böylelikle, ekonomik bağımsızlık fikrine uymayan kapitülasyonlar gibi yaptırımlara asla müsaade edilmeyeceği mesajı verilmiştir. Hammaddesi yurt içinde üretilen sanayilerin kurulması, özel girişimcilerin desteklenmesi, yatırımcılara kredi sağlayacak bankaların kurulması, günlük tüketim mallarının üretimine öncelik verilmesi, özel girişimin ihtiyacı karşılayamadığı durumlarda devlet eliyle yatırımlara öncülük edilmesi, stratejik önemli millileştirme girişimleri arasında işletmelerin yerli malı kullanmaya teşvik edilmesi, gümrük vergilerinin yerli sanayiyi koruyacak şekilde uygulanması, demiryolu yapımının bir programa bağlanması, işçi ve sendikal hakların iyileştirilmesi, teknik personel eğitimine önem verilmesi, öşür vergisinin kaldırılması İzmir İktisat Kongrelerinde alınan kararlar arasındadır. Ancak bu kararlar, Barlas'ın belirttiği gibi (2016), Lozan Antlaşması'nın dayatmaları nedeniyle 1928 yılına kadar uygulanamamış ve sonuç olarak, Türkiye 1920lerde hala uzun savaşların etkileriyle uğraştığı için ulusal bir ekonomi politikası geliştirememiştir.

1920-30'lı yıllar, Türkiye için, kapitalizmin gelişmesine ve ulus-devletin kurumsallaşmasına tanıklık etmiş bir "tepeden devrim" süreciydi (Savran, 2016:75). Özkazanç'ın (2012:74-76), işaret ettiği gibi bu devrim gücünü toplumun seferberliğinden değil devlet önderliğinden almaktaydı. Yeterince hegemonik olmadığı için etki alanı dardı ve bu yüzden modernliğin farklı aşamaları açısından asimetrik bir gelişme sürecinin yolunu açmıştır. Henüz kurulan devlet aygıtı, anayasal ve bürokratik bir şekil alarak modern bir hale bürünmüş, temel liberal hak ve özgürlükleri kabul eden 1921 Anayasasıyla kendini kısıtlamıştır. Fakat, 1930'larda tek partili iktidar kurumsallaşınca bu hak ve özgürlüklerin gerçekte bir geçerliliği kalmamıştır. 1921 Anayasası meclisin üstünlüğü ve parlamenter sistem arasında bir yerlerde konuşlanmıştır. Yasama, ulusal egemenliği bir başına temsil ederken, yargının bağımsızlığını garanti altına alan yapılar tayin edilmemiştir. Bu dönemde devletin toplumsal düzeninde ordu ve sivil bürokrasi ön plandaydı ve devlet kendini aşan demokratik ve politik bir alan tarafından kuşatılmamaktaydı. Siyasi özgürlükler alanından ya da kamusal tartışma ortamlarından

bahsetmek mümkün değildi böyle bir dönemde. Cumhuriyetle beraber, devlet-toplum diyaloğunda “paternalist” ve “yanaşmacı” bir ilişki tarzından söz etmek mümkün idi. Modernleşmek devlet-toplum ilişkisinde daha kuvvetli bir etkileşimi başlatmış olsa da Cumhuriyet’in söylemleri taşradaki halka ulaşmakta çok başarılı olamamıştır. Yerel tanınmış ve varsıl kişiler, merkezdeki partililer ve devlet ile sıradan halk arasında bağ kuran kişiler olmaya başlamıştır. Tek parti aygıtı içinde üstünlük mücadeleleri verilirken, ticaret burjuvazisi, toprak sahipleri ve eşraf ittifak etmiş ve köylüler ise bu ittifakın dışında bırakılmıştı.

Heper ve diğerlerine göre (2018: 22), ilk olarak 19. yüzyılda ciddi bir şekilde başlatılan ve Cumhuriyet'in kurulmasının ardından çok daha büyük bir ivme kazanan modernleşme çabaları, gerici güçler olarak görülen İslami dogma ve hurafelerin toplum ve yönetim üzerindeki etkisini azaltmayı amaçlamıştır. Eğitim ise bu amaca yönelik başlıca araç olarak düşünülmüştür. Özellikle Cumhuriyet döneminde mantıklı düşünen bir Türk yaratılmaya çalışılmıştır. Aydınlanma geleneğinden etkilenen Cumhuriyet'in kurucuları, Atatürk'ün önderliğinde, laik değerleri halka aşılamak için eğitimin yanı sıra edebiyat, tiyatro ve benzerlerini de kullanmaya çalışmışlardır. Türk devriminin savunucuları ve uygulayıcıları olarak aydın-bürokratik elit, yukarıdan radikal bir reform girişiminde bulunmuştur. Söz konusu modernleşme çabaları Türkiye'de derin izler bırakmış, büyük ölçüde Müslüman ve diğer cemaatçi değerlerle sosyalleşmiş Müslüman bir toplumun yerini laik yönelimli bir toplum almaya çalışmıştır. Ancak dönüşümün bilişsel düzeyde gerçekleştiği söylenebilir, çünkü Atatürk'ün vizyonu sokaktaki adamın günlük davranışları için kültürel bir pusula sağlamamıştır. Ayrıca Müslüman ve diğer cemaatçi değerlere alternatif olabilecek iyi gelişmiş ve çoğunluk tarafından kabul gören aristokratik veya burjuva değerlerin varlığından da söz edilemezdi (çünkü devlet odaklı entelektüel-bürokratik bir elitin hâkim olduğu bir toplumda ilgili sınıflar gelişemezdi). Bunun sonucu olarak ikiye bölünmüş bir toplum ortaya çıkmıştır. Bir yanda halkın “geleneksel” değerlerini hor gören bilişsel olarak Batılılaşmış elitler, diğer yanda ise bilişsel olarak Batılılaşmış ancak Müslüman ve diğer cemaatçi değerlerine bağlı bir halk.

Mardin’e göre (1991: 76), Mustafa Kemal'in, kişiyi topluluk normlarından kurtarmaktaki ilk çabasını "tevhid-i tedrisat" kanununda görmek mümkündür (3 Mart 1924). Bu kanun ile eğitim ulemanın elinden alınarak, ortak eğitimin ve böylelikle de okul yıllarından

ileriye doğru iki cins arasında tamamen bir kaynaşmanın yolunu açmıştır. Mustafa Kemal'in kadınlar için attığı adım, kadın ve erkek ilişkilerinde görülen eşitsizlik ve kısıtlamaları yerle bir etmiştir. İsviçre Medeni Hukukunun kabulüyle gerçekleşen geniş çaplı değişimler, kadının yasal statüsünün dönüştürmüştür. Tek-eşli evlilikler, varisler olarak erkek ve kadınların statü eşitliği ve emlakın yönetimi ile ilgili hükümler bunlardan bazılarıdır. Bu değişimleri, 1930'da kadınlara mahalli seçimlerde seçme ve seçilme hakkının verilmesi (14 Nisan 1930, Belediyeler Kanunu) ve 1934'te genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkının kabulü izlemiştir. Ancak devletin öncü kadrosu, Özdemir ve Aktaş'a göre (2011: 242), fazlasıyla yoğun olduğu için halkın arasına yeterince karışamazken, halk da pek bilinçli değildi. Okur yazarlık oranı düşük ve iletişim araçları da yeterli değildi. Bu sebeple, ortaya konan yenilikler zamanında halka ulaşmıyor ve halk tarafından yeterince kavranamıyordu. Bu durumun önüne geçmek, halk ve devleti ve halkla aydınları birleştirebilmek, inkılapları halka götürmek ve yenilikler konusunda halk desteği almak için birtakım adımlar atılmıştır. Genç Cumhuriyet'in ihtiyaç duyduğu eğitimli, çağdaş, inkılapları tam anlamıyla benimsemiş vatandaş tipi için Millet Mektepleri, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Halkevleri ve Halkodaları gibi kurumlar açılmıştır. Zürcher'in (2006: 282) işaret ettiği gibi, 1935'te kırsaldaki cehalet sorununa çözüm bulmak için bir okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. O dönemler, 40.000 Türk köyünde sadece 5000 kadar okul mevcuttu ve onlar da fazlasıyla ilkeldi ve sadece bir öğretmene sahipti. Bu seferberlik için Türkiye'nin ünlü pedagogu İsmail Hakkı Tonguç başa getirilmiştir. Tonguç kendi düşüncelerini Köy enstitülerinde tecrübe edebilmiştir. Bu enstitülerde, gençler ilkokul öğretmenleri olarak eğitim alırken modern teknik ve tarım becerileri de elde edeceklerdi. Bu şekilde sadece köy çocuklarına okuma yazma öğretilmeyecek aynı zamanda bu çocuklar 20. Yüzyılın teknoloji ve bilimsel gelişmelerine de dahil edileceklerdi.

Örgün ve yaygın eğitim, zorunlu askerlik hizmeti ve kültürel varlıkların yaygınlaştırılmasıyla, etnik kökenin folklor ve mutfakla sınırlı kalacağı modern vatandaşlar yaratılması bekleniyordu. Taşradan gelen öğrencilere büyük şehirlerde ve yurtdışında eğitim görmeleri için devlet bursları verilmiştir. 1928-1945 yılları arasında Avrupa'ya yılda ortalama 120 öğrenci gönderilmiştir (Criss, 2017). Tekelioğlu'na göre (2001:093-94), tüm reformların doruk noktası, 1929 yılında yeni milliyetçi ve Batı yanlısı kimliği aşılamayı amaçlayan Millet Mekteplerinin açılması oldu. Müfredat, yeni Latin

alfabesini, laiklik ilkelerini ve bu reformlarda ortaya konan kültürel değerleri gelecek nesillere öğretmek üzere tasarlanmıştır. Reformlar oldukça hızlı bir şekilde uygulanmış ve 1928 yılında yüzde 8 civarında olan okuryazarlık seviyesi 1935 yılında yüzde 20'nin üzerine çıkmıştır. Millet Mekteplerinin yanı sıra Halkevleri de yetişkinlere ücretsiz eğitim sağlamıştır. Erol'un ifade ettiği gibi (2010: 148) Atatürk için devrim, Türkiye'deki yaşamın her yönünü etkileyen, her şeyi kapsayan bir girişim olmalıydı. Bu nedenle, devlet tarafından gerçekleştirilen her türlü reform devrim olarak algılanmıştır. Atatürk'ün gerçekleştirmek istediği reformlar içinde müziğin de önemli bir yeri olduğuna şüphe yoktur. Diğer reformlarda olduğu gibi müzik reformunun da temel hedefi 'muasır medeniyet seviyesine ulaşmak olmuştur. Bu çerçevede Batı müziği 'evrensellik' adına benimsenmiştir. Başka bir deyişle, siyasi elit, Batı'nın, modernliğin yaratıcısı olarak tarihsel üstünlüğünü kabul ederek, Avrupa klasik müziğini hevesle benimsemiştir.

Zürcher (2003: 170-171), Kürtler ile ağırlıklı olarak Türklerden oluşan Cumhuriyet hükümeti arasındaki ilişkilerin 1924 yılında kötüleştiğini ifade etmiştir. Halifeliğin kaldırılması, iki toplumu birbirine bağlayan önemli bir dini sembolü ortadan kaldırmakla kalmamış aynı zamanda milliyetçi cumhuriyet, yeni bir ulusal bilinç inşa etme çabası içinde Kürt kimliğine yönelik baskıcı bir politika geliştirmiştir: Kürtçenin kamusal alanda kullanımı ve Kürtçe öğretimi yasaklanmış ve etkili Kürt toprak sahipleri ve aşiret reisleri ülkenin batısına zorla yerleştirilmiştir. Bu politikalara karşı ilk direniş işareti, Ağustos 1924'te güneydoğudaki Beytüşşebap garnizonunun başarısızlıkla sonuçlanan bir isyanıydı. Azadi ve Şeyh Sait'in Mayıs 1925 için planladıkları büyük isyan, 8 Şubat'ta küçük Piran kasabasında jandarmalarla çıkan bir çatışmanın kontrolden çıkmasıyla erken patlak vermiştir. Mardin (1990:50), siyasal partileri, taşraları ve dinsel gericiliği birbiriyle ilişkili hale getiren ikinci bir sarsılmanın 1930'da ortaya çıktığını belirtir. O esnada, Kemalizm'e karşıt pek çok grubun kuvvetli desteğiyle çok partili siyasa konusunda yapılan bir deney, (Serbest Cumhuriyet Fırkası) Menemen kasabasında küçük bir ayaklanmayla son bulmuştur. Çevrenin temel yeri olan taşra, Cumhuriyet'in laik gayelerine ihanetle bir kez daha özdeşleştirilmiştir. Bu durum göz önünde tutulursa, Mustafa Kemal' in 1930'ların başlarında, dil ve kültür meselelerine neden bu kadar eğildiği anlaşılabilir. 1923-1946 yılları arası çevreye (Mardin'in ifadesiyle taşraya) şüpheyle yaklaşıldığı bir gerçektir ve çevre muhtemel muhalefet alanı olarak düşünüldüğü için, merkez tarafından iyice gözetim altında tutulmuştur.

1920li ve 1930lu yıllar Türkiye için Kürt ayaklanmalarının da yoğun yaşandığı bir dönem olmuştur. Kürt İsyanı olarak da biline bu ayaklanmaların en önemlisi 1924- 25 yıllarında meydana gelmiştir. Ayaklananların toprak talepleri net bir şekilde belli olmamakla birlikte, bu ayaklanma, ülkede hedeflenen homojenliğe henüz ulaşılamadığını bürokrasiye göstermiştir. Bu isyanla hükümet, savaş durumuna tekrar dönerek, Doğu'daki isyanları bastırmak için , olağanüstü yetkilere sahip İstiklal Mahkemeleri'ne (savaş yıllarında kurulan bu mahkemeler esas itibariyle asker kaçaklarını ve halkın isyanlara katılımını önlemek için kurulmuşlardır (Oran, 2001: 101). Tüm ülkede sıkıyönetim uygulanmaya başlanmış ve Takdir'i Sükun Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun otoriter bir yönetimi mümkün kılarken, aynı zamanda var olabilecek muhalefet kanallarını da yok etmiştir. 1925'ten sonra (1930'daki kısa dönemi saymazsak) yirmi yılık tek partili yönetim sürecinde muhalefetin sesini duyurma yolları kapalı kalmıştır (Keyder, 1989: 108).

Savaş sonrası Türkiye'de gerçekleştirilebilen yenilikler toplumsal hayatın dönüşümünde etkin rol oynamıştır. Criss'in (2017) ifade ettiği gibi Beyaz Rus mülteciler tarafından verilen özel dans dersleri, Avrupa tarzı restoranlar, moda, bira bahçeleri, balolar, çiçekçiler ve güzellik yarışmaları savaş yorgunu ve son derece içine kapanık toplumda yaşama sevinci aşılamış ve karma cinsiyetli arkadaşlığı teşvik ederken yaşam tarzlarındaki değişimi müjdelemiştir. 1923'ten itibaren erkek ve kadın öğretmen okullarından mezun olanlar ihtiyaç duyulan öğretmen kadrolarını doldurmuştur. Sanayi tesislerinin finansmanı, faizsiz ve koşulsuz kredi veren Sovyetler tarafından sağlanmıştır. Sağlık hizmetleri frengi, tüberküloz, trahom ve sıtmanın kökünü kazımada nispeten başarılı olmuştur. 1928 yılında, bakteriyoloji uzmanı askeri tıp doktoru ve Sağlık Bakanı Refik Saydam (1925-1937), çocukluk çağı salgınlarına karşı aşıların üretildiği Hıfzısıhha Enstitüsü'nü kurmuş ve aşılama ilk ve ortaokullarda zorunlu hale getirilmiştir. Osmanlı kamu borcunun yüzde 64'ünün sorumluluğunu üstlenen sosyal devrimler, kaynak yetersizliği, erişim ve "dindışı" yeniliklere karşı açık direnç nedeniyle ülkenin her köşesine ulaşamamıştır.

3.1.2 Türkiye'de büyük buhranın etkileri

Savaş sonrası ekonomik alanda yeni devletin önüne çıkan ilk önemli konu Lozan Barış Konferansı görüşmeleriydi. Bu konferans neticesinde yeni devletin dış iktisadi ilişkileri de tanımlanacaktı. Pamuk'un (2016: 175-176) belirttiği gibi, Lozan'da uzun pazarlıklardan sonra üç ana konuda önemli düzenlemelere gidilmiştir: Öncelikle kapitülasyonlar kaldırılmıştı. İkinci olarak, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin kendi değiştiremediği serbest ticaret anlaşmaları bitiriliyordu. 1916 yılında İttihat ve Terakki hükümeti tarafından tayin edilen ve savaş yıllarındaki enflasyon sebebiyle artık neredeyse yüzde 13'e inmiş olan gümrük tarifeleri 1929 yılına kadar değiştirilemeyecekti. Ancak bu tarihten itibaren yeni devlet kendi gümrük tarifelerine kendisi karar verecekti. Üçüncü olarak, 1928 yılına kadar devam eden müzakereler sonunda Osmanlı Devleti'nin dış borcu yeniden yapılandırılmış ve Osmanlı topraklarını devralan ülkeler arasında pay edilmiştir. Buna göre Türkiye, tüm Osmanlı borçlarının 85 milyon altın liraya ulaşan yüzde 67'sini üstleniyordu. Borç ödemeleri 1929'da başlayacaktı.

Çağlar Keyder, Türkiye'nin yaşadığı krizleri incelerken krize dair şöyle bir tanımda bulunmuştur:

> (…)krizi toptan bir olgu olarak algılıyoruz. Toplumsal bütünlüğün her düzeyinde etkisi olan, politik, ideolojik ve ekonomik tüm değerleri bozan bir gelişme. Kısa dönemli konjonktürden ayrılan boyutu da bu: Salt ekonomik düzeyde birtakım düzenlemelerle geçiştirilecek bir olay değil. Bütünlüğün tümünün yenilenmesi ise kısa dönemde hemen başarılamaz. Bu yüzden kriz uzun süren bir çalkantı(…)tüm bir dönemin iktisadi, politik, ideolojik yapılarının krizi (Keyder, 1984: 29-30).

Bahsettiği yapıların ise dünya sistemleri içinde biçimlendiğini ve ülke tipine bakılmaksızın (merkez/ periferi) her krizin bir önceki dönemin yapılanmalarının radikal bir dönüşümü anlamına geldiğini de eklemiştir. Buhranın Türkiye'deki ilk belirtileri Türk parasının hızla değer kaybetmesi şeklinde görülmüştür. Özellikle Mayıs 1929'dan sonra Türk parasının İngiliz parası karşısında yaşadığı değer kaybı gazetelerde paniğe sebebiyet verecek şekilde yer almıştır (Tekeli ve İlkin, 1977: 78). İnönü, para değerindeki bu düşüşün nedenlerini şu şekilde özetlemiştir (Tekeli ve İlkin, 1977: 81):

1. Harp dönemi olmasından dolayı bazı mahrumiyetlerin, aşırı ithalata ve aşırı döviz talebine sebep olması,
2. Halkın tasarruf prensiplerine pek uymamaları ve bilhassa bazı ithal ürünlerde fazla talebin olması,
3. Devletin, gelirini pek hesaba katmaksızın, fazla harcamalar yapması,
4. Para ve kredi işlemlerini, ülke seviyesinde kontrol edecek bir kurumun bulunmaması,
5. Aslı olmayan söylentiler

Akbaş'ın (2022:33) dikkat çektiği gibi, Cumhuriyet'in ilk on yılı ele alındığında, biri kıtlığa neden olan kuraklık; diğeri tam kuraklık sona ermişken ortaya çıkan 1929 Dünya Ekonomik Krizi Türk köylüsünü yoksulluğa iten iki felaket olmuştur. 1925 senesinden itibaren neredeyse her yıl, kıtlık Orta Anadolu'yu mahvetmiş, özellikle 1927 yılında, Konya ovalarındaki köylüler topluluklar halinde topraklarını terk ederek göç etmeye başlamışlardır. 1928 senesinde ciddi bir kuraklık gören ülke tarımı henüz bunun sonuçlarının üstesinden gelemeden, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkileri ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Varlık'ın (1981: 88-89) belirttiği gibi, ekonomik kriz, Türkiye tarımını en çok fiyatlar üzerinde etkilemiştir. Krizle birlikte tarım ürünleri fiyatları ciddi oranda düşmüştür. Fiyat düşüşünün bilhassa buğdayda en üst seviyede olması, Türk köylüsünün çoğunluğunun büyük sıkıntıya düşmesine neden olmuştur. 1928'de okkası 20 kuruşa kadar çıkan buğday, 1931 yılında ancak 2-3 kuruşa satılma noktasında ulaşmıştır. Krizle birlikte pazar imkânları daralmış ve ticaret hadleri tarımın aleyhine dönerken, Anadolu'daki köylülerin çoğu geçimlik üretimine yönelmiş, köylüye getirilen çeşitli vergiler yoksul köylülerin borçlanmasına ve iflasına neden olmuştur. Ürettikleri buğdayın para etmemesi nedeniyle hayvanlarını satmak zorunda kalan yoksul köylülerin tek seçeneği, daha varlıklı köylülerin topraklarında ortakçılık yapma statüsünü kabul etmek olmuştur (Keyder, 1999: 170).

Döneme yakından tanıklık eden Ahmet Hamdi Başar, tarım ürünlerindeki fiyatlar düşünce, toplumsal yapının ne derece etkilendiğini anlatırken şu ifadelere başvurmuştur (Başar, 1981: 21):

> Köy gittikçe fakirleşiyor, yaşanamayacak hale geliyordu. Hele son dünya buhranı ile beraber mahsul ve bilhassa buğday fiyatlarının düşmesi büyük bir

> panik husule getirmişti. Köylü mahsulünü satarak, tohum masraflarını bile karşılayamıyor; öbür taraftan vergileri ve banka faiz ve resülmallarını, piyasa borçlarını ödemek için tazyik ediliyordu.

Buhranla birlikte, Türkiye'nin buhranı nasıl atlatması gerektiğine dair iki temel görüş ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki buhranın dünya buhranından kaynaklandığını iddia eden çevreler, Türkiye'nin bu buhrana bir çözüm getiremeyeceğini savunmuşlardır. Onlara göre, dünya buhranı çözülürse Türkiye'deki buhran da ortadan kalkacaktır. Bu yüzden Türkiye çözümü uluslararası çözüm önerilerinde aramalıydı. Bir diğer grup ise Türkiye'deki buhranla dünyada gerçekleşen buhran arasında kaçınılmaz ilişkinin farkında olsa da bu konuda hiçbir şey yapılamayacağını düşünmüyorlardı. Aksine Türkiye'yi dünya buhranı ile ilişkisinden kurtarmakla ilgileniyorlardı. Bu gruba göre buhran aynı zamanda kurucu bir niteliğe sahipti. Buhranın uzamasından Türkiye faydalanmalıydı ve Batının kontrolüne girmeyi reddetmeliydi. Kısaca, bu gruba göre Türkiye uluslararası çözümlere dahil olmamalıydı (Tekeli ve İlkin, 1977:29-30).

1930 buhranında, kapitalist sistem uluslararası varlığını sürdürememiştir. Aksine, her ülke, kendi yararlarını gözetecek politikalar izlemeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla uluslararası ekonomik ilişkiler zayıflamıştır. Bu düzeni bozulan uluslararası ekonomik sistemi canlandırmak için, 1933 yılında toplanan Londra Para ve Ekonomi Konferansı toplanmıştır. Tüm ülkelerin para sistemlerinin altın esasına endekslemesinin önerildiği konferans, en çok altın rezervine sahip ABD'nin, istihdam sorunu yaşayabileceğini düşündüğünden, bu durumu kabul etmemesi üzerine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yani 1930'larda kapitalist merkez, uluslararası ekonomik sistemi sürdürmek için gerekli araçlara sahip değildi. Türkiye ise, 10 yıl boyunca yeni hiçbir dış borcun altına girmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçların ödemesini taksitlendirmeyi başarabilmiştir. Yani dış borç alımının kesilmesi durumunda ekonomik yapısında ortaya çıkabilecek bir problem yoktur. Bu sebeple, kapitalist merkez Türkiye üzerinde kontrolünü sürdürme yollarından en önemlilerinden birine sahip değildi (Tekeli, 1984:230).

Türkiye için buhranın etkilerinden birisi, dış ticaret ilişkilerinin Türkiye'nin aleyhine gelişmesi olmuştur. İthal malların fiyatlarında düşüş yaşansa da bu oran Türkiye'nin ihraç

mallarının fiyatlarında ortaya çıkan düşmeden daha az olmuştur. Buhrandan en fazla etkilenen grup tarım üreticileri olmuştur. Birinci derece kullandıkları malların fiyatları yükselmiş, kullandıkları tarım girdileri, sapan ve pulluğun fiyatları da artmıştır. Başvurabilecekleri düzenli bir kredi kurumu olmadığından, savaş öncesi, ayda %2 olan faiz, sonrasında %7ye yükselmiştir (Tekeli ve İlkin, 1977: 84).

Ezer'in belirttiği gibi (2010:431), 1929 yılında kurulan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Türkiye'nin genel ekonomik durumunun ülkede neden olduğu huzursuzlukla baş etme aracı olarak nitelenebilir. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti çalışmaları şu temel konular üzerinde toplanabilir: a- Ekonomik yapımızda önemli olan faaliyet kollarıyla alakalı kongreler düzenlenmesi, b- Her yıl on beş gün boyunca yerli mallar sergisi tertip edilmesi ve ayrıca millet olarak yaptığımız tasarrufların sayı ve grafiklerle halka sunulması, c- Yine bu sebeple ilk ve orta dereceli okullarda tasarruf haftaları organize edilerek öğrencilere bir yandan tasarruf fikrinin aşılanması, diğer taraftan da yerli malı tüketilmesinin teşvik edilmesi, d- Türk sanayini tanıtmak için fırsat bulundukça yabancı ülkelerde açılan sergilere iştirak edilmesi.

Toplumsal düzen, derin sarsıntılar geçiriyordu. Yaşam o kadar pahalanmıştı ki, ortalama gelirle bir ailenin geçimini sağlayabilmesi imkânsız hale gelmeye başlamıştı (Gözcü, 2007: 97). Çoban'ın işaret ettiği gibi (2008:72), ticaretle uğraşanların en çok şikâyet ettikleri yüksek vergilerdi. Tüccarları sıkıntıya düşüren diğer bir vergi de kazanç vergisiydi. Kazanç vergisinin oranı oldukça yüksekti ve bu durum, dükkan kiralamak zorunda olan tüccarları, çok güç durumda bırakmıştır. Ancak bu verginin yarattığı sıkıntı yalnızca tüccarlarla sınırlı kalmıyor, toplumun tüm kesimlerinde hissediliyordu. Şehirde yaşayan halk, taşınmaz mal vergisi, kazanç vergisi, buhran vergisi ve denge vergisi gibi yükümlülüklerin yanı sıra, dolaylı vergiler ve tüketim üzerinden alınan resimlerle de karşı karşıya kalıyordu.

Kısaca, Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye ekonomisine etkilerini; yabancı ülkelerin para birimlerine göre Türk Lirasının değer kaybı yaşaması, iç ve dış ticaret hadlerinin ülkenin zararına gelişmesi, ihracatın azalmasına ek olarak ithalatın da gerilemesi ve ithalat yapısının değişmesi şeklinde sıralanabilir (Bulut, 2003: 87).

3.1.3 Türkiye'de II. Dünya Savaşı öncesi dönem

1930 yılından itibaren, mal değişim oranları, çok ciddi oranda tarım üreticilerinin aleyhine olacak bir yol izlemiştir. Bu konuda Effimianidis'in (1936: 18) ifadeleri de iç ticaret hadlerindeki bu durumu gözler önüne sermektedir:

> Köylü harpten evvel bir okka buğdayla bir arşın basma, iki- iki buçuk okka buğdayla bir okka şeker, bir okka buğdayla bir okka gazyağı alabiliyordu. Bugün bir arşın basma için sekiz – on kilo buğday, bir kilo gazyağı içinde yedi- sekiz kilo buğday vermek mecburiyetindedir.

Bulut'a göre (2003:86) 1930lar, 1920lerden epey farklı olarak demokratik yapıların, liberalizme şüpheyle bakılan, piyasanın düzeleceğine olan hissin, 'ekonomik insan'a duyulan güvenin olumsuz etkilendiği ve SSCB'nin tesiriyle planlama fikrinin popülerlik kazındığı yıllar olmuştur. Yine bu yıllar, Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan uluslararası gerilimlere ilaveten Büyük Buhranın otarşik politikaları mecbur bırakması, milliyetçiliğin yayılmasıyla birlikte hümanist yaklaşımlardan uzaklaşmanın yaşandığı dönem olarak değerlendirilebilir.

Dural'ın (2009: 191) dikkat çektiğine göre, ortalama 15 dönüm toprağı olan köylüler, kentlere yerleşip sanayide işçi olarak çalışmak istememişler, daha az kazanmak ve vergi sorunu yaşamak pahasına da olsa köylerinde kalmayı tercih etmişlerdir. Güdümlü-koruyucu-devletçi sanayinin hayata geçirildiği 1932 yılı ve sonrasında yatırımların finansmanının yanı sıra en önemli sorun, en hafif deyimiyle "köylü işçi" olarak adlandırılan kesimin ikna edilmesi ve işçiliği teşvik edici koşulların yaratılmasıydı. Özel sektörün Cumhuriyet'in hedeflerini karşılayamayacağı, bir başka deyişle sanayileşmenin yükünü kaldıramayacağı anlaşılınca, yönetici elitler, asli unsurları devletçilik ve devletin çalışma ilişkileri olan yapıyı inşa etmenin gerekliliğini anlamışlardır. 1928'de Sovyet Rusya'nın uygulamaya başladığı 5 yıllık kalkınma planı ile 1929 Buhranından olumsuz etkilenmemiştir ve bu durumun Türkiye'ye örnek teşkil ettiği söylenebilir. Buhran sonrası ülkenin ekonomisini düzeltmek ve ülkede sanayileşmenin sağlanması için Ülken'in (19881: 107-108) belirttiği gibi, 1931-32 yılları arasında hazırlanan ve 1934 yılında uygulanan Birinci Beş yıllık Sanayi Planı, başarıyla vaktinden evvel bitirilince İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlıklarına 1936'da başlanmış ve 1938 senesinde de uygulamaya

konmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla durdurulan ikinci plan, birinciye nazaran daha geniş kapsamlıdır. 112 milyon liralık yatırımla yüz civarında fabrika kurulması öngörülmekteydi. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planıyla, madencilik; elektrik santralleri, kömür, toprak, gıda, kimya ve makine sanayii, yakıt sanayi ve ticareti; deniz ulaşımı alanlarında çalışmalara yoğunlaşmak amaçlanmıştır. İlkinden sadece kapsamı açısından değil içeriği açısından da farklılaşan ikinci plan, ihracatı önermekte, yatırımın altını çizmekte ve altyapı çalışmalarını öncelemekteydi. 5 Şubat 1937'de, Anayasa'da ilke olarak belirtilen Devletçilik ve onun uygulama aparatı İktisadi Devlet Teşekkülleri, ülkede sanayileşme hareketini başlatabilmiştir. Dahası, özellikle sanayide atılan bu adım, istikrarlı denilebilecek bir ortamda gerçekleşmiş ve enflasyona başvurulmamıştır.

Özlü'nün (2009: 128) dikkat çektiği gibi, devletçiliğin nasıl uygulanması gerektiği konusunda ortak fikir bulunmasa da ekonominin düzeltilmesi için ivedi tedbirler almak gerekmekteydi. Yerli işletmeler desteklenirken yabancı yatırımcılardan milli çıkarlarımıza uyanlara müsaade edilmesi, Resmi döviz alımlarının askıya alınması, yurtdışına para transferlerinin serbestliğinin sonlandırılması, ithalatın lisans ve kota sistemine bağlanması, dış ticaret işlemlerinin devlet kontrolüne geçirilmesi, gümrük vergilerinin yükseltilmesi ve azınlıkların kontrolündeki mali ve ticari piyasalara milli menfaatleri koruyacak şekilde yeni vergilerin getirilmesi kararlaştırılmıştır. Devletin ekonomideki etkinliğini arttırmak için ise 1930 yılında Merkez Bankası'nı kurulmuştur (Keyder, 1989: 125).

Dural'ın (2009: 189) belirttiğine göre, Mayıs 1932'de İsmet İnönü yabancı ülkelerde yetiştirilmek üzere bir teknik heyeti yurt dışına göndermiş ve bütçenin dörtte biri finansman için ayrılmıştır. Bu süreçte ve 1936'dan sonra mühendisler ve teknik elemanlar yabancı ülkelere gönderilerek nitelikli işgücü elde etme politikası sürdürülmüştür. Tekstil sektörünün temellerinin atılmasıyla sanayileşme hızlandı. Kayseri'de 1934 yılında tekstil fabrikasının temellerinin atılmasıyla sanayileşme hız kazanmıştır. Sümerbank, 1935 yılından itibaren çoğunlukla tekstil-kumaş sektöründe olmak üzere çeşitli yatırımlar yapmıştır. Örneğin, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Sümerbank tarafından kumaş sektöründen bağımsız olarak özel sektörün katılımıyla kurulmuş önemli bir kuruluştur. Madencilik ve enerji alanlarında faaliyet göstermek üzere 14 Haziran 1935'te kurulan Etibank ile aynı yıl kurulan Elektrik İşleri Etüt İdaresi ve MİS (Maden Tetkik Arama)

hatırlanmalıdır. 1926'da kurulan Emlak ve Eytam Bankası 1936'da Türkiye Emlak Kredi Bankası'na dönüştürülmüştür (Dural, 2009: 192).

Devlet işçiliği halka çekici hale getirmek için birtakım çalışmalar yapmıştır. Yeni kurulan sanayi merkezlerine barınma, yiyecek ve giyecek desteği verilmiş, elektrik, yakıt ve su gibi giderler işçilerden alınmamış, sosyal ve sportif faaliyetlerle sanayi sektörünün cazibesi artırılmaya çalışılmıştır. 3 Haziran 1933'te kabul edilen bir kanunla Sümerbank'a İktisat Vekaleti'ne öğrenci yetiştirme, yurt dışına öğrenci gönderme ve işçi yetiştirme kursları açma zorunluluğu getirilmiş, fabrikalarda açılan meslek ve okuma-yazma kursları ile işçi sınıfı oluşturulmaya ve nitelikli işgücü oluşturulmaya çalışılmıştır. (Makal, 1999: 262-274)

Dural'a (2009: 186) göre, popülizm ile birlikte yürütülen devletçilik politikası, çalışma ilişkilerinin birincil işvereninin devlet olmasını sağlamış ve "köylü-işçi 'den 'düzgün işçi" ye geçişin yaşandığı bir süreç ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, iş transferlerinin en önemli faktörü, köylülerin fabrikalarda işçi statüsünde çalışmayı benimsemeleri olmuştur. Vergilerini ödemek veya ilave gelirlerini sağlamak için yılın belirli dönemlerinde veya kısa sürelerle sonra köylerine geri dönmüşlerdir. Bu nedenle, karşılaşılan çalışan profili "işçi-köylüler" olarak adlandırılmıştır.

1935-1940 yılları arası dönemde nüfus artış hızı, Erkal'ın belirttiği gibi (2006: 168), %1,7 olmuştur. Nüfusun üç temel yaş grubu arasındaki bölünmesi göreli yaşlandığını ortaya koymaktadır. 65 ve üzeri yaştaki nüfus nisbi artış göstermektedir. 1935'te 0-14 aralığındakilerin toplam nüfus içindeki oranı %41,2 iken 1960'ta %41,1 olmuştur. Nüfus artış hızındaki düşüş nedeniyle 0-14 yaş grubu devamlı azalma eğilimi göstermiştir. Aktif nüfusu oluşturan 15-64 yaş grubundaki artış, ülkedeki istihdam problemlerinin artmasına neden olmuş, kamu ve özel sektörün daha çok iş imkânı sağlamasını zorunlu kılmış, işsizlik sorununu yaratmıştır ve bu sorunu daha sonralara taşımıştır.

Halkın sağlığına zarar veren bütün hastalıkları önlemek ve yeni neslin sıhhatli yetişmesini sağlamak üzere 1930'de tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu kabul etmiştir. Talas'ın 1961: 100) belirttiğine göre, tüm çalışma hayatını etkilemek yerine daha çok kadın ve çocuk işçilerin sağlığını koruyan düzenlemelere odaklanmıştır. Kadınlara 3 haftası doğum öncesi ve doğum sonrası olmak üzere 6 hafta doğum izni veren kanunda, 12 yaşından

küçük çocukların sanayi ve maden işlerinde çalıştırılamayacağı, 12-16 yaş arası çocukların gece çalıştırılamayacağı ve bu grupların günde en fazla 8 saat çalışabileceği belirtiliyordu. Ayrıca, hiçbir işçi geceleri sekiz saatten fazla çalışamazdı ve yeraltında çalışan işçiler günde sadece 8 saat çalışabilirdi.

Makal'ın (2010:23-24) dikkat çektiği bir başka konu kadın ve çocuk istihdamıdır. 1937'den 1943'e kadar kadın istihdamı neredeyse %12 oranında artış gösterirken, çocuk ve genç istihdamında 2,5 civarı artış yaşanmıştır. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda da kadın ve çocuk işçilerin sayısında artış dikkat çekmektedir. Bunun nedeni, savaş sebebiyle erkek işgücünde azalma yaşanması ve bu boşlukların kadın ve çocuklarla doldurulmuş olmasından kaynaklanmaktaydı. İkinci dünya savaşı öncesi de benzer bir durumumun yaşandığı söylenebilir. Türkiye savaşa girmemiş olsa da seferberlik gerekçesiyle erkek işgücünün ciddi bir kısmı silah altına alınmış ve işgücünde yaşanan azalma kadın ve çocuk işgücüyle kapatılmaya çalışılmıştır. 1940 yılında Milli Korunma Kanunu gereğince yapılan düzenlemelerle İş Kanunun bazı maddelerinin durdurulması, bu kanunun kişisel iş ilişkileri açısından ücretli çalışanlar için koruyucu niteliklerini zayıflatmıştır. Kadın ve çocuklarla alakalı bazı maddeler de askıya alındığı için, daha geniş alanlarda kadın ve çocukların çalıştırılmalarının önü açılmıştır.

Erkal'ın (2016: 159) işaret ettiği gibi, 1938 yılı, Milli Mücadele'nin önderi ve Cumhuriyetin lideri Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat yılıdır. Bu büyük kayıptan sonra hem iç hem de dış gelişmeler olumsuz etkiler yaratmış ve bu durum toplumsal yapıya yansımıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'na katılmamış olmamıza rağmen, savaşın etkileri dış bir faktör olarak sosyal düzeni derinden etkilemiştir. Bu süreçte halk kıtlık yaşamış, temel ihtiyaçların karne ile dağıtılması zorunlu hale gelmiş, işsizlik artmış ve en temel gıda ürünlerine bile ulaşmak zorlaşmıştır. Bu durum, toplumu daha az talepkâr, elindekine razı olan, eskiyi koruyarak ve tamir ederek değerlendiren bir yaşam biçimine yöneltmiştir. Savaş döneminin bıraktığı bu olumsuz izler, sonrasında kumaş, dokuma, şeker ve gıda maddeleri gibi ürünlerin yerli üretiminin artırılması ve "Yerli Malı Haftası" etkinliklerinin düzenlenmesi gibi girişimlerde önemli bir rol oynamıştır.

1930'lar, Cumhuriyet'in kültürel, sosyal ve siyasal yapısında köklü değişimlerin yaşandığı, bu dönüşümlerin entelektüel çevrelerde geniş yankı bulduğu bir dönemdir. Bu

yıllarda, kültürel hareketliliğin en önemli göstergelerinden biri, fikir ve sanat dergilerinin yayımlanmaya başlaması olmuştur. Aslan'ın belirttiğine göre (2020: 111), döneme damgasını vuran dergilerden biri, 1932-1935 yılları arasında Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Burhan Belge tarafından yayımlanan *Kadro* dergisidir. Kısa yayın süresine rağmen Cumhuriyet ideolojisinin bir temsilcisi olan bu dergi, adeta devletin resmi yayın organı gibi çalışarak tek parti döneminin kültürel, sosyal ve siyasal politikalarına yön vermiştir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun 1934-1978 yılları arasında yayımladığı *Yeni Adam* dergisi, uzun soluklu yayın hayatıyla dikkat çekerken, 1933-1949 yılları arasında çıkan ve ismini bizzat Atatürk'ün verdiği *Ülkü* dergisi, özellikle halk kültürü ve folklor çalışmalarına ağırlık vermiştir. 1936 yılında Peyami Safa ve İlhami Safa tarafından çıkarılan ve toplamda 21 sayı yayımlanan *Kültür Haftası* dergisi, dönemin edebi ve entelektüel atmosferini yansıtan önemli bir yayın olmuştur. Ayrıca, 1938-1943 yılları arasında Hilmi Ziya Ülken öncülüğünde yayımlanan *İnsan* dergisi, hümanist bir dünya görüşünü benimseyerek farklı bir bakış açısı sunmuştur. Bu dergiler, Cumhuriyet Dönemi'nin entelektüel üretkenliğini ve kültürel dinamizmini yansıtan önemli araçlar olarak öne çıkmıştır.

3.2 İngiltere'de Modernleşmenin Kısa Tarihi

İngiltere'nin modernleşme süreci, dünya tarihindeki en önemli dönüşüm dönemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan bu süreç, sadece İngiltere'yi değil, tüm dünyayı derinden etkileyen toplumsal, ekonomik ve teknolojik değişimlerin önünü açmıştır. Sanayi Devrimi'nin öncülüğünde gerçekleşen modernleşme, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi hızlandırarak üretim, ulaşım ve iletişim alanlarında çok büyük yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm, aynı zamanda siyasi ve sosyal yapıyı da yeniden şekillendirmiş ve modern demokrasinin temellerini atmıştır. İngiltere'nin modernleşme süreci, tarih boyunca süregelen yenilikçi düşünce akımlarının, bilimsel keşiflerin ve sanayi devrimlerinin birleşimi olarak, bugün bildiğimiz modern dünyayı inşa eden önemli bir kilometre taşıdır denebilir.

Bu devrimler her zaman ardışık olarak görülmüş, modernleşme olarak bilinen gelişim sürecinde biri diğerini serbest bırakmıştır: Böylece tarım devrimi sanayileşmeyi mümkün kılmış, bu da kentleşmeyi katalize etmiştir. Ve son olarak, bu modernleşme süreci, belirli

bir zamanın ve yerin (İngiltere olsun olmasın) ürünü olmasına rağmen, evrensel olarak geçerliliği kabul edilmiştir. Bu nedenle, modern olmak isteyen her toplumun öngörülen rotayı takip etmesi inancı yerleşmiştir (Vernon, 2014: 4).

Rönesans, modernitenin ortaya çıkışında ilk ve derin etkiye sahip bir dönemdir. Tarihsel açıdan, Rönesans, orta çağı modern döneme bağlayan süreçte Avrupa'da meydana gelen çok önemli değişiklikleri kapsamaktadır. Güzel sanatlar, bilim gibi pek çok alanı etkisi altına alan bu hareketin tam olarak ne zamandan ve nerede ortaya çıktığı konusunda tarihçiler hem fikir olamazlar. Bugüne değin Padua, Napoli, Roma, Floransa ve Avignon gibi şehirler eşit şekilde hareketin "beşikleri" olarak sunulmuştur. Aktarılanların çoğu İtalya' da başlamaktadır; ancak farklı zamanlarda ve farklı kişilerle. Üzerinde anlaşılan tek konu ise Şair-bilgin Francesco Petrarcha'nın ("Petrarch" olarak İngilizceleştirilmiştir) yaşadığı döneme denk olan l330'lar veya l340'lardır (Burke, 2003: 21). Rönesans'ın İtalya'da ortaya çıkmasının nedenlerinden birini İtalyan uygarlığının zenginliğinde aramak gerekebilir. Senetler, deniz ticaret finansmanı, spekülasyon, kredi yöntemleri, ayrıca kayıt tutma, özel yazışma teknikleri, muhasebe okullarının kurulması ve nihayet İtalyanların Orta çağ'da Haçlı seferlerini finanse etmeleri nedeniyle kaydettikleri ilerlemeler, 15. yüzyılda Saint Georges bankasının ilk kâğıt parayı bastığı Cenova'dan Arras veya Anvers'e kadar etkisini göstermiştir (Faure, 1992: 15). Peruzzi şiretinin tüm dünyaya yayılmış 150 'aracısı' bulunmaktaydı. Öte yandan, Venedikliler ve Cenovalılar 14. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlılara top, metal, kumaş ve gemi ekipmanı satmaktaydılar. Avignon'a yerleşen Papalık (1378'e kadar oradan ayrılmamıştır), hem ekonomik hem de kültürel bir güç örneği olmuştur. Para ve Antik Çağ'a olan ilgi nedeniyle büyük yaratıcılar o bölgeye yönelmişti. 1334'te, XXII. Jean öldüğünde, kilise hazinesinde yaklaşık 25 milyon duka altını vardı; bunlar İtalyan girişimcilerin çeşitli para toplama yöntemleri sayesinde birikmişti. Bir çağdaşları, papanın sarayına her girdiğinde, masaların üzerinde yığılı altın paraları sayan memurlara denk geldiğini dile getirmiştir. Ancak, Petrarca, Boccaccio, Matteo Giovanetti gibi alimler ve ressamların da orada olduğunu belirtmek gerekir (Faure, 1992: 16- 17). 1490-1530 dönemi, 'yüksek' Rönesans olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde, İtalya sanatında Leonardo, Raphael ve Michelangelo; edebiyatta Ariosto; kuzey Avrupa'da Erasmus ve Dürer'i görürürüz. Yine bu dönemde, Florsansa'daki gibi Venedik'te de yurttaşlık bilincinin arttığını, cumhuriyetçi Roma'nın özümsendiği, edebiyat ve diğer sanatların kamu korumasına

alındığı dönem olmuştur. Venedikliler 1516'da resmi tarihçiler görevlendirmeye başlamışlardır. Antik heykel sanatına duyulan hayranlık bu dönem artmaya başlamıştır (Burke, 2003: 67- 73). Rönesansta, Italya'da plastik sanatlar alanında ilerleme görülürken, İngiltere'de Shakespeare başta olmak üzere bazı oyun yazarları ve Edmund Spenser gibi usta şair yetişmiştir. Yani İngiliz Rönesansı edebiyat alanında gelişme göstermiştir (Urgan, 2007: 112). Shakespeare; onur, kahramanlık, kadere ve talihe karşı mücadele gibi geleneksel Rönesans değerlerini ifade etmiştir. Ancak Shakespeare'in bu niteliklere sahip karakterleri ele alışında geleneksel hiçbir şeyden bahsedilemez. Trajedilerinin ortak bir konusu vardır: Kahramanlar, erdem sahibi olmalarına rağmen, insani zayıflıklarını ancak güçlükle aşabilirler. Rönesansın asalet imgesi ile insanların kötülük ve öz yıkımları arasındaki karşıtlık Shakespeare'ı esas büyüleyen şey olmuştur. Bu nedenle, Shakespeare'in oyunları oldukça insanidir; o kadar ki hümanizm arka planda kalır ve sanat hayatın kendisini temsil etmek için öğretiyi aşar (Perry, 2011: 195-196).

Rönesans, Faure'ye göre (1992: 11-12), özgürlüğe düşkün olmaktır. Servet arayışında olma ve onu çok sevme, dinsel veya sanatsal anlamda bireycilik, ulusçuluk, öğrenme hevesi, dayanaksız yorum, kural ve geleneklerden arınmış metinlere başvuru, ihtişam, kısacası yaşam sevgisi, özgürlük ruhu denilen bu şeyin değişik ortaya çıkış biçimleridir. Faure için, servet ve bilgi özgürlüğü getiren şeylerdir. Urgan (2007: 108), Orta çağ karanlığının yerini Rönesans'a bırakmasının; o dönem etkili olan iki önemli gücün, Katolik Kilisesi ve derebeylik düzeninin, baskılarının azalmış olmasına bağlamaktadır. Bu baskıların azalmasıyla, skolastik dünya görüşü yıkılmaya başlamıştır. O zamana değin, düşünce şemalarını ve yaşam tarzlarını Katolik Kilisesi'nin öğretilerine dayandıran insanlar, onları kısıtlayan bu yapıların güçlerini yitirmesiyle, kendi ruhlarıyla beraber bir de bedenleri olduğunun; bu ikisinin ayrılamayacağının ve ruhunun yücelebilmesi için bedenen de sağlıklı olması gerektiğinin ve acı çekmesine gerek olmadığının farkına varmıştır. Bu bilince erişen Orta çağ insanı mutluluğu öldükten sonra değil bu dünyada da şimdi de yaşamak istemektedir. Rönesansla birlikte 'hümanizm' anlaşının hakim olmaya başladığı görülmektedir. O dönem İtalyan üniversitelerinde, skolastik felsefe ve teoloji değil, rahip sınıfından olmayanların yönettiği hukuk ve tıp fakülteleri egemendi ve bu fakülteler İtalya gibi kentsel ve ticari bir toplumun ihtiyaclarını karşılayabilmekteydi. Yeni hümanizm kültürü, bu kendine has toplumun karakterine uygun düşecek kültür ve eğitim türü için kalıcı bir çözümdü. Kendi kendini yöneten

şehirlerden oluşan bir toplumun ürünleri olan antik eğitimsel ve edebi uygulamalar, on dördüncü yüzyılın sonlarında hızla gelişen yeni İtalyan kültürü için ilham kaynağı olurken aynı zamanda belirli ayrıntılar sağlamıştır. Ticaretle uğraşan ve yerel vatandaşların en azından fiiili olarak siyasi özerkliğini sağlayan bir şehirler toplumu antik edebiyatı; entelektüelleri çoğunlukla rahiplerden oluşan ve yaşamı feodal soylular ve yüksek rütbeye sahip din adamları tarafından manipule edilen bir toplumdan kaçınılmaz şekilde farklı olarak görmüş ve değerlendirmiştir. Dolayısıyla, hümanist kültürün yükselişinin işaret ettiği farkın bir kısmı tamamen sosyolojiktir (Nauert, 2006: 18). Rönesans hümanizminin ana unsurlarını Carwright (2020) şu şekilde özetler: Antik çağ edebiyatı ve sanatını incelemeye duyulan ilgi, Latince ve filolojinin etkili kullanımına ilgi, faydalı vatandaşlar yaratmak için eğitimin önemine ve gücüne olan inanç, kişisel ve kamusal erdemin teşvik edilmesi, skolastik düşüncenin reddi, dinden farklı alanlarda çalışmanın teşvik edilmesi, bireye ve bireyin ahlaki özerkliğine vurgu, gözlem, eleştirel analiz ve yaratıcılın önemine dair inanç, şairlerin, yazarların ve sanatçıların insanlığı daha iyi bir yaşam biçimine yönlendirebileceğine olan inanç ve 'insan olmak nedir?' sorusuna duyulan ilgidir. XVI. Yüzyılın başlarında Yunanca'ya ve Yunan kültürüne büyük bir merak uyanmıştır ve Yunan kültürünün varisi olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'u almasıyla İtalya'ya sığınan pek çok Yunan bilgin orada Yunanca öğrenmiştir. Doğa, yaşam ve fikir dünyasını gelenekten uzaklaştırmayan skolastik düşünce, hümanistlerin çabalarıyla gücünü zamanla yitirmiştir. (Urgan, 2007: 109). Bu süreçte, matbaanın katkısı da çok büyüktür. Johannes Gutenberg, 1440'ta Almanya'da baskı makinesini icat etmiştir. Bu icat, kitapların kolaylıkla çoğaltılmasını mümkün kılmıştır. Böylelikle, kitap maliyetleri düşmüş ve kitaplara erişim daha yaygın hale gelmiştir. Rönesans boyunca, kitaplar, yalnızca din adamları ve eğitimli insanlar arasında değil, çok çeşitli okuyucular arasında da popüler hale gelmiştir. Bilgi, bu yolla, daha kolay yayılmış ve farklı fikirlerin ortaya çıkmasının önünü açmıştır (Çolak ve Mumcu, 2023: 527). Hümanizm ve bireyselliğin öne çıkmasıyla birlikte, insanlar dini metinleri, kilisenin öğretilerine bel bağlamak zorunda olmadan, kendileri yorumlama cesaretini göstermişlerdir. Bunun sonucunda da, Reformasyon'a zemin hazırlayan bir dini inanç çeşitliliği ortaya çıkmıştır. Rönesans felsefesi, Gökberk'e göre (2010: 177-178) yeni bir insan anlayışıyla beraber yeni bir din, hukuk ve devlet zihniyetini de beraberinde getirmiştir. Yeni bir din anlayışı ise Reform hareketiyle kendini göstermiştir.

Hıristiyanlık, Katoliklik ve Ortodoksluk diye ikiye ayrılmışken, üçüncü ayrılış olan Protestanlığı meydana getirecek olan süreci Alman rahip Martin Luther başlatmıştır. Luther, 1517 yılında Kilise'nin kapısına 95 tez asmıştır ve bu tezlerde Katolik Kilisesi'nin yozlaştığından, para karşılığı günah bağışlama belgeleri düzenleyip sattığından bahsetmiştir. O dönem, Katolik Kilisesi'ne karşı zaten belli bir hoşnutsuzluk hakimdi çünkü Kilise artık dünyevi ve politika işleriyle haşır neşir olmuştu. Dinde avuntu arayan alt tabakalarda bir özlem belirmeye başlamıştı. Yozlaşmış Kilise, bu insanlara aradıkları aracılığı artık sağlayamadığından, insanlar da bunu kendileri bulmaya girişmişlerdir. Kiliseden ümidi kesip, kendi içine yönelen bu davranış mistisizme dayanmaktadır. Mistisizm, sınırları katı bir şekilde belirlenmiş bir inanca bağlanamaz. Ayrıca mistisizm, Tanrı ile insan arasındabir aracının yani kilisenin varlığını reddetmektedir. Reformasyon'un bir görünümü olan Protestanlık yeni bir kilise kurup, onun kurallarını geliştirerek mistisizmin doğasından uzaklaşmıştır (Gökberk, 2010: 177-180). Protestanlık, Baumer'e göre (2010: 535), kabul görmesini ve büyümesini, aynı dönemde meydana gelen etkili laik hareketlere borçludur. Yenilenme, İncil'in temel standartlarına dönmeyi nasihat eden bir "ilkelci" bir eylemdi. Geleneksel dinamikleri sarsmaya hizmet eden yenilenme hareketi aslında reformcular için ironik sonuçlar doğurmuştur. Hiçbiri modern açıdan bireyci olmasa da bireyciliğe, Hristiyanların birlikteliğine yenilik kazandırmayı umarken milliyetçiliğe, çoğunun demokrat olmamasına rağmen demokrasiye, kapitalistlere şüpheyle yaklaşmalarına rağmen kapitalist bir karaktere bürünmelerine katkıda bulunmuştur (Baumer, 2010: 535). Reformasyonla birlikte İngiltere'de kökleşen vatanseverlik, Büyük Britanya'yı ele geçirmeye kalkışan İspanyolların 1588'de İspanyolların 'Yenilemez Filo' adını verdikleri neredeyse yüz otuz gemisinin batırılmasıyla, iyice hararetlenmiştir. Bu zafer İngilizleri, başka adalara, o vakitler İspanyolların talan ettiği Yeni Dünya'ya yönlendirmiştir. Sömürgelerini çalıştırdıkları için, ticari anlamda iyice gelişmiş, maddi gücü yerinde bir orta sınıf, ülkede varlığını hissettirmeye başlamıştır (Urgan, 2007: 114).

Protestan Reformu, Batı Avrupa'nın ekonomik olarak gelişiminin önünü açmıştır. Max Weber daha sonra Protestanlık ve ekonomi arasındaki bağlantıyı göstermeyi hedefleyen bir çalışma ortaya koyacaktır. Weber; Protestan ruhu ile modern kapitalist kültür arasında içsel bir ilişki bulunacaksa, bu ilişkiyi, çileci karşıtı yaşam sevincinde değil aksine yaşamın tamamen dini özelliklerinde aramaya çalışmamız gerektiğini iddia etmiştir

(Weber, 1930: 11). Weber'e göre, kilise disiplini, bilhassa mülksüz sınıflara doğal olarak dayattığı katı çilecilik, kapitalist anlamda emeğin üretkenliğini güçlü şekilde etkileyecektir. Emeğin bir çağrı olarak ele alınması, tıpkı bir iş adamının kazanmaya yönelik tutumu gibi, modern işçinin karakteristik özelliği haline gelmiştir (Weber, 1930: 121). Weber, Reformasyonun, insanların değerlerini ve ahlakında değişikliğe neden olarak Avrupa toplumunu etkilediğini ileri sürmüştür. Weber, Prusya'da yaşarken, Protestan şehirlerin çoğunun Katolik şehirlerden daha iyi durumda olduğunu gözlemlemiş ve Protestanlık ile olumlu ekonomik sonuçlar arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, aynı zamanda bu ilişkinin ortaya çıkabileceği nedensel bir mekanizma da önermiştir. Sascha Becker ve Ludger Woessmann (2009), Protestan Reformu'nun ekonomik sonuçlar üzerinde nedensel bir etkisi olduğunu göstermek için 1871 Prusya'sındaki 452 ilçenin verilerini kullanmıştır. Yaptıkları dikkatli ekonometrik analiz, Protestanların Katoliklerden çok daha yüksek gelire sahip olduğunu ve bunun büyük ölçüde Reformasyondan kaynaklandığını göstermiştir (Sheremeta ve Smith, 2017: 2-3).

Niccolo Machiavelli, Antikçağın devlet anlayışı ile Rönesans'ın yönelimlerini bir araya getiren ilk düşünürdür. Ortaçağ'da hüküm süren evrenin bölünme şekli- gökler yüksek dünya, yerler alçak dünya- Machiavelli ile kırılma yaşamıştır. Bu anlamda, Galileo'nun bir yüzyıl sonra fizik alanında başardığını, siyaset için yapmıştır. Ortaçağ düşünürleri, yöneticilerin sahip olduğu güçlerin Tanrı'dan geldiğine ve Tanrı'nın emirlerine uygun olarak yönetmek gibi bir sorumlulukları olduğuna inanırlardı. Machiavelli, bu tarz merkezci ve dünyevi karşıtı yönetimi tamamen reddederek, devlete hiçbir uhrevi köken veya amaç yüklememiştir. Onu doğal bir varlık olarak görmüş, siyasetin Tanrı'nın istekleriyle hiçbir ilgisinin olmadığını öne sürmüştür. Machiavelli'nin siyasi bir düşünür olarak önemi, siyasi düşünceyi dini bir referans çerçevesinden çıkarması; devlete ve siyasi davranışa bir bilim adamının tarafsız tavrıyla bakması gerçeğine dayanmaktadır. Siyaset felsefesini sekülerleştirerek ve rasyonelleştirerek, belirgin bir şekilde modern olarak tanıdığımız bir düşünce akımını başlatmıştır (Perry, 2011: 191)

İngiltere'de Reformasyon hareketi, reformculardan ziyade bizzat kral tarafından başlatılmıştır. VIII. Henry (1509-1547), papa onun ilk eşiyle olan evliliğini feshetmediği için İngiliz kilisesini papalığın yargı yetkisinden çıkarmıştır. Dolayısıyla, İngiliz Reformasyon'u için, kendine güvenen bir Rönesans hükümdarının siyasi bir eylemi

denebilir. Reformasyonun kökenleri aslında Ortaçağ'a kadar uzanmaktaydı çünkü İngiltere'de Wycliffe'in on dördüncü yüzyıldaki eylemlerine dayanan bir ruhban karşıtlığı geleneği vardı. VIII. Henry 1527-1528 yıllarında İspanyol Prenses'i Aragonlu Catherine'den boşanmaya karar verdiğinde, papa kralın bu isteğini önemsememiştir. Bir erkek varise ihtiyacı olan VIII. Henry, bu sorunun karısından kaynaklandığını düşünmekte ve aynı zamanda baştan çıkarıcı anne Boleynle evlenmeyi de istemekteydi. VIII. Henry, İngiltere'yi kiliseden koparark boşanabildi ve 1534'te Parlamento'nun onayıyla kendini İngiltere Kilisesi'nin en üst yöneticisi ilan ettirmiştir. 1536'da manastırları feshedip, mülklerini ellerinde almıştır. Sonrasında bu mülkler kralın sadık destekçilerine dağıtılmış ya da satılmıştır. Çoğu durumda bu mülkler, soylu olmayan ama büyük toprak sahipleri olan küçük soylulara ve toprak sahibi eşrafa gitmiştir. Henry VIII, Parlamento ve eşrafı da işin içine katarak Reformasyonu ulusal bir harekete dönüştürmüştür (Perry, 2011 :203). Pollard'a göre (2007: 36), böylesine kalıcı bir başarının Henry'nin Anne Boleyn'e olan tutkusu ya da bir oğul isteği gibi geçici bir nedenden kaynaklandığını iddia etmek mantıksızdır. İşin içinde daha büyük, daha eski ve daha derinlere yerleşmiş güçler bulunmaktaydı. Bir anlamda, bu kopuş, uzun süredir ulusal bağımsızlık için çaba gösteren güçlerin İngiliz devletini, dilini ve edebiyatını yabancı denetiminden kurtaran değişikliklerin dini bir tamamlayıcısıydı.

VIII. Henry, sempatisini ulusun Roma'ya karşı isyanı ve din adamlarının rahiplere karşı isyanıyla sınırlamıştır. Birincisini kendisini kilisenin Yüce Başkanı yapmak için, ikincisini ise ayinleri bastırmak ve manastırları yağmalamak için kullanmıştır. Tüm uygar ülkeler er ya da geç manastır zenginliği konusunda onun örneğini izlemeyi uygun bulmuşlardır. VIII. Henry İngiltere'ye kendine olan güvenini büyük ölçüde öğretmiş; parlamentoda kraliyetin bölünmez ve tartışılmaz egemenliğini ilan etmiş; Galler'i ve Chester Kontluğu'nu İngiltere'ye katmış ve İrlanda'nın İngilizler tarafından yeniden düzenlenmesine başlamıştır; kuzey İngiltere'yi Humber'ın güneyindeki İngiltere ile birleştirmiş ve ulusal devletin yıpranmış kenarları olan sınırları sağlamlaştırmıştır. II. Henry ve I. Edward'ın çalışmalarını devam ettirmiş ve rakip yetki bölgelerini bastırarak hükümetin çerçevesine nihai bir birlik damgasını vurmuştur (Pollard, 2007: 40).

Katolik Kilisesi'nin otoritesini sorgulamakla başlayan, sorgulama ruhu düşünürlerin sadece dini otoriteye değil, siyasi ve sosyal normlara da meydan okumaya başladığı

Aydınlanma dönemine kadar uzanmıştır. Reformasyon, bir bilgi kaynağı olarak akla doğru bir kaymanın zeminini hazırlamıştır. Reform fikirlerinden etkilenen Aydınlanma düşünürleri bu kavramı daha da geliştirerek inanç yerine aklı savunmuş ve deneysel kanıtları vurgulamışlardır. Bu, dünyayı anlamak için geleneğe ve vahye güvenmekten daha bilimsel ve rasyonel bir yaklaşıma doğru bir geçişe işaret etmekteydi.

Bir matematikçi ve gökbilimci olan Copernicus*, Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine* isimli kitabında, evrenin sekiz küreden oluştuğunu, güneşin merkezde hareketsiz olduğunu ileri sürmüştür. Dahası, güneşin ve sabit yılsızların dünya etrafındaki hareketi gibi görünen şeyin aslında dünyanın kendi ekseni etrafında günlük dönüşü ve dünyanın her yıl güneş etrafındaki yolculuğu ile açıklanabileceğini iddia etmiştir. Başka bir matematikçi ve gökbilimci olan Kepler Gezegenlerin güneş etrafındaki yörüngelerinin dairesel değil eliptik olduğunu ve güneşin merkezde değil elipsin bir odağında yer aldığını göstererek Kopernik'e karşı çıkmıştır. Galileo, bir teleskop aracılığıyla göklerin sistematik gözlemini yapan ve böylece astronomide yeni bir çağ başlatan ilk Avrupalıydı. Galileo'nun keşiflerine göre, gökler artık ruhani bir dünya değil, bir madde dünyasıydı. İnsanlar artık merkezde değildi ve Tanrı da artık belirli bir yerde değildi. Bütün bunlar kilise tarafından tahammül edilemez bulundu. 1633 yılında Galileo, mahkûm edilen Kopernik sistemini öğretmekten suçlu bulunmuş ve "hatalarını" geri almak zorunda kalmıştır. Newton; *C*opernicus, Kepler ve Galileo'nun teorilerinin doruk noktası olan temel eseri *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri'*ni 1684-1686 'ya kadar süren yaratıcılık döneminde kaleme almıştır. Newton bu eserinde evrensel çekim yasasını ortaya koyan matematiksel kanıtları dile getirmiştir (Spielvogel, 2011: 343-350). Newtoncu kozmos, hareket eden maddenin tek bir yasaya tabi olduğu bir sistemdir. Bu sistemde, Dünya ve üzerindeki canlılar, boşlukta ilerlerken bilim insanları açıklamalarında Tanrı'nın müdahalesine ihtiyaç duymazlar (Erickson ve Murphy, 2019: 36).

Orta Çağ sonrası dönemde Kilise'nin entelektüel otoritesi yıpranırken bilim için yeni epistemolojilere gereksinim duyulmuştur. Bugün de bilim insanları tarafından başvurulan başlıca iki epistemoloji ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri tümdengelimdir. Tümdengelim, akıl yürütürken mantığın genelden özele doğru bir yol izlemesidir. Bu yöntem, bilhassa matematik biliminde kullanılmaktadır. Tümdengelimin kurucusu "Ben varım, bu nedenle

Tanrı vardır, bu nedenle gerçek dünya vardır" çıkarımında bulunan Fransız matematikçi Rene Descartes (1596-1650) idi (Erickson ve Murphy, 2019:33). Bu yaklaşım, rasyonalizmin ortaya çıkmasına ortam sağlamıştır. 20.yüzyılın sonlarına doğru ön plana çıkacak olan Kartezyen düşünce, dünyanın (nesne/ özne, rasyonel/irrasyonel, doğal/ kültürel vb. şeklinde) bölünmüşlüğünü varsayan bir düalizmdir. Zihin ve madde alanları arasındaki belirgin ayrım, bu düalizmin temelini oluşturmaktadır. Bilimsel Devrim'in diğer epistemolojisi, belli başlı gerçekler için, bu gerçekler konusundaki önermelere dair gözlemleri değerlendirerek genel açıklamalar bulma süreci olan tümevarımdır. Bu yöntemin en önemli mimarları İngiliz filozoflar Fransız Bacon ve John Lock idi (Erickson ve Murphy, 2019: 34).

Deneysel rasyonalizmin bilimsel rasyonalizme doğru evrilmesi, on yedinci yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde, Lefebvre'nin (1962: 55) belirttiği gibi, fizik ve mekanikteki devrim niteliğindeki ilerlemelerle birlikte belirginleşmiştir. Descartes, bu yeni tür rasyonalizmi bir araştırma yöntemine dönüştürürken, Newton ve Locke'ın başarıları ise bu değişimin öneminin altını çizmiştir. Evrenin büyülü bir açıklamasının yerini, maddenin insan zihni tarafından anlaşılabilecek sabit ve değişmez yasalarla yönetildiği düşüncesine bırakmıştır. Ancak, bu yasalar aracılığıyla yapılan çıkarımlar, gözlem ve deneylerle doğrulanacak hipotezler olarak değerlendirilmektedir. İnsan aklının ve doğa olaylarının etkileşimi üzerine kurulu bilim, bugün, algılanabilir dünyanın esasen matematiksel formüllerle açıklanabileceği bir anlayışa evrilmiştir. Bilim dalları arasındaki bütünleşme arttıkça, en yüksek bilimsel hedef, dünyayı bir dizi matematiksel denklemle ifade edebilmek olacaktır.

Önde gelen bir 17. Yüzyıl filozoflarından olan John Locke, ampirizm ve siyaset teorisine olan katkılarıyla bilinegelmiştir. *İnsan Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* (E*ssay Concerning Human Understanding*) adlı en önemli kitabında insan zihninin ve onun bilgi ediniminin bir analizini sunmuştur. Locke, bu kitapta, dünya hakkındaki deneyimlerimiz aracılığıyla fikirler edindiğimiz ampirist bir teori ortaya koymuştur. Locke'a göre, zihin daha sonra bu fikirleri çok sayıda farklı yolla inceleyebilir, karşılaştırabilir ve birleştirebilir. Bilgi, farklı fikirler arasındaki özel bir tür ilişkiden oluşmaktadır. Locke'un dünyanın ve içeriğinin felsefi olarak araştırılmasına bir ön hazırlık olarak insan zihninin

felsefi olarak incelenmesine yaptığı vurgu, felsefeye yeni bir yaklaşım getirmiş ve özellikle İngiltere'de kısa sürede çok sayıda taraftar kazanmıştır (Connolly, n.d.).

John Locke'un bilgi teorisinin on sekizinci yüzyıl entelektüelleri üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* kitabıyla, Descartes'ın doğuştan gelen fikirlere olan inancını reddetmiştir. Bunun yerine Locke, her insanın bir tabula rasa, yani boş bir zihinle doğduğunu savunmuştur: O halde bilgimiz kalıtımdan değil, çevremizden; inançtan değil, akıldan kaynaklanmaktadır. Locke'un felsefesi, insanların çevreleri tarafından, çevrelerindeki dünyadan duyuları aracılığıyla aldıkları deneyimlerle şekillendirildiğini ima etmiştir. Çevre değiştirilerek ve insanlar uygun etkilere maruz bırakılarak değiştirilebilir ve yeni bir toplum yaratılabilirdi. Peki çevre nasıl değiştirilmeliydi? Newton, aklın aydınlanmış insanların tüm kurumların uyması gereken doğal yasaları keşfetmesini nasıl sağladığını göstererek yolu çoktan açmıştı. Filozofların Newton ve Locke'a hayran olmalarına şaşmamalı. Birlikte ele alındığında, fikirleri akıl üzerine inşa edilmiş "cesur yeni bir dünya" umudu sunuyor gibi görünüyordu (Spielvogel, 2009: 360).

Aydınlanma, Erickson ve Murphy'e göre (2019: 37), Newton'ın *Matematiğin İlkeleri* eserinin yazılmasından 1789'da Fransız Devrimi'nin başlamasına kadar uzanan dönemde, 18. yüzyıl Avrupa'sında yaşanan entelektüel tarihin adıdır. Bu dönem, Bilimsel Devrim'in hemen sonrasında, düşünürlerin sosyal bilimlerin temel kavramları üzerinde ortak bir zeminde buluştukları bir zaman dilimini kapsamaktadır. Aydınlanma, bir anlamda Bilimsel Devrim'in devamı niteliğindedir çünkü Aydınlanma entelektüelleri Newton'ın felsefesinden öylesine etkilenmişlerdir ki, onu doğal alandan toplumsal alana genişletmişlerdir.

Aydınlanmanın en belirgin etkilerinden birini Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın temellerinde görmek mümkündür. 1763'teki Yedi Yıl Savaşları'nın sonunda Büyük Britanya dünyanın en büyük sömürgeci gücü haline gelmiştir. Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra İngiliz politika yapıcıları, İngiliz ordusunun sömürgecileri savunmak için yaptığı harcamaları karşılamak üzere on üç Amerikan kolonisinden yeni gelirler elde etmeye çalışmışlardır. 1765'te Pul Yasası ile yeni vergiler koyma girişimi ayaklanmalara ve yasanın hızla yürürlükten kaldırılmasına yol açmıştır. İngilizler, Parlamento'nun her

yerde en yüksek otorite olduğu tek bir imparatorluk tasavvur etmekteydi. Sadece Parlamento, Amerikalı sömürgeciler de dahil olmak üzere imparatorluktaki tüm insanlar için yasa yapabilirdi. Sömürgede yaşayanlar, Britanya İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını ilan etmeye karar vermişlerdir. 1776 yılına kadar 1770'lerde krizler krizleri takip etmiş ve 4 Temmuz 1776'da İkinci Kıta Kongresi, Thomas Jefferson tarafından kaleme alınan bir bildiri yayınlamıştır. Heyecan verici bir siyasi belge olan Bağımsızlık Bildirgesi, Aydınlanma'nın 'yaşam, özgürlük ve mutluluk arayışı' gibi doğal haklarını teyit etmekte ve kolonileri "Britanya kraliyetine her türlü bağlılıktan muaf, özgür ve bağımsız devletler" olarak ilan etmekteydi. Kısaca, Amerikan bağımsızlık savaşı bir silahla değil, bir parşömen sayfasıyla başlamıştır (Spielvogel, 2009: 399). Kökleri, Aydınlanma düşüncesine dayanan Amerikan Bağımsızlık Savaşı, İngiliz otoritesine ve monarşik yönetime karşı bir baş kaldırıştır. Haklar, özgürlükler ve devlet yönetimine ilişkin Aydınlanma ideallerinin etkileşimi sadece devrimin önünü açmakla kalmamış aynı zamanda hem Amerika hem de İngiltere'deki siyasi görünümü dönüştürmüştür.

See'nin (2021: 29-30) ifade ettiği gibi, Orta Çağ'ın sonlarından itibaren İngiltere'de ticari kapitalizmin ilk izleri ortaya çıkmaya başlamıştır. O dönem tuhafiyeci, toptancı ve çuhacı gibi tüccarlar zenginlikleri sayesinde diğerlerinden ayrılmaktaydı. XV. yüzyılda İngiltere'ye iltica eden Flamanlar ve Brabantlıların katılımıyla çuha sanayi hızla gelişmiş ve bu da ticari kapitalizmin büyümesine hız kazandırmıştır. Bunun sonucu olarak, çuha tüccarları sınıfı oluşmuş ve İngiltere, ürettiği çuhaları ihraç etmeye başlamıştır. Yün sanayisindeki bu ilerlemeler, küçük köylü işletmelerinin yerini büyük çiftliklerin almasına önemli katkı sağlamıştır. XV. ve XVI. yüzyıllarda İngiltere'de kapitalizmin gelişiminde önemli bir rol oynayan tarım ve ev ekonomisi sistemi, dokuma sanayisinin şehirlerden kırsal bölgelere kaymasını sağlamıştır. Bu dönemde çuha ihracatının artmasıyla ticari kapitalizm sanayi üzerinde etkili olmuş ve çuha üreticileri, yünü satın alıp dokuma işlemini organize ederek sanayiyi kontrol eder hale gelmişlerdir. Flamanların ikinci kez İngiltere'ye göç etmesiyle Norwich, çuha sanayisinin önemli bir merkezi haline gelmiştir. Aynı zamanda, İngiltere'nin denizlerde genişlemesinin habercisi olan Gezici Tüccarlar ortaya çıkmış ve ticari faaliyetler ile sanayi arasında karşılıklı etkileşim yaşanmıştır.

Fransız Devrimiyle çağdaş olmakla birlikte ondan biraz daha evvel başlayan sanayi devrimi Hobsbawn'a göre (2019: 38), tarımın ve kentlerin icadından beri dünya tarihinde meydana gelen en önemli olaydır ve bu devrime İngiltere ön ayak olmuştur. Tarım, İngiltere'de uzun zamandır temelde pazara yönelik yapılmaktaydı, imalat, feodal niteliklerinden sıyrılmış kırsalın her tarafına yayılmıştı. Endüstrileşme yolunda tarım üç esas fonksiyonunu yerine getirmeye zaten hazırdı: Hızla artan tarım dışı nüfusa bakabilmek için üretimi ve verimliliği artırmak, kentlerin ve endüstrilerin boyuna artan olası fazla emek gereksinimini karşılamak ve ekonominin daha modern işkollarında kullanılacak sermaye birikimi için bir araç sağlamak. Ekonominin sorunsuz işlemesi için gereken pahalı bir alt yapı ve donanım sağlanmıştı (bilhassa, gemi taşımacılığı, liman tesisleri gibi). Politik hayat epeydir kara bağlanmış durumdaydı. Avrupa ve Amerika, 1789 ve 1848 arasında, İngiliz uzmanlar, buharlı makineler, pamuk makineleri ve yatırımlarla dolmuştu. İngiltere çok güçlü bir ekonomiye ve rakiplerinin pazarını zapt edecek istilacı bir devlete sahipti. Dahası, endüstri devriminde başı çekmeye çok müsait bir endüstriye ve buna imkân sağlayan koşullara sahipti: "Pamuk endüstrisi ve sömürgeci yayılma" (Hobsbawn, 2019: 40-42).

Deniz yollarının keşfinin ticareti artırması; sanayi devriminin gerçekleşmesi için gereken sermaye birikimi ve yeni pazarların ortaya çıkmasının önünü açmıştır. O zamana kadar Atlantik ticareti açılmış ve Batı Hint Adaları'ndaki İngiliz plantasyonları, İngiliz tüccarların Avrupa'da satabilecekleri malların yelpazesini büyük ölçüde genişletmiştir. Uzak Doğu'nun baharatları ve çayı gibi, Batı Hint ürünleri de -şeker, tütün, pamuk, çivit ve boya maddeleri- Avrupa'da bulunmayan değerli mallardı ve hızla orada yaşamın gereklilikleri haline geliyorlardı. 1750'lerin başında sona eren yarım yüzyılda İngiliz reeksport hacmi yüzde 90 artmıştı: sonraki yarım yüzyılda reeksport ticareti iki kattan daha hızlı büyümüştü (Deane, 1979: 54-55). Yani deniz aşırı ticaretin İngilizlere büyük getirisi olmuştur. Büyük Britanya'nın kolonileri, Avrupa kolonizasyonunun iki aşaması arasında bir köprü oluşturmaktadır. 19. yüzyılın başlarında Britanya, Avrupa'nın geri kalanının toplamından daha fazla donanma gemisiyle gerçekten de dalgalara hükmetmekteydi. Britanya'nın, sömürge imparatorluğu ile kendi şehirlerinde gerçekleşen sanayi devrimi arasındaki kazançlı etkileşimden kaynaklanan siyasi gücü deniz yollarındaki hakimiyeti tarafından korunmaktaydı. Amerikan Devrimi sırasında Kuzey Amerika anakarasındaki kolonilerini kaybetmiş olsa da, Karayipler'deki kârlı şeker

adaları, İngiltere ile olan yakın ticari bağları sayesinde İngiltere'ye sadık kalmıştı. Britanya ayrıca Kanada ve Hindistan'da Fransızlardan aldığı toprakları elinde tutmuş, İrlanda üzerindeki kontrolünü sıkılaştırmış ve Hollandalıları stratejik öneme sahip Ümit Burnu, Sri Lanka ve Malaya'dan çıkarmıştır.. İngiltere, Akdeniz'deki deniz gücünü güvence altına almak için 18. ve 19. yüzyıllar boyunca İspanya, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir dizi ada ve kaleyi de- Cebelitarık, Minorka, Malta ve Kıbrıs- ilhak etmiştir. İngiliz Amiralliği'nden James Cook, 1769 ve 1770 yıllarında Güney Pasifik'e yaptığı üç seferin ilkinde Yeni Zelanda ve Avustralya'nın doğu kıyılarının haritasını çıkarmış ve kısa süre içinde Güney Pasifik kıyıları Britanya, kıta Avrupası ve Amerika'dan balina avcıları, fok balıkçıları ve denizciler tarafından ziyaret edilir hale gelmiş ve anakaraları yerleşimcilerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Britanya, ayrıca, 1788 ve 1829 yılları arasında aşamalı olarak Avustralya kıtası üzerinde, 1840 yılında ise Yeni Zelanda üzerinde egemenliğini ilan etmiştir (Gillen ve Ghosh, 2007: 27).

Landes'e göre (1969: 41), on sekizinci yüzyılda, bir dizi buluş İngiltere'de pamuk üretimini dönüştürmüş fabrika sisteminin doğmasına yol açmıştır. Bu yıllarda, sanayinin diğer dallarında da benzer ilerlemeler ve çeşitlilik üç ilke altında toplanabilir: insan becerisi ve çabası yerine makinelerin -hızlı, düzenli, hassas, yorulmak bilmeyen- ikame edilmesi; canlı güç kaynakları yerine cansız güç kaynaklarının ikame edilmesi, özellikle de motorların kullanılmaya başlanması ve böylece insana yeni ve neredeyse sınırsız bir enerji kaynağının açılması; yeni ve çok daha bol hammadde kullanımı, özellikle de bitkisel ya da hayvansal maddeler yerine minerallerin kullanılması. Makineler ve fabrikalar, her yerde sürekli (ve uzun vadeli) sanayileşmenin getirdiği muazzam değişiklikleri sembolize etmekteydi. Makineler, el tezgahında dokuma ya da ayakkabıcılık gibi, yıllar süren iş deneyimi ya da lonca çıraklığı sürecinde öğrenilen becerileri önemsiz hale getirdi. Nitelikli olan işçilerle niteliksizlerin bir farkı kalmamıştı. Fabrika içinde, işverenler işçileri sabit bir iş gününe tabi tutmaktaydılar; amirler ve gözetmenler, işçilerin akşam fabrika zili çalana kadar tek tük yemek molaları dışında işte kalmalarını sağlıyorlardı. Fabrika işçileri kendi hızlarında çalışmak yerine makinenin hızına ve saatin disiplinine ayak uydurmak zorundaydılar. Ancak makineleşme ne kadar yaygın görünürse görünsün ve sanayileşme İngiltere'nin ve nihayetinde diğer ülkelerin çehresini ne kadar değiştirirse değiştirsin, ekonomik değişimde başka faktörler, yani fikirler de önemli bir rol oynamıştır. Ekonomi, toplum ve hükümet arasındaki ilişki

hakkında yazan politik ekonomistler, sanayinin gelişeceği bir iklim yaratılmasına yardımcı olmuşlardır. Bireysel inisiyatif ve yenilikçiliği teşvik eden ve dolayısıyla endüstriyel gelişmeyi yönlendiren fikirleri sağlamışlardır. (Frader, 2006: 42-43)

Heatan'a göre, (1967: 32-33), Sanayi Devrimini gerçekleştiren en önemli iki kişi Adam Smith ve James Watt'tı; ikisi, diğer mucitlerin de yardımıyla eski dünyayı yıkmış ve yeni bir dünya inşa etmişlerdir. Nüfus köklerinden koparılmış ve sanayi gibi uzak vadilerdeki kulübelerden fabrikalara ve şehirlere sürüklenmiş, orada işverenin buhar makinesinden daha az şey bildiği canlı bir alet haline gelmiştir. Nüfus sayısal olarak hızla artmış, ancak tarımla uğraşanların sayısı hem göreceli hem de mutlak olarak azalmıştı; fabrika sistemi sanayide tümüyle baskın olgu haline gelmiş; aşırı üretim ve bunalımlar -daha önce pek bilinmeyen bir olgu- iş hayatının normal parçaları haline gelmişti; toprak sahipleri ve imalatçılar zenginleşmiş, ancak ücretlinin durumu kötüleşmiştir. Rude'a göre (1967: 87), dönemin tüm karışıklıklarının ortak kökeni, Amerikan savaşından bu yana - ya da daha özel olarak Fransa ile savaşların sona ermesinden bu yana - İngiliz kasaba ve köylerinde meydana gelen toplumsal dönüşümdür. Sanayi Devrimi yaşam standardı için ne yapmış olursa olsun, kesinlikle bir hoşnutsuzluk ve nostaljik bir özlem izi bırakmıştır. "Kar, fayda ve gelişme" den faydalanan sınırlı sayıda insana karşılık, toplumun çoğunluğu eski değerlerin yok olmasından rahatsızlık duymakta ve geleceğe endişeyle bakmaktaydı.

More'un (2000: 62) belirttiği gibi, İngiltere'de becerilerin erkenden biriktirilmesi ve resmi çıraklık ya da fabrikada çalışma yoluyla iş başında eğitim, beşeri sermaye oluşumuna katkıda bulunmuştur. Adam Smith'in piyasanın büyümesinin daha fazla uzmanlaşmayı ya da kendi deyimiyle 'işbölümünü' mümkün kıldığı yönündeki görüşünün temelinde insan sermayesinin kullanımı yatmaktadır. Smith'in ünlü örneği, on sekiz ayrı aşamaya bölünmenin işçilerin verimliliğini en az iki yüz kırk kat artırdığı toplu iğne yapımıydı. Uzmanlaşma, eğitimin verimliliğini ve dolayısıyla eğitimi somutlaştıran insan sermayesinin verimliliğini arttırmıştır. Çok yönlü bir işçiyi yetiştirmek yıllar alırken, bir detay işçisi birkaç hafta ya da ay içinde yeterli beceriyi kazanıyor ve çok daha hızlı çalışıyordu. Marx, Smith'in bu fikrini kendi büyüme modelinin bir parçası haline getirmiş ve bu aynı zamanda kapitalizm eleştirisinin de bir parçası olmuştur. Artan uzmanlaşmanın emeği eğitmenin ya da kendi ifadesiyle 'yeniden üretimin' maliyetini düşürdüğünü kabul etmiştir. Ücretlerde düşüş bu şekilde mümkün hale gelmiş ve bu da

daha yüksek karları ve dolayısıyla sermaye yatırımlarını teşvik etmiştir. Adam Smith'in fikirleri, İngiltere'nin ekonomik gelişimi üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Onun düşünceleri, özellikle serbest piyasa ekonomisinin temellerini atmış ve sanayi devrimi sırasında ekonomik dönüşümde önemli bir rol oynamıştır.

1825 yılı İngiltere'sinde, özellikle büyük kentlerdeki zanaatkarların ve işçi sınıfının durumunu, "Trades Newspaper" adlı gazete sıkça bahsedilen zanaatları listeleyerek, "ikinci derecede aristokrasi" olarak adlandırılan işçi gruplarını listelemiştir. Bu listede; fıçı imalatçıları, tersane işçileri, bıçkıcılar, kalafatçılar, haddeciler, silâh horozu dökümcüleri, dericiler, urgan yapımcıları, pirinç dökümcüleri, ipek boyayıcıları, saat yapımcıları vb. yer almaktadır. Bu zanaatkarlar, o dönemin zanaat kültürünün ve siyasi hareketlerin merkezindeki insanlardır. Ancak bu zanaat grupları, sahip oldukları ayrıcalıklar bakımından farklılık göstermekteydi. Örneğin, bazı meslek kulüplerinin üye sayısı 100'ün altında kalırken, diğerleri daha fazla üyeye sahipti. Bazı zanaatlar (örneğin, döşemeciler) oldukça ayrıcalıklı durumdayken, kunduracılar gibi diğerleri kriz nedeniyle daha düşük statüye düşmüş durumdaydı.1840'lar ve 1850'ler Londra'sında, zanaatkârlarla işçi arasında hem statü hem örgütlenme hem de kazanç açısından farklılıklar büyüktü. Ülkenin kuzeyinde ya da ortasındaki endüstri merkezlerinde, kömür madenlerinde çalışanlar, pamuklu iplik eğiricileri, vasıflı inşaat işçileri, ya da demir ve metal endüstrisinde çalışan inşaat işçilerine rastlamak mümkündür. Bunlar arasında madenciler, çoğu yerde, "irsi kast" olarak bilinir ve çok zor koşullarda çalıştıkları için de yüksek ücret alanlar olarak nam salmışlardır. Sanayi Devrimiyle 'fabrika işçisi' gibi yeni bir işçi grubu ortaya çıkmıştır (Thomson, 1963- 299- 302).

Sanayi devrimiyle gelişen başka önemli bir şey Deane'e göre (1979:159) ikiye ayrılan üreticilerdir. Bunlardan biri ulusun sermaye varlıklarının sahipleri (veya kiracıları), yani neyin hangi fiyattan üretileceğine karar veren girişimciler; diğeri ise malları emekleriyle üreten işçilerdir. Kapitalist ile işçi, işveren ile çalışan arasındaki temel ayrım, her birinin bu sistem altında üretime yaptığı katkı karşılığında elde ettiği getirinin niteliği ile belirlenmektedir. Kapitalistler kar elde ederken, işçiler ise ücret ve maaş alırlar; bu ödemeler işverenle yapılan pazarlık süreci sonucunda belirlenir.

Bu yeni toplum Lancashire, Yorkshire ve Batı İskoçya'nın tekstil fabrikaları arasında doğmuştur. Marx, teknolojik yeniliklerin ve fabrika sisteminin arkasında çok daha derin bir gelişmenin, modern toplumun iki yeni sınıfının ortaya çıkmasına yol açan kapitalizmin büyümesinin yattığını daha doğru bir şekilde görmüştür. Ricardo'nun terimleriyle bunlar, gelirlerini ticaret ve imalata yatırılan sermayeden elde edilen kârlardan sağlayanlar ve ücretlere bağımlı olanlar olarak tanımlanabilir. Kapitalistler elbette on sekizinci yüzyılın sonlarında yeni değillerdi. Yeni olan, bir sistem olarak kapitalizmin yaygın etkisi, kapitalistlerin üretim üzerindeki kontrolünün genişlemesi ve pazar ekonomisinin her türlü insan faaliyetinin nedeni ve rehberi olarak kabul edilmesiydi. (Royle, 2012: 122-123).

Sanayileşmenin, işçi sınıfı ailelerinin yaşam standartları üzerinde ciddi etkileri ortaya çıkmıştır. Bu konuda bazı tarihçiler, uzun çalışma saatleri ve sağlıksız çalışma koşullarının yanı sıra çocuk doğurma ve annelik gibi aile hayatı üzerindeki olumsuz etkilere vurgu yapmıştır. İşçiler aileleriyle nadiren boş vakit geçirebilmiş, güvensiz ve sağlıksız çalışma koşulları birçok kadının doğum sırasında ölmesine neden olmuştur. Kötü beslenmenin işçileri zayıf ve özellikle enfeksiyonlara ve hastalıklara karşı savunmasız hale getirdiği iddia edilmiştir. Bir kısım tarihçi ise, giyim ve mobilya gibi daha ucuza üretilen toplu tüketim mallarının mevcudiyetinin işçilerin yaşam standartlarını iyileştirdiğini ve işçilerin beslenmelerinin on dokuzuncu yüzyıl boyunca gerçekten iyileştiğini savunmuştur. Çoğu kişi işçilerin yaşamlarının on dokuzuncu yüzyıl boyunca iyileştiği konusunda hemfikirdir: ücretleri artmış, daha iyi beslenmiş, daha iyi konutlara sahip olmuş ve hayatlarını üreterek geçirdikleri mallardan daha fazla tüketebilmişlerdir. Ancak sosyal sınıf farklılıkları yine de aile yaşamında çarpıcı bir şekilde belirgin olmaya devam etmiştir (Frader, 2006: 75-76).

Sanayi Devrimi'yle değişime uğrayan üretim şekli, işçileri uzun ve yorucu saatler çalışmak zorunda bırakmıştır. İşçilerin yaşadığı koşullar ise, Engels'in (2013: 91-92) detaylıca aktardığı üzere içler acısıdır:

> Kulübeler eski, pis ve çok küçüktür. Çoğu sokak düzensiz, sokakların kimi yerleri çökük, bir kısmı kaldırımsız ve kanalizasyonsuzdur. Sokakların hemen hemen her yerinde su birikintileri içinde çöpler ve pislik yığınları görülür **[...]**

> Deri parçalarıyla onarılmış kırık pencerelerin, sallanan kapıların, eski püskü kapı pervazlarının arkasında, tarif edilemeyecek kadar pis ve iğrenç haldeki karanlık ve ıslak mahzenlerde, bilerek kirletilmiş gibi görünen bu harap kulübelerde yaşayanlar insanlığın en aşağı seviyesinde sayılabilirler.

Ortaya çıkan rekabet ortamı, işçi sınıfı ve bu sınıfın yaşadığı sefil koşullar birtakım reformların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. İngiltere, modernleşme süreciyle birlikte siyasi ve idari sisteminde de birtakım değişiklikler yaşamıştır. İngiliz tarihçilerin tanımına göre, 1688-89 yıllarında gerçekleşen Şanlı İhtilal, İngiltere'nin anayasal gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur ve bazı tarihçilere göre, bu ihtilal, modern çağda Batı'da meydana gelen üç büyük devrimden ilkiydi. Şanlı İhtilal ile Britanya, yeni bir yön kazanmıştır. Birçok İngiliz için 1688-89 İhtilali, mutlak monarşiden parlamentonun egemen olduğu daha demokratik bir sisteme geçişte önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Bu bakış açısına göre, İngiliz İhtilali, bir asır sonra Fransa'da gerçekleşen devrimlerin aksine, sürekli gelişme potansiyeline sahip bir İngiliz Devleti fikrini destekleyen yasal ve kansız bir şekilde gerçekleşmiştir (Barczewski, Eglin, Heathorn, Silvestri ve Tusan, 2015, s. 1-2). Westminister'deki Parlamento'da yasama organının üç bileşeni vardı: Kral, Lordlar ve Avam Kamarası. Bu üç bileşen genellikle sırasıyla monarşi, aristokrasi ve demokrasi ile eş tutuluyordu. Birleşik Krallık'ın, diğer ülkelerin aksine, tek bir bileşenin baskın olmadığı dengeli bir anayasaya sahip olduğu düşünülüyordu. Böylece yasalar hem Avam Kamarası hem de Lordlar Kamarası'ndan geçtikten sonra kraliyet onayı olmadan yürürlüğe giremiyordu. Yürütme gücünde de benzer bir denge vardı. Hükümdarın, bir politikacıdan hükümet kurmasını istemek ve eğer isterse hükümeti görevden almak da dahil olmak üzere, belirli net rolleri ve farklı yetkileri ya da ayrıcalıkları vardı. Hükümetler hem seçilmemiş Lordlar Kamarası hem de Avam Kamarası üyelerinden oluşuyordu ve bir başbakanın Lordlar Kamarası'ndan olduğu kadar Avam Kamarası'ndan da seçilmesi muhtemeldi. Pratikte bir hükümdarın yapabilecekleri üzerinde ciddi kısıtlamalar vardı, çünkü Avam Kamarası'nda desteği olmayan, bir hükümet yönetemezdi. Bu nedenle Birleşik Krallık, o zamanın diliyle, mutlakiyetçi bir monarşiden ziyade 'anayasal bir monarşiydi' (Cunningham, 2014: 5-6). Erkul'un ifade ettiği gibi (2015: 138), Magna Carta (1215) ve Oxford Şartları (1258), baronları güçlendirmesi ve iki parçalı bir parlamentonun temellerini atması açısından mutlak monarşinin zayıflamasında bir dönüm noktası olarak kabul edilebilirken, 1381

Köylü Ayaklanması'nda monarşinin uygulamalarına halkın sesini yükseltmesi, müdafaa edilen değerler dikkate alındığında Britanya'daki demokratikleşme sürecine uzun vadede katkıda bulunmuştur. 1689 yılında ilan edilen "Haklar Bildirgesi"ne göre, kral hiçbir yasayı tek başına feshedemeyecek, Parlamento'nun onayı olmadan vergi toplayıp ordu kuramayacak ve yargı süreci olmadan kimse tutuklanamayacaktı. Bu gelişmeyle birlikte, İngiltere 1688'den sonra modernleşen dünyada aristokratik yönetimin en iyi örneklerinden biri haline gelmiştir. Toprak sahibi aristokrasi, krala karşı bazı ayrıcalıklar kazanmanın yanı sıra hükümette de söz sahibi olmuştur. Böylece, parlamenter yönetim ve hukukun üstünlüğü gibi 19. yüzyılın temel ilkeleri önce İngiltere'de benimsenip uygulanmaya başlamıştır (Sander, 2003: 111).

1832 Reformu'ndan evvel, İngiltere'nin seçim sisteminde bazı aksaklıklar mevcuttu. Patronaj, yolsuzluk ve tek adaylı seçimler, her türlü anlamlı partizan davranışın gelişmesinin önünde ciddi ve potansiyel olarak ölümcül engeller oluşturmuştur; sadece her üçünün de yokluğunda seçmenler siyasi potansiyellerini gerçekleştirebilirdi (Phillips, 1982: 44). Avam Kamarası'nda reform yapılmasına ilişkin 1832 Reform Yasası'nın kabul edilmesine yol açan geniş çaplı tartışma, özellikle Londra'yı ve İngiltere'nin endüstriyel kuzeyini etkileyen hızlı büyümeyi dikkate almıştır. Reformun iyi bilinen bir etkisi, parlamento sandalyelerinin özellikle İngiltere'nin güneyindeki küçük ilçelerden alınarak kontluklara dağıtılması ve Londra ile sanayi kentlerinde yeni seçim bölgeleri oluşturulmasıydı. Bu, benzersiz bir kurumsal duruma yol almış, seçim bölgesi sınırları gibi parlamento oyununun kuralları da değişmiştir. Öte yandan, ilçelerin yönetim açısından statüleri değişmemiştir (Moret, 2015: 2-3).

Parlamento, Kabine ve yerel yönetim geçmişte İngiltere'nin pratik hayal gücü tarafından yaratılmıştır ve şimdi yeni bir yaratıcı süreçle Sanayi Devrimi'nden doğan yeni bir toplum tipinin ihtiyaçlarına uyarlanması gerekmektedir. Uyarlama süreci karmaşık olacak, ancak asla 'nihayete' ulaşmayacaktır, çünkü bu yeni toplum tipi doğası gereği sürekli değişime uğramaya mahkumdur. Ayrıca, yeniden biçimlendirilen eski kurumların, halk kitlelerinin yeni ekonomik sefaletlerine çözüm bulmak için kullanılıp kullanılamayacağı da kanıtlanmayı bekliyordu. Ve son olarak, İngiltere'nin gözden geçirilmiş Anayasasının ilkelerini İskoçya'ya, Kolonilere ve İrlanda'ya yayması gerekecekti. Bentham tarafından teorik olarak formüle edilen bu yeni sorunlar karşısında yeni çağın ruhu, Hükümet

eyleminde ilk olarak Canning'in zamanında Liberal Muhafazakarlar tarafından ortaya konmuştur. Parlamento Reformu hareketi on dokuzuncu yüzyılda ilk olarak işçiler tarafından talep edilmiştir. Çünkü en çok ekonomik sefalet yaşayan onlardı. Dönemin sıkıntısının ekonomik çözümü konusunda görüş ayrılıkları vardı. Bazıları bunu para reformunda, bazıları ise tasarrufta, diğerleri serbest ticarette, kimileri ise Fabrika Yasalarında ya da Sosyalizmde görüyordu. Ancak herkes, etkili bir şey yapılmadan önce Parlamento reformunun gerekli ilk adım olduğu konusunda hemfikirdi (Trevelyan, 1922: 224- 227). Halkın 1830lara doğru siyasete katılım için dile getirdiği büyük talep olan 1832 Reform Yasası, Liberal aristokrasinin kısmen devrimci ayaklanma korkusuyla verilen bir tavız olarak düşünülebilir (Moret, 2015: 15). Tarihçiler arasında bu Reform Yasası'nın, bir şeyleri değiştirip değiştirmediği konusunda uzlaşılmış bir fikir olmasa da, Bağçeci'nin (2020: 31), belirttiği gibi Reform Yasası İngiliz temsil sisteminde bir dizi değişimin başlangıcını yaptığı için devrim niteliğindedir. Uzun vadede, dönüşümlerin başlagıcı olarak düşünülebilir. Bu yasa, İngiltere'nin siyasi yapısını adım adım dönüştüren beş büyük reformun ilkiydi. Örneğin, 1830 genel seçimlerinde birçok bölgede tek aday bulunurken, yetişkin erkek nüfusun sadece yüzde üçü oy kullanabilmiştir. Yaklaşık yüz yıl sonra, 1928'de, 21 yaş ve üzeri tüm erkekler ve kadınlar birden fazla adayın yarıştığı seçimlerde oy hakkına sahip olmuştur. Oy kullanma hakkı ise ikinci reform yasası (1867), üçüncü reform yasası (1884) ve dördüncü reform yasası (1918)ile aşamalı olarak genişletilmiştir.

Sanayi Devrimi, İngiltere'de ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerin hızlanmasına yol açmıştır. Yeni makinelerin icadı ve fabrikaların yaygınlaşması, üretim süreçlerini dönüştürmüş ve kırsal alanlardan kentsel alanlara büyük bir göçü teşvik etmiştir. Bu durum, modernleşmenin temel unsurlarından biri olan kentleşmeyi hızlandırmıştır.

Hobsbawn'a göre (1968: 80), tarımsal değişimin toplumsal sorununu iki mesele ortaya koymuştur: 'Çitleme' ve 'Yoksul Yasası'. Çitleme, eskiden ortak ya da açık olan tarlaların müstakil özel arazi birimleri olarak yeniden düzenlenmesi ya da eskiden ortak olan ancak işlenmeyen arazilerin (ormanlık alanlar, kaba otlaklar, 'atık' vb.) özel mülkiyete bölünmesi anlamına geliyordu. Yaklaşık 1760'tan itibaren toprak sahipleri (bir kez daha hükümet üzerindeki kontrollerini kullanarak), önce yerel, 1801'den sonra ise genel Parlamento Yasalarının sistematik kullanımı yoluyla araziyi tamamen bireysel

işletmelerden oluşan bir yama haline dönüştürme sürecini hızlandırmışlardır. Çitleme ile topraksız kalan köylüler büyük şehir ve sanayi bölgelerine göç etmek zorunda kalmış ve bu, şehirlerde işçi sınıfının artmasına ve Sanayi Devrimi sırasında büyük bir iş gücü oluşmasına neden olmuştur. Topraksız kalan köylüler, kırsal alanlarda yoksullaşmış ve bu durum, yoksulluk sorunlarının büyümesine ve sosyal gerilimlerin artmasına neden olmuştur.

Modernleşmenin çok önemli bir unsuru olan demiryolları İngiltere'yi ve oradaki hayatı dönüştürmüştür. Hobsbawn'ın (1968: 89) belirttiğine göre, 1830 ve 1850 yılları arasında İngiltere'de yaklaşık altı bin mil demiryolu açılmıştır. İki olağanüstü yatırım ve inşaat; 1835-37 yıllarındaki küçük 'demiryolu çılgınlığı' ve 1845-47 yıllarındaki devasa yatırımla sonuçlanmıştır. 1850 yılına gelindiğinde temel İngiliz demiryolu ağı aşağı yukarı mevcuttu. Bu her açıdan devrimci bir dönüşümdü, hatta pamuk endüstrisinin yükselişinden daha devrimciydi çünkü sanayileşmenin çok daha ileri bir aşamasını temsil ediyordu ve yalnızca küçük sanayi bölgeleriyle sınırlı kalmayıp sıradan vatandaşların yaşamlarını da etkiliyordu. Demiryolları, kırsal kesimin en ücra köşelerine ve en büyük şehirlerin merkezlerine kadar ulaşmıştır. Hareket hızını -aslında insan hayatının da hızını- saatte tek bir mille ölçülenden, saatte onlarca mille ölçülene dönüştürmüştür.

Modern dünyada giderek daha uzak mesafelere hareket eden nüfusların hızlı ve sürekli genişlemesi bir yabancılar toplumu yaratmıştır. Adam Smith'in de belirttiği gibi, Britanyalılar muhtemelen yabancılardan oluşan bir toplumda yaşayan ilk insanlardı. Bu durum sosyal, ekonomik ve siyasi yaşam pratiği için yeni zorluklar ortaya çıkarmıştır. On dokuzuncu yüzyılın her iki yarısında da nüfus iki katına çıkmıştır. Yirminci yüzyılın başlarında Britanya'nın nüfusu on sekizinci yüzyılın ortalarına kıyasla neredeyse dört kat daha fazlaydı (Vernon, 2014: 8). Sanayileşmenin bir sonucu olarak şehirlerin sayısı, büyüklüğü ve nüfusu artmıştır. Örneğin, 1801 ile 1851 yılları arasında Birmingham'ın nüfusu 73.000'den 250.000'e, Liverpool'un nüfusu ise 77.000'den 400.000'e yükselmiştir. Sanayi şehirleri, yerel ya da ulusal hükümet tarafından planlama ya da fazla düzenleme yapılmadan hızla genişledi. Bu kadar az planlama veya kontrolle bu kadar çok büyüme, çok az sağlık hizmeti, aydınlatma, sefil konutlar, zayıf ulaşım ve çok az güvenlik olan şehirlere yol açmıştır. (Perry, 2011: 298)

Britanya, sadece nüfusunun hızlı artışı nedeniyle değil, aynı zamanda giderek artan kentsel yapısı nedeniyle de bir yabancılar toplumu haline gelmiştir. 1871 yılına gelindiğinde Britanya dünyadaki ilk ağırlıklı kentsel toplumdu. İnsanlık tarihinde başka hiçbir toplum bu ölçekte bir kentleşme yaşamamıştır. 1880'de Londra açık ara dünyanın en büyük şehriydi (Paris, New York, Tokyo, Pekin ve Mexico City'nin toplam büyüklüğündeydi). (Vernon, 2014: 9). Hızlı ve istikrarlı büyüme sonucunda yabancılar için yeni sosyal ilişki kuralları ve daha ayrıntılı sosyal sınıflandırma biçimleri belirlenmiştir. Britanya'nın genişleyen emperyal devletinde iktidar ve otorite yavaş yavaş uzak mesafelere aktarılabilen soyut ve anonim bürokratik sistemlere taşınacaktır.

İngiltere'nin nüfusunun artmasında göç dalgalarının da payını unutmamak gerekir. 1789'dan sonraki devrim ve karşı-devrim, Londra başta olmak üzere İngiltere'ye birbirini takip eden mülteci gruplarını getirmiştir: 1790larda Fransız Katolikler ve Kraliyetçiler, 1830'dan sonra Polonyalılar, 1848'den sonra Almanlar, Çekler, Fransızlar ve İtalyanlar. Britanya'yı on dokuzuncu yüzyılda olduğundan çok daha az açık bir ülke haline getiren 1905 tarihli Yabancılar Yasası ve 1919 tarihli Yabancıları Kısıtlama Yasası'na rağmen, Avrupa'daki savaşlar ve siyasi çalkantılar, 1930'larda Almanların, 1940'larda ve 1950'lerde Rusların ilerleyişini gören, başta Yahudiler olmak üzere Polonyalılar, Ukraynalılar ve Macarlardan oluşan mülteci arzının devam etmesini sağlamıştır. Ancak Britanya'da, sayıları ülkenin sosyal tarihi üzerinde büyük bir etki yaratacak kadar çok olan dört göçmen grubu vardır: Adanın her yerinden gelen İrlandalılar; çoğunlukla Doğu Avrupa'dan gelen Yahudiler; Britanya Batı Hint Adaları, Guyana ve Honduras'tan gelen Afrikalılar ve Afrikalı-Karayipliler; ve Hint alt kıtasından gelen Hintliler, Pakistanlılar ve Bangladeşliler (Royle,2012: 82-83).

Hobsbawn'a göre (1968: 68), kent toplumu yok etmiştir. Usta pamuk iplikçisi ile işçileri, patiska baskıcısı ile mavi elli çocukları, usta terzi ile çırakları arasında, Wellington Dükü ile arazisindeki en mütevazı işçi arasında olduğundan çok daha az kişisel iletişim vardır artık. Şehir, zengin ve güçlülerin gürültüsünü korkuyla dinledikleri ve patlamasından korktukları bir yanardağ iken, yoksul sakinleri için yalnızca insan toplumundan dışlanmışlıklarının bir hatırlatıcısı değil aynı zamanda kendi çabalarıyla yaşanabilir hale getirmek zorunda oldukları taşlı bir çöldü.

İngiltere'nin modernleşme süreci, sanayi devrimiyle hız kazanmış, ekonomik ve toplumsal yapıda köklü değişimlere yol açmıştır. Sanayileşme, tarımdan endüstriye geçişi, kırsaldan kentlere göçü ve iş gücünün büyük oranda fabrikalara yönelmesini tetikledi. Aynı zamanda, bilim ve teknolojideki gelişmeler, ülkenin dünya sahnesindeki ekonomik ve askeri gücünü pekiştirdi. Siyasi alanda ise, demokrasiye geçiş adımları hızlandı; parlamenter sistem güçlendi ve geniş halk kitlelerinin siyasi süreçlere katılımı arttı.

Kısaca, İngiltere'nin modernleşme süreci, yalnızca ülke içindeki dönüşümleri değil, aynı zamanda dünya tarihini etkileyen bir evrimin parçası olarak görülebilir. Sanayileşme, bilimsel ilerlemeler ve siyasi reformlar, İngiltere'yi modern dünyada öne çıkaran bir dinamik yarattı ve bu süreç, günümüzün küresel düzeninde hala hissedilmektedir.

3.2.1 İngiltere'de I. Dünya Savaşı sonrası dönem

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere, derin siyasi, toplumsal ve ekonomik değişimlerle yüzleşmiştir. Savaş, yaklaşık bir milyon İngiliz'in hayatına mal olmuş ve birçok kişiyi fiziksel ve psikolojik olarak yaralı bırakmıştır. Bu ağır insan kayıpları, savaş sonrası ülkede büyük bir hayal kırıklığı ve barış isteği doğurmuştur. 1919'da imzalanan Versailles Antlaşması ile savaş resmen sona erse de İngiltere'nin dikkati büyük ölçüde iç meselelerin çözümüne yöneldi. Savaşın sona ermesiyle birlikte toplum, askerlerin sivil hayata dönüşü, kadınların iş gücündeki rolü ve ekonomik yeniden inşa süreciyle başa çıkmak zorunda kalmıştır.

İki dünya savaşı arasın dönemi daha iyi anlamak için, Sander'e göre (1994: 14), I. Dünya savaşı sonrasında dönemi etkisi altına alan barışa yönelik unsurları incelemek yerinde olacaktır. Birinci Dünya savaşı sonunda imzalanan barış anlaşmalarındaki haksızlıklar ve mağduriyet, 1919 sonrası dünya politikasını önemli oranda şekillendirmiş ve değiştirmiştir. Gizli anlaşmalarla kendisine vaat edilen yerlerin ele geçirilememesi nedeniyle İtalya'nın savaş sonrası hayal kırıklığı, bir ülkenin iki savaş arası dönemdeki saldırganlığının nedeni olmuştur. İngiltere'nin savaş öncesi "denge politikasını" savaştan sonra devam ettirememesi de Avrupa'daki uluslararası dengeleri etkilemiştir. I. Dünya Savaşı'nı takiben kurulan güç dengesinin temel unsuru haline gelen ABD'nin Milletler Cemiyeti'ne dahil olmaması ve bu nedenle de Avrupa'daki sorunlara uzak kalışı, Avrupa

düzenini büyük bir güvenceden yoksun kılmış ve günümüzün Milletler Cemiyeti'ni de güçsüz bırakmıştır. Bu durum aynı zamanda İngiltere'nin Avrupa sorunlarında denge sağlayıcı olmasına engel olmuştur.

İngiltere için Avrupa elbette önemli görünse de kendisini tam olarak bir Avrupa ülkesi olarak değerlendirmemekteydi. Borsa'ya göre (2016: 86) gayesi, yalnızca kıtaya yönelik olmaktan ziyade küresel olmuş ve bir dünya gücü olarak kalabilmesi için imparatorluğu korumak zorunda olduğuna inanmıştır ve ABD'yle iyi anlaşması gerektiğini düşünmüştür. Dahası, savunmayı önceliği bilmiş ve savunma politikası "İngiltere'nin korunması", "İmparatorluğun korunması", "ana ticaret yollarının korunması" ve "müttefikleriyle savunma alanında iş birliği için her daim istekli olunması" şeklinde dört temel madde üzerinde oturmaktadır. İngiltere için dönemin en belirgin siyasal özellikleri, güç dengesini sağlama, barışı sürdürme ve sakinleştirme politikası olmuştur.

Savaştan hemen sonra İngiliz hükümeti, Beveridge'in savaş sonunda yerinden edilmeyi en aza indirmek için planlı terhis önerilerini, askerlerin direnişinden korkarak reddetmiştir. Savaş beklenmedik bir şekilde sona erdiğinde, hükümetin herhangi bir terhis stratejisi yoktu ve onları bekleyen işi olan erkeklere, yani en son askere alınanlara öncelik vermeyi önermiştir. Bu durum, savaşta yıllarca hizmet etmiş ve evlerine dönmeyi arzulayan erkekleri anlaşılabilir bir şekilde öfkelendirmiştir. İngiltere, savaş sırasında kuvvetlerinde ciddi huzursuzluklardan kaçınma konusunda muharipler arasında neredeyse yalnızdı, ancak şimdi kuzey Fransa ve Folkestone'daki kamplarda isyanlar patlak vermiş ve 3.000 asker Londra'nın merkezinde isyan etmişti. Eylem barışçıldı ama hükümet daha kötüsünden korkarak harekete geçmiş ve ilk olarak uzun süredir görevde olan askerleri serbest bırakmıştır. Savaşla ilgili işleri sona eren eski askerler ve siviller için aceleyle primsiz bir iş dışı bağış (Out-of-Work Donation) uygulaması başlatılmıştır. Bu bağış, askerlerin evlerine yoksulluk içinde dönmelerini engellemek için eş ve çocuklara yönelik yapılan ödeneklerle birlikte diğer yardımlardan daha cömertti (Thane, 2018: 69-70).

İngiltere bir taraftan, Hindistan, Mısır ve bilhassa İrlanda'daki bağımsızlık savaşları ve Orta Doğu'da Araplara söz verdiği bağımsızlık nedeniyle zor zamanlar geçirirken, ülkesinde işçi hareketleri gibi iç sorunlarla da mücadele etmekteydi. Ayrıca, Yunanistan'ı

destekleyen Başbakan Llyod George ile, Anadolu'da geniş topraklar elde etmesine müsaade edilirse barışın olanaksızlaşacağına inanan Dışişleri Bakanı George Curzon arasında önemli strateji farkı bulunuyordu ve Savaş Bakanı Winston Churchill ise Türkiye'yle iyi ilişkilere sahip olunmasının, Bolşeviklere karşı bir kalkan görevi göreceğine inanıyordu. İtalya Adriyatik ve Antalya'da İngiltere'ye başvurmaksızın hareket ediyor, İngiltere ise İtalya'ya vadettiği İzmir bölgesine Yunanistan'ı yollayarak İtalya'ya ceza veriyordu. Fransa ise kendisine söz verilen Musul'dan sonra Antep'in İngiltere tarafından işgal edilmesine tepkide bulunuyordu. Bu sebeple, Fransa ve İtalya, İngiltere'yi Ankara'nın karşısında bir başına bırakmışlardır (Oran, 2001: 98-99). Boyce'a göre (2010: 1), Britanya I. Dünya Savaşı'nda düşman istilasından ve yenilgiden kaçabilen tek büyük Avrupa gücüydü. 1920'lerdeki ekonomik performansı ise hayal kırıklığıydı. 1929'da başlayan ekonomik durgunluğun göstergesi olan yavaş gelişme ve yüksek işsizliğe sahipti. İşsizlik 1930'larda yeni boyutlara ulaşmış olsa da Britanya'da durum hemen her yerden daha az şiddetliydi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki dönemin Britanya için farklı niteliklere sahip olduğu tarihçiler tarafından yaygın olarak kabul edilmektedir. Bland'a göre (2005: 30) savaş ekonomisinden dönüşte yaşanan zorluklar (işsizlik, grevler ve ayaklanmalar dahil), Britanya'nın zayıflayan küresel endüstriyel duruşuyla bağlantılı daha geniş yapısal sorunlar ve hem sosyalizmden hem de özellikle İrlanda, Mısır ve Hindistan'daki sömürgecilik karşıtlığından kaynaklanan meydan okumalardan kaynaklanmaktaydı. Ancak bu ayırt edici özellikler listesine savaş zamanında toplumsal cinsiyet rollerinin ve ilişkilerinin liberalleşmesinin mirasını ve yerleşik siyahi erkeklerin sayısındaki nispeten büyük artışı da eklenebilir. Aralarında 12.000'i Batı Cephesi'nde savaşmış olan bir milyondan fazla Hintli askerin de bulunduğu, İngiliz sömürgelerinden gelen pek çok siyah ve Asyalı erkek savaşa katılmıştır. Bu deneyim onların özgüvenlerinin artmasının yanı sıra, eşit olmayan muameleye, kendilerine karşı gösterilen vefasızlık ve fedakarlıklarının anılmamasına karşı öfke duymalarına da yol açmıştır. Beyazların üstünlüğüne dair tüm yanılsamalar kesin olarak yıkılmıştır. Savaş deneyimi İngiliz Batı Hint Adaları'nda8 ve Hint alt kıtasında sömürgecilik karşıtlığına katkıda bulunmuştur. Bu dönemde Britanya'da yaşayan beyaz olmayan insanlar, Afrikalı, Batı Hintli, Güney Asyalı ya da Arap olsunlar, birbirinin yerine kullanılan 'siyah', 'renkli' ve bazen de 'zenci' sıfatlarıyla anılmışlardır.

Cole ve Ohanian'ın belirttiğine göre (2002: 24), I. Dünya Savaşı'ndan önce yılda yaklaşık 2700 olan işçi başına ortalama çalışma saati 1924'te yaklaşık 2200'e düşmüş ve 1930'larda kabaca bu seviyede kalmıştır. Bu azalma kısmen sendikaların daha kısa iş günü ve ayrıca tatil taleplerinden kaynaklanıyordu. İşçi başına çalışma saatindeki bu düşüşün büyük bir kısmı I. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra meydana gelmiştir- çalışanların yaklaşık %40'ı için ortalama çalışma saati 1919 ve 1920 yıllarında haftada yaklaşık 55 saatten 47 saate düşmüştür.

İngiltere, tarihinin en büyük greviyle 1926 yılında baş etmek zorunda kalmıştır. Kozak'ın (1992: 75) işaret ettiği gibi 1926 yılındaki kömür madenleri uyuşmazlığında işçiler, İşçi Sendikaları Kongresi Genel Konseyi'nin de desteğini almışlardır. Konsey, Mayıs'ta genel grev çağrısında bulunmuş ve dokuz gün boyunca toplu taşıma çalışmamış, gazete basımı, inşaat işleri, elektrik üretimi durmuştur. Grev liderliğindeki zayıf ve kararsız tavır, hükümetin kesin tutumu ve halkın reaksiyonu karşısında grev kırılmıştır. Maden işçileri, kasım ayına kadar direnişe devam etmişlerdir. Grev, kömür endüstrisiyle birlikte başka birçok endüstri dalını da zarara uğratmıştır. Parlamento, genel grevi yasaklayan; aidat vermeyi kesin olarak kabul ettiğini belirten üyelerin dışında, sendikalara politik aidat toplamayı yasak eden bir kanun çıkarmıştır.

Savaş sonrası İngiltere'de kadınlar da, erkeklerle eşit olma taleplerini daha yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır. Kadın nüfusun oy hakkı kazanması iki adımda gerçekleşmiştir: 1918 yılında kadınlara oy hakkı verildiğinde, bu hak evli ya da kendi başına ev sahibi olan ve en az otuz yaşında olan kadınlarla sınırlıydı; kocalarının yıllık değeri en az 5 pound olan bir araziye ya da mülke sahip olarak yerel yönetim imtiyazı kriterlerini yerine getirmesi gerekiyordu. On yıl sonra, 1928'de bu hak genişletilmiş ve 21 yaş ve üzeri tüm kadınlara oy kullanma hakkı tanınmıştır (Mowat, 1955: 1).

Ruhl' un belirttiği gibi (2004: 3), Birinci Dünya Savaşı sırasında pek çok sayıda kadın, mühendislik gibi daha önce erkeklere özgü olan mesleklere girmişlerdir. Savaş sona erdiğinde, kadınlar geri dönen askerler için işlerini bırakmak zorunda kalmış ve sadece kadın istihdamının iyi yerleşmiş olduğu, örneğin pamuklu tekstil gibi sektörlerdeki pozisyonlarını koruyabilmişlerdir. Ancak, 'normale dönüş' olarak propaganda edilen ve işgücü piyasasının savaş öncesi yapısını empoze ederek erkeklerin evin geçimini sağlayan

kişiler olarak konumlarını yeniden tesis etme çabası başarısız olmuştur. İngiliz ekonomisinin canlandığı 1919 yılında erkek istihdamında olumlu bir gelişme yaşanmış, ancak savaş sırasında işgücüne katılan 1.3 milyon kadının neredeyse hiçbiri işlerini koruyamamıştır. Ancak bunu izleyen ekonomik durgunluk 'normale dönüş' fikrine son vermiş ve İngiltere 1921-1922 ve 1929-1933 dönemlerinde iki yüksek işsizlik dönemiyle baş etmek zorunda kalmıştır.

1906'dan itibaren İşçi Partisi'ne ilgi duyan kadınlar, yaklaşık 5.000 kişilik nispeten küçük bir üyeye sahip bağımsız bir örgüt olan Kadın İşçi Birliği'nde (WLL) örgütlenmişlerdir. Daha 1915 yılında Birlik üyesi kadınlar İşçi Partisi'ne katılmak istediklerini beyan etmişler, ancak parti 1917 yılına kadar bu talebi kabul etmemiştir (Ruhl, 2004: 2). Hobsbawn'un (1984:97) dediği gibi kadınlar, erkekleri güçlü bir şekilde kayıran yapılar içinde kendi yerlerini bulmak ve siyasi kimliklerini inşa etmek zorunda kalmışlardır. "Proleter mücadelenin temel 'erkekliği'" aynı zamanda aile ve toplumdaki cinsiyet ayrımını da yansıtmaktaydı.

Ruhl'un (2004: 9) altını çizdiği gibi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ücretler ve aile yardımları tartışması İngiltere'de zirveye ulaşmış ve 1920'lerin ortalarına gelindiğinde tartışma çeşitli biçimlerde kendini göstermiştir. On yıl boyunca aile yardımları İşçi Partisi'nin kadın kollarında tartışılmış ve on yılın ikinci yarısında tartışma sendikalara ve İşçi Partisi'ne de nüfuz etmiştir. İşçi Partili kadınlar erken dönemlerden itibaren bu politika için kampanya yürütmüş olsalar da aile ödeneklerinin gündemin üst sıralarına ancak 1926'da Bağımsız İşçi Partisi (ILP) tarafından sunulan bir teklifle geldiği görülmektedir.

Kadın üyelerin çoğu İşçi Partisi'nde erkeklerle eşit ortaklar olmadıklarının farkındaydı ve 1918 birleşmesinde kabul ettikleri konumdan memnun değillerdi. İşçi kadınlar erkek yoldaşlarının ortağı olmak istiyorlardı, ancak 1920'lerde statüleri bu isteklerini yansıtmıyordu Yine de kadınlar aile ödenekleri ile ilgili tartışmayı başlatmış, konuyu canlı tutmak için çaba göstermiş ve aynı zamanda eve ekmek getiren erkeğin rolünü sorgulayarak toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin baskın normatif yapıların değiştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır- bu sorgulama, yıkıcı bir ekonomik bunalımda daha da önem kazanmıştır. (Ruhl, 2004: 9-13).

Savaş sonrası yavaş yavaş ortaya çıkan yeni meslek gruplarıyla, sınıflar arası hareket mümkün hale gelmeye başlamıştır. Thane'nin (2018: 106-107) belirttiği gibi, 'üst' ve 'alt' sınıflar arasında yer alan orta sınıflar, merkezi ve yerel yönetimlerin, bankacılık ve sigortacılığın, yayıncılığın, mimarlık ve ölçme, muhasebecilik, mühendislik, bilim ve teknoloji gibi mesleklerin ve yeni iş alanlarının sürekli genişlemesiyle daha da büyümüş ve üst düzey yöneticilerden en alt tabakadaki memurlara, satış ve hizmet çalışanlarına kadar daha fazla meslek yaratmıştır. Profesyonel, yönetici ve büro çalışanları 1911 ve 1931 yılları arasında 2,4 milyondan 3,4 milyona yükselmiştir. Eğitim fırsatları arttıkça ve 'beyaz yakalı' işler genişledikçe, işçi sınıfı geçmişinden yukarı doğru hareketlilik her zamankinden daha gerçekçi bir istek haline gelmiştir.

3.2.2 İngiltere'de büyük buhranın etkileri

Büyük Buhran' sırasında Britanya 'dünyanın atölyesi' olmaktan çıkmış ve en büyük üç endüstriyel güçten yalnızca biri ve bazı önemli açılardan bunların en zayıfı haline gelmiştir (Hobsbawn, 1968: 104).

Richardson'ın (1969: 6) aktardığına göre, buhranın İngiltere üzerindeki en belirgin belirtileri dış ticaret sektörüne ilişkin göstergelerde görülmüştür. İhracat hacimleri ve değerleri ciddi şekilde düşmüştür ve bu durum çöküşün dış kaynaklı olduğunu doğrulamaktadır. Ancak, ihracattaki düşüşün etkileri istatistiklere ilk bakışta görüldüğü kadar zararlı olmamıştır. İthalatın oldukça yüksek bir seviyede kalmasına rağmen, ticaret hadlerindeki muazzam iyileşme sayesinde 1931'den önce olumsuz ticaret dengesindeki genişleme hafiflemiştir. I931'den sonra ticaret açığı, devalüasyon ve genel tarifenin etkisiyle azalmıştır. Ödemeler dengesi, ticaret dengesindeki bozulmadan çok net görünmez ihracattan elde edilen gelirlerdeki düşüş nedeniyle zayıflamıştır. Yurtdışı yatırım gelirleri, hisse senedi getirilerindeki düşüş ve gecikmeler nedeniyle azalmış olsa da görünmez ihracat gelirlerindeki düşüşün arkasındaki ana etken, gemicilik ve finansal hizmetlerden elde edilen gelirin fiilen ortadan kalkmasıdır. Bu, dünya depresyonunun dünya ticareti üzerindeki etkisinin doğrudan bir sonucuydu. Dünyanın en büyük denizci ülkesi, ikinci en büyük ihracatçısı ve ikinci en büyük denizaşırı borç veren ülkesi olarak İngiltere, dünya ticaretinin çöküşünden kaynaklanan kuraklığı hissetmek zorundaydı. Crafts ve Fearon'a göre (2010: 296), kriz İngiltere'nin serbest ticarete olan duygusal

bağlılığından uzaklaşması için de bir teşvik sağlamıştır. İthalat Vergileri Yasası (1932) bir dizi ithalata %10'luk genel bir vergi getirmiş ve birkaç ay içinde, İmparatorluk Tercih sistemi, İngiliz Milletler Topluluğu ülkeleri ile Britanya arasında birbirlerinin ihracatını desteklemeye yönelik anlaşmalar başlatmıştır. Matés-Barco'nun (2023: 29) belirttiğine göre, korumacılığa geçiş, buhrandan hemen sonraki on yıl içinde İngiliz ekonomisinde yaşanan bir diğer önemli değişiklikti. Uluslararası ticaretin 1930'larda durgunlaşması, İngiltere'nin serbest ticaretin savunucusu olarak liderliğini terk etmesine yol açmış, ancak Ottawa Antlaşması'nda onaylanan Commonwealth ülkelerine yönelik tercihli muameleyi sürdürmüştür. Bu durum, İngiltere'nin dış ticaretinin, ihracatının %50'sini ve toplam ithalatının %40'ını oluşturacak ölçüde kolonilere yönelmesine olanak sağlamıştır. Bu değişim düzeyi, sömürgelere tanınan muazzam ayrıcalıklara dayanıyordu ve gelecekteki dekolonizasyon sürecinin başlangıcıydı. İhracatın ulusal üretimdeki payı 1907'de %33 iken 1924'te %27'ye, 1938'de ise sadece %15'e düşmüştür. Aynı yıl Avrupa'ya yapılan ihracat %30 civarındaydı ve bu oran 1945'ten sonra %20'ye düşmüştür. Bu düşüş büyük ölçüde dekolonizasyonun İngiliz ekonomisi üzerindeki ağır etkisinden ve Avrupa entegrasyon sürecine olan ilgisizlikten kaynaklanıyordu. İngiliz hükümeti, Güney Galler, Durham ve güney İskoçya'daki maden bölgelerine yardım etmek için Özel Alanlar (Kalkınma ve İyileştirme) Yasası (1934) gibi düzenlemeler yayınlamıştır. Lancashire bölgesindeki tekstil endüstrisi ve gemi inşa endüstrisi de benzer bir durumdan mustaripti. Bu bölgelerde işsizlik %30 ila %60 arasında değişiyordu. Bu yıllarda Londra'ya, İngiltere'nin güneydoğusuna veya eski kolonilere göç yaygındı. Aynı zamanda bu bölgelerde kurulan şirketlere ekonomik yardımlar yapıldı ve yatırımları kolaylaştırmak için faiz oranları düşük tutulmuştur.

1929'da iktidarda olan İşçi Partisi Thane'nin (2018: 112-113) aktardığına göre krize rağmen sosyal iyileştirme girişimlerinde bulunmuştur. Birçok vasıflı ve beyaz yakalı işçiyi etkileyen konut sorununun daha yönetilebilir olan kısmı büyük ölçüde çözülmüştü. Geriye kalan göze batan sorun ise aşırı kalabalık genellikle sağlıksız ve böceklerle dolu, özel olarak kiralanmış 'gecekondu mahalleleriydi'. İşgücü politikası, konut inşasından 'gecekondu temizliğine', şehir merkezindeki işyerlerinin yakınında düşük maliyetli ikame evler inşa etmek için arazilerin temizlenmesine ve serbest bırakılmasına kaymıştır. 1930 tarihli Konut Yasası, temizlenen gecekondulardan yeniden ev sahibi yapılan ailelerin sayısına göre yerel yönetimlere sübvansiyon sağlamıştır. Konut stoklarını incelemeleri ve

temizleme ve yenileme için yıllık planlar üretmeleri talimatı verilmiştir. En büyük konut ihtiyacı, ekonomik koşullarda yavaş yavaş ele alınmaya başlanmıştır. 1929'da dul aylıkları ise, 1925'te uygulamaya konduğunda ölen ya da 70 yaşın üzerinde olan sigortalı erkeklerin eşlerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Davis'in belirttiği gibi (1999: 188), iktidarda olan İşçi Partisi'nin tek makroekonomik tepkisi 1930 yılında bayındırlık programlarına yapılan harcamaları iki katına çıkarmak olmuş ancak yaratılan 150.000 istihdam toplam işsizlikte çok az fark yaratmıştır. Aslında İşçi Partisi 1930-1 döneminde işsizlerin yaşam standartlarını koruyarak krizi yönetmeyi ve yüksek gelirli vergi mükellefleri üzerindeki yükü artırarak açığı kontrol altına almayı amaçlamıştır. İktidara geldikten kısa bir süre sonra yardım taleplerinin değerlendirildiği sistemi liberalleştirmiştir. Bunun sonucunda yardımların kesilme oranı sadece yüzde 4'e düşmüştür ve denetimin gevşemesi taleplerin artmasını teşvik etmiştir. 1930 yılında çıkarılan bir yasa ile çocuk ve bakmakla yükümlü olunan kişiler için yardım oranları arttırılmış.

1931 yılında İşçi Partisi, İşçi Partili kadınların ve diğer pek çok kadının doğum kontrolünün daha kolay ve ucuz bir şekilde sağlanması yönündeki taleplerine yanıt vermiştir. Doğum oranı tüm sınıflarda düşmeye devam ediyordu, ancak tekrarlanan hamilelik ve doğumların özellikle yoksul kadınların sağlığı ve aile yaşam standartları üzerindeki etkileri ve yasadışı kürtaj riski konusundaki endişeler devam ediyordu (Thane, 2018:113).

Davis'in (1999: 184-185) iddia ettiğine göre, 1930'da İngiltere'deki işçi sınıfı hanelerinin neredeyse yarısı aile gelirini desteklemek için hastalık parası kullanıyordu. Hastalık işsizliğe, işsizlik de hastalığa neden oluyordu ancak sigorta endüstrisi sağlık sigortasının vekil bir yardıma dönüşmesinden korkuyordu. Hastalık yardımı alamayanlar Yoksul Yasası'na başvuruyordu. Yoksul Yasası büroları, hak sahiplerinin resmi makamlara karşı kinlerini kustukları savaş alanları haline gelmişti. Yoksul Yasası uzun vadeli işsizlik yardımı sağlamak üzere tasarlanmamıştı. Sistemin çöküşünü izleyen Sağlık Bakanlığı müfettişleri, çalışma evi testinin katı bir şekilde uygulanmasına geri dönülmesini tavsiye etmiştir.

Buhran sonrasındaki İngiliz ekonomi politikası, I92O'lerde olduğundan çok farklı görünüyordu. Yüksek faiz oranları ve kısıtlayıcı para politikası yerini ucuz para politikasına bırakmış, sterlin paritesini korumaya yönelik tedbirler devalüasyon lehine terk edilmiş, ağırlıklı olarak serbest ticarete dayalı ticari politikanın yerini genel bir gümrük tarifesi, gıda ithalatında kota kısıtlamaları, artan emperyal ve sömürgeci tercihler ve birçok denizaşırı kredi türüne ambargo almıştır. Ayrıca, endüstriyel yeniden yapılanma programlarına müdahale ve bunalımlı bölgelere mali yardım gibi görünüşte yeni politikalar geliştirilmiştir (Richardson, 1969: 13). Matés-Barco'nun belirttiği gibi (2023: 5-6), İngilizler 1929 Büyük Buhranını takip eden yıllarda işsizlik %25'in üzerine çıkarken, uluslararası ticarete aşırı bağımlı olan ekonomilerini yeniden düzenlemekle uğraşmak zorunda kalmışlardır. 1925 yılında dönemin Maliye Bakanı Winston Churchill tarafından alınan altın standardına dönüş girişimi çok zararlıydı. Bunun sonucu olarak özellikle kömür madenlerinde ücretler önemli ölçüde düşmüş ve madenciler Mayıs 1926'da uygulamaya çalıştıkları genel grev çağrısında bulunmuşlardır. Bu, sendikalı işçilerin yaklaşık %40'ı tarafından desteklenmiş ve kısa ömürlü bir çatışma olmasına rağmen, İngiliz ekonomisini etkileyen ciddi ulusal ve uluslararası sorunların çözümünü zorlaştıran bir sosyal çatışma izi bırakmıştır. İngiliz tekstil endüstrisi, geleneksel pazarlara ihracatın terk edilmesiyle sonuçlanan bir düşüş yaşamıştır. İngiltere 1907'de toplam üretiminin neredeyse %90'ını ihraç ederken, 1929'da bu oran %73,7'ye düşmüş, 1935'te ise %73,7'ye gerilemiştir.

3.2.3 İngiltere'de II. Dünya Savaşı öncesi dönem

İngiltere'nin ekonomisi, Cappie ve Collins'in belirttiği üzere (2011:40), 1932 yılının sonlarında Büyük Buhran'dan çıkmaya başlamış ve bu genişleme İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde bir başka durgunluğun yaşandığı 1937 yılına kadar devam etmiştir. Bu on yıldaki toparlanma büyük ölçüde tüketim malları sektörünün ve inşaat sektörünün büyümesine dayanmış; Büyük Buhran sırasında düştükleri kasvetli seviyelerden bir miktar iyileşme gösteren ihracatın mütevazı katkısıyla desteklenmiştir. Genel olarak on yıldaki ekonomik büyüme oranı, özellikle önde gelen kapitalist ekonomilerin çoğununkine kıyasla oldukça yüksek görünmektedir.

Hobsbawn'un (1968: 175-176), ifade ettiği gibi 1921-1938 yılları arasında, çalışma yaşındaki her on vatandaştan en az biri işsizdi. Bu on sekiz yılın yedisinde her yirmi kişiden en az üçü, en kötü yıllarda ise her beş kişiden biri işsizdi. Mutlak rakamlara göre işsizlik en az bir milyonun biraz üzerinde, en fazla (1932) üç milyonun biraz altında seyretmiştir. Sorunun beli 1941 yılına kadar kırılamadı. Barış zamanında bile kaybedilen bir iş, belirsizlik ya da yoksulluk döneminden daha fazlasını ifade ediyordu. Bir ailenin yok olması anlamına gelebilirdi. Bu yakıcı endişe sisi, bir nesil boyunca erkeklerin ve kadınların soluduğu atmosferdi. Etkisi istatistiksel olarak ölçülemez, ancak aynı şekilde bu yıllara ilişkin herhangi bir açıklamanın dışında da bırakılamaz.

Bu durum, Hobsbwn'ın (1968: 176-177), iddia ettiğine göre İngiltere'deki siyaset modeline gözle görülür bir şekilde yansımıştır. Savaş ve onu izleyen yıllar, esasen kol işçilerinin sınıf partisi olan İşçi Partisi'nin seçim güçlerini sekiz kattan fazla arttırmıştır. Oyları 1910'da yarım milyondan 1922'de 4 milyona çıkmış ve tarihte ilk kez bir proleter parti, hükümete alternatif en büyük parti haline gelmiştir. İşçi Partisi liderlerinin vaat ettiği ya da gerçekleştirdiği şey bu olduğu için değil ama İşçi Partisi'nin kitlesel bir parti olarak varlığı, potansiyel Sovyet devriminin soluk kızıl gölgesini ülkenin dört bir yanına savurduğu için. Artık işçi sınıfı iktidarı ve eski mülkiyet korkusu orta sınıfların peşini bırakmıyordu. Sendikaların ve İşçi Partisi'nin liderleri devrimci olmaktan çok uzaktı. İçlerinden çok azı, esasen işverenlerin ve üst sınıfların işlevi olarak gördükleri hükümete bile güveniyordu; kendi işlevleri ise iyileştirmeler ve tavizler talep etmekti. Ancak sınıf ayrımı ve sömürü bilinciyle birleşmiş ve gücünü 1926 Genel grevi gibi benzersiz dayanışma eylemlerinde gösterebilen geniş bir hareketin başındaydılar. Buhran, İşçi Partisi'ne doğru yeni bir yönelişe neden olmuş, ancak bunun sonraki aşaması, 1931 krizinin etkisiyle korkmuş ve kafası karışmış vatandaşların sözde 'Ulusal' hükümete geçici olarak akın etmesiyle ertelenmiştir. Tekeli ve İlkin'e göre (1928: 127-128), 29 Kriziyle İngiltere iki konvensiyonel politikasından uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Serbest ticaret politikası bunlardan biriydi. Ocak 1930'da Keynes'in önderliğinde kurulan komisyon, ihracata ağırlık verilmesini ve gümrük duvarlarının kaldırılmasını teklif etmiştir. İngiltere'nin uzaklaşmak zorunda kaldığı diğer geleneksel politikası ise parayla ilgiliydi. 21 Eylül 1931 yılında İngiltere, parasının değerini %30 düşürerek ihracatını yükseltmeye ve ithalatını azaltmaya çalışmıştır. İngiltere'nin krizden kurtulabilmesi güç olmuştur. Ekonomisi ancak 1934'ten sonra toparlanmaya başlamıştır. ABD, SSCB ve

Almanya'dan sonra gelen güç İngiltere'ydi hâlâ. İngiltere sanayisiyle ve stratejik olarak hâlâ büyük güçlerden sayılsa da I. Dünya Savaşı'ndan öncesiyle kıyaslandığında kendine çok güvenmiyordu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra gönüllü askerliğe geçen İngiltere II. Dünya Savaşı'na hazırlık aşamasına geçince tekrar zorunlu askerlik uygulamasına dönmüştür.

1930 yılında Birleşik Krallık'ta işsizlik 2,5 milyona yükselmiştir (Davis, 1999: 187). İşsizler hareketinin en aktif olduğu yıllar, Büyük Britanya'da işsizliğin en yüksek olduğu 1920'lerin başı ve 1929 ile 1936 yılları arasıdır. Hayburn'ın (1972: 627) aktardığına göre, NUWM (Ulusal İşsiz İşçiler Hareketi) tarafından düzenlenen ilk "ulusal Açlık Yürüyüşü" 1922 gibi erken bir tarihte İskoçya, Kuzeydoğu, Lancashire, Midlands, Güney Galler ve başka yerlerden gelen işsizlerin Londra'da bir araya gelerek Kasım ayında Başkent'e ulaşmasıyla gerçekleştirilmiştir. 1929 ve 1936 yılları arasında beş ulusal yürüyüşün her birine binden fazla kişi katılmış, 1934 ve 1936 yürüyüşlerine yaklaşık bin beş yüz kadın ve erkek katılmıştır. Her yürüyüş Hyde Park'ta yapılan büyük bir gösteriyle sona ermiş, ardından Londra'da bir hafta süren ve başka gösteriler, bakanlara yapılan sunumlar, milletvekillerine yönelik lobi faaliyetleri ve benzeri etkinlikleri içeren bir etkinlik düzenlenmiştir. Bu yıllar boyunca işsiz hareketi ile polis arasındaki ilişkiler her zaman gergin olmuştur. Glasgow, Manchester, Merseyside ve özellikle Londra, çeşitli zamanlarda işsiz göstericiler ile yetkililer arasında gerçek "savaşlara" sahne olmuş ve polisin coplu saldırılarına işsizler taş atarak karşı koymuşlardır. Yıllar boyunca polis tarafından yüzlerce tutuklama yapılmış ve 1932'de Belfast'ta polisin göstericilere ateş açması sonucu iki kişi hayatını kaybetmiştir.

Richardson'ın (1969: 7-8) belirttiğine göre, 1935 ile 1937'nin ortaları arasında İngiliz ekonomisi, yüksek işsizliğin devam etmesine ve bunalımdaki bölgelerin bunalım öncesi faaliyet seviyelerine yeni yeni ulaşmasına rağmen patlama özellikleri sergilemiştir. Artan maliyetler ve fiyatlar, vasıflı işgücü sıkıntısı, uzun vadeli faiz oranlarında hafif bir yukarı hareket ve büyüyen ithalat fazlası, yaklaşan bir üst dönüm noktasının göstergeleriydi. Durgunluk 1937 sonbaharında ortaya çıktığında, 1929'dan farklı olarak, ABD'deki faaliyetlerdeki gerileme kadar iç nedenlere de bağlıydı. Durgunluk 1938'in ortasında sona ermiş ve 1938-9 döneminde ekonomi güçlü bir şekilde canlanmaya başlamıştır. 1939 yazına gelindiğinde, kısmen yeniden silahlanmanın verdiği ivme sayesinde, her

zamankinden daha fazla büyüyordu. 1932-1937 yılları arasındaki yükseliş döneminde sanayi üretimi %46, reel milli gelir %20 ve istihdam %17 oranında artmıştır. 1930lar aynı zamanda 1930'ların sonlarında Çalışma Bakanlığı, erkeklerin ormanları temizlediği, hendek kazdığı, yol yaptığı, araziyi düzleştirdiği veya taş kırdığı ve kadınların ödenek karşılığında ev içi beceriler konusunda eğitildiği 'eğitim merkezleri' kurmuştur. Bazen 'teşvik' edilse de katılım gönüllüydü. Genç, uzun süreli işsiz erkekler için fiilen zorunlu hale gelmiştir (Thane, 2018: 127).

Thane'in (2018: 121) dikkat çektiği gibi, 1932 yılına gelindiğinde Birleşik Krallık'taki bunalım dibe vurmuş ve yeni endüstrilerin genişlemeye devam etmesiyle üretim 1934 yılına kadar 1929 seviyelerine ulaşmıştır. Bu durum hükümet politikasına çok az şey borçluydu. Gümrük tarifeleri, rakip ithalatlarla karşı karşıya kalan şirketleri koruduğu için muhtemelen toparlanmayı yavaşlattı, ancak çelik de dahil olmak üzere hammadde maliyetini artırdı. Hükümet, nasıl yapılacağını bilse bile, kamu harcamalarını kısmak dışında ekonomiyi yönetmeyi denemeyi reddetti. İhracat toparlanamadı ancak faiz oranları düştü ve diğer avantajlarının yanı sıra ulusal borç geri ödemelerini de azalttı. İşsizlik, Büyük Britanya'da yaklaşık 3 milyon işsizin kayıtlı olduğu Ocak 1932'ye kadar yükselmiştir. Mart 1935'te bu rakam 2.03 milyona, Nisan 1938'de ise 1.8 milyona düşmüştür. Hükümet ihtiyatlı bir şekilde, demiryolları, gemicilik ve Londra ulaşımının genişletilmesi gibi temel girişimler için kredi garantisi vermiş, düşük faiz oranları endüstrilerin ucuza yatırım yapmasını sağlamış ve konut yapımını ve satın alımını teşvik ederek istihdam yaratmıştır. 1929-31 yıllarındaki çöküş diğer yatırım türlerine olan güveni azalttığından yatırımlar inşaat sektörüne yönelmiştir. Yeni prefabrik inşaat yöntemleri maliyetleri düşürmüştür ancak özel evler her zaman yüksek kalitede değildi: 1930'ların sonlarında, çatıları akan ve pencere çerçeveleri yamulmuş aceleyle inşa edilmiş evler için ödeme yapmak istemeyen ev alıcılarının ipotek grevleri dalgasına tanık olmuştur.

Speight'in (2000: 3-4) belirttiğine göre, 1930'ların başında, özel konut inşası keskin bir şekilde artmış, bu da öncelikle inşaat maliyetlerindeki düşüşü ve ipotek oranlarındaki düşüşü, ayrıca yerel yönetimlerin 'genel amaçlı' konut inşasındaki azalmayı ve hane halkı oluşumundaki yüksek oranın devamını yansıtmıştır. İki savaş arası dönemde inşa edilen özel sektör konutlarının yarısından fazlası 1933 ila 1938 yılları arasındaki altı yılda inşa

edilmiştir. Bu dönemde satın alma maliyetleri düşmüş, böylece çok sayıda kol gücüyle çalışan ve kol gücüyle çalışmayan düşük ücretli hane halkı konut satın alabilmiştir.

1930'lu yıllar sanayi alanlarında bunalım ve işsizliğe sahne olsa da genç işçi sınıfı kadınları için ev hizmetlerinde alternatif bir istihdam sağladı. Özellikle, orta sınıf aileler günlük yardıma bağımlı olduğu için yatılı ev hizmetlileri daha az bulunur oldu. Orta sınıf eşler, piyasaya yeni çıkan ütü, elektrikli süpürge, tost makinesi, ocak ve çamaşır makinesi gibi ev aletlerinin de yardımıyla ev işlerini üstlendi. Elektrikli aletler orta sınıfın hizmetçilere olan bağımlılığını azalttı, bunun yerine orta sınıf ev kadınları yemek pişirmek ve halıları temizlemekle uğraştı, bu da onları ev hizmetçilerine dönüştürdü. Yine de ev idaresi ve annelik 1930'larda üst orta sınıfın altındaki kadınlar için kariyer meslekleri olarak sunulmuştur (Erkan, 2011: 1016).

1930'ların başındaki ekonomik kriz nedeniyle başarılı eşit ücret baskı uygulanamaz olarak değerlendirilmiştir, ancak Hükümet'in mali durum 1933 baharında iyileşmeye başlamış ve feminist gruplar eşit ücret kampanyası için hazırlıklara başlamıştır. Mart 1934'te LNSWS ve NAWCS diğer 29 kadın grubu ile birlikte halka açık kitlesel bir eşit ücret için kamuoyu desteği sağlamak amacıyla Londra'da bir miting düzenlemiştir. 1936'da Avam Kamarasında eşit ücret oylamasının başarıyla sonuçlanmasını sağlayan feminist kampanya, feminizmin 1930'dan sonra önemli bir güç olmaktan çıktığı düşüncesinin bir efsane olduğunu göstermektedir (Smith, 2006: 101,106).

Thane (2018: 123-124) İngilizlerin 1930larda toplumsal hayatına dair çok önemli ipuçları sunmaktadır. Sinema izleyicileri 1939'da haftada yaklaşık 23 milyona ulaşmıştır ve bunların çoğunluğunu işçi sınıfı, gençler ve evli kadınlar oluşturmaktadır. Merseyside Sosyal Araştırması (1934) yerel nüfusun yüzde 40'ının haftada bir sinemaya gittiğini, orada ve başka yerlerde gençlerin haftada dört defaya kadar sinemaya gittiğini tahmin etmiştir. Orta sınıfın kendisi büyüdükçe orta sınıf film izleyicisi de büyümüş ve en hızlı genç insanlar arasında artmıştır. Filmlerin büyük bir kısmı Amerikalıydı, bu şekilde Hollywood, genç erkekler ve kadınlar için modayı ve dili etkilemiştir. İngilizler Amerikan argosuna aşina hale gelmiştir. Potansiyel kültürel yıkım, seks ve suç tasvirlerini ve tehlikeli olduğu düşünülen siyasi ya da dini temaları sıkı bir şekilde denetleyen İngiliz Film Sansür Kurulu (BBFC) (1912) tarafından kontrol edilmiştir. Sinema gerçeklikten

kaçmak için bir sığınaktı ve muhtemelen işsizlik ve yoksulluk yaşayan çok az kişi buna kanmıştı. 1930'ların başında Manchester'da işçi sınıfı gençleri arasında sinemaya gitme konusunda yapılan bir araştırma, gençlerin izledikleri filmleri eleştirdiklerini ve hayatı gerçekçi bir şekilde tasvir ettiklerine ikna olmadıklarını ortaya koymuştur. Seyirci sporları gelişmiş, 1908-9'da 6 milyon olan futbol ligi maçlarına katılım 1937-8'de 14 milyona ulaşmıştır, bunların çoğunluğunu işçi sınıfından erkekler oluşturuyordu. Diğer spor dalları da katılımcılar ve seyirciler arasında popülerlik kazandı, sınıfsal ayrımlar değişmedi. Artan boş zaman ve daha fazla insan için daha yüksek ücrete rağmen, azalan bir boş zaman aktivitesi içkiydi. Satışlar ve barların açılış saatleri üzerindeki savaş zamanı kısıtlamaları devam etmiş ve 1920 ile 1938 yılları arasında alkol için harcanan miktar 426,5 milyon sterlinden 306,4 milyon sterline düşmüştür.

4. EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ

Zola, *Deneysel Roman ve Diğer Denemeler* isimli eserinde, insanın yalnız olmadığını bir toplumda, toplumsal bir çevrede yaşadığını, yani romancılar için bu sosyal çevrenin olguları sürekli olarak değişikliğe uğrattığını belirtmiştir. Hatta romancıların büyük çalışmalarının tam bu noktada olduğunu; toplum üstünde bireyin, birey üstünde toplumun karşılıklı etkileşimini incelediklerini (Zola, 1893: 20) söylerken, edebiyatın sosyoloji ile olan bağını gözler önüne sermiştir. Bauman da benzer şekilde sosyoloji ve edebiyat arasındaki bağa işaret etmiştir: "Edebiyat ve sosyoloji kardeş gibidirler: ilişkileri rekabet ve karşılıklı desteğin bir karışımıdır. Birlikte ebeveynlik yaparlar, belirgin bir aile benzerliği taşırlar, birbirlerini referans noktaları olarak kullanırlar ve kendi yaşam hedeflerinin başarısını veya başarısızlığını ölçmek için kullanılacak ölçütlerdir" (Bauman, 2014: 26).

Williams, edebiyatın okuyucuya, yapılara ve toplumda varlığını sürdüren ilişkilere dair bir "bilinç" sağladığı için önemli olduğunu belirtir. Edebiyatın edebi bir inşa olarak etkisinin ise, onun canlandırma özelliğinden ve bir kurgu olmasından ötürü olduğunu iddia etmektedir (Williams, 1980: 24-25). Bu noktada, romancının üstlendiği görev önemlidir. Lowenthal'ın çok iyi ifade ettiği gibi, yazarın hayali karakterlerinin deneyimlerini, bunların içinden doğduğu tarihsel iklimle ilişkilendirmektir. Edebiyat sosyoloğunun bireysel sorunsalları ve söylemsel araçları sosyal problemlere dönüştürme sorumluluğu vardır (Lowenthal, 2017: x).

Swingewood edebiyat sosyolojisini açıklarken sosyoloji ve edebiyatı birbirinden ayırarak inceleyip aralarındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Ona göre, sosyoloji, insanın toplumda bilimsel ve objektif olarak incelenmesi, sosyal kurumların ve toplumsal süreçlerin araştırılmasıdır. Toplumun nasıl gerçekleşebildiği, nasıl yürüdüğü ve nasıl devam ettiğine dair sorulara cevap arar. Dini, ekonomik, politik ve aile kurumlarının bir araya geldiğinde oluşturduğu adına sosyal yapı denilen, sosyal kurumların, dikkatli incelenmesiyle bir resim çıkar ortaya. Sosyolojide olduğu gibi, edebiyat da bireyin sosyal çevresi ve dünyasıyla, ona uyumu ve onu değiştirme arzusuyla fazlasıyla ilgilidir. Bu nedenle, endüstri toplumunun ana edebi türü olan roman, bireyin ailesiyle, politikayla, devletle

ilişkisi bağlamında toplumsal dünyayı yeniden yaratma girişimi olarak görülebilir. Roman, bireyin ailede ve diğer kurumlardaki görevlerini; gruplar ve toplumsal sınıflar arasındaki arbede ve gerginliği de betimler. Bu çerçevede, romanın da sosyolojiyle aynı sosyal, ekonomik ve politik oluşumları ele aldığı görülmektedir. Ama elbette, roman bundan daha fazlasını yapar; sanat türü olarak edebiyat, toplumsal hayatın içine işleyerek, erkekler ve kadınların toplumu duygu olarak tecrübe etme biçimlerini göstererek, yalın anlatım ve nesnel bilimsel analizlerin ötesine geçer (Laurenson ve Swingewood, 1972: 11- 12).

Edebiyat sosyolojisi, tarihsel bakış açısı sağladığı için kıymetlidir. Çoğu edebiyat sosyoloğuna göre, bir eserin toplumsal hayat hakkında güvenilir bir şey ortaya koyan niteliği, eserin gerçekçi ya da konuyla ilgili boyutu değil; daha çok toplumdan esere sirayet eden ya da yapısal olarak eserde verilen değerlerdir. Bu değerler, her zaman, tarihsel olarak bağımlı ve değişkendir ve anlamın tarihsel göreliliğinin kabulü ise eserin ya da toplumun sabit, anlaşıldığı bağlamından bağımsız tamamen özerk bir şey olarak algılanmasına engel olmaktadır (Templeton ve Groce, 1990: 37).

Edebiyat sosyolojisinin hareket noktası edebi eserler olsa da, ilgi alanı yalnızca eserlerin içerikleri değildir. Edebiyat sosyolojisi, edebiyatın bütün boyutlarını, etki alanlarını ve iletişimsel yönünü ele almayı hedefler. Alver'in de belirttiği gibi, merkezi anlamda önem arz eden edebi metnin etrafında oluşan gruplar ve ilişki ağlarını anlatan edebiyat ilişkileri edebiyat sosyolojisinin gerçek çalışma alanını da meydana getirmektedir (Alver, 2006:106). Edebiyat ilişkilerini oluşturan yazar, eser, okur, yazar nesilleri, okumaya ilişkin problemler, okuma motivasyonları ya da sonuçları gibi unsurlar edebiyat sosyolojisinin de çalışma alanlarıdır.

Edebiyat sosyolojisi, edebi eserin bir kurgu olduğu gerçeğini inkar etmez ancak bu hayal unsuru eserlerin basitçe olanı gösterdiğini ya da salt yazarın biyografisinin yansıması olduğunu da düşünmez. Bourdieu'a göre üreticiler / yazarlar, kendi konumları ve nitelikleriyle, uzam içinde kendilerini ifade ederler. Sanatın toplumbilim açısından incelendiğinde, öncelikle yapıtların toplumsal alanla doğrudan ilişkilendirilmesi (bu "kısa-devre" olarak adlandırılır) ve ardından yapıtın, üreticilerin toplumsal nitelikleriyle doğrudan ilişkilendirilmesi akılda tutulmalıdır. İç ve dış okumayı zorlaştıran şey sosyal

gerçekliğin edebi dünyanın gerçekliğini bize iki çeşit dilde iki kez sunmasıdır: Toplumsal gerçeklik eserlerin niteliği, eserler arasındaki ilişkiler, edebi türlerin hiyerarşisi gibi unsurlarla yazınsal gerçekliği bize sunar ve yazınsal dünyanın gerçekliği, yapıt üreticilerinin uzamı şeklinde görünür (Bourdieu, 1999: 14-15). Bourdieu, hem iç hem de dış okumanın birlikte yapılmasının doğru bir analiz ortaya çıkaracağına inanmaktadır.

Edebiyat sosyolojisi, ikinci dünya savaşının akabinde ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda da edebiyatın sosyal hayatla ilişkisine değinen yazarlar olmuşsa da, Kösemihal'in dikkat çektiği gibi, onları daha çok edebiyat sosyolojisinin "habercileri" olarak değerlendirmek gerekir, çünkü sistematik olarak alana dair bir şey sunmamışlardır. Edebiyat sosyolojisi habercilerini kendi içinde ikiye ayırabiliriz. Birinci kolda, Madame de Sta*ël ve Hippolyte Taine ve ikinci kolda ise sanat toplum içindir görüşünü benimseyen Marx, Engels, Belinski, Saltikov Sçedrin, Çerniçevski, Dobroliabov, Pisarev, Plekhanov, Lukacs ve Lenin sayılabilir (Kösemihal, 2014: 2).*

Edebiyat sosyolojisi çalışmaları incelendiğinde, bu çalışmalarda iki ana yaklaşımın varlığı dikkat çekmektedir. İlki, ortam ve eserlere dışsal yaklaşımla başlayan, metinde yansıtma yöntemine başvurarak edebiyatı tamamen dış faktörlerle ilişkilendiren bir edebiyat sosyolojisidir. Bu yaklaşımın metodu, üretiminin belli bir anında, edebiyatın toplumsal bağıntısını açıklığa kavuşturmaktır (Laurenson ve Swingewood, 1972: 78). İkinci yaklaşım, edebiyatın üretim ve tüketim boyutudur. Robert Escarpit, bu bağlamda, edebiyat sosyolojisinin dört sacayağı olduğunu savunmuştur: yazar, eser, okuyucu, yayıncı/ dağıtımcı (Escarpit, 1992).

Edebiyat ve toplum arasındaki ilişkiyi sistematik şekilde ilk defa inceleyen Fransız filozofu ve eleştirmeni Hippolyte Taine olmuştur. Taine, hayal unsuru sanatların toplumsal imasını kavrayan ilk kişi olmasa da kendisinden evvel, edebiyatın sosyal analizi, içerikte sosyolojik olarak zayıftı ve bilimsel dikkatten yoksundu. 17.yüzyılda yazarlar çevreyi iklim ve coğrafi etmenler gibi fiziki unsurlara ek olarak 'milli karakter' ve 'özgürlük' gibi belirsiz kavramların bir kombinasyonu olarak görmüşlerdir. Bu bağlantılar, takip eden yüzyılda iyi geliştirilememiş ve bazı yazarlar açıkça ifade edene veya absürt iddialarda bulunana kadar, diğerleri yaratıcı bağlantılar kurmuşlardır. İklim genellikle ana faktör olarak görülmüş ve aşırı iklimlerin bir milletin ruh hali üstünde

etkiye sahip olduğuna inanılmıştır, bu da edebiyatını, sosyal ve siyasi kurumlarını, barış veya savaş, özgürlük veya despotizm gibi tercihlerini etkilemiştir (Laurenson ve Swingewood, 1972: 23-24). Taine, 1858'de Historie de la Anglosie eserinde, İngiliz edebiyatı tarihini sosyolojik bir perspektifle inceleyerek, sanatın belirli nedenlerden doğduğu ilkesinden yola çıkmıştır. Edebi eserler, rastgele ortaya çıkmaz, onları üretenler, ülkelerinin iklim şartları fiziki, siyasi ve toplumsal koşulları tarafından belirlenir. Biyoloji, fizik ve jeolojide görüldüğü gibi edebiyatta da bir determinizm olduğu söylenebilir. Bu yüzden eleştiri metodu, öteki bilim dallarında olduğu gibi, bir şeyi açıklamayı, onun nedenlerini ve etkilerini göstermeyi gerektirir. Taine, edebiyat tarihini incelerken dikkate alınması gereken nedenleri üç grupta toplar: Irk, ortam ve dönem. Irk, biyolojik olarak üstün olma kaygılarına değil, bir ulusun ulusal özelliklerine atıfta bulunur. Fransızlar, Almanlar, İngilizler gibi farklı toplumların kendilerine özgü zihniyetleri, duyarlılıkları ve dünya görüşleri vardır. Milli karakter, bir toplumun doğduğu andan itibaren sahip olduğu özelliklerdir. "Dönem" terimi kesin olarak tanımlanmamıştır ve her zaman aynı anlamda kullanılmaz ancak genellikle belirli bir dönemi ifade eder. "Ortam" edebiyatı çözümlemede en mühim rolü oynar. Ortamı oluşturan şartlar arasında iklim, toprak, coğrafya ve sosyal koşullar yer alır. Bu faktörler, insanların mizacını ve karakterini etkiler. Güneşsiz, yağmurlu ve sisli kuzey havası, kasvetli bir edebiyata neden olurken, güneyin güneşi daha neşeli bir edebiyata sebep olabilir (Moran, 2002: 83-84). Escarpit'e göre, Taine'in "insan bilimi" terimine net bir şekilde sahip olamayışı, onun eksikliği olarak ifade edilebilir. Taine'in, kişinin ırkı, ortamı ve zamana bağlı şeması çok karmaşık etmenleri kapsayan gerçekliği anlatmak için yetersiz kalmıştır. Özellikle, yöntemleri, incelemeye konu olan edebi eserin özgünlüğüne uygun değildir (Escarpit, 1992:10-11).

Taine'in metodu, yaratıcı dehanın (zihinsel bir kavrayışın) savunucuları tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Bu kişiler, edebi eserleri sadece tarihsel ve toplumsal nedenlere indirgemeci olarak görülen yaklaşımları kınamışlardır. Ancak, bu sözde-bilimsel yaklaşımlar, kısa süre sonra Gustave Lanson tarafından Yeni Sorbonne'un edebiyat tarihi olarak inşa ettiği disiplin tarafından tahtından edilecektir. Lansoncu eleştiri, Almanya'dan ithal edilen filolojik yöntemlere dayanarak, edebi üretimin toplumsal koşullarını tarihselleştirmeyi hedeflemiştir. 1904'te Emile Durkheim'ın talebi üzerine Toplumsal Araştırmalar Yüksekokulu'nda verdiği konferansta Lanson, edebi

fenomenin temelde toplumsal bir olgu olduğunu savunmuştur. Lanson, bireysel boyutu inkâr etmese de eleştirinin eserin üretim şartlarını gözeterek yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu da eserin yazarını, dönemin toplumunu ve ilk yayımlandığında nasıl kabul gördüğünü içermektedir. Lanson, bireyin önceliği yerine eserin farklı gruplar ve kolektif varlıklarla ilişkisini, kolektif adetler, beğeniler ve bilinç durumlarına katılımını vurgulamıştır. Dolayısıyla Lanson, yazarı sosyal bir ürün ve sosyal bir ifade olarak görerek edebiyatın toplumsal tarihine dikkat çekmiştir. Gerçekten de, eser ile toplum arasında sadece basit bir belirleme değil, karmaşık bir iletişim ilişkisi bulunmaktadır. Lanson'a göre okuyucu, eserin sadece alıcısı değil, aynı zamanda kontrolcüsüdür. Dahası, kitabın kendisi dönüşüm geçiren toplumsal bir fenomendir. Kitabın 'etkili' anlamı ne yazar tarafından ne de metodik eleştiri tarafından belirlenir. Bunu belirleyen şey kamunun onu nasıl okuduğudur. Böylece Lanson, eserlerin sahiplenme biçimlerine odaklanan gerçek bir 'kabul teorisi' oluşturmuştur (Sapiro, 2019: 25-26).

Sartre ise, edebiyatı "yalıtık edebi çalışma" (Escarpit, 2018:82) olarak sınırlamak yerine, onu bir iletişim aracı olarak görmüştür. Edebiyat Nedir eserinde, Sartre, okumaya ve yazmaya 'eylem' olarak yaklaşır. 'Yazmak nedir?', 'Neden yazıyoruz?', 'Kimin için yazıyoruz?' sorularını formüle eder ve ayrı ayrı açıklama yoluna gider. İlk bakışta basit görünen bu yaklaşıma göre, bir edebi eserin okunana kadar bir şey ifade etmediği ancak okunduğunda varlık kazanabileceğine dikkat çeken Sartre, edebi eserin bir çeşit sesleniş olduğunu ve okuyucunun özgür varlığını gerektirdiğini belirtmiştir:

> Yaratış ancak okumada bütünlendiğine, sanatçı başladığı işi bitirme görevini bir başkasına bırakmak zorunda olduğuna ve ancak okuyucunun bilinci aracılığıyla kendisini yapıtının önemli bir öğesi olarak yakalayabildiğine göre, her yazınsal yapıt bir çağrıdır(…) Ve bu kılavuzlu yaratış mutlak bir başlangıç olduğuna göre, sanat yapıtını okuyucunun özgürlüğü, hem de en katkısız özgürlüğü yaratmaktadır. Öyleyse yazar, yapıtının ortaya konuşuna yardım etmesi için okuyucunun özgürlüğüne çağrıda bulunmaktadır (Sartre, 2005:54-55).

Marx ve Engels, sanata düşkün olsalar bile, estetik üzerine herhangi bir şey yazmamışlardır. Ancak, Marksist kuramını geliştirerek sanatı ekonomik yapıyla ilişkilendirmiş ve bu ilişkinin niteliğine dikkat çekmişlerdir (Moran, 2002: 42-43).

Marksist öğretiyi, estetik kurama dönüştürmeye çalışan Plehanov (1856- 1918), sanatın ortaya çıkışı, toplumsal sınıflarla sanat arasındaki münasebet, estetik haz ve yarar gibi meselelere odaklanmış ve Marksizmin olguları, maddi nedenlere dayandırmasını bu meseleleri açıklığa kavuşturmak için kullanmıştır. Plehanov çalışmasında ("Sosyolojik Açıdan Fransız Dramatik Edebiyatı ve On Sekizinci Yüzyıl Resmi"), toplumsal sınıflara ayrılmış toplumda ortaya konan sanat eserlerinin şeklinde ve içeriğinde meydana gelen değişikliklerin yalnız ekonomik nedenlerle izah edilebileceğini göstermeye çalışmıştır. Plehanov sanatı, toplumsal yapının ve sınıf mücadelesinin yansıdığı pasif bir üstyapı kurumu olarak değerlendirmektedir (Moran, 2002: 47-52). Ona göre, sanat ve güzellik sadece insana faydalıysa kıymetlidir. Bir eser, sanat açısından güzel olabilir fakat siyasi bağlamda herhangi bir yararı yoksa değer kaybeder. Yani, sanatın toplumsal yönü, edebi yönünden daha ağır basmalıdır (Şan, 2018: 158).

Plehanov'un görüşleri değerini yitirdikten sonra, Marksist estetik 1930 yılında Rusya'da devletin resmi olarak kabul edilmiş sanat anlayışı olan "toplumcu gerçekçilik" yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Toplumcu gerçekçilik anlayışı, sanatın olduğu şeyden ziyade ne olması gerektiğiyle daha çok ilgilenmektedir. Toplumcu gerçekçiliğe göre de sanat bir tür ayna işlevi görmelidir. Toplumcu gerçekçilik, toplumsal gerçekliği yansıtmalıdır ancak bu gerçeklik, devrimci ilerleme içinde görülür ve tarihsel somutluk içinde işçi sınıfının eğitimine önem verilerek yansıtılır (Moran, 2002: 52-53).

Toplumcu gerçekçiliği geliştirmeye uğraşan Marksist Macar düşünürü György Lukacs, edebiyatın 'edebi' karakterinden çok, toplumdaki sosyal işlevi veya eğitim için değeriyle daha çok ilgilidir. Marxism'deki estetik element, açıkça kullanım amaçlı bir estetiğe geliştirilmiştir. Edebiyat, toplumda 'doğru' bir sosyal bilinç geliştirme açısından yararlı veya zararlı bir belge haline gelir; eğer edebiyatta hayat doğru olarak yansıtılırsa, kurgu, toplumsal hayatın problemlerini aydınlatmak için en etkili araç olur ve demokratik devrimin ideolojik hazırlığında harika bir silahtır. Böyle faydacı bir bakış açısından, Lukacs; eğer bir edebi metin gelecek odaklı ise, pozitif eğitici etkisi ve "tipik" kavramında temsil edilen özellikleri varsa o edebi metnin bütünlüğünü ancak öyle anlayabilir. Çünkü tipiklik, Lukacs'a göre, 'nedir' ve 'ne olmalıdır' arasındaki uzlaşmayı temsil eder ve en önemli estetik kategori- gerçekçilik- özellikle de özgün ve bir çağın belirli özellikleri arasındaki bir bütünlük üzerinden tarihsel değişikliğin gerçek bir

yansımasını sunmasından dolayı değerlidir (Laurenson ve Swingewood, 1977: 136). Yani, toplumsal gerçekliği yansıtabilmesi için eserdeki karakterler, durumlar ve olay örgüsü tipik olmalıdır Lukacs'a göre.

Lukacs'a göre yazar, içinde yaşadığı toplumun ve çağın doğasını ve dinamiğini anlayarak o döneme özgü olanı belirlemelidir. Bu nedenle, bir eserin değeri, sosyal gerçekliği yansıttığı ve o dönemi tipik olanını yakaladığı ölçüde artar. Yani, yazara göre bir kahramanın tipik olması, onun toplumda var olan objektif güçler tarafından tayin olmuş olması anlamına gelir. Lukacs, ideolojik eleştiri ve estetik eleştiri arasında bir senteze ulaşmaya çalıştır. Bu çıkmazdan çıkmanın tek yolu, düşüncemize göre, Lukacs'ın tüm düşüncesinin merkezinde olan gerçekçiliği yakalamaktır. Bu kavram, Homeros'un destanından Shakespeare'in eserlerine dayanan tarihsel bir bağlantıdır, özellikle Balzac ve Tolstoy ile birlikte, 19. yüzyılda oluşturulmuş büyük gerçekçi yazarların geleneği, Lukacs'a göre, sadece bu yüzyılda az sayıda yazar tarafından başarıyla sürdürülmüştür. Bu gerçekçiler, yani burjuva toplumunun önemli gerçekçileri, dünya görüşü veya ideolojinin yansıdığı edebi eserler oluştururlar; zengin insani, tipik karakterler, somut durumlar ve çok boyutlu gerçeklik sunarlar. Sadece bu değerleri içeren edebi eserler sanatsal bütünlük kazanabilir; bu şekilde tanımlanmış gerçekçilik, sadece bir olgu veyahut bir yazma biçimi olarak değil hem somutluk hem de tipiklik bütünlüğüne sahip olabilen tek türden yazma biçimi olarak görülebilir (Kennedy, 1979:53).

Lukacs'ın toplumcu gerçekçilik anlayışının tesiriyle sosyoloji üzerine sistemli bir çalışma yapan bir başka isim Lucien Goldmann'dır (Altın, 2017: 44). Goldmann için, eseri meydana getiren, onun yazarını yetiştiren toplumdur. Sapiro (2019: 33)'nun da belirttiği gibi, Goldmann'ın dikkat çektiği nokta, toplumun dünya görüşünün, eserler ile toplumsal ve ekonomik altyapı arasındaki ilişki aracılığıyla oluştuğudur. Goldmann, edebi metnin sosyal bir sınıfa veya kitleye has düşünce yapısını (ya da 'dünya görüşünü') ne ölçüde yansıttığını incelemeye çalışmıştır. Metin, toplumsal sınıfın 'dünya görüşü'nü ne kadar iyi yansıtırsa, sanat açısından daha büyük hükme sahip olacaktır. Goldmann için edebi eserler öncelikle bireylerin yaratımı olarak görülmemelidir, ancak onun adlandırdığı 'birey ötesi zihin yapıları' olarak görülmelidir; bununla, bir toplumsal grubun paylaştığı fikirler, değerler ve özlemlerin yapısı anlaşılmaktadır. Büyük yazarlar, Goldmann'a göre, içinden koptukları toplumsal sınıf veya grubun dünya görüşünü, sanata özgü bir şekilde

birleştirmeyi ve ışıltılı bir şekilde (ki bunun kesinlikle bilinçli olması gerekmez) aktarmayı başarabilen olağanüstü bireylerdir. Goldmann, yöntemini 'genetik yapısalcılık' olarak adlandırmaktadır ve bu ifadenin iki terimini anlamak önemlidir. Yapısalcılık, çünkü o, belli bir dünya görüşünün içeriğinden daha çok bu dünya görüşünün gösterdiği kategorilerin yapısına ilgi duymaktadır. İki görünüşe göre farklı gibi görünen iki yazar aynı toplumsal zihin yapısına ait olarak gösterilebilir. Genetik, çünkü Goldmann, bu zihin yapılarının nasıl tarihsel olarak üretildiğiyle ilgilenmektedir; yani, dünya görüşü ve onu ortaya çıkaran tarihsel koşullar arasındaki ilişkilerle ilgilenmektedir (Eagleton, 2006: 15).

Wolff (1990)'un ifade ettiği gibi, Goldmann'un görüşü, büyük edebiyatın, birbirine bağlı toplumsal grubun bir ifadesi olduğu yönündedir. O, Marx (ve Mannheim) ile aynı fikirde olmakla birlikte, fikirlerin toplumsal koşullardan geliştiğine ve bunların bireysel değil, toplumsal gruplara dayandığına inanmaktadır. Belirli tarihsel koşullarda, bu fikirler açık bir 'hayat görüşü' veya 'yaşam felsefesi' oluşturur ve bu, olaya karışan grubun kendi kimliğini diğer toplumsal gruplarla mücadele ederek ve onlara karşı özgürce tanımlamasıyla gerçekleşir. Goldmann bu grupların neredeyse her zaman sosyal sınıflar olmaya eğilimli olduğunu iddia etmektedir. Bunun, inançsal dogmatik nedenlerden veyahut peşin hükümlü fikirlerden kaynaklanmadığını, bilgilendirildiğimiz çalışmalar kadar kendi araştırmalarınızın da bize bu toplumsal grubun diğerlerine kıyasla öne çıkan önemini neredeyse her zaman gösterdiğini söylemektedir. Goldmann'a göre büyük edebiyat, böyle bir dünya görüşünün ifadesidir ve toplu grup bilinci ürünüdür (57-58). Wolff (2000)'a göre, Goldmann'ın çalışması, sosyal yaşamın bir bütünlük olduğunda ısrar ederek, edebiyat ve ideolojiyi sınıf yapısı ile ilişkilendirmesi nedeniyle önem taşımaktadır. Onun genetik yapısalcılık teorisi, edebiyatı insani bir üretim olarak belli dönemlerin toplumsal kesimlerince üretilmiş siyasi ve ideolojik tavırlar tarafından şekillendirilen, üretilen bir faaliyet olarak görür ve değerlendirme sürecinde indirgemeci olmaksızın, sanatı ideoloji olarak gören bir metot sunar (58-59).

Goldmann, birey-üstü özneyi, insan etkinliklerinin ve sanatsal yaratının merkezine yerleştiren yazınsal akımların ortak bilinçle ilişkisinin karmaşıklığının tek boyuta indirgenmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Goldmann'a göre, ilk olarak anlaşılması gerekli olan çevreleyici yapı, yani toplumsal /ideolojik içerik değil, yapıtın iç düzeni, yani edebi metnin kendisidir. Bu aşamadan sonra ise açıklamaya yönelir. 'Açıklama', metni

daha kapsamlı bir bağlama koyarak bütünsel anlamını göstermek, yani metnin iç tutarlılığının nasıl oluştuğunu sergileme sürecidir. Goldmann, anlama ve açıklamanın, birbirini tamamlayıcı aşamalar olduğunu ifade ettikten sonra, genetik yapısalcı metodun bu iki aşamadan oluşan yaklaşımını özetlemektedir:

> Yazın toplumbiliminde araştırmacı, incelediği yapıtı anlayabilmek için, ilk elde metnin tümünü içeren yapıyı ortaya koymaya çalışmalıdır. (...) Metnin oluşumunu açıklarken, ortaya koyduğu yapının yapıtta işlevsel bir niteliği bulunup bulunmadığını, yani belli bir durumda bireysel ya da kolektif öznenin anlamlı davranışını içerip içermediğini de göstermelidir. (...) Anlamanın, inceleme nesnesine içkin anlamlı bir yapıyı ortaya koymak olduğunu söyledim. Açıklama, bu yapının çevreleyici, daha geniş bir yapı içine yerleştirilmesinden başka bir şey değildir. Böylece ilkinin ikinci yapıya ilişkin işlevsel niteliği de kavranmış olur. Araştırmacı, çevreleyen yapıyı tüm ayrıntılarıyla değil, yalnızca incelediği yapıtın oluşumunu aydınlatıcı yönleriyle ele almalıdır (Gürsel, 1997: 27-28).

Goldmann'la birlikte, Marksist edebiyat sosyolojisi, edebi eseri sosyal yapıyı doğrudan yansıtan bir olgu olarak algılama yaklaşımını bırakmaya başlamıştır. Edebiyat, daha evvelki yaklaşımlarda sosyal gerçekliğin bir yansıması olarak kabul edilirken, artık, bir üretim faaliyeti olarak görülmeye başlanmıştır (Şan, 2018: 168).

Marksist estetikteki son gelişmelerin kaynağı, Louis Althusser'in ideoloji problemine olan yaklaşımıdır. Moran (2002: 65)'a göre, Althusser, toplumsal gerçekliği sadece ekonomik düzeydeki değişikliklere indirgemeyi reddeder. Ona göre, sosyal gerçeklik üç ayrı boyuttan oluşmaktadır: Ekonomik, politik ve ideolojik. Her biri kendi özerkliğine sahiptir ve ideoloji, kendine has bir otonomisi olan ve diğer düzeyler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olan bir üst yapı kurumudur. Althusser'in ideoloji anlayışı, ideolojinin ekonomik altyapının üstündeki "fikirler bulutu" olmadığını savunur. Aksine, ideoloji kendisi de maddidir ve kurumların maddi pratiğiyle üretilir. Bunların görevi, sınıf yapısının toplum tarafından kabullenmesini sağlayacak bir ideoloji ortaya çıkarmaktır. İdeolojiyi benimseyen bireyler, gerçek üretim ilişkilerini fark etmezler ve kendilerini "sömürülen" olarak görmezler. Çünkü ideolojinin çarpıtılmış hayali ilişkileri içinde

gerçek ilişkiler yerine geçer ve toplumsal düzenin yaradılıştan gelen bir şey olduğuna ve mecburi olduğuna inanırlar. Edebiyat ve ideoloji arasındaki ilişki, Marksist estetikte altyapının bir eseri olan ideolojinin edebiyata yansıtılmasıyla ilgilidir. Bu ilişki bazen mekanik bazen de diyalektik olarak anlaşılabilir, ancak temelde edebiyat toplumsal gerçekliği yansıtır ve ideolojiyi işler. Moran (2002:66)'ın da özetlediği gibi, Althusser'e göre insanlar ideolojiyi benimser ve yaşamlarını gerçek varoluş koşulları yerine hayali ilişkiler açısından görürler. Edebiyat ise bu yaşantıyı ve ideolojiyi işleyerek dönüştürür, böylece yeni bir ürün ortaya çıkarır. Edebiyat ideolojiyi yansıtan bir ayna değildir aksine üretken bir pratiktir ve ürettiği şey dönüştürülmüş ve görünür hale getirilmiş ideolojidir.

Pierre Macharey eleştiri kuramını meydana getirirken Althussser ve Lukacs 'ın etkisinde kalmıştır. Lukacs ve Goldmann, edebi eserin bir bütünlüğü olması gerektiği inancını Hegel'den devralmışlardır ve bu konuda Marksist olmayan eleştiride geleneksel bir konuma yakındırlar. Macherey'e göre bir eser söyledikleriyle değil, söylemedikleriyle ideolojiye bağlıdır. Metnin anlamlı sessizliklerinde, boşluklarında ve eksikliklerinde ideolojinin varlığı en olumlu şekilde hissedilir. Eleştirmenin yapması gereken de bu sessizlikleri 'konuşturmaktır'. Metnin, ideolojik olarak belirli şeyleri söylemesi yasaklanmıştır; örneğin, kendi yoluyla gerçeği söylemeye çalışırken, yazar kendi yazdığı ideolojinin sınırlarını ortaya çıkarmaya zorlanır. Bu, metnin boşluklarını ve sessizliklerini, ifade edemediği şeyleri ortaya çıkarmaya zorlandığı anlamına gelir. Bir metin bu boşlukları ve sessizlikleri içerdiği için, her zaman eksiktir. Yuvarlanmış, tutarlı bir bütün oluşturmaktan ziyade, anlamların çatışması ve çelişkisi sergilenir ve eserin önemi, bu anlamlar arasındaki farklılıkta yatar. Goldmann gibi bir eleştirmen eserde merkezi bir yapı bulurken, Macherey için eser her zaman 'merkezsizdir'. İçinde merkezi öz yoktur, sadece sürekli bir anlam çatışması ve farklılığı vardır. 'Dağınık', 'ayrık' 'çeşitli', 'düzensiz', Macherey'in edebi eser hakkındaki hislerini ifade etmek için kullandığı sıfatlardır (Eagleton, 2006: 16).

Eagleton'a (2009: 101) göre, metin, ideolojik sorunlarla ilişkili olduğu için kendisiyle ilişkisi de sorunludur. Metin, kendisiyle özdeş değildir, çünkü öyle olsaydı söyleyecek bir şeyi olmazdı. Aslında, metnin kendisiyle aynı hale gelme aşamasıdır bu, kendine dair sorunu aşmaya yönelik bir girişimdir; sorun da metnin ideolojik bir üretimi olmasından kaynaklanmaktadır. Macherey, edebi eserlerin içsel açıdan ahenksiz olduğunu ve bu

uyumsuzluğun ideoloji ile kurdukları ilişkiden kaynaklandığını iddia etmiştir. Yapıt ve ideoloji arasındaki uzaklık, yapıtın içsel uzaklığında somutlaşır ve yapıtı farklı anlam ve bölünmelerle dolu bir şekilde tutar. İdeoloji, metne eklenerek eksikliklerini ortaya çıkarır ve sessizliklerini gidermeye başlar. Edebi metin, birleşik bir anlam yaratmak yerine, çeşitli anlamlar arasındaki çatışmayı ve çelişkiyi taşır. Eleştiri metnin konuşamadığı şeyleri tamamlayarak, metinle aynı düzlemde yer almamalıdır. Eleştirinin amacı, yapıtın bu eksikliğine kurulmak ve onu kuram durumuna getirmek, yapıtın özdeşlik ilkesini oluşturan "söylenmeyenlerin ideolojik zorunluluğu"nu açıklamaktır. Eleştirinin hedefi, yapıtın bilinçsizliğidir, çünkü yapıt bu bilinçsizliğin farkında değildir. Metnin söylediği şey, belirli anlamların kendilerine özgü farklılığı ve bölünmesidir. Eleştiri, metnin nasıl ideolojiyle ilişkili olduğunu, ideolojiyi metne yerleştirerek yapıtın nasıl boşluklar ve sınırlarla ilişkili olduğunu gösterir. Bir ideoloji, bahsedilmemesi gereken şeylerin varlığına dayandığı için mevcuttur. İdeolojiyi bu şekilde yapıta yerleştirerek metin kendi söyleminin temelini oluşturan eksiklikleri aydınlatmaya başlar ve böylece ideolojiden bizi "kurtarmaya" yardımcı olur (Eagleton, 2009: 102)

Storey (2018: 79)'in Macharey yorumuna göre, bir şeyin söylenmesi için, başka şeylerin söylenmemesi gerektiğini iddia eden Macharey, bu görüşünü Sigmund Freud'un rüya üzerine çalışmalarından ödünç almıştır. Ayrıca Macharey, Freud gibi tezahüratlarında hastaların sorunlarının anlamlarının bilinçli söylemlerinde gizli olmadığına ancak bilinç dışı olanın çalkantılı söyleminde bastırıldığına inanan, söylenen ve gösterilen arasındaki farka duyarlı ince bir analiz gerektiren bir yaklaşıma sahiptir. Bir metni açıklamak için, ötesine gitmek, ne söylemek istediğini belirtmek için söylemek zorunda olduğu şeyi anlamak gereklidir. İşte metnin 'bilinçsiz' hali burada oluşur. Ve bir metnin bilinçsizinde varoluşunun ideolojik ve tarihsel koşullarına olan ilişkisi ortaya çıkar. Çatışan söylemler tarafından boşaltılan merkezde, metin tarihe- tarihteki belirli bir ana ve o anda dolaşan belirli ideolojik söylemlere ilişkindir. Metnin bilinçsizlikleri tarihsel çelişkileri yansıtmaz; aksine, onları çağrıştırır, sahnelemelerine ve sergilemelerine olanak tanır; ideolojinin bilimsel bir bilgisini değil, kendisiyle çelişen ideoloji farkındalığı sağlar.

19. yüzyıl gerçekçi romanı, bir materyalist ve pozitivist bakış açısına dayanmaktaydı. Bu bakış açısı, herkesin benzer şekilde yorumladığı nesnel bir dünyanın varlığına ve bilimin çözümlediği kurallara göre düzenli işleyen bir dünyada insanoğlunun ilerlemesine

dayanıyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, eski iyimser inançlar sarsılmış ve gerçekliğe dair kuşkular belirmiştir. Bu nedenle, bazı yazarlar -, H. James, M. Proust ve J. Conrad gibi-, klasik anlamda gerçekçi kabul edilen roman anlayışla uyuşmayan değişik bir romanın önünü açmışlardır. Bu yeni roman, modernist yazarlar J. Joyce, V. Woolf, R. Musil ve daha bir takım yazarlar tarafından geliştirilmiş ve 1920'lerde doruğuna ulaşmıştır. Bu yeni roman anlayışı, eski geleneği sürdüren yazarlardan ayrımını yapmak amacıyla 'modernist' olarak anılmaktadır (Moran, 2001: 263).

Narlı' nın (2009: 123) iddia ettiğine göre, bilimlerin ilerlemesi, özellikle fizik ve psikoloji alanlarında, modern değerler bütününün en mühim öğelerinden biridir ve yazarlar bu ilerlemeler sayesinde insanların ve hayatın ilişkisini, bilinçaltındaki süreçleri keşfetmeye yönlendirirler. Romancılar, tamamen dış dünyadan kopmadan, bilinçaltına ulaşarak sorgulama, arayış, eleştiri, umutsuzluk ve isyan gibi duyguların bazen yüzeye çıktığı bazen de daha derinlere gömüldüğü bir alan keşfetmişlerdir. Newtoncu gerçeklik, düşünceler ve bakış açıları gibi unsurlara kuşkuyla bakan, son yüzyılın acılarını derinden hisseden, yaşamdaki sorulara cevaplar bulamayan ve kendi varoluşu ve duruşu üzerine sorunsallaştıran yazarlar, bilinçaltına yönelmişlerdir. Bilinçaltının eserlerde ön plana çıkması ve geleneksel anlamdaki gerçeklik algısındaki kırılmalar, birden fazla bakış açısının oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu gelişmeler, romanı artık bir anlatı ve karaketerleri de metne ilişkin varlıklar haline getirmiştir. Narlı'ya (2009: 125-126) göre, post-modernizm, rasyonel modernist sistemi yıkacak bir merkez güç bulamadığından ötürü değerleri eşitlemeye çalışmıştır. Ancak bu eşitleme göreli gerçeklik teorisini de geçerek "gerçeksizlik" krizine neden olmuştur. Tarih ve tarih dışı, mekanla mekan dışı, dinsel ve dindışı, olgu ile tasavvur, ahlak ve ahlaksızlık kısacası her bir şey birbirine karşı sahip oldukları üstünlük ve zayıflıklarını kaybederek eşitlenmiştir. Göreceli gerçekliğin prensiplerinden biri olan çoklu bakış açısı, bağlantısız bakış açısına dönüşmüştür.

Rosenau'ya (1998: 69-76) göre, modern metinler genellikle geleneksel yazılı iletişim şekli olarak kabul edilmişlerdir. Bu metinler, belirli bir mesajı net bir şekilde iletmeye çalışan belirli okuyucu kitleleri tarafından oluşturulurlar. Bu metinler, belirli bir dönemde ortaya çıktıkları için, toplumsal, psikolojik, ekonomik ve politik bağlamlarında anlaşılmalıdırlar. Post-modernizmin yapısalcı öncüleri, metinleri kendi kavramlarına göre yeniden keşfetmişler ve post-modern metne öncülük etmişlerdir. Post-modernistler,

yapısal unsurların ve birbirine benzer iki metnin veya aynı metnin iki farklı okumasının var olmadığını belirtmişlerdir. Post-modern metinler çoklu, sonsuz sayıda yoruma açık (veya belirsiz) metinlerdir ve "yazılabilir metinler" olarak adlandırılırlar çünkü her okumada yeniden yazılabilirler. Bu, özgül bir mesaj almak yerine pasif okuyucuya yönelik ve okuyucunun yeniden yazmaya direnç gösteren "okunabilir" metnin tersidir. Rosenau'nun (1998) iddiasına göre, yazılabilir bir metin, post-modernistlere göre, okunabilir bir metinden daha üstündür (ancak post-modernistler bu tür hiyerarşik terimlerden kaçınırlar) çünkü bir metin ne kadar çoklu bakış açısına sahipse, okuyucunun bir kaynak bulması o kadar zor olacaktır. Metin ne kadar açık olursa, olası yorumların miktarı da bir o kadar çok olur. Post-modernizm, metin merkezlidir ve post-modern okuyucu, kendi yorumunun doğruluğunu iddia etmez, aksine tüm diğer yorumların kendisiyle eşit derecede ilginç olduğunu kabul eder. Farklı okuyucuların aynı metne farklı yorumlar getirmeleri öngörülür çünkü post-modern dünyada birden fazla gerçeklik mevcuttur. Post-modernizmin anlayışına göre okuma, bilgi oluşturmak değil metni örmek anlamına gelmektedir. Yani, postmodern metinler, okuyucuyu bir anlamda metni yazmaya davet eder. Okuyucu yazarla birlikte sahnededir desek pek yanlış olmaz.

Postmodern denilen bu çağdaş roman türü, 19. yüzyıl gerçekçi romanın ve modernist romanın dayandığı estetiği yeterli bulmuyordu. Postmodern yazarların ortak özelliği, kurmaca kavramının sorgulanması ve bu teorik meseleyi romanlarının konusu haline getirme eğilimi olmuştur. Başka bir ifadeyle, postmodern eserler üstkurmaca (metafiction) özelliğe sahiptir. Ancak, bu işlevlerini, roman türünün geleneksel kurallarını bilinçli bir şekilde vurgulayarak ya da parodisini yaprak yerine getirmişlerdir. Gerçekçi romanlar okuyucuya bir kurmaca eser okuyormuş hissiyatı verirken, postmodern yazarlar ise tam tersine okuyucuya romanın bir uydurma olduğunu hatırlatıp gerçek ile kurmaca arasındaki varsayılan bağları sorgularlar. Ayrıca postmodern romanların sanatı bir tür oyun olarak görmesi de belirgin özelliklerinden birisidir (Moran, 2001: 265-266).

Game ve Metcalfe'ye (1996: 128-129) göre, Barthes, iki ünlü makalesinde- "Eser'den Metne Geçiş" ve "Yazarın Ölümü"nde – okuma anlayışlarını şekillendiren merkezi fikirleri ortaya koymuştur. Bunlar, eserin yerine metnin ve yazarın yerine ise 'okuyucu-yazar'ın geçmesini ele almıştır. Eserin sahibi olan Yazar/ Tanrı/ Baba'nın yerinden

edilmesi, okuma ve yazma arasındaki mesafeyi kapatmıştır. Metin ve okuyucu, eser ve yazarla ilişkili anlam ve anlama süreçlerine meydan okuyan varsayımları içermektedir. Basitçe söylemek gerekirse, sorgulanan şey, anlamın veya belirtilenin, nihai bir anlamın, bir gerçeğin fikridir. Yazarı ortadan kaldırmak, yorumlayan özne konumundaki baba otoritesine meydan okumaktır, ve ayrıca anlamı kendisinden uzaklaştırarak ve okuyucuya yetki vererek, anlamı sabitlemekten kaçınmak ve metinleri çoklu anlama açmaktır. Okuma, anlam veya bir metnin dönüştürüldüğü, sadece okunmakla kalmayıp yeniden yazıldığı bir belirleme sürecidir. Fakat gerçek sorun, yazarın ölümü ilan edildikten sonra, meydana gelen boşluğun bir metinle doldurulması gerekliliğidir. Bu sebeple, okuyucuların metin fetişizmine varan boyutlarda kibirli bir narsist gibi davranarak post-modern bireyler gibi aşırı ukala bir okuyucu topluluğu oluşturduklarını söylemek yanlış olmaz (Rosenau, 1998: 76). Post-modern edebiyat kuramı, edebiyatın kuralları ve düzenine dair pek çok algıyı değiştirmiştir. Yazarın sosyolojisi, eserin çözümlenmesinde anahtar konumda değildir artık, okur-yazar-metin anlayışında meydana gelen radikal değişiklikler, edebiyat sosyolojisini de çok yakından ilgilendiren değişimler olarak belirmektedir.

Edebiyat ve toplum arasındaki etkileşim, çok faktörlü bir yapı içinde ele alındığında, daha zengin verilerin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Edebiyatın toplumu etkileyip etkilemediği veya toplumun edebiyata yön verip vermediği sorusu, çok faktörlü bir yaklaşımla ele alındığında, toplumsal olayların ve şartların edebiyatı belirleyebileceği veya edebiyatın da toplumsal olaylara yön verebileceği şeklinde iki farklı yaklaşımın öncelikli olarak kabul edilemeyeceği anlaşılmalıdır. Edebiyat ve toplum, aslında birbirini tamamlayıcı bir yapıda içe içe geçmiştir. Çünkü toplumsal olaylar bazen o devrin edebiyatını hazırlayıp oluştururken, toplumsal olayların tesiriyle edebiyat da radikal değişimler yaşayabilmektedir (Şan, 2018: 183-184)

Eğer bir sosyoloğun yapabileceği tek şey, tarihsel açıdan temsil özelliği taşıyan bir eserin oluşum sürecini açıklamaksa, o zaman bu tür bir eseri, diğer başarısız eserlerden ayıran farkları belirterek tanımlayabilmelidir (Noble, 2018: 52). Edebiyat sosyolojisinin araştırma konusu ve ortaya çıkan karmaşık sorunlar, bireysel araştırma olanağını ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle, özellikle sosyologlarla edebiyatın kaderini kendilerine dert

edinen kimseler- yazarlar, okuyucular veya eleştirmenler- arasında sıkı bir işbirliğini gerektiren ortak bir çalışma gerekmektedir (Michaud, 2018: 75-76).

5. YÖNTEM

5.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, Türk edebiyatından; *Dudaktan Kalbe* (1925), *Fatih-Harbiye* (1931), *Mezar Kazıcılar* (1939) romanları, İngiliz edebiyatından; *Bayan Dalloway* (1925), *Cesur Yeni Dünya* (1932) ve *On Kişiydiler* (1939) romanları seçilerek, nitel içerik analizi yöntemi benimsenerek incelenmiştir.

Hem Türk hem de İngiliz edebiyatından seçilen romanlar, bu tezin araştırma öznelerini oluşturmaktadır. İki dünya savaşı arası dönemde kalan, intiharı işleyen romanların sayısını anlamlı bir şekilde daraltabilmek adına I. Dünya Savaşı sonrası dönem, Büyük Buhran sonrası dönem ve II. Dünya Savaşı öncesi dönem şeklinde bir sınıflandırmaya gidilmiştir. *Dudaktan Kalbe* ve *Bayan Dalloway*, I. Dünya Savaşı'ndan sonra; *Fatih-Harbiye* ve *Cesur Yeni Dünya* Büyük Buhran'ın akabinde ve *Mezar Kazıcılar* ile *On Kişiydiler* romanları ise II. Dünya Savaşı'nın arifesinde kaleme alınan romanlar olduğu için bu çalışma için öneme sahip olduğu düşünülmüştür.

Bu çalışma, edebiyat sosyolojisi sınırları içerisinde hareket etmekle beraber, edebiyat eleştirisinin alanına girmekten kaçınmıştır. Bahsi geçen dönemlerde; ekonomik sıkıntıların, toplumsal olarak istikrarsızlık ve belirsizliklerin, gelecek kaygısının ve toplumda yeni dünya düzenine uyum çabalarının dikkat çektiği görülmektedir. Böyle zamanlarda, intihar oranlarının artabileceğini gösteren Durkheim'ın *İntihar* çalışmasını referans alıp, toplumsal bütünleşme ve toplumun düzenleyici etkisini göz önünde bulundurarak, seçilen romanlarda, dönem özelliklerini öne çıkarmaya çalışıp belirlenen kategoriler altında, karakterlerin intiharları incelenmiştir.

Er ve diğerlerinin, 141 ülkenin intihar oranlarını kıyaslayarak yaptıkları çalışma ekonomik belirsizlik ile intihar oranları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmanın sonucu, gelişmiş ülkelerin pek çoğunda intihar oralarının ekonomi politikalarındaki belirsizliğin artmasıyla artma eğiliminde olduğunu göstermiştir (Er ve diğerleri, 2023: 4). Büyük Buhran döneminde ABD'de yaşa göre standardize edilmiş intihar oranlarının 1928'de 100.000'de 18'den, 1932'de 100.000'de

22,8 oranında belirgin bir artış göstermesiyle ilişkilendirilmiştir (Luo ve diğerleri, 2022: 1141).

Arkun'un belirttiğine göre (1978: 96-98), Birinci ve İkinci Dünya Savaşları dikkate alınırsa, savaşlardan önce ve sonra, iki savaş arasında, bir de İkinci Dünya Savaşı'ndan oldukça sonraki bir yılda (1956) kaydedilen intihar frekanslarını ele alarak, kadın ve erkeklerde (bütün yaşlarda) en yüksek intihar frekansları iki savaş arasındaki yıllara rastlamaktadır. Ele alınan ülkeler arasında İngiltere de bulunmaktadır.

Sanat sosyolojisinden doğan edebiyat sosyolojisinin yaklaşımlarından birisi, romanların, gerçeği ya da dönemini olduğu gibi yansıttığı görüşüdür. Yazarın içinde yaşadığı çağdan ve toplumdan kaçınılmaz şekilde etkilendiği ve romanlarında bunu öyle veya böyle yansıttığı yadsınamaz bir gerçek olsa da bu çalışma yansıtma teorisine sırtını tamamen yaslamamaktadır.

5.2 Araştırmanın Yöntemi

Sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan nitel araştırma yöntemi, yorumlayıcı yaklaşıma dayanarak, sosyal bilimlerin doğa bilimlerinde kullanılan yöntemden ayrı bir yönteme sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Bu yöntem, toplumsal olguları parçalara ayırmadan, kendi bağlamları içinde bir bütün olarak anlamayı ve derinlemesine bir kavrayışla ulaşmayı hedeflemektedir. Nitel araştırma yöntemi, verileri sayısal göstergelere indirgemez ve bulgularını genelleme eğilimi taşımaz (Gönç Şavran, 2012: 65).

Sandelowski'ye (2004: 893) göre, bir çalışmanın nitel araştırma etiketi hak etmesini sağlayan şey, insanların ve onları şekillendiren sosyal, dilbilimsel, maddi ve diğer uygulamaların ve olayların zengin ve ilgili detaylı açıklamalarını ve özelleştirilmiş yorumlarını üretmek için gösterilen ispat edilebilir çabadır. Nitel araştırma genellikle bu insanların bakış açılarını anlama veya sıklıkla aktörün bakış açısı olarak adlandırılanı sınırlamadan içermektedir. Metodolojik olarak son derece çeşitli olmasına rağmen, nitel araştırma, belirli tanımlayıcı zorunluluklarla işaretlenir. Bunlar; değişken yerine durum odaklı olması, kültürel ve tarihsel bağlama duyarlılığı ve düşünümsellik gibi etkenleri içermektedir. Birçok şekliyle nitel araştırma, genellikle bilgi açısından zengin durumlara

yönelik amaçlı örnekleme biçimlerini içeren ampirik bir sorgulama türüdür. Bunlar; derinlemesine görüşmeler, açık uçlu görüşmeler, uzun süreli katılımcı/ alan gözlemleri gibi unsurları içermekte, ayrıca verilerin analiz ve yorumlama tekniklerini de kapsar, bu da üretilen verilerin ve yüzey görünüşlerinin ötesine geçmektedir.

Sallan Gül ve Kahya Nizam'a (2020: 182) göre, içerik analizi; içerik çözümlemesi olarak da bilinmektedir ve çözümlenen herhangi bir kaydedilmiş iletişim biçiminin içeriğine odaklanan bir yöntemdir. Bu, kaydedilmiş iletişim biçimi, yazılı metinler (kitaplar, dergiler), sözlü anlatımlar (televizyon programları, reklamlar) gibi her türlü iletişim aracı olabilir. İçerik analizi, tanıklık, mevzuat belgeleri, kamu belgeleri, vaka çalışmaları, raporlar, anket ve görüşme cevapları, haber bültenleri, Web sayfaları, reklam panoları, posterler, grafiti, radyo programları, kataloglar, fotoğraflar, çizimler, videolar, filmler, müzikler, gazeteler, kitaplar, makaleler, dini yazılar, romanlar, nutuklar ve mektuplar gibi çeşitli iletişim biçimlerinin analizinde kullanılabilmektedir. Araştırmacılar, bu analiz yöntemini kullanarak belirli sözcüklerin, temaların veya kavramların varlığını, anlamlarını ve arlarındaki ilişkileri ölçebilir ve analiz edebilirler. İçerik analizi, bilhassa sosyal etkileşimin boyutunu doğrudan metinler ve anlatı çözümlemeleri vasıtasıyla analiz etmek için çok kullanışlı bir araştırma tekniğidir.

Neuman (2014: 468), içerik analizinin, üç farklı türdeki araştırma problemlerini çözmede faydalı olduğundan bahseder. Birincisi, büyük miktarda metin kaynaklarından kaynaklanan sorunların çözümünde kullanışlıdır. Araştırmacı, örneğin yıllar boyunca yayınlanmış gazete yazıları gibi büyük bir metin havuzunu örnekleyebilir ve birden fazla kodlayıcıyla analiz edebilir. İkincisi, 'belirli bir mesafeden' incelenmesi gerektiğinde işe yarar. Örneğin, tarihi belgeler, bir ölünün yazıları veya düşman bir ülkenin haber bültenleri incelenirken içerik analizi kullanılabilir. Son olarak, içerik analizi, gözlemle zor edilen mesajları ortaya çıkarabilir. Metnin yaratıcısı veya okuyucusu, metindeki tüm temaları, önyargıları veya özellikleri fark etmeyebilir. Örneğin, okul öncesi çocuklar için resimli kitapların yazarları, bilinçli olarak geleneksel cinsiyet rollerini tasarlamış olmayabilir, ancak içerik analizi, bu kitaplarda belirgin bir şekilde geleneksel cinsiyet rollerinin bulunduğunu ortaya koyabilir. Başka bir örnek, tamamen erkek veya tamamen kadın gruplar içindeki konuşmalardır. İnsanlar bunların farkında olmayabilir, ancak aynı cinsiyetten gruplar içinde kadınlar daha çok kişiler arası ilişkilere ve toplumsal konulara

odaklanırken erkekler daha çok başarı ve saldırganlık temaları üzerinde konuşma eğilimindedir.

Mayring'e göre (2000: 99), içerik çözümlemesinin gücü, materyalin iyi bir şekilde kontrol edilebilmesi ve adım adım ilerleyebilmesinden gelmektedir. Materyal çeşitli birimlere ayrılarak sırayla ele alınır. Bu yaklaşımda, kuramsal olarak belirlenmiş bir kategori sistemi merkezi bir rol oynamaktadır. İlgili boyutlar bu kategori sistemi üzerinde belirlenir ve materyalden çıkarılır. Bu sistematik yaklaşım nedeniyle içerik çözümlemesi, metni güçlü bir şekilde yorumlayıcı hermenötik çalışmalardan ayrılır. Zhang ve Wildemuth'a (2009: 308) göre, nitel içerik analizi, metinlerden sadece kelime sayımı yapmak veya nesnel içeriği çıkarmakla yetinmeyerek, belirli bir metinde açık veya gizli olarak ortaya çıkabilecek anlamları, temaları ve kalıpları inceleyerek sosyal gerçekliği öznel ancak bilimsel bir şekilde anlamamıza olanak sağlar. İçerik analizi olarak bilinen teknik tek bir teknikten ibaret değildir. Aksine, metinlerin analizi için kullanılan yaklaşımların bir koleksiyonudur daha çok. Krippendorff (2004: 103) içerik analizinden bahsederken, fiziksel, sözdizimsel, kategorik, önermeli ve tematik gibi analiz ayrımlarına dikkat çekmiştir. Bu listeye, öykü gramerlerine dayanan ve sosyal ilişkilerin incelenmesiyle ilgili daha yeni bir yaklaşımı da eklemek gerekmektedir.

Mayring'e (2000b) göre, nitel içerik analizi şu altı aşamadan oluşmaktadır:

Tablo 1. Nitel içerik analizi

1. Analiz konusu, sorunu
2. Kategori tanımının belirlenmesi
3. Kategorilerin tanımlanması ve tümevarımsal kategorilerin adım adım oluşturulması. Mevcut kategorilerin altına yerleştirilmesi veya yeni kategorilerin formüle edilmesi
4. Kategorilerin gözden geçirilmesi
5. Metinlerin son işlenişi
6. Sonuçların yorumlanması, değerlendirme

Sallan Gül ve Kahya Nizam (2020: 185), araştırmacının analiz konusu belirlendikten sonra ilk adımın, kategorilerin belirlenmesi olduğunu belirtir. Kategorilerin oluşturulması için seçim ölçütleri belirlenmelidir. Analizin amacı göz önünde bulundurularak kategoriler doğru bir şekilde oluşturulmalıdır. Doğru kategorilerin oluşturulabilmesi için materyal detaylı bir şekilde incelenmelidir. Kategorilerin kurulması için uygun metinler bulunarak bir terim ya da cümle kategorinin adlandırılmasına yardımcı olur. Analiz devam ettikçe uygun bir şekilde tanımlanan yeni cümleler ilgili kategoriye eklenir. Eğer yeni bir metin öğesi mevcut kategorilere uymuyorsa, yeni bir kategori oluşturulur ve bu kategori altında toplanır. Bu şekilde üçüncü adım olan toplama aşaması tamamlanır. Metnin %10-50 aralığı tekrar incelendiğinde artık yeni kategorilere rastlanmıyorsa, toplanan kategori sistemi yeniden gözden geçirilir. Tekrarlamalar ve iç içe geçmeler kontrol edilir. Eğer materyalde değişiklikler meydana geliyorsa, materyal baştan sona tekrar incelenmelidir. Yoksa eğer, materyal son kez ele alınarak yorumlama ve değerlendirme sürecine tabi tutulabilir.

Bu tezde nitel yöntemin uygulanacağı esas çıkış noktası, seçilmiş olan romanlardır. Karakterlerin; toplumsal olguları, yaşanan dönemi nasıl yansıttıklarını, birbirleriyle olan ilişkilerini edebiyat eleştirisinden uzak durmaya çalışarak, metinlerin daha çok kültürel ve sosyal boyutlarını göz önünde bulundurarak çözümleme yoluna gidilmiştir. Emile Durkheim'ın intihara dair yaklaşımı/çalışması, öne sürdüğü intihar tipleri açıklanarak gösterilmeye çalışılmış ve Durkheim'ın *İntihar* çalışması referans noktası alınarak, yani intiharları bireysel eylemler olarak görmekten ziyade, onların temelinde toplumsal nedenler aranarak okumalar yapılmıştır. İntihar; aile, yalnızlık, toplumsal baskı, din, savaş, refah/ ekonomik sıkıntılar, bireysellik ve sınıfsal olgular bağlamında incelenmiştir. İntihar eylemi ve karakterlerin toplumsal anlam dünyaları ile bağlantılı olduğu düşünülen 'aile', 'yalnızlık' 'savaş' 'bireysellik' 'sınıf', 'ekonomik sıkıntılar' ve bu kavramları içeren bölümler sıralanmış ve birden fazla kez okunup yorumlanarak temalaştırılmıştır. Temalaştırılacak yeni başlıklar çıkmayıncaya kadar yakın okuma yapılarak yorumlamaya devam edilmiştir. Son olarak, intiharın nedenini veya çeşidi ortaya koyacağı düşünülen ve ortaya konmuş temalarla ilişkili olarak meydana getirilmiş anahtar kelimeler kullanılarak ve aynı şekilde Durkheim'ın intihar çalışmasında intiharla ilgili belirtilen özelliklerle ilişkili anahtar kelimeler oluşturarak, benzer bir işlem daha gerçekleştirilmiş ve ilk baştaki yorumlama aşaması böylelikle yeniden gözden geçirilmiştir.

İntihar eden karakterlerin, sosyal yaşamları ve faaliyetleri, ilişki ağları merkeze alınarak, onları intihara iten nedenleri anlamaya yönelik okumalarla, romanlardaki her bir gelişmeden ziyade intihar eden ya da bu intihardan bir dönüşüm yaşayarak etkilenen karakterin, içinde yaşadığı toplumla bağına ve toplumsal olarak intihar eyleminin nedenlerine odaklanarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu anlamda, bu çalışma, intiharların yoğun olduğu düşünülen dünya savaşları arası dönemde yazılan seçilmiş romanları, hem İngiltere Türkiye'nin tarihsel gerçekliği içinde sosyolojik bir lensle incelenmiştir. Bu konuda yapılmış fazla edebiyat sosyolojisi incelemesi olmadığından, alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

6. BULGULAR VE TARTIŞMA

6.1 İki Dünya Savaşı Arasında Yazılan Türk ve İngiliz Romanlarına Sosyolojiden Bakmak

6.1.1 Dudaktan Kalbe (1925)

Dudaktan Kalbe, Reşat Nuri Güntekin'in 1925'te kaleme aldığı romanıdır. Roman, Kenan adında genç ve yakışıklı bir müzisyenin şöhrete kavuştuktan sonra değişen hayatının getirdiği değişikliklere uyum sağlayamayarak intihar etmesini konu almaktadır. Roman başkişisinin intiharını anlayabilmek için onu bu sona iten toplumsal nedenlerin üzerinde durmak gereklidir. Bu sebeple, Kenan'ın çocukluk, gençlik yılları, ünlü bir müzisyen olduğu dönem ve buna bağlı olarak da değişen ve kendisini de değiştiren koşullar ve nihayet onu intihara sürükleyen adaptasyon sorunları toplumsal açıdan irdelenecektir.

Kenan'ın annesi Melek Hanım, ailesinin rızası olmamasına rağmen babasının katiplerinden Nail adında bir İstanbulluya gönlünü kaptırır. Kızına bir türlü kısmet beğenemeyen babası, yemiş tüccarı Salahattin Efendi, Nail'den hiç hoşlanmaz. Salahattin Efendi'nin makam ve ün konusunda hem eski hem de değişmez fikirleri vardır. Ayrıca; Nail geçmişinde bir 'damga' taşımaktadır: "Üç sene evvel onu bir para meselesinden dolayı Manisa muhasebe memurluğundan azletmişlerdi. Mahkeme onu mahkûm etmek için kâfi delil bulamamış, beraat ettirmiş. Fakat buna rağmen Nail, bir türlü bu lekeyi silememiş, hayatını memuriyetten başka yerlerde aramağa mecbur kalmıştı" (Güntekin, 2008, 25). Babasının ve erkek kardeşlerinin itiraz ve baskılarına karşın, Melek Hanım, Nail ile kaçar ve evlenir. Salahattin Bey ve oğulları bunun üzerine Melek Hanım'ı ölmüş varsayarlar. Ölüm döşeğindeyken de bu konuda fikri değişmeyen Salahattin Bey servetini dört oğlu arasında bölüştürür ve Melek'e Tilkilik'te ufak bir ev ve Kemeraltı'nda bir ayakkabıcı dükkânından başka mülk bırakmaz.

Hiçbir işte düzen tutturamayan Nail, karısı, oğlu Kenan ve kızı Afife'yi memleketten memlekete sürüklemiştir. Bu sefalet ve ümitsizlik içinde Nail, cüretkar bir hırsızlığa karışmış ve bunu da açıkça itirafta bulunmuştur: "Başka türlü yaşamak

imkansızdı…Çoluk çocuğum açlıktan ölecekti...” (Güntekin, 2008: 28) demiştir. Hapse giren Nail, burada ölür. Kenan’ın babasını son kez hapishanede gördüğünde “udunu kucağına almış, gayet yavaş olarak ağır, mahzun bir şeyler çalmıştı. (…) İhtiyar olduğu vakit ölürken de en son duyacağı şeyin bu ud olacağına, bu uzak ses içinde öleceğine kanaati vardı.” (Güntekin, 2008: 29). Kenan’ın müziğe ilgisinde babasının tesiri olmuştur muhtemelen (Naci, 2009: 75). Nail’in ölümü üzerine Melek Hanım, oğlu Kenan ve kızı Afife’yi alarak İzmir’deki ağabeyi Saip Paşa’nın konağına yerleşirler. Saip Paşa “bir paşalık ile üç beş nişan elde etmek için Mabeyne dünya kadar para yedirmişti. Nasıl ki son zamanlarda İzmir'de bütün faaliyet ve kudretini de belediye reisi olmağa ve o mevkii ne pahasına olursa olsun muhafaza etmeğe sarf etmişti” (Güntekin, 2008: 30). Melek Hanım, Kenan ve Melek burada hiç mutlu olamazlar. Saip Paşa, Kenan’ı sevmez ve ona karşı fazlasıyla önyargılıdır. Saip Paşa için Kenan “sefih, sefil bir hırsızın oğluydu. Terbiyesine ne kadar gayret edilse netice vermeyecekti. Mutlaka babası gibi olacak, hayatını hapishanede, hatta ihtimal darağacında bitirecekti” (Güntekin, 2008: 31). Yani, Kenan çocukluğunda bir çeşit dışlanmaya maruz kalır, hem de öz dayısı tarafından. Damgalanmaya dair, Link ve Phelan, Goffman’ın damga nosyonunu genişletmek suretiyle birtakım sınıflandırmalara giderler:

> Öncelikle, insanlar farklılıkları fark eder ve etiketlerler. Sonrasında, baskın kültür etiketlenmiş bireyleri, istenilmeyen özelliklerle- olumsuz stereotiplerle- özdeşleştirir. Daha sonra, etiketlenmiş birey, “biz” ve “onlar” olarak görülecek şekilde gruptan ayrı tutulur., Etiketlenen birey, sonra, eşitsiz sonuçlara yol açan statü kaybı ve ayrımcılık yaşar. Son olarak, damga tamamen farklılıkların tanımlanmasına, kalıp yargıların inşasına, etiketlenmiş kişilerin farklı kategorilere ayrılmasına, dışlanmasına ve ayrımcılığa izin veren sosyal, ekonomik ve politik güce erişimle ilişkilidir (Link, Phelan ve Goffman, 2001: 367).

Kenan’ın bu tarz güce erişimi, ünlü oluncaya değin olamayacaktır. Hissettiği bu dışlanma, şöhretle gelen ekonomik ve sosyal güce erişimle ortadan kalkacaktır. Çocukluğuna dair anılarında Kenan “uslu, sessiz, korkak” ve “hasta denecek kadar hassas”tır (Güntekin, 2008: 31). Buna rağmen bir gün Saip Paşa, cebi sökük yeleğinden, saati kayıp kumaşla astar arasına kayınca Kenan’ı hırsızlıkla suçlar: *“Pek vakitsiz başladın, küçük(…) galiba*

babanı mutlaka rahmetle yad ettirmeye azmin var(…)Hiç olmazsa üç, beş sene daha bekleyebilirdin(…) O vakte kadar bizde vurulacak vurgun kalmaz mı diye mi korktun? Adam sen de(…) Babandan sana miras kalan altın bilezik sağolsun(…)" (Güntekin, 2008: 33). Bu hadiseden sonra, Melek Hanım kızını ve oğlunu alarak Tilkilik'teki eve yerleşir ve Saip Paşa'nın Bozyaka'daki bağına her yıl iki aylığına gitmeye başlarlar.

Kenan babasını kaybetmiş olmanın hüznünü taşırken, bir hırsızın oğlu olduğu damgasını ise ömür boyu taşımaya mahkûmdur. Bu damgayı değiştiremeyeceğinin bilincinde olduğu ve toplumsal baskılardan da korktuğu için çevresinden mümkün olduğunca uzak durur ve üzerinde hissettiği baskılardan kurtulmaya uğraşır (Kanter, 2019173). Heffernan'a göre (2006: 143), sosyal damgalama bireyin hem benlik algısını hem de davranışını etkilemektedir ve bireylerin davranışlarını, toplumun beklentilerini karşılayacak şekilde değişmesine neden olabilir. Bu sebeple, Kenan, konuşmayı tercih etmeyen, uslu ve göze batmayan bir çocukluk süreci geçirir. Ayrıca, dayısının hakaretlerine ve hor görmesine maruz kalması ve babasını kaybetmesinin de verdiği mutsuzlukla yalnızlık çekerek büyür. Kendini fırsat buldukça Bozyaka bağlarına atar, buralarda zaman geçirir. Daha çocuk yaşlardan, ait olduğu "sosyal tabakanın farkında" olan (Kanter, 2019: 162) ve nerede durması gerektiğini bilen bir karaktere sahiptir Kenan:

"*Dünyada en çok iğrendiği insanlar, zengin ve mes'ut insanların etrafında yaşayan, onların saadetlerinin kırıntılarıyla bahtiyar olmaya çalışanlardı. (…) İnsan kendi halini bilmeli, elde edemeyeceği bir şeyi mümkünse istememeli, mümkün değilse bu arzuyu gönlünde gibi gizlemeliydi."* (Güntekin, 2008: 46-47)

Sınıfsal meselelerin etkisini küçük yaşlarda çok içten hisseden Kenan, "ezilmişliğin, aşağılanışın, gölge bir varlığa dönüştürülmesinin kinini hep içinde saklar" (Sevim, 2021: 817). Belki de bu yüzden, günün birinde güçlü bir mevkie erişince bu gücünü daim kılmak uğruna çabalar.

Çocukluk yıllarında Kenan'ı heyecanlandıran, ruhunda tutkuya benzer duygular uyandırabilen tek şey müziktir. Bu yolculuğunda Türk müziği çalgılarından Batı müziği çalgılarına doğru bir yol izlediği söylenebilir. Kenan'ın müzikle ilişkisini başlatan enstrüman uddur. Tilkilik'teki evlerinin yakınında bir tekkede pazartesileri ayinden sonra musiki faslı icra edilir. Kenan, "bütün ruhuyla yaşadığını" (Güntekin, 2008: 36) hissettiği

bu geceleri beklerken heyecanlanır. Ünlü bir udi olarak bilinen ihtiyar bir binbaşının çaldığı ud ile mest olur. Babasının udunu ona öğretecek birilerinin olmaması onu ümitsizliğe düşürse de Kenan müziği kendisinin bir kaçış yeri, adeta "ikinci dünya"sı (Güntekin, 2008: 39) yapar. Kurguladığı bu dünyanın ilk kez Şem'i Dede'nin neyine kulak verirken farkına varır. Şem'i Dede Rumeli göçmenlerindendir. Türk milli kimliğinin oluşturulmasında etken unsurlarından biri göçtür. Balkanlardan Türkiye'ye gelen göçmenlerin varlığını romanda Şem'i Dede ile görürüz.

Otuz beş yıl önce sırtında bir sepet, elinde bir ney torbası ile İzmir'e varmış, cebindeki biraz parayla Bozyaka'da birkaç dönüm bağ edinmiştir. Şem'i Dede'yi dinlerken Kenan, "uzaktan bakanlara o kadar manasız, uyuşuk, cansız görünen ilk gençliğini" (Güntekin, 2008: 39) müzikle yarattığı dünyasında büyük bir coşkuyla geçirmiştir. Kenan büyüdükçe, müzikle alakası da büyür ve sonunda eline bir fırsat geçer. Evlerinin yakınına çok iyi keman çalan bir reji kâtibi taşınmıştır. Mesud Bey Kenan'ın içindeki müzik zevkini ve sevgisini hemen fark etmiş, haftada birkaç saat ona ders vermeye başlamıştır. Bunun üzerine Kenan, kemanda hızla ilerleme kaydeder. Şem'i Dede, Kenan'a Mesut Bey'den keman dersi aldırır. Kenan'ın hayatının değişmesine vesile olan Şem'i Dede, baba sevgisi ve şefkatinden eksik büyüyen Kenan'ı tamamlamakta ve ona evladı gibi yaklaşmaktadır: *"Kenan, hayatında ilk defa bir arkadaş bulmuştu. (...) Şem'i Dede Kenan'ın ruhundaki ağır, mağnum ciddiyeti çok iyi anlamış onu evlat gibi, hatta yaşlı başlı bir arkadaş gibi sevmişti"* (Güntekin, 2008: 38).

Kenan, mühendisliği bitirdikten sonra İstanbul'da onun işe girmesine vesile olacak kimsesi olmadığı için, arkadaşlarının da tavsiyesi üzerine keman dersleri vermeye başlar. Bu müzik dersleri üzerinden Reşat Nuri Güntekin, halkın müziğe bakışını gösterir:

> Süpürge tutmasını bilmeyen mahalle karıları yirmi günde şarkı çalmak isterler, kemanı laterna ve gramofondan tefrik edemeyen aile babaları: Derse başlayalı iki ay oluyor…Himmet edin de şunu bir aya kadar bitirelim!' yolunda sözler söylerlerdi. 'Öteki usta bize türküler, kantolar çalardı…Siz neye çalmıyorsunuz' diye şikayet edenler hiç eksik olmazdı.
>
> -Şu çalgı ustalığı ne iyi şey… Bak hem eğleniyor hem para kazanıyorsunuz.

(…)

-sizi gözüm ısırıyor gibi…Acaba nereden gördüm…Tellal Arif Efendinin düğününe gelen kemancı siz miydiniz?

- Siz bekar mısınız?... Neye evlenmiyorsunuz?... Elbet size de bir kız veren bulunur…

(…)

-Yay çekmek sözüm ona çingenelere vergidir" (Güntekin, 2008: 50-51)

Okullardaki keman dersleri de Kenan'ı mutlu etmez. Reşat Nuri Güntekin, bu noktada dönemin bürokrasisinin müziğe yaklaşımını gözler önüne serer (Naci, 2009: 77): Bir müdür, *"(...) Mimar Kasım mektebinin Çemberlitaş önünde okuduğu marşı biz Ayasofya'dan işittik(…) Pek kıymetli bir muallimleri var(…)Çocuklar orkestrayı bastırıyor(…)Gerçi siz de muktedirsiniz ama her nedense yavaş okutuyorsunuz" (*Güntekin, 2008: 48) diyerek, öğrencilere marşı bağırarak okutmadığı için Kenan'ı eleştirir. Bir başka müdür de oğlunun sünnet düğününde Kenan'ın keman çalmasını ister. Kenan, bu istediğini gerçekleştirmeyince, bir şikâyet raporu yazar. Şikâyet üzerine müfettiş incelemesine maruz kalan Kenan istifasını verir:

"*Azizim, rapordan istinbat edilen meale göre derece-i vukufunuz mevzubahis oluyor…Zati aliniz vatan perverane milli marşları bilmiyor musunuz?*

(…)

-Beni müşkül mevkide bırakıyorsunuz…

- Hayır, efendim… Bilakis bu işi gayet kolay bitireceğiz… Şimdi istifamı yazacağım…" (Güntekin, 2008: 49).

Romanda Kenan'ın müzikle alakası, roman başkişisinin bir ilgisi olmaktan öte daha toplumsal bir zeminle ilişkilendirilir. Kenan'ın keman dersi verme deneyimi hayal kırıklığıyla sonuçlanınca, Kütahya'dan gelen yol mühendisliği teklifiyle kent hayatını geride bırakmaya karar verir. Ancak, Kütahya'da, İstanbul'da bireyselleşebildiği

zamanları özleyeceğini düşünmemiştir. Kütahya'daki samimi sosyal çevresi Kenan'ı mutlu etmez:

> Artık mesleğiyle yaşayacak, musikisini yalnız kendisine hasredecekti… Fakat çok geçmeden bu ümidinin de boşa çıktığını gördü. Kütahya'daki hayatı ona İstanbul'dakinden daha renksiz, daha manasız geliyordu. İstanbul'da boş vakitlerinde serbest kalabiliyordu; kimse bu saatlerde ondaki mütehayyil inziva zevkine dokunmuyordu. Halbuki burada öyle değildi. Komşuları, arkadaşları, bilhassa amirleri ona musallat olmuşlardı. Onu yalnız bırakmıyorlar, ne vakit çalışmaya başlarsa evine, odasına damlıyorlardı. […] Arkadaşlarının hatırını hoş etmek için onlara istedikleri havaları çalıyordu. Fakat onlar, saygısızlıklarını artırdıkça artırıyorlar, Kenan'ı kasabanın çalgıcısı mevkiine indiriyorlardı (Güntekin, 2008: 51).

Kenan'ı rahatsız eden, insanların onunla yakın ilişkisinden ziyade, onların kendi müziğini anlamadığını düşünmesi ve onların kendisine yaklaşımlarını gururuna yedirememesidir. Bu, Kenan'ın çocukluğundan gelen bir eziklik hissinden olabilir. Mühendislik icra etmek için gittiği Kütahya da Kenan'ı mutsuzluğa sevk eder. Bunun üzerine annesi, Tilkilik'teki evini satıp Kenan'ı Avrupa'ya müzik eğitimi alması için gönderir. Kenan'ın orada bestelediği "Şark Noktürnü" eseri ona şöhretin kapılarını açar. Kenan'ın "hayat felsefesi" Avrupa'dan döndüğünde değişmeye başlar (Kanter, 2019: 162). Bu değişim, Kenan'ın "sınıf değiştir"mesiyle (Naci, 2009: 74) ilgilidir. Kenan artık eski 'ezik' Kenan değildir. Bunu ilk kez annesiyle muhabbetinde görmek mümkündür:

"Tek başına oralarda gezmekten korkmadın mı? Yapma böyle Kenan... Ben mi korkacağım? Oğluna ilişebilecek bir kuvvet tasavvur ediyor musun?... Hayat artık benim, anne... Ben, artık talihsizliği mağlûp ettim(...)" (Güntekin, 2008: 23)

Toplumsal itibar görmeye başlaması ve zenginleşmesiyle Kenan'ın özgüveni artmakla kalmaz, hareket ve tavırlarında dikkat çeken değişiklikler açıkça görülebilir:

"*Eskiden kalabalığın düşmanıydı. Şimdi onsuz yapamıyor. Kalabalık, gürültü onu açıyor, canlandırıyordu. Daha küçük bir çocukken kendi ihtiyariyle bütün haklarından*

vazgeçmişti. Şimdi her güzel şey için kendisinde bir hak, her zevk için bir sönme arzu buluyordu" (Güntekin, 2008: 110).

Kenan kendini daha çok utanmaz bir görgüsüze benzetir hale gelir. Çok mahzun ve sessiz bir çocukluk geçiren Kenan, Avrupa tahlisinden sonra dayısının Bozyaka'daki konağına gittiğinde, bağdaki çocuklarla çeşitli yaramazlıklar yapar, gürültülü oyunlar oynar, keçi yavruları kovalar. Kısaca, "şımarık, yaramaz, serseri" bir çocuğa döner (Güntekin, 2008: 66-67). Bir zamanlar en iyi arkadaşlarından olan Şem-i Dede'ye bir ziyaretinde ondan da kendisinin değiştiğine dair yorumlar alır. Şem-i Dede, Kenan'daki değişime çok şaşırdığını, eskiden kuzu gibi sesinin soluğunun çıkmadığını belirtince Kenan çekinmez bir tavırla: "Hevesim içimde mi gömülüp kalmış nedir ben de bilmiyorum… Galiba çocukluğumun acısını çıkarıyorum" der (Güntekin, 2008: 67). Çocukken, yetişkin bir insan gibi özveride bulunduğu her şey için içinde biriktirdiği yaşanmamışlığın bir kızgınlığı var gibidir.

Romanın açılışında, iki arkadaş, Mısır'lı Prens Vefik Paşa ve Münir Bey üzüm tadımı yapar. Münir Bey, Paris'te eğitim almış, yaklaşık beş yıl Danıştay üyeliği icra etmiş ve Londra'da sefaret katipliğiyle Londra'da bulunmuş, sonrasında da İzmir'deki bağlarına çekilip yaşamayı tercih etmiş birisidir (Naci, 2009: 78). Vefik Paşa'nın kızı Prenses Cavidan ise bağda dolaşırken ünlü "Şark Noktürn'ünü" duyduğunu belirtir onlara. Bu eser Kenan'ın eseridir ve bizzat kendisi çalmaktadır. Bunun üzerine Vefik paşayla Münir Bey'in müzik üzerine görüşlerine yer verilir. Vefik Paşa:

> Bu 'Şark Noktürnleri' ne büyük şöhret kazandı…Nereye gitsem ona tesadüf ediyorum… Tasavvur et ki meyhane ve kahve gramofonları bile onu çalıyor… Mamafih ne de olsa Arapderesi'nin bu Alaturka dekoru içinde bu 'müzik' tuhaf düşüyor" der ve Münir Bey ise; size bundan daha tuhaf bir şey söyleyeceğim… Bu alafranga 'Şark Noktürnleri' bu alaturka Arapderesinden doğdu…bestekarı Hüseyin Kenan … bu Bozyaka bağlarında büyüdü (Güntekin 2008: 15).

Şem'i Dede, Kenan'ın şöhret olmasıyla alakalı kendine pay çıkarır: *"(…)Kenan oğlumuz ilk feyzini bu topraklardan ziyade bu fakir ve aciz Şem'i Dede'den aldı. Kenan' a ilk musiki nefesini ben nefhettim"* (Güntekin, 2008: 21) der ve ayrıca Kenan'ın müziğinde ve tavırlarında farklılıkların altını çizmeyi de ihmal etmez:

> (…)yumurta kabuğundan çıkar, kabuğunu beğenmez fehvasınca Kenan Bey oğlumuz da iktisab'ı şöhret ettikten sonra dedeyi boşladı(…) 'dedeyi boşlamak sözünden bir mana-yı remzi kastediyorum(…) Yani alaturka musikiyi bırakıp alafrangaya çevirdi. Kanaat-ı fakirhanemize göre bir tohum doğduğundan gayri toprakta bir neşv ü nemayı (gelişme, büyüme) tam olarak idrak edemez (Güntekin, 2008: 21-22).

Vefik Paşa, Münir Bey ve Şem-i Dede'nin bu tarz söylemleri, batılılaşmanın Türk toplumunda neden olduğu değişikliklerin bir boyutunu gösterdiği için önemlidir. Bir tarafta, Batı müziği tarzındaki 'Şark Noktürnleri'ni meyhaneye, kahveye ve Arapderesi'ne yakıştıramayan ve bu tarz yerleri bir noktada hor gören Osmanlı bürokratları Vefik Paşa ve ona bu konuda destek veren Münir Bey, diğer tarafta Kenan'ın Batı müziğini, alafranga müziğe tercih etmesini eleştiren yaşlı Şem-i Dede. Güntekin böylelikle çatışan bu iki görüşü yan yana koyar.

Kenan'ın ilk gönül ilişkisi, onun bilincine dair önemli ipuçları sağlar. Kenan, 17 yaşında, bir yaz dayısının Karantina'daki konağındayken, Leyla adında "büyük bir mülkiye memurunun kızı"na aşık olur (Güntekin, 2008: 43). Ancak, bu sevda konusunda hiç umudu yoktur: *"(...)Gecelerce düşünmüştü. Hiçbir çare, hiçbir ümit yoktu. Bu güzel, kibar kızı istemek, yıldızlardan birini istemek gibiydi"* (Güntekin, 2008: 44). Kenan'ı ümitsizliğe iten Leyla ile aralarındaki sınıfsal farktır. Leyla da ona aşıktır. Hatta Kenan'dan kendisini istetmesini talep eder. Bunun üzerine Kenan: "Ben mi Leyla Hanım? Ben mi sizi isteteyim?" diye sormaktan alamaz kendini (Güntekin, 2008: 45). Leyla'ya layık hissedemez kendini.

Kenan, Bozyaka'da Mısırlı Prens Vefik Paşa ve onun kızı Prenses Cavidanla tanışır. Cavidan'la birbirlerini beğenirler. Hem Kenan'ı hem de Cavidan'ı tanıyan Münir Bey, onların birbirlerini beğendiklerinin farkındadır ve Kenan'la Cavidan'ın birbirlerine uygun olmadığını belirten bir uyarıda bulunur Kenan'a: *"Bu evlenmeye hiçbir mani yok. Yalnız benim fikrimi öğrenmek istersen ben, bu işe sizler kadar taraftar değilim. Benim başka türlü mülahazalarım var. Muhitleriniz tamamıyla ayrı ayrı. Zevkleriniz de öyle(...)"* (Güntekin, 2008: 61). Münir Bey'in bu sözlerine ehemmiyet vermeyen Kenan, Cavidan'a nişanlısı gözüyle bakmaya başlamıştır çoktan. Ancak, Bozyakada'ki bağa

misafir gelen Nimet Hanım'dan da hoşlanır: *"Bu kadar güzel, ince bir zevceyi kocasının nasıl ihmal ettiğine hayret"* eder (Güntekin, 2008: 65). Evli Nimet Hanım'la fırsat buldukça gizli gizli buluşan Kenan, eylemlerinin nedenlerini ve sonuçlarını kafasında hep tartıyor gibi görünse de bunlara çok büyük anlamlar yüklemediği söylenebilir: *"Şimdi âdi bir sokak delikanlısı gibi hareket ettim, çardaktan bir salkım üzüm koparır gibi hiç tereddütsüz bu genç kadına tecavüz ettim(...)Kızıyor gibi göründü(...)Fakat eminim ki kızmadı(...) Demek muvaffakiyet her şeye hak veriyor."* (Güntekin, 2008: 69). Tecavüz, Connell'a göre, kişisel bir sapkınlıktan ziyade "iktidar ilişkileri ve erkek üstünlüğü ideolojilerine köklü biçimde yerleşmiş bir 'kişiden kişiye' şiddet biçimidir. Toplumsal düzenden sapmak bir yana dursun, en açık anlamda bu düzenin bir uygulamasıdır" (Connell, 1998: 150). Connell tecavüzü toplumsal olarak görürken, onun dayandığı temelin ise "hegemonik erkeklik" olduğunu iddia eder (Özdemir, 2010: 84). Hegemonik erkeklikte Connell'a göre, "kadınlık ve erkeklik biçimlerinin karşılıklı ilişkisi, tek bir yapısal gerçek üzerine, erkeklerin kadınlar üzerindeki küresel egemenliğine oturtulur" (Connell, 1998: 245). Yani bu tarz bir erkekliğin merkezinde kadınlar üzerinde tahakküm kurmak, onları toplumsal hayatta ikincil öneme sahip olarak görmek vardır. Bedensel zevkler peşinde koşan Kenan'ın da hegemonik erkeklik sergilediğini söylemek hiç de yanlış olmaz. Nimet Hanım'la ilişkisinde, yalnızca kendi istekleri doğrultusunda hareket ederken, Nimet Hanım'ı "cinsel bir sömürü aracı" olarak kullanır (Kanter, 2019: 172). Hegemonya kurmasını mümkün kılan şeyler ise hem erkek hem de ünlü olması gerçeğidir: *"Piyano üstünde duran kemana baktı, ona bir arkadaş gibi hitap ederek 'Bozyaka'da sıkılmayacağız, dedi, bu güzel genç kadınla bir iki aylık bir macera var(...) Her saadet gibi bunu da sana borçluyum(...) Teşekkür ederim.'"* (Güntekin, 2008: 69).

Kenan, Nimet Hanım'la görüşmeye devam ederken, Nimet Hanım, Kenan'a Lamia'yı tanıtır. Lamia- "Kınalı Yapıncak"- bir yıl önce babasını, üç yıl önce de annesini yitirmiş amcası Şükrü Bey'in yanında kalan ve onun çocuklarına da dadılık yapan bir kızdır. Henüz on dört- on beş yaşlarındadır. Lamia Kenan'ın müziğine hayrandır. Kenan ne istese yapmaya hazırdır. Lamia'nın Kenan'a zaafı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kenan, ertesi yaz, yeni bestesi için ilham aramaya Bozyaka'ya tekrar geldiğinde Lamia'yı büyümüş ve güzelleşmiş bulur. Sahip olduğu şöhretle Kenan, daha gençken kıymet verdiği nitelikleri kaybeder. Bu tarz "değer yitimi" (Köker, 2021: 735) Lamia Kenan'a

onun hakkında hislerinden bahsettiğinde Kenan'ın Lamia'ya ve onun sözlerine yaklaşımında açıkça görülebilir:

> Bunlar cahil dadı, sütnine masallarına mahsus yanlış, gülünç fikirler çocuğum. (…) Ben senin için güzel bir keman sesinden başka bir şey değilim… Nasıl ki sen de benim için bir tatlı yaz rüyasından ibaretsin… Bu sevda değil Kınalı Yapıncak… Biraz ince bir gönül eğlencesi, bir heyecan oyuncağı… (…). Benim zavallı cahil Kınalı Yapıncak'ım. (…). Hislerin de insanların gibi renksiz, abus ihtiyarlıkları, sefilane ölümleri var… Bizim masum sergüzeştimiz ihtiyarlamadan ölecek Kınalı Yapıncak. (…). Sevdanın kalple hiçbir alakası yok. Sevda yalnız dudaklarda doğup yaşadıkça bir saadet olur (Güntekin, 2008: 140-142).

Kenan, Lamia'nın sözlerini aşağılar. Tüm kalbiyle aşka inanan Lamia'ya, bunun gelip geçici bir şey olduğunu, onunla gönlünü eğlediğini itiraf eder ve onun kendisine karşı masum duyguları ciddiye almaz. Kenan, aşkın insanı mutsuz etmemesi için dudaklardan kalbe inmemesi ve " sadece bir gönül ve şehvet eğlencesi" olması gerektiğini söyler Lamia'ya (Emil, 1989: 20). Bu lakayt halleri onun kendini beğenmişliğinin tezahürüdür. Kenan, ahlaki açıdan bozulduğunun farkına varsa da sorumluluk almak yerine suçu var olagelen düzene atarak kendini aklama yolunu seçer:

> Fakat ben de ne şerir ne berbat adam oldum yarabbi!. Bir genç kızla(…) Hatta buna genç kız bile denmez(…) Bir kız çocuğuyla bu kadar oynamak fena, tehlikeli bir hareket(…) Adam sen de(…) Görülüyor ki dünya böyle(…) Pislik dünyanın kuruluşunda, bizim mayamızda(…) Herkesten iyi olacağım diye kendimi muazzep edecek ben mi kaldım?.. İşkence etmekte mana yok(…) (Güntekin, 2008: 133).

Kenan, vicdanını rahatlatmak ve kendini aklamak için Lamia'ya iyilik ettiğini bile düşünür: *"Lamia da ötekiler gibi bir kız çocuğu(...) Kedi yavruları gibi sevilmek, okşanmak ihtiyacını hissediyor"* (Güntekin, 2008: 134). Beğenilme ve güç sarhoşu Kenan, *"istediği her şeyi yapabilme ve elde etme hakkını kendisinde" (*Kanter, 2019: 173) görmektedir ve onun masumiyetini koruyan duygularını hiçe sayıp, kendisine duyduğu hayranlığı kullanarak kızı olacak yaştaki Lamia'nın bedenine sahip olur:

> Genç adam son bir mukavemet gösterdi; çıplak kolu kapamak için pelerinin düşmüş ucuna sarıldı. Fakat telaşla öyle sert bir hareket yapmıştı ki, pelerin büsbütün genç kızın omuzlarından kaydı; Lamia'nın yaprak gibi titreyen hummalı hasta vücudunu birdenbire kollarının içinde buldu. Lamia bir müdafaa sevkitabiîsile çırpınıyor, kendini kurtarmaya çalışıyor: "Bırakınız beni Kenan Bey(…) Bırakınız(…) Gideceğim" diyordu. Sonra mehtap gecesindeki gibi gözlerinde iki büyük yaş damlasıyla "yazık bana Kenan Bey" diye yalvardı (Güntekin, 2008: 150-151).

Kenan'ın Lamia'ya yaklaşımında sevgiden eser yoktur. Çocukluğunu hor görülerek geçiren Kenan, kendini yeterince değerli göremez ve 'başkaları' olarak gördüğü kimseler tarafından hırpalandığını düşünür. Bu süreci atlattıktan sonra Kenan, kadınlarla olan ilişkilerinde fedakârlıkta bulunduğu arzuları hayata geçirerek içinde biriktirdiği açlığı kapatmaya çalışır (Sevim, 2021: 810). Kenan, Lamia'ya zorla sahip olduktan sonra *"Vazifemi tabii takdir ediyorum" der. Ancak, bir başına kaldığı an, piyanosunu yumruklayarak: "Hayatımı yeniden kırdım(...) İstikbalim mahvoldu"* diye umutsuzca inler (Güntekin, 2008: 152). Sözleri ve Lamia'ya tavrı duygudan yoksundur. Bundan sonrası, Kenan için, kendi istediği bir şeyden ziyade yapmakla yükümlü hissettiği bir görevdir. Aklına gelen ilk şey, artık Prenses Cavidan'la evlenemeyecek olduğu, onun lüks ve konforlu yaşamının bir parçası olamayacağıdır. Bunu düşünmek Kenan'ın canını sıkar. Cavidan'a hemen bir mektup yazar:

> Sevgili Cavidan'ım, Sana ilk defa "sen" diye hitaba, ilk defa teklifsiz söz söylemeye cesaret ediyorum. Ben sana bu samimiyeti daha sonraya, sana zevcem diyebileceğim o mesut, güzel günlere saklamak istiyordum. (…) Talihsizliğim, tedbirsizliğim beni bir uçuruma sevk etti. Cavidan sana "nişanlım" demek hakkını kaybetmiş bulunuyorum beyhude yere çırpındım, isyan ettim… Kurtulmama imkân yok. Hayatımı kendi ellerimle kırdım.(…) Cavidan, bugünden sonra başlayacak sefil, siyah mağmum hayatımın, yalnız bir tesellisi olacak en mesut faslında sana "nişanlım" demiş olmak saadeti. Seni uzaktan uzağa daima seveceğim Cavidan. Ne nispette bedbaht olursam bu sevda o kadar artacak" (Güntekin, 2016: 152-153).

Kenan, mahvolan hayatından, bir çıkış yolu olmadığından ve Cavidan'ı ne olursa olsun hep seveceğinden bahsettiği mektubunu gönderilmek üzere piyanosunun üzerine bırakır. Ancak, üzüntüden üç gece yatağından kalkamaz. Lamia'yla evlenme zorunluluğu, Kenan için, o yaşına kadar kazandığı itibarını, parlak olarak hayal ettiği geleceğini kaybetmesi demektir. Bunu düşünmek Kenan'ı hasta eder. Hasta yattığı günlerden birinde Lamia onu ziyarete gelince mektubu görür ve cebine atar. Kendi kendine mektubu okuduğunda, Kenan'ın kullandığı aşağılayıcı ifadeler Lamia'yı çok derinden etkiler. Kenan için kendisinin hiçbir öneminin olmadığını, Kenan'ın onu sadece kullandığını ve onu hiçbir zaman sevmeyeceğini kavrayan Lamia, Kenan'ın onunla evlenme teklifini geri çevirir: *"O korktuğunuz başınıza gelmeyecek Kenan Bey. (...) Ben sizi kurtaracağım. (...) Bir uzun uykudan uyanmış gibiyim. (...) Beni sevmediğinizi, onu düşünerek üzüldüğünüzü gördükçe ben her gün eriyip biteceğim. (...) Ben dünyada sizin zevceniz olamam"* (Güntekin, 2008: 158). Lamia, kendinden beklenemeyecek olgunlukla, Kenan'ın kabahat örtmek olarak gördüğü evlilik teklifini geri çevirir. Kenan, Lamia'nın duygularını ve itibarını hiçe sayarak onu kullanmıştır. Kenan'ın ahlak problemi, kendini ifadesinde ve bilhassa kadınlarla ilişkilerinde ön plana çıkar. Nimet Hanım'ı ve Cavidan'ı aldatır. Lamia'nın kendisine duyduğu hayranlığından faydalanır.

Bir süre sonra hamile olduğu anlaşılacak olan Lamia artık amcası Şükrü Bey tarafından kimsenin onu tanımadığı bir yere, Kütahya'ya, amcasının yanına gönderilir. Kenan'ın, vaktiyle 'hırsızın oğlu' damgasıyla büyüdüğü toplumda 'öteki' olan artık Lamia'dır. Lamia, namusunu kirletmiş, karnındaki bebeğiyle bir başına bırakılmış, ona kol kanat geren amcası Şükrü Bey tarafından artık kabullenilmeyen, girdiği her sosyal ortamda ayıplanarak karşılanacak bir genç kadındır artık. Tam bir 'öteki'dir. Onu dışlanmaya iten Kenan'ın benmerkezciliğidir. Lamia'dan fiziksel anlamda faydalanmanın yanı sıra, onda açtığı duygusal yaralar Kenan'ın umurunda değildir. Lamia, kendisinin "damgalı kadın" olmasına neden olan Kenan'ın adını vermeksizin, *"büyük bir teslimiyet ve sükût ile toplumsal düzende nesne olmayı kabul eder ve kadınlığını yadsıyarak geleneksel rollerin kendisine biçtiği edilgenlikle yolculuğuna başlar"* (Sevim, 2021: 809). Kadın bedeninin bu denli sömürülmesi, onu neredeyse sadece cinsel bir obje olmakla sınırlamış ve kadının erkek tahakkümüne boyun eğmesinin açıklaması olmuştur. Beauvoir bu durumu şöyle açıklar:

> Kadın, dünyanın bütünüyle erkek dünyası olduğunu kabul eder. Erkekler kurmuştur bu dünyayı, onlar yönetmektedir ve bugün dünyanın efendisi onlardır. Kendisine gelince, o bu dünyadan sorumlu değildir. Onun bağımlı, ikinci derecede bir varlık olduğu kabul edilmiştir zaten. Şiddet dersleri almamış, topluluğun öbür öğelerinin karşısına hiçbir zaman bir özne olarak çıkmamıştır. Etine, evine kapanmıştır; kendini, bütün erek ve değerlerin yaratıcısı olan şu insan yüzlü tanrılara oranla, edilgin bir varlık gibi (Beauvoir, 1969: 8).

Lamia'nın 'namusuna leke sürülmüş' bir kadın olarak hayatına devam etmek zorunda kalması, onun için son derece yıpratıcı olur. Bir kadının namusunu koruyamaması, *"erkeğin, makro düzlemde eril yapının da şerefinin yerle bir edilmesidir"* (Sevim, 2021: 812). Bu yüzden, namus meselesi nedeniyle başta Şükrü Bey olmak üzere, karşılaşacağı neredeyse her erkek onun üzerinde tahakküm kurmayı kendinde hak görür. Lamia, sadece erkekler tarafından değil etrafındaki kadınlar tarafından da bir önyargı ve aşağılanmayla karşılanır. Sürgüne yollandığı Kütahya'daki amcasının karısı Huriye Hanım, Lamia'nın sessiz sedasız hallerine, masumiyetine ve yumuşak huyluluğuna ikna olamaz ve misafir geleceği zaman ya da misafirliğe gidileceği zaman onun çok dikkat çekmesini istemez:

> Erkek misafir geldiği zaman eteğinin ucunu göstermeyeceksin ha(…) Senin adın dul… Olur ki akıllarına bir şey gelir. Ha bak iyi ki aklıma geldi(…) Dün Fatma Hanım'ın kızıyla gizli gizli konuşuyordun. Kadın ters ters baktı.(…) Kızına fena şeyler öğretiyorsun sanır…(…) Lâmia kızım misafirliğe gittiğimiz vakit sen bir daha benim oturduğum odada otur. Onların hepsi kız oğlan kız. Gülerler, oynarlar, türlü münasebetsizlik ederler(…) Sonra senin üstüne kalır(…) Ne kadar olsa senin adın büyük (Güntekin, 2008: 189).

Benzer şekilde, Kütahya'da gönderildiği evin kızı Mahmure, kocasını bir çavuşla aldatır ve bundan şüphelenen kocası Rasih Bey'e, o çavuşla görüşenin kendisi olduğunu söylemesini ister Lamia'dan. Başka bir kadının gözünde de Lamia iffetsiz bir kadındır. Mahmure'nin isteğini yerine getiren Lamia, bir süre sonra Rasih Bey'in tacizlerine maruz kalır bir süre. Ancak kimseye bundan bahsedemez. Çünkü taşıdığı damga, kendini suçlu hissettirmektedir. Çareyi evlilik yapmakta bulan Lamia için evlilik "toplulukla bütünleşmenin tek yoludur ve eğer 'ıskarta'" olursa, sosyal fire olur" (Soysal'dan aktaran,

Sevim, 2021: 812). Tacizlerden ve toplumun dedikodusundan korunmak için en güvenli yer onun için evliliktir.

Bu esnada Kenan ve Prenses Cavidan evlenmiştir. Onların evliliği herkeste hayranlık uyandıran türdendir. Dışarıdan herkesin öykünerek baktığı bir evliliktir. Silik, ezik ve dışlanmış bir çocukluk geçiren Kenan için, diğer insanların bir çift olarak Cavidan ve kendisine hayran olması, o insanların ilgi odakları haline gelmeleri, Kenan'ı bu evlilik konusunda yanılgıya düşürür:

> Harfi harfine aklımdadır. Evlendiğimiz gün zevcemin akrabalarından bir ihtiyar hanımefendi şöyle söylemişti: "Altmış yaşındayım(…) Şimdiye kadar çok şey gördüm… Fakat birbirine bu kadar çok yakışan bir çifte tesadüf etmedim… Bu çocuklar birbirini çok sevecekler(…)" Ondan sonra aynı teraneyi yüzlerce ağızdan işittim. Herkes, bizim birbirimizi çok sevdiğimize derin surette inanıyordu. Öyle ki bu sevdaya ben de inanmaya başladım. Aylarca kendimi çılgın bir âşık sandım (Güntekin, 2008: 301).

Ancak Kenan'ın Cavidan'la evliliği "kendini başkalarına kabul ettirme arzusu ve gözde olma tutkusu"yla yapılan, Cavidan'dan ve onun çevresinden yararlanmaya dayalı bir evliliktir (Kanter, 2019: 173). Nimet Hanım ve Lamia'ya muamelesinde menfaate dayalı bir tutum izleyen Kenan, Cavidan'la evliliğinde de "sömürüye dayanan yeni bir düzen içine" girer (Kanter, 2019: 173). Kenan'ı daha çok ilgilendiren statü meselesidir. 'Statü', Weber'in tabakalaşma kavramının önemli bir boyutudur. Weber'e göre, sınıfları birbirinden ayıran ekonomik eşitsizliklerken, statü gruplarını birbirinden ayıran ise "prestij" ve "saygınlık düzey"leridir:

> Bir statü grubu kendilerini eşitler, aynı değerde varlıklar olarak gören ve başka toplumsal grupların üstünde ve altında algılayan bir insanlar toplamıdır. Bir statü grubu paylaşılan anlayışları, üyelerinin birbirlerini tanımalarını ve kuşkusuz bu durumlarının genel toplumsal konum ölçeğinde kendilerinden daha üst ve aşağı konumdakiler tarafından onaylanmasını gerektirir (Cuff, Sharrock, Franci, 2006, s. 58).

Bu grup bazı bireyleri benimserken bazılarını ise yok sayar. Diğerlerini dışlamayı, "kapanma" mekanizması sayesinde gerçekleştirir. Bu tarz bir dışlama "aynı statü grubundaki evlilik gibi gündelik hayatta her türlü sosyal aktiviteyi içerebilir" (Aydın, 2018: 55). Tıpkı Kenan ve Cavidan'ın evliliğinde olduğu gibi. Bir statü grubunun üyelerini birbirlerine denk kılan şey ise onların "hayat tarzlarıdır" (Cuff, Sharrock, Franci, 2006, s. 58). Bu yüzden, Kenan, aslında zaten ününün ona maddi getirisi var iken, Cavidan'la evliliği, ona toplumda itibar ve prestij kazandıracağı için seçmiştir. Bu evlilik, aslında karşılıklı bir menfaati içeren bir evliliktir en başından itibaren. Cavidan'ın Kenan'dan istediği ve beklediği, onun daima güzel besteler yapması ve bu sayede daima ünlü bir müzisyen olarak kalmasıdır (Kanter, 2019: 169). Cavidan, romanın başında, yüksek sınıfın gerektirdiği her şeyi yapmaya özen gösteren birisi olarak tasvir edilir:

> Prenses Cavidan, esaslı bir tahsil ve terbiye görmemişti. O da babası gibi mutasallifti; o da sanatı kıymetli bir süs gibi kullanıyordu. Fakat güzel çehresi gibi zengin, göz aldatıcı bir zekâsı vardı. Mecmualardan, edebiyat kitaplarından, sanat mahfillerinin dedikodularının toplanmış köksüz fakat süslü, renkli fikirlerini oldukça iyi idare ediyor, babası gibi, nutka başlar başlamaz foyasını meydana vermiyordu (Güntekin, 2008: 12).

Cavidan, Kenan'ın meşhur eserini çalışına ilk denk geldiğinde, babası Vefik Paşa ile Bozyaka'da Münir Bey'in bağındadır. Münir Bey, bestekârla misafirlerini tanıştırmak için, misafirleri Cavidan ve Vefik Paşa'yı Kenan'ın kemanını çaldığı Şem'i Dede'nin kulesine götürür. Şem'i Dede, ziyaretçilerine ikramda bulunmak ister ve bahçenin bir kenarına temiz beyaz hasır serer. Hayatında ilk kez hasıra oturan Cavidan, babasına: *"Ne yeni tahassüs, baba(…)Bu gece tam bir şark hayatı yaşadık"* der. (Güntekin, 2008: 23). Cavidan bu deneyimi egzotik bulur çünkü kendini bir batılı olarak görür. Kenan'la evliliğine yaklaşımı da bu tarz bir yüzeyselliğe ve gösterişe dayanmaktadır. Bu yüzden, Kenan'ın yeni beste yapmamış olması Cavidan'ın canını sıkmaktadır ve Kenan'a serzenişte bulunmaktan geri durmaz:

> Bu müzmin bir tembellik(…)Bunu itiraf etmek güç(…)Onun için buna daha şairane, daha sanatkarane bir şekil veriyorsun(…) Adeta bir deha hastalığı(…) Fakat dehâ hastalığından bahsetmek için evvelâ dâhi olduğunu katî olarak ispat

> etmeli, değil misin?(...) Sanatından şüphe ettiğim için bunları söyledim zannetme(...) Biliyorsun ki ona herkesten ziyade itimadım var(...) O itimadı daha kaybetmedim(...) Keşke bu itimat bende olduğu kadar münekkidlerde de olsa(...) Meselâ "Siyah Yıldızlar" için o kadar acı bir tenkid makalesi yazan münekkide (…) Birçok yarım sanatkârlar vardır ki ömürlerinin bazı saatlerinde fevkalâde adamlar hissini verirler, fakat bir zaman sonra nam ve nişan bırakmadan sönüp giderler... Siyah Yıldızlar, şüphesiz güzel ve yüksek bir eser(...) Fakat öyle müteredditve dağınık yerleri, öyle nispetsiz parçaları var ki bir dehâdan ziyade bir maraz eseri olmasından beni şüpheye düşürüyor (…) "Siyah Yıldızlar"ın üstünden üç seneye yakın bir zaman geçti(…) Hiçbir yeni eser veremedin(…) Vermeye de niyet ve hevesin yok gibi(…) (Güntekin, 2008: 286-287).

Kenan'ın annesi ve kardeşiyle ilişkisi seyrekleşmiştir, hatta kız kardeşiyle neredeyse hiçbir araya gelmez ve üst sınıftan arkadaş çevresiyle samimiyeti gösterişten ibarettir çünkü sadece rol yapar. Toplumsal ve ahlakî değer yitimi Kenan'ın hem topluma hem de kendisine yabancılaşmasına ve yozlaşmasına sebebiyet verir. Onun zengin bir hayata kavuşmasıyla beraber yozlaşan kişiliği çevresi tarafından da gözle görülür hale gelir. Bu durum, eski arkadaşlarının birinin gözünden şöyle ifade edilir: *"Fakir, meçhul bir genç iken düşkün bir kibara benzerdi. Mühim ve oldukça paralı bir adam olunca sonradan zengin olmuş bir esnaf hali aldı(...) Eski muhteriz tavırları şimdiki az çok yapmacık zarafetlerine, şımarık serbestliğine bence çok müreccahtı(...)"* (Güntekin, 2008: 253). Sonradan görme tavırlar, arsızca hareketler Kenan'a zamanla anlamsız gelmeye başlar. Bir zamanlar bir parçası olmayı arzuladığı sosyal çevrenin içinde artık doğal olamadığını, kendisi gibi davranamadığını hissederken, yaşamını sorgulamaya başlar. Köker'in de belirttiği gibi, maddiyat temelli gelişen bir ilişkinin doğal olmaması ve bu tarz bir ilişkinin kişiyi insanî değerlerden uzaklaştırması son derece normaldir (Köker, 2021: 736):

> Sonra yeni hayatım, senelerce hasretini çektiğim kibar, yüksek debdebeli hayat. İlk zamanlarda gülünç bir hareketle kendimi bu alemin içine atmıştım. Ezberlenmiş zarafetler, soğuk merasim, his ve fikir sahtekarlıkları, riyakarlığı, tasallüf; hülasa, bütün bu iğrenç şeyler arasında manken gibi, kukla gibi yaşamaktan zevk alıyordum. "Ben artık sakin, münzevi bir çoban ömrü yaşamak istiyorum," demeye hakkım var mı? (Güntekin, 2008: 303).

Yeni hayatından yakınmaya başlayan Kenan için hayatı ve evliliğiyle ilgili görünüşte yolunda gitmeyen bir şey yoktur: *"Neyim eksikti. Şeref, şöhret, para, hatta aşk(...) 'Öyle ya, aşk(...) Mademki zevcem, seviyorum. Mademki zevcemin her türlü meziyetlere sahip bir kadın olduğunu herkes tasdik ediyor'"* (Güntekin, 2008: 299). Ulaşmak için didindiği bu hayat onu artık mutlu etmemeye başladığı bu zamanlarda Kenan eski günlerine özlem duymaya başlar. Gençliğini ve saf çocukluğunun geçtiği yılları ve mekanları özlemle anan Kenan "Fakat doğrusu çok bıktım, yoruldum. Fakir evlerde rastıklı mahalle karılarına keman dersi verdiğim günleri arayacağım geliyor" (Güntekin, 2008: 303) serzenişinde bulunur. Kaderine rıza göstermek, Kenan'ın yalnızca kendi değer ve doğrularından feragat etmesine değil ayrıca içinde bulunduğu durumu aşmak için herhangi bir çabada bulunmayışına neden olur (Köker, 2021: 734). Kenan yalnızdır. Onca dostu varken yalnız hissettiği ve kalbini açabileceği, gerçek hislerini paylaşabileceği kimsesi olmadığı için kendi kendine mektup yazar: *"Benim dertleşmeye, kalbimi bütün çıplaklığıyla göstermeye ihtiyacım var(...) Bu iki buçuk sene içinde bu kadar insan tanıdım(...)Yüzlerce dostum var. Bunların içinde mesela bir biçare Şem'i Dede kadar beni anlayacak kimsem yok(...) "Şu hâlde bu mektubu kendi kendime yazayım" dedim"* (Güntekin, 2008: 297).

Kenan, romanın sonlarına doğru, eşi Cavidan'a duyduğu mesafeyi, ilişkilerinde bir şeylerin eksik olduğunu günlüğüne not eder. Günlük, Kenan'ın yaptığı hataları kendine itiraf ettiği bir aracı olduğu için önemlidir. Günlük, ayrıca, Kenan'ın *"bilinci ve bilinçaltı çatışmalarını ifşa etmesi bakımından önemli bir simge değerdir"* (Kanter, 2019: 172):

> Ben bu yalnızlık hissini daima az çok duymuştum. Cavidan'ı seviyordum. Sevmemek için bir sebep yoktu. Etrafımızdakiler bizi aile saadetinin modeli addediyorlardı. Hakikaten de öyleydi. Fakat ruhumun gizli bir köşesi vardı ki, zevcem hiçbir zaman oraya giremeyecekti. Ben, doğuştan münzevi ve vahşi bir adam olduğum için mi bu böyle oluyordu? Yoksa ayrı ayrı muhitlerde başka türlü yaşayarak yetiştiğimiz için mi? (Güntekin, 2008: 296).

Kenan, annesini kaybeder. Bir süredir hissettiği yalnızlık daha da artar bu kayıpla. Yeni bir eser meydana getirememesi de Cavidan'la arasını bozmaktadır. Bu esnada Lamia'yı hatırlar ve onu hatırlamak Kenan'a can simidi gibi gelir. Çünkü ona göre yalnızlığına çare

olabilecek bir tek Lamia'sı kalmıştır. Bu esnada, bir taraftan Cavidan'a, beste yapmak için Bozyaka'nın kendisine ilham olacağı yalanını söylerken, diğer taraftan içten içe Lamia'yı görecek olmanın heyecanını duyar:

> Bir şey söylemeden zevcemi kollarıma aldım, sevinmiş çocukların yaramaz taşkınlığıyla onu saçlarından yanaklarından öpmeye başladım. Cavidan beni en hararetli sevda saatlerimizde bile daima ağırbaşlı ve vakur görmeye alışmıştı. Bu çocukça heyecanıma gülüyor: Bu kadar memnun olacağını bileydim daha evvel bunu teklif ederdim diyordu (Güntekin, 2008: 307).

Kenan'ın yaşadığı yalnızlık, "sosyal/ sosyolojik yalnızlık"tır. Sosyal yalnızlığa neden olan, bireyin diğer bireylerle ilişkisinin bozulması, diğerleri tarafından dışlanma ve onlardan yoksun olmasıdır (Günay, 2008: 99). Kenan'ın çocukluk günlerine ve o zamanlar etrafında olan kişilere özlem duyduğu, varsıl çevresinin yanında ise rol yaptığı göz önüne alınırsa, gerçek bir dostu olduğu söylenemez. Kenan'ın kendini en yakın hissetmesi gereken eşiyle ilişkisi de artık pekiyi değildir. Gasset'ye göre, yalnızlığımızla mücadele etmek için *"yaşamı bizimkiyle bir potada eriyecek, girift olacak kişiyi ararız. Bunun için en değişik girişimlerde bulunuruz. Bir tanesi dostluktur. Ama en yücesi aşk dediğimiz şeydir. Gerçek aşk iki yalnızlığı değiş tokuş etme çabasından başka bir şey değildir"* (Gasset, 1995: 63). Bu noktada, Kenan'ın en başta evliliğe yaklaşımı ve evliliğinin onu taşıdığı sosyal çevre onu yalnızlığa sürükler. En temelde ise, bunların maddi ve daha çok statü kaynaklı kaygılar olduğunu belirtmek gerekir.

Cavidan'la evliliklerini noktalayan Kenan, Lamia'ya âşık olduğunu söylemenin hayalini kurarken, yıllarca Kenan'ı kalbinde gizli bir aşk olarak saklayan Lamia, kızıyla birlikte artık İstanbul'a yerleşmiştir ve kendi tabiriyle artık 'iyileşmiştir', yani artık kalbi boştur. Lamia tarafından reddedilince Kenan ertesi gün İzmir'e kardeşi Afife'nin yanına gider:

> Yalnızlığa tahammülüm yok(…)son ümidim kardeşim Afife'de. Hayatımız senelerden beri ayrı geçiyor(…) Fakat ne ziyanı var(…) Mazimden bir o yadigâr kaldı(…) Kar fırtınası içinde meşakkatli bir gece yolculuğundan sonra ocağının ateşine kavuşan bir insana benzeyeceğim. Kardeşim bana maziden Tikilik'teki fakir evimizden, annemden bahsederken gözlerimi kapayacağım(…) Kendimi tekrar o günlerin havası içinde bulacağım(…) Çocukluğumun mahzun ve vakur

> feragati yeniden içime süzülecek(…) Ondan sonra geçen senelerin beyhude ümitleri, mariz heyecanları hırçın ihtirasları içimden silinecek(…) Başımın içinde zaman hissi duracak(…) Bir şey duymayacağım, bahusus bir şey istemeyeceğim(…) Ruhumu bir ihtiyari himaye vakfedeceğim. Bir ölü gibi emelsiz, ihtirassız, vakur ve mesut olacağım(…) Bu ruh sükûnunu şimdi yalnız kardeşimden bekliyorum(…) (Güntekin, 2008: 396).

Bu hayallerle Afife'nin yanına vardığında, kardeşini neredeyse tanıyamaz: *"Bu şişman, lakayt, yabancı dışarlık kadının kardeşimle ne alakası vardı? Onda hatta annemin mavi gözlerini bile artık bulamıyordum"* (Güntekin, 2008: 397). Kardeşiyle birbirlerine yabancıdan farksızdırlar. Kardeşinin yanında kalmasının bir anlamı olmadığını görür ve ayrılmadan annesinin mezarını ziyaret eder. Bir zamanlar annesine "talihsizliği mağlup" ettiğini coşkuyla haykıran Kenan, bu kez annesinin mezarı başında, kendini kimsesiz, umutsuz ve başarısız hissederken, "ben bir mağlub-ı hayatım anne" itirafında bulunur. 6 ay sonra, İzmir gazetelerinden birinde Kenan'ın vefat haberi gelir:

> Belediye reis-i esbakı Saip Paşa'nın yeğeni Hüseyin Kenan Bey'in dün müntehiren (kendini öldürerek) vefat ettiğini teessürle öğrendik. Asabi bir rahatsızlıktan mustarip bulunan Kenan Bey birkaç aydan beri dayısının Bozyaka'daki bağında ihtiyar-ı uzlet (inzivaya çekilmek) etmişti. Münevver ve vatanperver bir gençti. Musikiye istidadı vardı. Üfûl-i nâ-be hengâmı zayiattandır (ölümü zamansız kayıplardandır) (Güntekin, 2008: 399).

Durkheim, 'bencil intihar'ı açıklarken, dinin insanın kendini öldürme istediğinden koruduğunu öne sürer. Bunun nedeni, *"insanın kendine saygı göstermesini buyurduğundan değil, din bir toplum olduğu içindir. Bu toplumu yapan şey, tüm üyelerde ortak, geleneksel ve bundan ötürü de zorunlu olan birtakım inanışlar ve uygulamaların varlığıdır."* Bahsedilen ortak şeyler ne kadar çok ve kuvvetli olursa, dinsel toplumun bireyi koruyucu gücü o kadar güçlüdür (Durkheim, 2013: 158). Durkheim, dinin yanında aile ve politikanın da bireyin intihar etme eğilimi üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Aile çözülmüşse, bireyi intihardan koruyacak duygulardan söz edilemeyeceğini belirtirken ailenin ve aile üyelerinin sayısının intihara karşı etkili bir koruyucu olduğunu verilerle gösterir:

> Küçük bir ailede ortak duygular, ortak anılar pek yeğin olamaz çünkü onları kendinde yansıtacak ve paylaşarak güçlendirecek birey sayısı azdır. Küçük ailede bir grubun üyeleri arasında bağ görevi yürüten, onların yaşamından sonra bile sürüp giden, sonraki kuşakları birbirine kenetleyen o güçlü gelenekler oluşamaz. Öte yandan, az üyeli aileler zorunlu olarak kısa ömürlüdür. Kısa sürünce de sağlam olabilecek toplum yoktur. Ortak durumların zayıf olmaları bir yana, sayıları da çok olamaz. Çünkü ortak durumların sayısı görüşlerin ve izlenimlerin alışverişi, bir bireyden ötekine geçirilişi etkinliğine bağlıdır; öte yandan bu alışveriş, ona ne kadar çok kişi katılıyorsa, o derece hızlı akıp gider. Yeterince yoğun bir toplumda bu dolaşım kesintisizdir. Çünkü her zaman birbirleriyle ilişki durumunda toplumsal birimler vardır. Halbuki birimler azsa, ilişkileri de zaman zaman kurulur ve bazı anlar olur ki ortak yaşam askıya alınmış gibidir. Keza aile az yayılmışsa, her zaman birlikte olan az akraba vardır. Ev yaşamı ağır bir şekilde akar gider ve yuvanın boş kaldığı anlar olur (Durkheim, 2013: 194).

Kenan'ın dayanışacak bir çevresi kalmamıştır. Annesini kaybetmiş, kardeşiyle iletişimi kopmuş, eşiyle birbirlerine yabancılaşmış ve son çare olarak gördüğü Lamia ise artık gönlünde ona yer bırakmamıştır. Kendini ait hissedebileceği bir dini bir cemaatten de söz edilemez onun için. Ünlü olmasıyla sınıf atlayan Kenan, yeni hayatına ve çevresine kolay uyum sağlamış görünse de, eski ve yeni hayatı, eski ve yeni çevresi arasında bocalamış ve kendini iki toplumsal dünyaya da tam olarak ait hissedememiştir. Ekonomik sermaye ve statü sahibi olmayı kaldıramamış; değerlerini yitirerek sonunda da yalnız kalmıştır. Kısacası, *Dudaktan Kalbe*, nasıl bir aşk romanından öteyse, Kenan'ın intiharı da bireyselden öte toplumsaldır.

6.1.2 Fatih- Harbiye (1931)

Fatih Harbiye, Fatih'te yaşayan Neriman adlı başkişinin, evlenmeleri beklenen nişanlısı Şinasi'ye ve babası Faiz Bey'e karşı değişen tavırlarını, yaşadığı ikilemlerini ve kararsızlıklarını, toplumsal değişim ve Batılılaşma üzerinden ele alan bir Peyami Safa romanıdır. Romandaki intihar ana karakterlerden biri tarafından gerçekleştirilmez. İntihar eden, romanın bir yerinde bahsi geçen, ecnebi bir kadının kızıdır. Ancak, bu intihar

haberi, Neriman'a çok güçlü tesir eder. Öyle ki, romanın sonunda Neriman'ı dönüştürür. Bu intiharın niteliğini ve bunun Neriman'la ilişkisini anlayabilmek için; Neriman'ın hayatına, içinde yaşadığı topluma ve onun ikilem ve buhranlarına yakından bakmak gereklidir.

Fatih Harbiye, erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin yaşadığı Doğu-Batı, eski-yeni, geleneksel- modern ikiliğini, tipik bir Türk (Fatih) kızı Neriman üzerinden ele alır. 22 yaşındaki Neriman, "geleneklerine bağlı Fatih semti ile modern hayatın Türkiye'deki giriş kapısı Beyoğlu'nun kültürel karşıtlıkları arasında bocalayan genç bir kız"dır (Bingöl, 2017: 31). Darülelhan'ın alaturka bölümünde ud eğitimi alan Neriman, kendisi gibi Darülelhan'ın alaturka bölümünde okuyan ve kemençe çalan Şinasi ile uzun süredir nişanlıdır. Şinasi, çevresi tarafından sevilen, sessiz, sakin ve efendi birisidir: *"Zamanın çirkin şekillerine intibak etmeyen Şinasi'nin sessizliği ve tabiiliği, ona semtin muhabbetini kazandırmıştı"* (Safa, 2021: 57). Neriman ve Şinasi'ye etraflarındaki herkes evlenecekleri nazarı ile bakar:

> Ve iki kardeşi, iki sevgiliyi, iki zevç zevceyi birbirine bağlayan bütün duyguları hissetmeye başladılar. Mahallede doktorun tavsiyesi üzerine geciken nikâhları bekleniyordu. En mutaassıplar bile, onların bu sevişmesini biraz tabii ve ahenkdar buluyorlardı, bu nikâhın gecikmesine rağmen hiç kimse aleyhlerinde bir dedikodu yapmadı. (…) Herkes, er geç onların evleneceklerine kâni idi (Safa, 2021: 56).

Babası Faiz Bey ile İstanbul'un Fatih semtinde yaşayan Neriman, bir gün, konservatuvarın (Darülelhan) alafranga bölümünde keman öğrenen Macitle tanışır ve onun tarafından baloya davet edilir. Böylelikle, Galata Köprüsü'nün diğer ucunda, Beyoğlu'nda kendi hayatından ve değerlerinden farklı bir hayatın varlığı Neriman'ı adeta büyüler ve benliğinde değerler çatışması yaşamasına ve roman ilerledikçe hem *"iki medeniyet arasında"* (Tosun ve Koç, 2012: 49) hem de iki erkek arasında kalmasına neden olur. Romanın ilk sayfalarından itibaren, temelde Şinasi ve Neriman'ın ilişkisinde görülen bir takım problemler, Neriman'ın ailesine, Şinasi'ye, yaşadığı semte ve birçok şeye karşı değişen davranışlarından kaynaklıdır:

> Neriman'ın Darülelhan'a uğramadığı günlerin sıklaşması, evine geç gidişleri, tuvaletine verdiği ehemmiyetin artması, Şinasi ile konuşurken sesine dolan asabî titremeler ve bunun gibi, teferruatı unutulan, fakat yekûnunun intibaı kuvvetli bir surette hatırlanan küçük küçük birçok hadiseler kendi kendilerini hatırlatıyorlardı (Safa, 2021: 12).

Neriman'ı yetiştiren babasının ve Neriman'ın gönlünü verdiği sözlüsünün mizacen fazlaca yakın olarak kurgulanması Safa tarafından bilinçli olarak yapılmıştır muhtemelen. Neriman'ın hayatının merkezindeki erkekler Doğulu değerlere ve niteliklere aittir:

> İkisi de şiddetli his feveranları halinde bile sessizliklerini muhafaza edebilen ve yalnız kendi kendilerine mahrem olmasını bilen insanlar. Başkalarının tecessüsünü hissettikçe kapanan ruhları içinde mahsur ve bunun azabını ve şerefini duydukları için vakur ve muztarip bir görünüşleri var. İkisi de şarka ait birçok şeyleri, Şinasi alaturka musikiyi, Faiz Bey tasavvufî edebiyatı çok seviyorlardı (Safa, 2021: 57).

Neriman'daki fikrî değişiklikler, onun modern görünüşlü Macit'le tanışması ve ondan hoşlanmasından daha evveline dayanmaktadır. 7 yaşına kadar saf Türk kültürüyle yetiştirilmiş Neriman'ın, İstanbul'a yerleştikten sonra, bazı akrabalarından gördüğü Batılı yaşam tarzı, onun ikilemlerine zemin hazırlamıştır:

> Birçok Türk kızları gibi, Neriman da, ailesinden ve muhitinden karışık bir telkin, iki medeniyetin ayrı ayrı tesirlerini halitasını (karışım) yapan muhtelit bir içtimai terbiye almıştı. Annesi ve babası ona halis bir şarklı itiyatları vermişlerdi; Anadolu'da, birçok memuriyetlerde gezen Faiz Bey, Neriman'ı yedi yaşına kadar saf Türk muhitlerinde büyütmüştü. Fakat İstanbul'da yerleştikten sonra, Neriman'ın akrabalarından, bilhassa büyük dayısının ailesinden aldığı tesirler bambaşkadır. Galatasaray'dan çıkan ve tahsilini Avrupa'da bitiren büyük dayısı ve kızları, Neriman'da Garp hayatına karşı incizap uyandırmışlardı (Safa, 2021: 57-58).

Macit ve Şinasi, Neriman'ın gözünde, iki apayrı medeniyettir. Batılı ülkelerin, kendilerini Doğu'nun sahip olmadığı nitelikler üzerinden tanımlamalarına benzer şekilde; Neriman

için Macit, Şinasi ne değilse odur. Macit'in fiziki özellikleri, giyim kuşamı neredeyse kusursuz tasvir edilirken, Şinasi kaba ve fiziksel açıdan albenisi pek olmayan biri olarak anlatılır. Neriman, Macit ile Batılılara, Şinasi ile de Doğululara gönderme yapmaktadır: *"O Macit'in ellerine baktım, kadın eli gibi, tertemiz incecik, tırnakların üzerinde bile çalışmış. Şinasi'nin elleri gözümün önüne geldi. Tırnağının biri kırık, öbürü batık(…) Ne imiş? Kemençe çalarmış"* (Safa, 2021: 28).

Beyoğlu'nun modern yaşam tarzını çoktan benimsemiş görünen Macit, daha evvel birlikte baloya gittiği Neriman'ı tekrar baloya davet eder. Bunun üzerine Neriman, gidip gitmeme konusunda kararsızlık yaşar. Neriman'ın içinde yaşadığı kültüre ve semte karşı duyduğu nefrete yakın his, öykündüğü hayata ait olan Macit'in hayatına girmesiyle derinlik kazanır:

> Öf... Bu elimdeki ud da sinirime dokunuyor, kıracağım geliyor(…) Bunu benim elime nereden musallat ettiler? Evdeki hey hey yetmiyormuş gibi bir de Darü'lelhan… Şu alaturka musikiyi kaldıracaklar mı ne yapacaklar? Yapsalar da ben de kurtulsam. Hep ailenin tesiri Babam, şark terbiyesi almış. Ney çalar, akrabam öyle... Fakat artık sinirime dokunuyor, bir kere şu musibetin biçimine bak, hele bu torbası? Yirmi gündür elime almıyorum, bugün mecbur oldum. Bırakacağım musibeti(…) Darülelhan'dan çıkacağım, yahut alafranga kısmına gireceğim. Zaten bizim kısmı lağvedeceklermiş. Allah razı olsun. Kendimden nefret ediyorum. Oturduğum mahalle, oturduğum ev, konuştuğum adamlar çoğu sinirime dokunuyor... (Safa, 2021: 27).

Neriman, bu sözlerle, "doğu musikisini" inkar ederek, "doğu yaşantısını eleştirmektedir" (A Lee, 1997: 176). Erken cumhuriyet döneminde, alaturka musiki öğretimi konservatuvarlarda yasaklanmış ve radyo yayınlarına son verilmiştir (Oktay, 1993: 16). Tanzimat'la birlikte, batı müziğiyle tanışılmış ve öğretilmeye başlanmıştır ve Safa'nın *Fatih-Harbiye*'yi yazdığı dönem konservatuvarlarda Türk müziği yasaklanmıştır. Yani, Türk müziği ve toplumun müzik zevki Batılılaşma sürecindeki değişimden nasibi almıştır. Atatürk, 1 Kasım 1934'te Meclis'in dördüncü dönem açılış konuşmasında alaturka-alafranga müziğe dair şu sözleri dile getirmiştir:

Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir. Bugün dinletmeye yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce, genel, son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak bu düzeyde Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir (Atatürk, 1997: 396).

Alaturkanın konservatuvarlarda menedilmesi ve radyo yayınlarının durdurulmasının kaçınılmaz toplumsal etki ve tepkileri olmuştur. Safa'nın, ana karakterlerini müzikle uğraşan kişilerden seçmesi bu yönden son derece anlamlıdır. Neriman ile Doğu'yu ve Doğu'ya ait değerleri temsil eden sözlüsü Şinasi alaturka bir enstrüman çalarken Neriman için daha sıradışı bir erkek figürü olan Macit ise Batı'ya ait alafranga bir müzik enstrümanı çalmaktadır. Neriman'ın müzik konusundaki ikilemleri, toplumun içinde bulunduğu ruh halini simgelemesi açısından da önem arz eder. Safa, romanın başından itibaren Neriman'ın kafasındaki çatışmayı göstermesi açısından iki farklı Neriman portresi çizer. Neriman'ın modernleşme hevesi kendi söylem ve bakış açısından, eski 'Neriman' ise Şinasi'nin iç konuşmaları ve onun Neriman'la olan diyaloglarından açıkça görülebilir. Neriman eskiden daha farklı giyim tarzını tercih eden ve daha mülayim tavırlara sahip bir genç kızdır:

> Siyah saten gömlekli, siyah başörtülü kız. O vakit farklı koşmazdı. Liseden çıkar ve Süleymaniye'nin köşesinde görünürdü. Kolunda çantası, başı öne eğilmiş, gözlerinde korku ve dudaklarında tebessüm, Şinasi'nin yaklaştığını görünce korkusu giden ve sevinci artan gözleriyle yere bakar, hafifçe kızarırdı. Sonra yan yana, hiç konuşmadan, epey yürürler ve buluşmanın ilk zevkini bu sükut içinde daha çok hissederlerdi (Safa, 2021: 14).

Şinasi'nin Neriman'a değiştiğini ima etmesi üzerine bir gün Neriman şöyle cevap verir:

> Eskiden yalnız hissederdim, fakat ne istediğimi bilmezdim. Bak ortalıkta da neler oluyor, her şey değişmiyor mu? Ben de bu memleketin kızı değil miyim? Benim de medeni yaşamaya hakkım yok mu? (Safa, 2021: 81). Değişimle, modernleşmeyi kastettiği açıktır. Ben dün gece hovardalıkta idim. Maksim'e gittim, para yedim (Safa, 2021: 25)

şeklinde söylemlerde bulunur hale gelen Neriman'da bir süredir olagelen değişikliklerin, yalnız Şinasi değil mahallesindeki herkes farkındadır:

> Son aylar zarfında, Neriman'ın halindeki başkalıklara muhiti de dikkat çekmeye başladı. Kıyafetten tavırlara ve yaşayış tarzına kadar tesir eden bu değişiklik, gün geçtikçe bariz şekiller alıyordu; Neriman'ın Şinasi'den ayrı gezmeleri, eve geç gelmeleri, semtin insanlarına karşı bakışlarındaki farklar, tuvaleti ve yürüyüşü tecessüs uyandırıyordu (Safa, 2021: 55).

İki uygarlık ve değerleri arasında kendini sıkışmış hisseden Neriman'ın yaşadığı bir çeşit kimlik bunalımıdır (Kızmaz, 2010: 561). Şinasi'nin onu yine eski hal ve tavırlarıyla kıyaslayarak, onun eskiden böyle düşünmediğini dile getirmesi üzerine, Neriman "yeni bir hayat"ın (Safa, 2021: 30) hayalini kurduğunu, eski Neriman'ın ve ona ait değerlerin ona artık çekici gelmediğini bütün samimiyetiyle ortaya koyar:

> Çünkü artık ben bir Fatih kızı olmak istemiyorum, anlıyor musun? Böyle yaşamaktan nefret ediyorum, eskilikten nefret ediyorum, yeniyi ve güzeli istiyorum, anlıyor musun? Eski ve yırtık ve pis iğrenç bir elbiseyi üstümden atar gibi bu hayattan ayrılmak, çıkmak istiyorum. İhtiyar adam, bozuk sokak, salaşpur ev, gıy gıy, hey hey, ezan, helvacı(…) Bıktım artık, ben başka şeyler istiyorum, başka, bambaşka, anlamıyor musun? (Safa, 2000: 69).

Neriman doğu kültürünü mekânsal açıdan da eleştiriye tabi tutar. Ona göre, batıda her şey göze hitap etmektedir ve Batılılaşmış insanlar her şeyin en iyisini bilmektedir. Neriman, kendi içinde kültür çatışmasını tüm etkisiyle yaşarken, kendini Doğu kültürüne ait hissetmekte zorlanır, bir çeşit aidiyetsizlik hissine kapılır. Bu yüzden Batıya öykünürken bir taraftan da doğulu insanların pratiklerini küçümsemektedir:

> O Fatih meydanının önünden geçerken meydan kahvelerinde bir sürü işsiz güçsüz, softa makulesi adamlar oturuyorlar. Biraz temizce giyindin mi insanın arkasından fena fena bakıyorlar, kim bilir neler söyleniyorlar, insan yolda bile rahat yürüyemiyor. Sonra o dükkanların hali nedir? Adım başında ahçı ve kahve. Erkeklerin işi gücü kahvede, caminin önünde oturup sokağı seyretmek. Dün Tünelden Galatasaray'a kadar dükkânlara baktım. Esnaf bile zevk sahibi. İnsan

> bir bahçede geziniyormuş gibi oluyor. Her camekân çiçek gibi. En adi eşyayı öyle biçime getiriyorlar ki mücevher gibi görünüyor. Sonra halkı da bambaşka. Dönüp bakmazlar. Yürümesini, giyinmesini bilirler. Her şeyi bilirler canım… (Safa, 2021: 27-28).

Konservatuvardan çıkışlarda fırsat buldukça Harbiye tramvayına heyecanla binip, oradaki dükkân ve mağazaları hayranlıkla gezen, seyreden ve gözlemleyen Neriman, daha çok estetik, insan görünümleri gibi fiziksel ve koku gibi yüzeysel karşılaştırmalara gider. Onun için Beyoğlu'nda yaşam kibar ve zarif, Fatih'te ise bayağıdır:

> Burada her şey, tek başına konmuş zarif bir küçük şişenin tatlı mavisi, kırmızı ipek bir püskül, siyah kadifelerin arasında gizlenmiş ve ampulün yumuşak ziyası bir gümüşün parıltısı... gözleri ayrı ayrı çekiyor ve zapt ediyordu; burada her şey rahat ve mesut insanların kullanmayı adet ettikleri eşyaydı; burası aynı zamanda, bir insanın ne kadar mesut olabileceğini hissettiren imkanlara doğru açılmış pencereydi. […] Neriman bu mağazaların sessizliğine de şaşırıyordu. İçeride kalabalık olduğu halde müşteriler pek az konuşarak, adeta bir dilsiz gibi işaretle meram anlatarak istediklerini alıyorlardı. Yalnız, cam tezgâhların üstüne konup kaldırılan şişelerin ince çıtırtısı. Satış memuru kız, esans şişesini doldururken Neriman bir şey hatırladı: Küçükken babası onu Ramazan'da Beyazıt sergisine götürdü. Orada, çadır gibi bir şeyin altında, Arap kılıklı bir adam, iri ufaklı birçok yağlı kirli şişeler arasında, ayakta durur, kokular satardı. Bu çadıra uzaktan yaklaşırken bile sert bir name, bahar, hacıyağı kokusu Neriman'ın midesini bulandıracak derecede burnuna dolardı ve oradan çabuk geçmek isterdi (Safa, 2021: 30-31).

Safa, *"geleneksel dünyayı anlatmak için Fatih'i, modern dünyayı anlatmak için de Harbiye'yi (Beyoğlu)"* birtakım kıyaslamalarla ortaya koyarken (Kızmaz, 2010: 565) romana ismini veren bu semtleri, Türk toplumunda bahsi geçen dönemde hakîm olan birbirleriyle çelişen ahlaki, toplumsal, dini ve estetik değerleri temsil edecek şekilde gözler önüne serer. Tramvayla bir saat bile sürmeyen iki semt arasındaki mesafe Neriman için "Efkan yolu kadar uzun görünürdü ve Kabil'le New York arasındaki farkların çoğuna İstanbul'un iki semti arasında" rastlanılabilirdi (Safa, 2021: 30). İki semti bu kadar uç bir

kıyasla açıklaması, toplumdaki gruplaşmanın seviyesini göstermektedir. XIX. yüzyıl başında İstanbul'da bulunmuş olan İtalyan yazar Edmondo De Amicis'in Beyoğlu'na dair gözlemi, Fatih ve Harbiye'de varlığını hissettiren toplumsal farklılıkları göstermesi açısından çok dikkat çekicidir:

> (Pera) Avrupa kolonisinin West - End'idir, zarafet ve safa şehridir. [...] Burada Galata'dakinden çok farklı olan bir kalabalık var. [...] Rum, İtalyan ve Fransız kibarları, zengin tüccarlar, sefaret memurları, yabancı gemilerin zabitleri, sefir arabaları ve her milletten ne olduğu bilinmeyen, karışık suratlı insanlar görülüyor. Türk erkekleri berber dükkânlarındaki balmumundan yapılmış bebekleri seyretmek için duruyorlar. Türk kadınları da ağızlarından sular akarak terzi camekânlarının önünde takılıp kalıyorlar; Avrupalı sokağın ortasında yüksek sesle konuşuyor, gülüyor, şakalaşıyor; Müslüman kendisini gurbette gibi görüyor ve başını İstanbul'daki kadar dik tutmuyor (Amicis, 1874: 59).

Harbiye, daha çok varlıklı insanların yaşadığı bir semt olmakla birlikte, Batılılaşmanın da etkisiyle, insanlar arasındaki statü farklarının belirgin hale gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Beyoğlu'nda camekân seyretme Neriman'ın da çok keyif aldığı bir hadisedir. Bir gün Neriman ve Şinasi Beyoğlu'nda bir parfüm mağazasının camekânında durduklarında, Şinasi Neriman'ın bakışlarından onun bastırdığı isteklerini fark edip "Bu camekânlar kim bilir kaç Türk kızını baştan çıkardı ve çıkaracak" diyerek hoşnutsuzluğunu dile getirir (Safa, 2021: 30).

Neriman'ın yaşadığı değerler çatışmasını yanlış Batılılaşma anlayışıyla ortaya çıkan modadaki değişme ve gelişmeler üzerinden de okuyabilmek mümkündür. Simmel, modernleşmeye dair çözümlemesinde, toplumdaki çatışmaya, modernleşme ve moda kültürünün neden olduğunu iddia eder. Moda kültürüne sahip toplumda mütemadiyen bir değişim söz konusudur. Eğer bireyler süregelen bu değişime uyum sağlayamazsa toplumla zıt düşer. Bu durum ise bireyleri asabi kılar: *"Modadaki değişim, asabiyetin ne oranda körelmiş olduğunun ölçüsüdür: Bir çağ ne kadar asabiyse, modaları da o kadar hızlı değişir, çünkü farklılaşmanın çekiciliğine duyulan ihtiyaç -ki modanın esas amillerinden biridir- asabiyetin zayıflamasına eşlik eder"* (Simmel, 2006: 111). Neriman, Harbiye'deki insanların giyindiği gibi giyinebilmek, gittiği balolara gidebilmek için can

atar. Sözlüsü ve babasıyla tartışmalarının başlıca nedeni de budur. Macit'in ikinci kez onu baloya davet etmesi üzerine hemen balo hayalleri kurmaya başlar. Oysaki babasından izin alması, baloya uygun kıyafet alması gibi engeller vardır önünde. Babası Faiz Bey'i ikna edebilmek adına onunla iyi geçinmeye, onun gönlünü hoş tutmaya çalışır.

Neriman balo için babasını ikna etmeye çalışırken, ev halkıyla keyifli zamanlar geçirir. Macit'ten ve onun temsil ettiği değerlerden etkilense de Şinasi'yle ilişkisi ve yaşadığı hayata dair hissettiği olumlu şeyler nasıl bir kararsızlık içinde olduğunu kendine hatırlatır:

> Bütün gece neşeli geçti. Neriman bu mahallede, bu evin içinde, bu gaz lambası, bu ihtiyar adam, bu dökülmüş sıvalar, bu eğrilmiş korniş ve çatlamış eski atlas perdeler karşısında, bu yeni silinmiş küflü tahta kokuları arasında insanın mutlu olabileceğini görüyordu ve bu evde geçen neşeli günlerini hatırladı. Şinasi de koca olarak bu eve gelebilir ve herkesin paylaştığı müşterek bir saadet içinde, Neriman vicdan azabı duymadan mesut olabilirdi. Fakat ne idi, ara sıra Neriman'ı yakalayan o kuvvetli arzu ki bunların hepsine karşı nefret, isyan uyandırıyordu (Safa, 2021: 44-45).

Sosyologlar, sosyal eylemin anlamının önemine dikkat etmeleri gerektiğinin farkına daha çok Weber sayesinde varmışlardır. Belli toplumsal bir durumda neler olup bittiğini anlamak isterse birisi, o durumun içindeki kimselerin durumu nasıl algıladığını, amaç ve güdülerinin neler olduğunu, onların ve diğerlerinin yaptığı şeyin ahlaki çıkarımını nasıl değerlendirdiklerini anlamak zorundadır. Böyle bir durumda, değerler, anlamın özel bir kategorisi olarak anlaşılabilir (Berger ve Berger, 1976:368). Weber'e göre, bir toplumun değerlerini kavramadan, o toplumdaki bireylerin davranış şekillerini anlamlandırabilmek mümkün değildir. Durkheim'a göre, *"değerleri yaratan özne"* toplumun kendisidir. Weber'e göre ise, değerlerin yaratılması hem toplumsal hem de tarihseldir: *"her toplumda gruplar, partiler ve bireyler arasında çatışmalar ortaya çıkar. Her birimizin sonuçta bağlı olduğu değerler evreni ortak ve bireysel yaratımdır. Bu bakımdan varolan toplumsal sistemi kendi seçtiğimizden daha fazla değer tanıyarak yüceltmeye gerek yoktur"* (Aron, 2014: 371). Yani, Weber, değerlerin toplum ve bireylerin ortak çabasıyla inşa edildiğini ileri sürer. Neriman'ın şu an ikilemler yaşaması, yetiştirildiği ve benimsediği değerlerden farklı hatta onlarla çatışan yaşam tarzlarının ve değerlerinin

varlığını görmesi ve buna öykünmesinden kaynaklıdır. Bir tarafta toplumunun değerleri diğer tarafta kendisi için oluşturmaya çalıştığı değerlerin birbirleriyle uyuşmaması Neriman'ın kararsızlıklarını beslemektedir.

"Para, maddi başarı ve hazza dayanan bir ahlak anlayışı"nı temsilen verilen Macit ve "Türk-İslam uygarlığından gelen manevi değerler ve dine dayalı bir ahlak anlayışı"nı simgeleyen Şinasiyle Safa'nın altını çizmeye çalıştığı karşıtlığı Moran bir adım ileri götürerek "madde ve ruh kavramlarına" indirgemektedir. Dikkatli okunduğunda, Batılı karakterlerin nitelikleri beden ve madde ile, Doğulu karakterlerinki ise kalp ve ruh ile ilgilidir (Moran, 2001: 224). İki erkek arasında seçim yapmakta zorlanan Neriman, esasen, madde ve ruh karşıtlığıyla karşı karşıyadır. Macit'e, yani "asri hayata" (Moran, 2001: 226) ve modern adama ilgi duyması yazarı kızdırır ve bu tarz karakterlerini sığ olmakla suçlar. Neriman, babası Faiz Bey'le Doğulu ve Batılı insanların özelliklerine dair bir tartışmaya tutuşur. Neriman'a göre:

> Şarklılar kediye, garplılar köpeğe benziyorlar. Kedi yer, içer, yatar, doğurur; hayatı hep minder üstünde ve rüya içinde geçer; gözleri uyanıkken bile rüya görüyormuş gibidir; lapacı, tembel ve hayalperest mahluk, çalışmayı hiç sevmez. Köpek diri, çevik ve atılgandır. İşe yarar; birçok işlere yarar. Uyurken bile uyanıktır. En küçük sesleri bile duyar, sıçrar, bağırır (Safa, 2021: 46).

Neriman'ın Batılıları pek çok anlamda başarılı bulması, madde dünyasında bunları gözlemleyebiliyor olmasından ötürüdür. Ancak, Faiz Bey'e göre, aslolan ruh ve kalptir. Maddesel şeyler kişiyi yanıltmamalıdır. Neriman Doğu'yu tembel ve uyuşuk bir kediye, Batı'yı da çalışkan ve uyanık bir köpeğe benzetmesi üzerine Faiz Bey meseleye daha derin baktığını gösteren bir cevap verir:

> Kimi adam vardır ki sabahtan akşama kadar oturur ve düşünür. Onun bir hazine-i efkârı vardır, yani fikir cihetinden zengindir; kimi adam da vardır ki sabahtan akşama kadar ayaküstü çalışır, mesela bir rençper, fakat yaptığı iş dört tuğlayı üst üste koymaktan ibarettir. Evvelki insan tembel görünür velakin çalışkandır; diğer insan çalışkan görünür, velakin yaptığı iş sudandır. Zira birisi maneviyat ile zihin gayretiyle yapılan iştir; öbürü vücut ile bedenle yapılan iştir. Maneviyat

> daima daha alidir, vücut sefildir. Yapılan işlerin farkı da bundandır (Safa, 2021: 48-49).

Eski bir evde, yoksul bir hayat süren Neriman'ın balo iznine onay veren Faiz Bey, Neriman'a bir şey belli etmese de, bunun altından maddi olarak nasıl kalkacağını düşünür durmadan. Faiz Bey'in, mutfakta yemek yapan evdeki yardımcıları Gülter Hanım ve ona yardımcı olan Neriman'a *"zeytinyağını az koyun" ihtarında bulunması Neriman için "vaktiyle böyle teferruata hiç ehemmiyet vermeyen babasının bu tasarruf endişesi, mali vaziyetinin çok fena olduğunu gösteriyordu"* (Safa, 2021: 42). Gülter Hanım bir gün, baloyla ilgili olarak Faiz Bey'in neler hissettiğine dair Neriman'a samimi söylemlerde bulunur:

> Beyefendiye çok acıyorum. Bilseniz bu akşam geldiği vakit yüzü ne kadar sarıydı. Son aylarda çok ihtiyarladı, adeta çöktü Beyefendi. […] Size üzülüyor. Çok sever sizi… Bilirim ben, çok sever, dünyada bir tanesiniz, sizden başka hiç kimsesi yok. […] Bugün sarraf sarraf dolaşmış. Canı o kadar sıkılıyordu ki, o kadar yorulmuştu ki, içeri girer girmez kapının yanına oturuverdi, benden bir bardak su istedi, verdim, bardağı ağzına götürürken elleri tir tir titriyordu ve şu ekmek beni çarpsın, su döküldü. Yarın gene dolaşacak. Fakat para bulamazsa? Size de vadetmiş. Yüreğine inecek beyefendinin, zaten kalbi de var. Hasta adam (Safa, 2021: 111).

Neriman da bu gerçeklerin farkındadır. Bir taraftan balo fikri onu heyecanlandırırken bir taraftan hesaba katması gereken kendi gerçeklikleri onu durmadan düşüncelere sevk eder. Faiz Bey'in ekonomik durumu aslında o dönem tipik bir kentlinin ekonomik kaygılarından farksızdır:

> Balo! Muhakkak gitmeli. Fakat izin meselesi, para meselesi, tuvalet meselesi, Şinasi meselesi(…) Onu en çok para meselesi düşündürüyordu. Babasına tekrar nasıl müracaat edebilir? Daha bir ay evvel, yeni mantosunu, yeni iskarpinlerini yaptırmak için babasını ne büyük fedakârlıklara sevk etti: Fatih'teki eve rehine konmuştu ve bu ağır faizli borcu ödemek için babası, her ay, tekaüt maaşının bir kısmını ayırmaya mecburdu (Safa, 2021: 33).

Neriman, Macit'le ilk buluşmasında Maksim salonuna gider. Ertesi sabah, orada gördüklerinin etkisindedir hala. Neriman, kafasındaki Maksim'le, insana kendini oraya ait hissettirmeyen, soğuk ve yabancı bir dünya resmeder. Betimlemeleri o dönemin eğlence anlayışını göstermesi açısından önemlidir:

> Maksim salonu gözünün önüne geliyor. Kuytu köşelerde renkli abajurlar. Sarışın bir kadın başı. Bir zil sesi, çığlıklar ve sıçrayışlar, alkış, damakta acı bir köpük lezzeti, parlak, sarı bir etek, bir zenci sesiyle daima karışarak hafızaya musallat olan fokstrot nağmesi ve kulağının içinde mütemadi çalan bir cazbant. […] "Masanın beyaz örtüsü üstüne bir kokteyl damlası düşmüştü. Kokteyl. Bu kelimeyi ilk defa dün gece işitti. Kokteyl. Çok yabancı kelimelerin zihne takılan lafzî garabetleriyle, Neriman bunu da kendi kendine tekrar ediyordu: Kokteyl, kokteyl(…) (Safa, 2021: 20-21)

O dönem, Batılı bir dans olan fokstrotun eğlence kulüplerinde oynandığını tahmin etmek zor sayılmaz. Faiz Bey, bir gece eve geç gelen Neriman'ın ardından sofaya dökülen kağıtları eline alır ve inceler: "Bunlar kimi iğne topuzundan biraz daha büyücek, kimi ince bir kurdele parçası gibi uzunca, kağıtlardı." Daha sonra Faiz Bey'in de hatırlayacağı gibi bunlar "konfeti ve serpantin"dir (Safa, 2021: 19). Bunlar, o dönem, dilimize ve sıradan Doğulu insanların hayatına girmeye başlayan isimler ve nesnelerdir. Aynı süreçte, balolar, eğlence amaçlı toplantılar, davetler, toplumsal yaşama katılmanın ön koşulu olarak görülmeye başlanmıştır. Bu anlayış, Batılılaşmanın toplumda yüzeysel ve yanlış algılandığının ve aynı zamanda kültürel yozlaşmanın da bir göstergesidir.

Neriman, bir gün dayısının kızlarını görmek ve baloya dair onlardan fikir almak için Şişli'ye gider. Orada, kederli, yaşlı bir Rus kadın, intihar eden kızının hikayesini anlatmaktadır. Bu kız, gitar çalarak geçinen yoksul bir Rus artistle sevgilidir. Birlikte Beyoğlu'nda sefil bir hayat sürmektedirler. Bu kızın karşısına, bir gün zengin ve yakışıklı bir Rum çıkar. Rum genç, bu kızı sever ve onu Rus sevgilisinden ayırır. Birlikte Osmanbey'de varlık ve eğlence içinde yaşamaya başlarlar. Her gün balolarda, otomobilde, farklı tuvaletlerle görünür. Ancak mahzundur. Çünkü tahsil görmüş ve yüzeysel şeylere önem vermeyen, gerçek güzellikler-"musiki, mütalaa ve samimiyet" (Safa, 2021: 100) - arayan bir kızdır. Rus genciyle yaşarken bunlara sahiptir. Etrafında da

içten ve görgülü insanlar vardır. Rum gençle yaşarken bunların hiçbirini bulamaz. Medeniyetin gerçek değerleriyle sahte değerleri arasındaki farkı görür ve büyük hata işlediğini fark eder. Nihayet bir gece yarısı, Rus kız, eski sevgilisini aramak için dolaşır ve meyhanelerin birinde gitar çalarken bulur onu. Herkesin içinde, "ben bir alçağım. Sana tekrar geliyorum. Beni kabul et" diye bağırır (Safa, 2021: 101). Rus genç, cevap vermeden gitarını çalmaya devam eder. Kız bunun üzerine, koşarak eve gider, bunları bir mektuba yazar ve bir tabancayla kendini öldürür. Tüm bunları dinleyen Neriman, titrer ve baloyu tamamen unutur çünkü hikayesini dinlediği Rus kızda adeta kendini dinlemiştir: "Rus artistin şahsında Şinasi'yi ve Rum gencinin şahsında Macit'i" görür (Safa, 2021: 102). Neriman'ın kendi kimlik arayışı Rus kızın yaşadıklarıyla örtüşür. Neriman bu şekilde, olayları başka bir gözden değerlendirebilmiş, önemli ve kalıcı olan şeyin her zaman manevi değerler olduğu ayırdına varmıştır.

Safa'nın genel olarak romanlarında kurduğu dünyada ""kötü" ile "iyi"nin ölçüsü madde-ruh ayrımında yatar." Yani, "suç" (Moran, 2001: 227), maddeye yönelmek biçiminde ortaya çıkar ve bundan dolayı kızın madde ile ruh arasında kararsızlık yaşaması bir nevi suç teşkil eder ve bu durum sürerse, kız cezaya çarptırılır. Neriman, hatasını fark eder, intihar eden o Rus kızının kaderini kendi de yaşamadan, doğup büyüdüğü toplumun değerlerini benimsemeye, ait olduğu yere, Fatih'e ve sözlüsü Şinasi'ye dönmeye karar verir:

> Tramvay Beyazıt'tan geçiyor ve Fatih'e doğru ilerliyordu. Fatih! Fatih! Beyoğlu arkada kalıyordu. Aylardan beridir, ilk defa bugün, Neriman Fatih'e bu kadar istekle gidiyordu ve Beyoğlu'nun cazibesinden kendini kurtarıyordu. Çünkü, ne olursa olsun, kalbiyle yaşayan bir kızdı ve ilcalarına hâkim değildi, bütün duygularını teşhir ettikçe rahatlayan bir mizacı vardı ve samimiyeti halis bir şey gibi seviyordu (Safa, 2008: 116).

Neriman tramvayla Fatih'e dönerken kafasında iç hesaplaşmalar yapmaktadır: *"Ah(…) Ben bir alçak değilim! Hayır, ben bir alçak değilim" dedi. Gözleri yaşarıyordu. Rus kızının uğradığı korkunç pişmanlıktan kaçacaktı. Asla(…) O da Rus kızı gibi sahtelikten iğreniyor. Macit sahte bir insandır. Bunu kendi ağzıyla itiraf etmemiş midir?"* (Safa, 2021: 109). Neriman, Macit'e, Beyoğlu'na ve toplumunun değerlerini reddetmek uğruna

Batılılaşma hevesine sırt çevirir yaşadığı bu olayla. Karasızlıkları son bulur. Ne istediğini, nereye ait olduğunu daha net görebilmektedir. Ait olduğu toplum, babası ve sözlüsü tarafından dışlanma fikrine katlanamaz. O, maddiyattan çok manevi şeyler peşinde olduğuna inanarak, balo, pahalı kıyafetler, konforlu yaşam gibi onun nazarında Batı'yı canlandıran şeyleri bir kalemde siler:

> Fakat bir an için duyduğu bu hislere itimadı da yoktu. Acaba tekrar değişebilir miydi? Bu hislerin sebeplerini aradı. Rus kızının hikâyesi, Macit(…) fakat sade bunlar değil. Baloya gitmek için ona babası da, Şinasi de izin vermişlerdi, artık o buna muktedirdi, artık balo menedilen bir günahın cazibesini tamamıyla kaybetmişti. Şinasi 'Olamaz!' deseydi, Neriman bugün büsbütün başka türlü hissedebilirdi. Bunu tamamıyla anladı, 'Ah(…) Benim zıddıma gitmemeli(…) Bana karşı ters hareket etmemeli(…) Ben vicdansız bir kız değilim,' diye düşündü (Safa, 2021: 109).

Neriman'ın kendini özdeşleştirdiği Rus kızın intiharını basitçe bir aşk intiharı olarak yorumlamak, durumu hem eksik hem de yanlış değerlendirmek olacaktır. Özel yaşamda yer alıp, direkt intiharı teşvik ettiği anlaşılan ve intiharı belirleyen şartlar olduğuna inanılan bazı olaylar Durkheim'a göre, "ikincil nedenlerdir." Birey eğer, karşılaştığı koşulların ufacık etkisine riayet ederse, bunun sebebi, yaşadığı durumun onu intihara hazır bir "av yapmasındandır" (Durkheim, 2013: 208). Rus kızın, sevgilisini terk etmesinden duyduğu pişmanlığın, kendini dünyada yapayalnız hissettirdiği açıktır.

Durkheim, bencil intihar türünde bireylerin, sevdiği insan topluluğuyla dayanışma kurdukları zaman, "uğruna kendi çıkarlarından vazgeçtikleri çıkarlara ihanet etmemek için" hayata sıkıca tutunduklarını belirtir. Bireyleri, Durkheim'a (2013: 203) göre, "ortak davaya bağlayan ilişkiler yaşama da bağlar." Böylece, bireyler kişisel rahatsızlıkları ve endişelerini çok hissetmezler.

Neriman, sonu intiharla biten Rus kızıyla ilişkilendirir kendisini. Eski hayatından, yoksulluktan ve eski sevgilisinden artık sıkılmış daha varlıklı biriyle birlikte olmaya karar veren Rus kız, geri dönmek istediği eski sevgilisiyle birlikte, sevdiği sosyal çevresini de yitirmiştir. Onu çevreleyen, destekleyen ve ona kendini güçlü hissettiren o güzel çevreyle bağları kopmuştur. Hem çok pişmandır hem de yapayalnız. Bu sebeple intihar eder.

Neriman da benzer şekilde, ailesi ve çevresiyle bağlarını güçlendirmeyi, daha sonra pişmanlık duymaya tercih eder.

Neriman'ın kimliksel açıdan yaşadığı değişimler, kültürel anlamda toplumda tezahür eden Doğu-Batı ikiliğinden kaynaklanmaktadır. Batılılaşmayla doğu-batı sentezine işaret eden Safa'ya göre *"her canlı varlık, var olabilmek için hem kendi özüne sadık kalmaya hem de değişmeye mahkûmdur"* (Safa, 1990: 7). Modernleşmenin neden olduğu böyle bir değişim sürecini Neriman üzerinden göstermeye çalışırken makro ölçekte meydana gelen değişimlerin bireylerin benliklerinde ve diğerleriyle iletişiminde neden olduğu çatışmalar gözler önüne serilir *Fatih Harbiye* romanında. Neriman'ın, manevi ve maddi değerlerin çatışmasıyla başlayan kendini bulma yolculuğu, Safa'nın Batılılaşma anlayışında olduğu gibi bu değerlerin Neriman'ın zihninde orta noktada buluşmasıyla çözümlenir. Kendi toplumu ve değerlerini benimseyerek de Batılılaşmanın mümkün olduğunu anlamıştır.

6.1.3 Mezar Kazıcılar (1939)

İşi, Beyler mezarlığında mezar kazıcılık olan altmış yaşında olan Sarı Dede'nin biri yirmili yaşlarda ("Küçük yenge") diğeri de kırklı yaşlarda ("Büyük Yenge") iki eşi vardır. İkisine de ayrı ev kurmuştur. Sarı Dede iki eşinden de çocuk sahibi olamamıştır. Ancak yanında çalışan Hasan isminde yirmi iki yaşında genci yamak olarak yanına aldığından beri ona oğlu gibi muamele etmektedir. Sarı Dede, eşlerinin gönlünü hoş tutmaya çalışsa da ikisi de birbirlerinin varlığından şikâyetçilerdir. Hasan'ı ara ara hanımları için ayak işlerini görsün diye görevlendirir. Büyük yenge ve küçük yenge Hasan'a ilgi duymaktadır. Sarı Dede'ye karşı eşlerin maddi anlamda bağlılık içinde oldukları anlaşılmaktadır. Hasan küçük yenge ile birlikte olur ve ilk başta vicdanı rahat etmez. Bir süre sonra gazinoya gitmeye başlayan Hasan, orada Minnoş adında bir konsomatrise âşık olur. Ona para harcayabilmek için, Sarı Dede'nin eşlerinin kendisine olan zaafını kullanır ve onlardan altın, para almak uğruna onlarla ilişkisini sürdürür. Hasan'ın Minnoş'a duyguları karşılıksız değildir ve Minnoş'un dostu Zımba Tahsin bu durumu öğrenince Minnoş'u öldürür. Hasan, Minnoş'u gömer ve geceleri onu zebanilerden korumak için mezarının başından ayrılmaz. Küçük eşiyle daha çok vakit geçirebilmek için ilk eşiyle kavga edip boşanan Sarı Dede, küçük yengenin yanına gidince, kapıdan konuşmaları dinleyerek onun Hasan'la olan ilişkisini öğrenir. Bu yüzden, önce plan yapar ve Hasan'a

bir mezar kazdırır ve ona afyonlu baklava yedirir. Uykuya dalan Hasan'ı iple boğarak onu, ona kazdırdığı mezara gömer ve intikamını alır. Bu esnada, büyük yengenin gönlü hala Hasandadır ve şehre Hasan'a para verebilmek için iş bulmaya gider. Gittiği şehirde tifo baş gösterir ve Hasan'ı da oraya getirebilmek için virüslü suyu şehrin su şebekesine bulaştırmaya çalışır. O esnada jandarmalar tarafından takip edilen büyük yenge onu yakalayacaklarını fark edince kuyuya atlayarak kendini öldürür.

Roman, bir mahalle kahvehanesinde başlar. Aşçı, seyis, bahçıvan, vekilharç, işçi, çırak olmak üzere pek çok kesimden insanın bulunduğu kahve *"aynı zamanda barbut atılan, paseta kesilen gizli bir kumarhanedir"* (Aygün, 2002: 215). Kahvede bulunanlar arasında Sarı Dede'nin yamağı Hasan da vardır. Diğerleri çalıştıkları konaklarda yaşayan hasta, ölmek üzere olanlardan bahsettikçe Hasan dikkat kesilir ve bu kişilerin hastalıklarıyla ilgili detaylı sorular sorar ve daha sonra Hasan'ın mezar kazıcı olduğu anlaşılır. Hasan, yaklaşık kırk yıldır mezar kazıcılık yapan Sarı Dede'nin sadık yardımcısıdır. Hasan'ın yaşadığı ev tam da onun sosyal statüsüne uygun olarak tasvir edilir*: "Taştan yapılmış kiremitli baraka iki bölme idi. İlk bölmede, mezarcılara lazım olan şeyler dururdu. İç bölmede mezarcının uşağı Hasan vardı. Bütün eşya, gaz sandığından yapılmış bir eşya sandığı, küçük bir saç soba, bir desti, beş numara bir lamba, yalın kat bir döşek, bir iki çinko sahan.."* (Gündüz, 1939: 20).

Hasan'ın ustası Sarı Dede, kötü alışkanlıklar sergilemekten çekinmeyen biridir: *"Rakı içiyor, oruç tutmuyor, zina ediyor, mezar tahtalarını satıyor, çelenkleri topluyor"* (Gündüz, 1939: 73). Bahar mevsiminden, bebek ölümlerinin arttığı dönem olduğu için hoşlanmadığını belirten Sarı Dede, aslında onlar için üzüldüğünden değil kazancının az olmasından şikâyet etmektedir:

> Allah bin belasını versin bu baharla ilk yazın diyeceğim amma günahtan çekiniyorum. Her yıl bahar yaklaşınca beni bir kederlenmedir sarar. Hep bebeleri düşünürüm. İçim kan gider. İlkbahar oldu mu bebe ölümü başlar. Bebe bu akıl mı olur? İzan mı onlarda. Yiyorlar çağlayı, yiyorlar ekşi eriği, aburu cuburu, üstüne içiyorlar kumpanya suyunu(…) Arkasından hadi bir sürgün! Kimi kanlı sürgüne tutuluyor, kimi kuru.. Derken sapır sapır buraya dökülüyorlar. Mezarlarını kazarken sanki kazmayı kendi bağrıma vuruyormuş gibi içimde

> sancı duyarım. Zavallıcıklar. Bari bize bir karları olsa(…)Bebe mezarlarından kaç para alır adam? (Gündüz, 1939: 23).

Sarı Dede, Hasan'a yedek mezarlar kazdırır ve ölen kişinin ekonomik durumuna göre yerini belirler: *"Eğer dişe gelir bir alaysa, karşıda Hacı Paşa mezarının solunda kazılmış yedek bir yer var, oraya göm. Haybeden bir ölü ise, öte baştaki yedeklerin yerini gösteriverirsin"* (Gündüz, 1939: 21). Ölülerin, Sarı Dede için, manevi olarak hiçbir kıymeti yoktur. "Mahalle mescidinin tabutluğundaki sağlam bir teneşir"i masaya dönüştürmüş üzerinde rakı içer (Gündüz, 1939: 31). Romanda, Sarı Dede'nin çalışmadan yazgıya boyun eğen anlayışı eleştirilmektedir. Yazara göre, imparatorluğun son dönemlerinde Sarı Dede gibi insanlar toplumu dini açıdan sömürerek güç elde etmeye çalışmıştır (Akyol, 2011: 101). Sarı Dede'nin mezar kazıcılık mesleği çok metaforiktir. Geleneksel değerlerin "ölümünü" ve bu süreçte toplumun kendi değerlerini ve geleneklerini gömmesini sembolize etmektedir denebilir.

Sarı Dede, küçük yenge henüz 15 yaşındayken onunla evlenmiştir ve beş yıldır evlidirler. Sarı Dede'nin iki eşli olması, iki eşini de doğal olarak mutsuz etmektedir. Küçük yenge, Sarı Dede'nin onu duygusal olarak mutlu edemediğinden ve ona yetemediğinden dert yanar: *"Bu genç yaşımda beni ateş narında yaktı. Bak! Bu gecede o kırklı karının evinde kalacak. Benim gibi tazeye reva mı bu? Ben de insanım, benim de gönlüm var, ben de akşamları kocamla diz dize oturmasını istemez miyim?"* Kendini maddi anlamda ona mecbur hissettiğinden ve çaresizlikten Sarı Dede'yi terk edemediği itirafında bulunur *"Daha on beş yaşımda bir çocukken ayarttı aldı da şimdi böyle yapıyor. Kimsem olsa, gözlerim çıksın ki alır başımı giderim. Amma şimdi nerelere gideyim? Sokak ortalarında kalırım şimdi."* (Gündüz, 1939: 31).

Romanda bahsi geçen Kamile Hanım, Sarraflar adında varlıklı bir ailenin evinde temizlikçi olarak çalışır ve kızı da ona yardıma gitmektedir. Ancak Sarraflar'ın oğlu, Kamile Hanım'ın kızını hamile bırakır. Bu durumdan ötürü babası utancından dışarı çıkamaz hale gelir ve ailesi çözümü kızlarını evden kovmakta bulur. Gündüz, hem bu duruma düşen kızlara karşı ailesinin ve toplumun bakışını hem de onların korunabileceği ve baba evinden başka sığınabilecekleri bir yerin olmamasını eleştirmektedir: "Ne olacağı var mı? Evden koğdular. Sürünecek. Piçini çıkarınca ya bar kızı olacak ya fenerli eve

girecek... Sarrafların umurlarında mı? Kim bilir daha ne kadar kızlar hep böyle olmuşlardır. Böyleleri koruyacak bir yer, yurt yok ki" (Gündüz, 1939: 84).

1920'de Amerikalı bilim adamlarının İstanbul'da yaptığı bir araştırmaya göre, savaşta eşlerini yitiren çok sayıda kadın, çamaşırcılık, gündelikçilik ve benzeri şekillerde çalışma hayatının içine dahil edilmiştir; bu kadınların ve aile üyelerinin ücret ve yaşam koşullarının ise iç açıcı olmadığına tanıklık edilmiştir. (Makal, 2010: 23). Kamile Hanım ve kızı da bu kadınlardan ikisidir.

Okuyucu, Hasan'ın küçük yengeyle birlikte olarak Sarı Dede'ye ihanet ettiğine şahit olur. Ancak, Hasan'ın asıl ilgilendiği şey küçük yengenin altınlarıdır:

> Gönül ferahı olmayınca altını nideyim? Paran yoksa sana bir tane vereyim, ne ehemmiyeti var? Ben gönül ferahı arıyorum. İster misin sana bir tek altın vereyim? İstemem yerine şunu söyledi: Sonra seninkiler eksilir. Varsın eksilsin, yabancıya vermiyorum ki(...) Ve Hasan'ın bir şey söylemesine meydan bırakmadan, hemen eğildi, boynundaki takıdan bir tek lira koparıp uzattı. Buna can dayanamazdı. Hasan lirayı alınca hemen koynunun iç cebine yerleştirdi (Gündüz, 1939: 32).

Hasan, o evden ayrılır ayrılmaz yaptığı şeye pişman olur. Sarı Dede'nin, kendisine nasıl baba gibi kol kanat gerdiğini, ona ekmek kapısı sağladığını hatırlar ve vicdan azabı hisseder:

> Ben ne yaptım? Ben ne oldum? Ben ne alçaklık ettim? Diye kafasını, bağrını yumruklamak istiyordu. Sarı Dedenin ilk defa yanına geldiği halini düşünüyordu. Yırtık pırtık olmayan hiçbir tarafı yoktu. Midesi yirmi dört saatten beri bir dilim kara ekmek girmemişti. Fakat o dakikadan sonra doymuştu, insanlığını anlamıştı. İnsanlar arasına karışmıştı. Sarı Dede onu öz evlâdı gibi tutuyordu. Kimsesiz; hiç kimsesiz bir anda iki döşeli, şefkatli has baba bulmuştu. Bulmuştu amma, işte iki yıl sonra da o evlerden birisinin içinde o has babasının namusuna el uzatmıştı (Gündüz, 1939: 35).

Vicdan azabı ağır gelince, suçu küçük yengenin de omzuna yüklemeye kalkar ancak kısa sürer: "Bir aralık suçu, küçük yengesinde bulmak istedi. Ona da kıyamadı. Ben erkeğim,

bu işin kötülüğünü ben düşünmeliydim. Bu alçaklığa ben karşı gelmeliydim, dedi. Kendini öldürmek istedi, öldüremedi. Kaçmak istedi, kaçamadı. Ağlamak istedi, ağlayamadı (Gündüz, 1939: 35).

Bu arada, büyük yengenin de Sarı Dede'yi Hasan'dan evvel, başka bir mezarcının çırağıyla aldattığı anlaşılır. Sarı Dede bu genç yamağı, kendi gelemediği zamanlar büyük yengenin ayak işlerine yardım etsin diye görevlendirmiştir. Hasan, bu aldatmanın farkında olduğunu büyük yengeye hissettirir. Bunun üzerine büyük yenge Hasan'ı, diğer yamağa tercih eder:

> O yumurcak ne diye su getirmiyormuş? Hasan, büyük yengesinin gözlerine baktı ve birdenbire elini uzatarak kedının yanağını sıktı, yine gözlerine baktı. Kadın, hiçbir mümanaat hareketi yapmadı. Hayret içinde kalmıştı. Hasan, işaret parmağını dudaklarına götürdü ve ayni sesle mânali mânalı cevap verdi:
>
> Çok işi varmış da(...) Ali usta öteye beriye gönderiyormuş da... Kadın, kaşla gözle yan odadaki ağasını işaret etti. Bu ihtar bütün meseleyi halledivermişti. Kadın, iki genç uşağın sırdaş olduklarını anlamıştı. Nesine lâzımdı? Mademki iyi numara yapıyorlardı; hem Hasan ötekinden güzel, gürbüz ve parlak gözlü idi" (Gündüz, 1939:41).

Hasan, bir akşam yanından geçerken müzik sesi duyduğu ve daha önceden de merak ettiği Bodrum Bar'a girer. Hasan, bu barda tanıştığı Minnoş adında bir konsomatrise görür görmez aşık olur: *"Vay canına be! Cenabetin kızı ne de güzel şeydi! Iri iri, sürmeli gözleri vardı. Küçük ağzının dolgun dudakları kızılcık kırmızısı idi. Yanakları değirmi değirmi al ve tırnakları pembe(...)"* (Gündüz, 1939: 51). Hasan Minnoş'u hayatındaki diğer kadınlarla kıyaslar kafasında ve diğerleri sönük kalır onun yanında. Ona baktıkça hayranlığı artar:

> Esnaf Yıldızı Minnoş'un şıklığına, kibarlığına, zenginliğine şaşakaldı. Ciğer kırmızısı markizet dekoltesi ona, dünyanın en nefis ipeklisi geldi. Gerdanındaki Eskişehir taşından kolyeyi inci sandı. Kulaklarındaki cam küpeler sanki pırlantadan üstün taşlardı. Bileklerindeki ince, yaldızlı bileziklerin şıkırtısı içini sıkmıyordu. Küçük yengenin alaturka kıyafeti gözünden düşüverdi. Büyük

> yengeyi aklına bile getirmedi. Varsa Esnaf Yıldızı, yoksa Minnoş (Gündüz, 1939: 55).

Küçük yengeden aldığı altın Hasan'ın burada işine yarayacaktır. Onunla ilgilensinler diye paralı olduğunu önce garsona ispat etme gereği duyar: *"Bir altın liramla, iki kağıdım, seksen doksan kuruşluk da bozukluğum var. Ne sandın beni? Ve garsonu inandırmak için, koynundan, inad olsun diye, altın lirayı masanın üstüne fırlattı ve en yüksek marka sigara istedi"* (Gündüz, 1939: 49). Minnoşla tanışınca, başka bir aleme dalar ve harcadığı parayı düşünmez. Minnoş, bir de annesinin hasta olduğu yalanına inandırır Hasan'ı. Hasan, Minnoş'a daha sık gidebilmek için, daha çok paraya ve altına ihtiyacı olacağını bildiği için büyük ve küçük yengeyle olan gayrı meşru ilişkisini bir süre daha devam ettirir. Büyük yenge ve küçük yenge, Hasan'ın paraya olan zaafını bilmektedir ve onu ellerinde tutabilmek için bu yola başvururlar. Hasan *"zaten yapı itibariyle kazanca, paraya ve çıkarına düşkündür"* (Aygün, 2002: 216).

Hasan fırsat buldukça Bodrum Bar'a gider ve hem Minnoş için hem de onun hasta olduğuna inandığı annesi için yengelerden aldığı altın ve paraları harcar. Yaptığı şeyin yanlış olduğunu kabul etse de o paralar hayır işinde kullanılacağından sevap bile işliyor olduğuna kendini inandırır. Kendisi için en büyük örneği ustası Sarı Dede'dir bu konuda:

> Kemerden birkaç altın çıkmakla kıyamet kopmaz ya. Mademki yerine geleceği hazır duruyor. İsterse bu iş günah olsun. İki, üç sevap etmek için bir günah işlenmiş, çok mu? Yançiz geç, bu da bir sevap sayılır. Ustası da öyle yapmıyor muydu? Rakı içiyor, oruç tutmuyor, zina ediyor, mezar tahtalarını satıyor, çelenkleri topluyor(...) Amma ötede herkese iyilik ediyor (Gündüz, 1939: 73).

Romanda köy gibi küçük bir yerde barın varlığı, modern bir unsur olarak belirir. Hasan'ın gözünden burası çok çekici bir dünyadır. Onun monoton dünyasına açılan başka bir dünya gibidir. Hasan'ın burada tanıştığı gayrimüslim kadın, küçük bir karakter olmasına rağmen, dış kültürel etkilerin cazibesini hissettirmektedir. Hasan'ın Minnoşla ilişkisi, değişmenin eşiğinde bazı değerlerin varlığını yansıtmaktadır. Bu modern dünya, Hasan'ın kaçış arzusunu simgelemektedir denebilir. Minnoş'un varlığı; içe kapalı, geleneksel cemaat ile daha geniş, modern dünya arasında bir karşıtlık yaratır. Hasan, onu

tarif ederken hem onun dış güzelliğini hem de tavırlarını, gördüğü bildiği tüm kadınlardan farklı görür.

Mezar Kazıcılar romanında Gündüz, "düşmüş kadınlar"a (Güneş, 2009:66) dair birtakım gerçekleri ortaya koymaktadır. Bu tarz kadınlar, barlarda çalıştırılan, sarhoş erkeklerin gönlünü hoş tutmakla yükümlü çaresiz insanlardır. Bu kadınların birçoğu, müşteriyi daha fazla içmeye veya bir şeyler satın almaya teşvik etmekle sorumluyken, bazıları daha zor durumlara düşmektedir. Bu kadınlar, senet imzalatarak borçlandırılır ve çalışamadıkları günlerde maaşlarına el konur. Bazen kefareti olarak para ödemek durumunda bırakılırlar. Bir kısmı sarhoş veya saldırgan müşterilerin veya patronun saldırısına maruz kalır, dövülür hatta bıçaklanır (Uğurlu, 2015: 25). Zımba Tahsin'in eski metresi Münevver bunlardan biridir. Zımba Tahsin, yok yere Münevver'in yüzünü bıçakladıktan sonra Münevver çamaşır yıkayarak geçinmeye çalışır. Zımba Tahsin benzer şeyi Minnoş' da yapar. Ondan faydalanır ve onun kendisinden başkasına ait olmasına izin vermez. Minnoş, Zımba Tahsinle en son yaptıkları tartışmada mezar kazıcısı Hasan'ı sevdiğini dile getirince- *"Ben o delikanlıyı seviyorum işte, ne yapacaksan yap!"* (Gündüz, 1939: 96)- Zımba Tahsin, Minnoş'un göğsüne iki defa bıçağı saplayarak, onun canını alma hakkını kendinde görür. Minnoş gibi kadınların, toplumun nazarında hiçbir kıymeti yoktur ne hayattayken ne de ölünce. Minnoş'un cansız bedeniyle ne yapılacağı sorulunca etraftakiler: *"Turşusunu kuracak değiller ya, götürürler fukara mezarlığının bir köşesine tıkıverirler! O bize lazım değil, biz Zımba Tahsin'e yanıyoruz. Kabadayı adamdı vesselam. Tahsin ağabey denildi mi, bir taneydi vallah billah!"(*Gündüz, 1939: 97) gibi söylemlerde bulunur, suçlunun yanında olmayı tercih ederler. Kimsesiz bir kızın ölüsüne dahi tahammülü olmayan toplum, üstüne üstlük *"İyi kızcağızdı. Yazık oldu. Amma etme bulma dünyası bu… Birçok delikanlının başını yemişti."*(Gündüz, 1939: 101) diyerek onu eleştirmekten kaçınmaz. Minnoş gibi kadınların *"bataklığa sürüklenmesinin"* (Güneş, 2009: 59) sebepleri üzerinde düşünmeden onu eleştiren toplum için o kadının ölmesi bile yeterli değildir. Minnoş hakkında konuşanlardan biri: *"Ölende mi kabahat, öldürende mi demişler. Elbette ölende(…) Dalyan gibi adamı bırak, git Allah'ın bilinmez delikanlısına âşık ol"* (Gündüz, 1939: 97) diyerek Minnoş'un dirisine saygı duymadıkları gibi her türlü belayı ölüsüne de müstahak görürler.

Minnoş karakterinin kimliğine dair çok fazla şey verilmese de Türkiye'de bar ve gazinoların meşhur olmaya başladığı dönemlerde, oralarda çalışmaya başlayan gayrimüslimlerden birisidir yüksek ihtimalle. Aytar'ın aktardığına göre (2014: 73-74), 1917'deki Bolşevik Devrimi'nin ardından İstanbul'a yüz binden fazla 'Beyaz Rus' akın etmiştir. Bu 'Beyaz Ruslar', Komünist Rus hükümetinden kaçan veya onun tarafından yerlerinden edilen, başta orta ve üst sınıf gruplar olmak üzere, aristokratlar ve bürokratlardan oluşan, Çar yanlısı ve Bolşevik olmayan gruplardı. Mütareke ve Milli Mücadele yıllarında (1919-1923) İstanbul, Müttefik Kuvvetler (İngiliz, Fransız ve İtalyan) tarafından işgal edilmiştir. İşgalci askerlerin talepleri, çeşitli geçmişlerden gelen çok sayıda yeni Müslüman ve gayrimüslim yerinden edilmiş insanın varlığıyla üst üste binmiş ve boş zaman tüketimi ve eğlence manzarasını değiştirmiş ve artan ve değişen talebe hitap eden ilginç bir kuruluşlar, gruplar ve bireyler kümesi yaratılmasına yardımcı olmuştur. Bu bağlamda, Galata ve Tophane semtlerinde Baloz (balo veya balo salonu dansından türetilmiştir) gibi tarihsel olarak köklü eğlence kuruluşları giderek daha popüler hale gelmeye başlamıştır. Bu mekânlar, özellikle denizciler, askerler, tüccarlar, göçmenler ve esnaf için yiyecek ve içki servisi yapan, müzik, dans gösterileri ve 'hanımların' eşlik ettiği özel bir içki mekânı biçimini oluşturmaktaydı. Baloz (kafeşantan ve alafranga/çalgılı meyhanenin yanı sıra) daha sonra gazino, pavyon, taverna veya kulüp gibi çeşitli formlar için ilham verici bir model olmuştur. Gerçekten de Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında, yoksulluk ve kitlesel göçün etkisiyle bu tür baloz ve genelev kadınlarının sayısı artmıştır. Tüm eğlence ya da seks işçisi kadınlar ve kesinlikle tüm konsomatrisler müşterilerin yüksek fiyatlı içki ya da yiyecek alımını artırmaya yardımcı olmaktaydılar. Minnoş da bu kadınlardan biridir. Hem de bir kentte değil kırsalda varlık gösteren bir barda. Cenaze törenine layık görülmemesi, yalnızca yaptığı işten ötürü değil ayrıca gayrimüslim olmasından da kaynaklanıyor olabilir.

Hasan, Zımba Tahsin'in Minnoş'u öldürdüğünü öğrenince dünyası başına yıkılır: *"Hasan'ın dili damağı kurudu. Avurt kemiklerine diş ağrısından fena bir size yapıştı. Avuçları birdenbire terledi. Kulakları uğulduyordu. Oraya düşüverecekti"* (Gündüz, 1939: 95). Minnoş'un cenazesi ortada kalınca Hasan, hemen kendini toplar ve bir oyun oynayarak, Minnoş'u gömmesi için Sarı Dede'ye başkasından geldiğini iddia ettiği içine para koyduğu zarfı verir. Sarı Dede de Hasan'ın Minnoş için mezar kazmasına izin verir. Hasan, bunun üzerine, sevdiği kadının mezarını kendi elleriyle kazar:

> Hasan, bir iki kazma ile bir iki kürek omuzlayınca yürüdü. Mezarlığın en güzel bir tarafında, taze ağaçların arasında bir yer buldu. Ceketini, yeleğini fırlattı. Bir taraftan ağlamağa, bir taraftan kazmağa başladı. En ufak çakılları bile ayıklayıp atıyordu. Minnoşa kuş tüyü döşek kadar yumuşak bir mezar hazırlamağa karar vermişti. Dirisi rahat etmedi, bâri ölüsü rahat etsin (Gündüz, 1939: 100).

Hasan, Minnoş'un mezarı başında nöbet tutarak, onu korumaya çalışır: *"Minnoş'un mezarı başında Münkür Nekirle Zebanileri tarassut etmeğe gelmişti. Eğer gelirler Minnoş'a karşı terbiyesizlik, zalimlik etmeğe yeltenirlerse, hemen mezarı açacak ve Zımba Tahsin, Minnoş'u nasıl öldürdü ise, Hasan da Münkür Nekir ve Zebanileri öylece tepeleyiverecekti"* (Gündüz, 1939: 106-107).

Hasan, sevdiği kadını gömdüğünü Sarı Dede'yle paylaşmaz. Sarı Dede, Hasan'daki değişimi, tuhaflıkları fark etse de çok anlamlandıramaz: *"Anlamıyorum, dedi, bu çocuk bir zamandan beri değişti. Eski şenliği kalmadı. Boyuna düşünüyor. Gözleri çukurlaştı, rengi külleşti. İşte böyle vakit vakit, elleri dizleri titriyor"* (Gündüz, 1939: 111-112). Hasan için, ay ışığı korku kaynağı olur. 'Aile yuvası' olarak gördüğü Minnoş'un mezarına, ay ışığının olduğu vakitler gitmekten kaçınır: *"(...)hınzır ay! Hain ay! Deyyus ay! Her otuz gün içinde on gecesini Hasan'a haram ediyordu"* (Gündüz, 1939: 112).

Bu esnada, Hasan artık küçük yenge ile olan ilişkisini sonlandırmak ister. Buna karşılık küçük yenge, ilişkilerini Sarı Dede'ye itiraf ederek Hasan'ı işten attırmakla tehdit eder: *"Sana akşam ezanına kadar mühlet. Düşün taşın. O vakte kadar gelirsen gelirsin. Gelmezsen başının çaresine bak"* (Gündüz, 1939: 118). Bir daha Minnoş'un mezarına gelemeyeceğini düşünen Hasan korkar ve vazgeçmek durumunda kalır. Bunun üzerine Hasan, küçük yengeden ayrılmayı zaman içinde yavaş yavaş gerçekleştirmeye karar verir. O akşam küçük yengenin evine gider. Diğer taraftan Sarı Dede, ikinci eşini tercih eder ve büyük yenge ile ayrılmaya karar verir. Arkadaşları Cafer Çavuş ve Nuri Usta'ya ilk eşinin geçimini sağlayacağının garantisini verdikten sonra, eşiyle sudan sebepten kavga çıkarır ve büyük yengeye bir daha gelmeyeceğini haber verir. Oradan ayrılarak, bu işi kolaylıkla halletmenin mutluluğunu, arkadaşlarıyla meyhanede rakı içerek kutlar ve çok geç olmadan küçük yengenin evine varır. İçeri girmeden, Hasan ve küçük yengenin eğlendiğini fark eder ve aralarındaki ilişkiyi hemen çözer. O an hemen eli silahına gider

ancak Hasan'ı oracıkta öldürmekten vazgeçer. Olayın şokuyla bahçede yığılır kalır. Sarı Dede'yi daha evvel hiç öyle görmemiş mahalleli kadınlar durumu eşlerine söyler ve onlar da gelip hemen Sarı Dedeyi kaldırıp evin içine taşırlar. Gelen askeri doktorun muayenesinden sonra üç gün küçük yengenin evinde istirahat eden Sarı Dede, işin aslını kimseye anlatmaz. Birkaç gün dinlendikten sonra ilk eşinin evine gider *"Ben geldim, artık ölünceye kadar seninleyim. Aman, ben ettim, sen etme!"* (Gündüz, 1939: 133) diyerek ayaklarına kapanmaya razıdır. Ancak, büyük yengeyi evde bulamaz. Bunun üzerine küçük yengenin evine geri döner ve orada kalır.

Sarı Dede'nin eşleri, geleneksel toplumda kök salmış çok eşli bir aile yapısının parçasıdır. İkisinin de sadakatsizliği, bir sosyal uyum ve ahlaki eğitim birimi olarak ailenin altını oyarken geleneksel aile rollerinin parçalanmasını temsil ederler. İkisi de kişisel arzularını kolektif iyiliğe öncelemişlerdir. Aile, toplumdaki bütünleştirici rolünü sürdürememektedir ve bir zamanlar aileyi bir arada tutan ortak değerler ve ahlaki kodlar erozyona uğramıştır.

Bu sırada Hasan'a tavrında bir değişiklik olmaz ancak ona her gün yedek mezar kazdırır. Ay ışığının olduğu bir gece, Sarı Dede Hasan'a afyonlu baklava ve konyak ikram eder. Bunları yiyip içtikten sonra uykuya dalan Hasan'ı, Sarı Dede iple boğarak öldürür:

> Kovaya bağlı ipi çözdü. Bir ucunu, Hasan'ın boğazına geçirdi, bütün kuvvet ile çeke çeke sıktı, bağladı, boğdu. Öbür ucunu omuzladı, yavaş yavaş çekmeğe başladı. Barakadan çıkardı. Sürükleyerek, iki boy kazılmış mezarın kenarına götürüp uzattı, döndü. Çamaşır sandığını, pabuçlarını, nesi varsa hepsini yüklendi. Mezarın içine attı. Sonra Hasan'ın bacaklarını mezarın bir ucundan sarkıttı ve ipli tarafından tutup yavaş yavaş indirdi. Hasan'ı boylu boyunca yatırdı. İpi de aşağıya bıraktı. Sarı Dede epeyce yorulmuştu. Mezarın kenarında bir sigara içip dinlendi. Sonra kalktı. Kürek kürek toprak atmağa başladı. Yoruldukça duruyor, dinlendikçe toprak atıyordu. İkinci boyun toprakları bitince, mezara indi, toprağı düzeltti. Ayağı ile çiğniye çiğniye bastırdı, sıkıştırdı. Mezardan çıktı. Bahçe süpürkesini aldı. Hasan'ın sürüklendiği yerleri şöyle bir süpürüp düzeltti (Gündüz, 1939: 150).

Gündüz, bireylerin ahlaki değerlerini kaybetmesinde tamah hırsının büyük etken olduğunu; tamah hırsının bireyleri içinde yaşadıkları topluma yabancılaştırarak, onlardaki vicdanı yok edip ahlaksız eylemleri onlara sıradan gösterdiğini vurgular (Güneş, 2009: 277). Romandaki esas karakterlerin hepsinde tamah hırsını ve ahlaki yozlaşmayı görmek mümkündür. Sarı Dede, büyük yenge, küçük yenge, Hasan ve Minnoş bireyselci, çıkarları uğruna her davranışı mübah gören, kapitalist (modern) karakterler olarak okunabilir. Ahlaki değerlerden yalıtılmış rasyonel birey fikri, tamahkarlık ve bencilliği sıradanlaştırırken, bu tarz bireylerin sayılarının artması için de gerekli ortamı oluşturmaktadır. Bu da modernitenin kendi açmazlarından biridir denebilir.

Sarı Dede, ne küçük eşinin onu aldattığı ne de Hasan'ı öldürdüğü bilinsin ister. Bu, onun için namus meselesidir. Namusun ataerkil toplumlarda bir erkek meselesi olduğunu anlamak için ataerkil döneme geçiş sürecine bakmak gerekmektedir. Ataerkil dönemin temel dinamiklerinden biri, mülkiyetin ortaya çıkmasıyla ana hukukunun yerine ata hukukunun geçmesi olmuştur (Demircioğlu, 2021: 210). Mülkiyet sahibi olma arzusuyla birlikte erkek, mirasın bölünmemesi için güç arzusunu ve soyunun devam etme isteğini içselleştirir. Babalık duygusunun ortaya çıkmasıyla birlikte kıskançlık, soyun korunma arzusu, evlenilecek kızdan kızlık aranması, evlilik dışı cinsel ilişkinin olumsuz olarak değerlendirilmesi gibi unsurlara daha fazla önem verilmeye başlanmıştır (Russell, 2014: 20-21).

Foucault'nun tıbbileştirme kavramı, bedenleri disipline etmek adına başvurulan bir teknik olarak değerlendirilebilir ve bu bağlamda kadının cinselliğinin denetlenmesine işaret eder. Modern tıbbın kadının üreme özelliklerini aşırı vurgulayarak gerçekleştirdiği tıbbileştirme süreci, kadını temsil eden organların hastalıklı olarak kabul edilmesiyle ve doğum gibi her türlü belirtinin patolojik olarak görülmesiyle sonuçlanmıştır (Köse, 2009: 75). Kadınların doğurganlık özelliğinin bu kadar çok vurgulanması ve mülklerin kendi soyundan gelen çocuklara aktarılmasına yardımcı olmaları gibi sebeplerle kadınlar ekonomik bir değer kazanmış ve sonuç olarak erkeklerin mülkiyeti altına girmişlerdir. Kadının, erkeğin iktidar çıkarlarına hizmet etmesi gereken bir değer olduğu fikri, erkeğin kadının bedenini koruma görevini üstlenmesine yol açmıştır. Ataerkil yapıda, namus kadının temel değeri olarak kabul edilirken, erkek ise namusu koruması ve denetim altında tutması gereken kişidir (Demircioğlu, 2021: 211).

Hasan'ın Sarı Dede'ye ihaneti, onun eşlerine yanaşırken de eline geçecek maddi menfaati düşünmesi, Sarı Dede'nin gömdüğü ölülere ve yakınlarına saygı duymaması, toplumsal beklentilere meydan okuyan bireyci davranışların yükselişi, geleneksel toplumlarda birleştirici bir güç olarak ataerkil otoritenin zayıflaması, paylaşılan inanç ve değerlerin bireyleri birbirine bağladığı ve toplumsal uyumun toplumsal değerlere bağlılığa dayandığı mekanik dayanışmanın çözüldüğünü yansıtırken, uzmanlaşmış rollerin karşılıklı bağımlılığından kaynaklandığı organik dayanışmayı da tam olarak sergilememektedir.

Durkheim, mekanik dayanışmaya sahip bir toplumun baskıcı yasalarca karakterize edildiğini ileri sürmüştür. Çünkü bu tür bir toplumda insanlar birbirine çok benzer ve ortak bir ahlaka çok güçlü bir şekilde inanma eğilimindedirler, onlara karşı herhangi bir suç, paylaşılan değer sisteminin çoğu birey için önemli olması muhtemeldir. Çünkü herkes suçu hisseden ve genel ahlaka derinden inanan bir zalim, muhtemelen kolektif ahlaki sistemi rencide eden herhangi bir eylem için ağır bir şekilde cezalandırılmalıdır. Hırsızlık suçlunun ellerinin kesilmesine yol açabilir; küfür etmek ise dilinin kesilmesi. Ahlaki sisteme karşı işlenen küçük suçlar bile ağır cezalarla karşılanacaktır (Ritzer, 2011: 89). Durkheim, mekanik dayanışmaya dayalı toplum tipinden, organik dayanışmalı toplum türüne sağlıklı bir şekilde geçiş yapamayan toplumlarda ortaya çıkan patolojik duruma anomi adını verir (Can 2004: 102). Anomi ve toplumsal kriz, gelenekçilikten akılcılığa geçişten değil, normlar ve değerler alanındaki "normal" doluluk ve kesinlik yerine, bu alandaki "anormal" boşluk ve belirsizlikten kaynaklanmaktadır (Gofman, 201: 32-33).

Sarı Dede geleneksel otoriteyi temsil etmektedir. Onun çok eşli durumu, ataerkil otoritenin aile yaşamının merkezinde olduğu Osmanlı geleneklerinin kalıntılarını sembolize eder. Weber'e göre, geleneksel otorite kaynağını ve meşruiyetini, toplumun gelenekleri, inançları ve kutsallarından almaktadır. Bunlar, genelde yazılı olmayan ama bireylerin içselleştirdiği kurallardır. Kurallara biat etme hususunda ise toplumda bir anlayış birliği bulunmaktadır ve meşruiyeti sağlayan da bu birlikteliktir (2005: 375-377). Geleneksel otorite anlayışında, iktidara karşı çıkmak, kutsala karşı çıkmakla aynı anlama geldiğinden her zaman tam bir itaat söz konusudur. Bu ise kişisel ilişkiler etrafında hakimiyetini sürdüren iktidarların sınırsızlığına ve keyfiliğine neden olabilmektedir. Yani

geleneksel otorite, tarihseldir ve irrasyoneldir (Weber, 2006: 376). Sarı Dede'nin otoritesi sadece ailevi değil, ihaneti cinayetle cezalandırma kararı da dahil olmak üzere ahlaki yargılara kadar uzanır. Aile içinde tek ve meşru otorite konumunda olan baba Sarı Dede'nin otorite kaybı veya otorite zaafı gözler önüne serilmektedir. Sarı Dede'yle, toplumsal değişim karşısında geleneksel otoritenin kaçınılmaz düşüşünün altını çizilmektedir.

Sarı Dede, Hasan'ı, namusunu temizlemek adına, bir an bile düşünmeden, vicdan azabı hissetmeksizin öldürür ve karanlığın içinde mezarlıktan huzur içinde uzaklaşır. Küçük yengeye ne olduğunu ise okuyucu öğrenemez. Sarı Dede'yle tartışmadan sonra evden ayrılan büyük yenge kasabanın kaymakamının evinde kendine bir iş bulur. Kaymakamın evi, statüsüne yaraşır şekilde tasvir edilir: "Misafir odası çok süslü, kürklü mantosu aynalı konsolun yanındaki çiviye asılı. Atmalı yeni iskarpinleri karşısındaki iskemlenin altında, orta masanın bir köşesinde manikür denilen tırnak kapağı açık. Öbür tarafından, hediye gelmiş iki zarflı fincan, kutu içinde pırıl pırıl. Odanın bir kenarında sarı küçük semaver. Mavi, mor, pembe çiçekli çay fincanları. (Gündüz, 1939: 139).

Sarı Dede'nin büyük eşinin Hasan'a olan sevgisi, onun evini terk edip iş bulmasına vesile olur. Çalışmaya başladığı evde hasta yatan bir jandarmaya bakmak da büyük yengenin görevi olur. Bir süre sonra jandarmanın tifolu olduğu anlaşılır. Büyük yenge, tifonun ne berbat bir şey olduğuna ve mezar kazıcılar için bunun ne kadar kazançlı olduğuna yıllar evvel şahit olmuştur*: "(...)şehre iki tifo salgını gelmişti. Çok kırmıştı. O iki salgında Sarı Dede tam yedişer, sekizer yüz kayma kazanmıştı"* (Gündüz, 1939: 141). O sırada, büyük yengenin aklına çılgın bir fikir gelir: "*Şimdi Hasan burada olsaydı, tam fırsattı, kaymakama söyler, o da belediyeye emir verir, Hasan'ı mezar kazıcı tayin ettirirdi. Amma ne de olsa bu kasaba orta halli, hatta birazcık fakirce bir yerdi. Bu iş şehirde olsaydı(...)"* (Gündüz, 1929: 142). Hasan'ı yanına çekip, çok para kazanmasını sağlama isteği, şehir suyuna tifo karıştırma fikrini büyük yengenin aklına sokar. Bunun üzerine hemen bir kavanoz bulur. İki gece tifolu jandarmanın odasında bekletir. Kavanozun tifo dolduğundan emin olduktan sonra ağzını sıkıca kapatır ve onu bohçaya sarar. Bir hafta evvel, iş aramaya gelirken şehir borusunun patladığını ve işçilerin onun tamiriyle uğraştıklarını hatırlar. Ertesi gün, şehirde boruların tamirinin yapıldığı yere varır ancak ihtiyar bir amcadan tamirin günler öncesinde bittiğini öğrenir. Büyük yenge bunu öğrenir

öğrenmez oraya yığılacak gibi olur ancak hemen toplar kendini, son umudu kalmıştır: *"bahçeleri sulayan çaya ulaşmak"* (Gündüz, 1939: 144). Çayı ararken, birkaç süvari jandarmanın arkasından geldiğini fark eder. Jandarmalar, onun tifoyu yaymak gibi bir planı olduğundan bir haberdir. Büyük yenge, karantina bölgesinden kaçtığı için onu takip etmektedirler: *"Kadın! Dedi, akşamdan beri senin peşindeyiz. Hastalıklı evden kaçılır mı? Dünyayı ölüme mi vereceksin?"* (Gündüz, 1939: 145). Jandarmalar, doktorlardan habersiz hiçbir yere gidemeyeceğini söyleyerek büyük yengeyi geri döndürmeye çalışırlar ancak büyük yenge bu uğurda ölmeyi göze almıştır:

"- *Bırakın beni! Ben Hasan'ıma gidiyorum. Ona kazanç götürüyorum.*

-Nasıl gider mişsin bakayım?

Jandarmalar atlarından inip kadını tutmak istediler, yenge birdenbire haykırdı:

-İşte böyle giderim. Bir anda kendisini derin kuyuya attı. Ve kafatası taşlara çarpa çarpa karanlık içinde kayboldu..." (Gündüz, 1939: 146)

Büyük yenge, kendisi yüzünden pek çok kişinin ölebilecek olmasını umursamaz. Tek derdi, Hasan'ına iş bulmak ve böylece onun kendisine bağlanmasını sağlamayı umut etmektir. Büyük yenge, Sarı Dede'nin kendini gerçekten istemediğinin, onu gereksinimlerinin karşılanması için kullandığının farkındadır. Ve Sarı Dede'nin kendisini, ondan çok genç bir kadına tercih etmesine de kendini Sarı Dede'ye mahkûm hissetmeye de artık izin vermez. Onu durdurmaya gelenlerin jandarma olması da manidardır. Bir kontrol aracı olan jandarma karşısında, intihar etmeyi, tutuklanmaya ve cezalandırılmaya tercih eder. Zaten bu hayatta Hasan'dan başka kimsesi kalmayan büyük yenge, ona kavuşamayacağını da anlayınca kendini ölümün kollarına bırakır.

Büyük Yenge'nin kendini öldürmek için sulama kanalına atması önemli bir detaydır. Zira, sulama kanalları da modernleşmenin simgelerindendir. Sulama kanalları, tarımsal üretimi artırmak, verimliliği yükseltmek için modern altyapı yatırımlarının bir parçasıdır. Ayrıca, geleneksel tarım yöntemlerinden modern, teknoloji destekli tarıma geçişi sağlamışlardır. Sulama kanalları, sağladıkları üretimle ekonomik kalkınmaya da katkı sunmuşlardır. Sulama kanallarının inşası ve işletilmesi, devlet müdahalesiyle gerçekleşmiştir. Modern sanayi tesislerinin kurulmasını, altyapı yatırımlarının

yapılmasını ve kırsal kalkınmayı teşvik etmeyi içeren geniş kapsamlı bir kalkınma stratejisi olan Devletçilik politikasını sulama kanallarının inşasında görebilmek mümkündür.

Türk romanlarında intihar, genellikle geleneksel ve modern değerler arasındaki çatışmanın bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. *Dudaktan Kalbe*'de Kenan, Batılı bir eğitim almış, modern bir müzisyen olarak gösterilse de kısa zamanda elde edilen zenginliği ve eskiden sahip olduğu çevresi ve değerlerine olan özlemiyle başa çıkamaz. Kenan'ın intiharı bencil bir intihar olduğu kadar anomik de bir intihar olarak düşünülebilir. Mekansal ve kültürel ikiliği ele alan *Fatih-Harbiye*'de Neriman, yaşadığı şehirde, İstanbul'da, Batılı yaşam şekline hayranlık duyarken, sahip olduklarıyla yetinmeyen sıradan bir Rus kadının intihar etmesiyle yaşadığı yüzeysel öykünmeden vazgeçer ve kendi gelenek ve değerlerine tutunmanın onun için en doğrusu olduğuna karar verir. Neriman'ın aklını başına getiren buradaki intihar bencil intihardır. Geleneksel değerlerin çöküşünü görebileceğimiz *Mezar Kazıcılar'*da adını bilmediğimiz Büyük Yenge, çok eşli geleneksel bir yapının içinde yaşamasına rağmen, bu normların kendisi için bir anlam ifade etmediği anlaşılmaktadır. Bireysel arzularının ardından koşmaya karar veren Büyük Yenge, sevdiği adama ulaşamayacağını anlayınca kendini öldürür. Onun intiharı anomik intihar olarak değerlendirilebilir. Anomi Durkheim'a göre her şeyden önce, kendisi "normal" ve verimli olan eski, "geleneksel" geleneklerin düşüşünün çok uzun sürmesi ve çok uzun bir süre boyunca idealler alanında bunların yerine gerekli ve değerli bir ikame bulunmaması gerçeğinden ibarettir (Gofman, 2018: 32-33). Büyük Yenge'yi bu boşluk ve belirsizlik öldürür.

Edebiyat sosyolojisi bağlamında bu eserler, toplumun batılılaşma ve geleneksel değerler arasında sıkışan kimlik arayışını simgelerken, kaybolmaya başlayan geleneklerle ortaya çıkan yozlaşmayı da gözler önüne koymaktadır. Kenan, Neriman ve Büyük Yenge'nin hikâyeleri, Türkiye'nin modernleşme sancılarını hem bireysel hem de toplumsal düzlemde anlamlandırmak için güçlü örnekler sunmaktadır.

6.1.4 Bayan Dalloway (1925)

Woolf, *Bayan Dalloway*'i yazmadan evvel, yaşamı ve ölümü göstermek istediğinden, sağlığı ve deliliği, var olan toplum düzenini şiddetli şekilde eleştirmek istediğinden

bahsetmiştir (Goldman, 2006: 54). Bu roman, tam da Woolf'un vermek istediği konuları; yaşam/ ölümü, ruh sağlığı/deliliği ve sosyoekonomik üstünlüğü olan sınıfın eleştirisini ele almaktadır.

Londra'da yaşayan Clarissa Dalloway'in akşam vereceği partisine çiçek almak için dışarı çıkmasıyla başlayan roman, 1923 yılının bir Haziran gününün 12 saatini anlatmaktadır. Roman; bir politikacı eşi ve sosyetik ev sahibi Clarissa ile I. Dünya Savaşı'nın travmasını yaşayan genç bir savaş gazisi olan Septimus Warren Smith arasında bir bağ kurmaktadır. Bu bağ; genç eski bir askerin (Septimus) "gecikmiş savaş travması" nedeniyle intihar etmesi ve bu olayın, Septimus'un doktorunun Clarissa Dalloway'in partisine gecikmesiyle herkes tarafından öğrenilmesi vasıtasıyla kurulmuştur.

Clarissa Dalloway, çiçek almak için Londra sokaklarında yürüyüş yaparken, okuyucu da onun düşüncelerinde bir yolculuğa çıkar ve Clarissa'ya dair birtakım izlenimlere sahip olur. Woolf'un başvurduğu bilinç akışı tekniği sayesinde, okuyucu, karakterleri daha yakından tanırken, onların mahremlerine girdiğini de hisseder zaman zaman. Clarissa, sık sık parti veren ve parti vermeyi seven birisidir. Başkalarını memnun etmeye fazlasıyla önem vermektedir:

> Nasıl isterdi- kendisini görünce sevinmesini, bunu düşünerek döndü, yine Bond Sokağı'na doğru yürüdü, canı sıkılmıştı, saçmaydı bir şeyi başka amaçla yapmak. Keşke Richard gibi her davranışında yalnızca o davranışın sonucunu amaçlayan insanlardan biri olsaydı, oysa kendisi (karşıya geçmek için bekledi) davranışlarının çoğunu karmaşık hale getirir, başka amaçlara sapardı; insanlar şunu bunu desinler diye, düpedüz ahmaklıktı bu (Woolf, 2021:16).

Bir kadın olarak, diğerlerini etkileyerek var olma çabası ile motivasyonu sadece kendi istediği şeyler olan kocası Richard'ı yan yana koyar. 'Birisinin eşi' olarak kitaba adı verilen Clarissa ile Woolf, toplumsal cinsiyet konusunda eleştiriler getirir. Clarissa, toplumun nasıl da özgüvenini yok ettiğini, toplumdaki varlığının sadece eşi sayesinde olduğunu düşünür:

> Görünmüyormuş gibi acayip bir duyguya kapıldı; görünmüyordu, bilinmiyordu, artık yeniden evlenmek, çocuk yapmak falan olmadığına göre, herkesle birlikte

> Bond Sokağı'ndan yukarı bu ağır, şaşırtıcı, ciddi ilerleyiş var yalnız, bu Mrs. Dalloway olmak; Clarissa bile olmamak, bu Mrs. Richard Dalloway olmak (Woolf, 2021: 16-17).

Clarissa'nın evlenmeden önce Peter Walsh ve Richard Dalloway arasında kaldığı öğrenilir. Peter, Clarissa'ya aşıktır ancak Clarissa evlenmek için Richard Dalloway'i seçmiştir. Clarissa verdiği bu kararın doğruluğunu tartışır kafasında: "Çünkü evlilikte birazcık özgürlük, birazcık bağımsızlık gereklidir her gün her gece aynı evde yaşayan insanların arasında: Richard bu hakları tanımıştı kendisine, kendisi de kocasına" (Woolf, 2021: 13). Clarissa, pek de "isyankar" görünmez. Çünkü sistem kadını öyle bir yutmaktadır ki, böyle istikrarlı bir yaşam sürdürmek ve koruyan, sevgi dolu bir eşinin olmasından daha güzel bir seçenek mevcut değil gibidir (Zorluoğlu, 2018: 81). Benzer şekilde, Clarissa'nın eski dostlarından ve ayrıca vaktiyle âşık olduğu Sally Seton, patriarkal değerlere karşı duruş sergileyen bir kız olarak gösterilir: *"Bir bakardın, süngerini unutmuş Sally, koridorda çırılçıplak koşuyor […] Gerçekten ürkütürdü insanları Sally." Evliliğin "felaket" olduğunu düşünür, "taraçayı çevreleyen korkulukta bisikletle gezinir, puro içerdi"* (Woolf, 2021: 39-40). Clarissa'nın cesaretine, sıra dışılığına hayran olduğu Sally Seton, beş çocuk annesi ve zengin bir fabrikatör eşi sıfatıyla Clarissa'nın partisine çıkagelir. Düzen, Sally'i de dönüştürmüştür görünüşe göre.

Clarissa, toplumun kadınlardan ev kadını ve ev sahibesi olarak beklentileri tarafından sınırlandırılmıştır. Sınırlı rolünden duyduğu memnuniyetsizlik, kaçırdığı fırsatlar ve yerine getirilmemiş arzuları (örneğin Sally Seton'la ilişkisi) hakkındaki iç gözlemiyle birleştiğinde, bireysel eylemlilik ile toplumsal kısıtlamalar arasındaki çatışmayı ortaya koymaktadır. Clarissa'nın kamusal yaşamdaki sınırlı rolü, Richard'ın siyasete aktif katılımıyla keskin bir tezat oluşturmakta ve daha geniş yapısal eşitsizlikleri yansıtmaktadır.

Woolf, savaşın insan ilişkilerini nasıl etkilediğini ve dönüştürdüğünü de göstermek ister. Clarissa ve Richard Dalloway'ın kızları Elizabeth'in öğretmeni Doris Kilman, Alman soya sahip olması nedeniyle bir önceki çalıştığı yerdeki öğretmenlik işinden olmuştur. Richard Dalloway'in nezaketi sayesinde orada iş bulan Doris Kilman, *"savaş zamanı*

milliyetçi paranoyanın" (Froula, 2006: 96) onun hayatını nasıl kararttığını düşünürken, savaşın başka türlü bir yalnızlaştırma şeklini gözler önüne serer:

> Almanlar konusundaki düşüncelerin paylaşan insanların yanında daha rahat edeceğini söylemişti Miss Dolby. Gitmek zorunda kalmıştı. Ailenin Alman asıllı olduğu, adının on sekizinci yüzyılda Kiehlman diye yazıldığı doğruydu; erkek kardeşini öldürmüşlerdi. Bütün Almanların alçak olduğuna inanmış görünmediği için kovulmuştu işinden. Alman arkadaşları varken, hayatının tek mutlu dönemi Almanya'da geçmişken nasıl inanabilirdi buna! (Woolf, 2021: 124)

Zwerdling, I. Dünya Savaşı sonrası iktidar sınıfının İngiliz toplumunun üzerindeki etkisine dikkat çekerken, toplumun hayal kırıklığına uğramış bireylerinin duygusal anlamda dengesiz gösterişçiler olarak algılandığının altını çizmektedir (Zwerdling, 1997: 120). *Bayan Dalloway*, İngiliz yönetici sınıfının savaşı ve savaşta yaşananları normalmiş gibi karşılamasını ve yaşamlarına savaş hiç yaşanmamış gibi devam etmesini açıkça eleştirmektedir. Roman, ölüler ve yaralıları anlamaya çalışmadan kahraman ilan etmenin anlamsızlığına da dikkat çekmektedir. Septimus, bu bağlamda, savaşı hatırlamak ve onun adını ağzına almak istemeyen üst sınıfa karşı bir itiraz aracı olarak düşünülebilir.

Partiye geciken Dr. Bradshaw, intihar vakasının gecikmiş savaş bunalımından kaynaklandığını belirtir ve Richard'la sohbet sırasında bu tarz hastalıkların tasarıya eklenmesi gerektiğinden bahseder. Bradshaw, kendine yabancı deneyimi bu şekilde ele alırken, yaşayan Septimus bir kategori olur ve hayatı, taslak hazırlayan hükümet komiteleri tarafından bir "şey" haline gelir. Woolf'a göre, bireysel insanları, "yönetilebilir sosyal kategoriler" haline getirmesi, yönetici sınıf zihniyetinin özelliklerinden biridir (Zwerdling, 1977: 74).

Yönetici sınıfa mensup karakterlerin hemen hepsi Woolf tarafından, ruhtan yoksun olarak resmedilir. Ancak, yönetimsel becerilere sahiptirler. Bu beceriler, "toplumu istikrarlı tutmak ve iktidarı elde tutmak için kullanılır." Woolf, yönetici sınıf mensuplarının kendilerini "ileri reformcular" (Zwerdling, 1977: 74) olarak görmelerini de yermektedir: *"Times'ın mektuplar sayfasının sonunda, halkı yardım kampanyasına katılmaya çağıran, çöplerin örtülmesi ya da kaldırılması, sigaradan vazgeçilmesi ve parklardaki ahlak dışı*

davranışlara bir son verilmesi için önerilerde bulunan biri olarak adı saygı" uyandıran saygısız, *"adeta İngiliz muhafazakarlarının bir karikatürü olan kimliğiyle"* (Özbaş, 2001: 78) Hugh Whitbread bile (Woolf, 2021: 104). Woolf, tüm bu hayırseverlik, iyilik, topluma hizmet adı altında yapılan eylemlerin samimiyetinin sorgulanması gereken şeyler olduğuna dikkat çeker. Clarissa'nin partisine gelen başbakanın tasviri de imalıdır, onun anlamsızca üstünlük kurma çabasını açıkça yerer: "*Başbakanın halinde bir gülünçlük yoktu. Öylesine sıradan bir adamdı ki. Onu bir tezgâhın arkasına geçirip bisküvi satın alabilirdiniz sözgelimi -zavallının her yanı altın sırmalarla donanmıştı. […] Önemli görünmek istiyordu. Çabası gülünçtü. Kimsenin aldırdığı yoktu ki"* (Woolf, 2021: 171). Başbakan'ın Clarissa'nın partisindeki varlığı, otoritenin her yerde var olduğuna dair bir metafor işlevi görmektedir. Başbakan bir birey olarak değil, devletin gücünü ve insanların hayatları üzerindeki etkisini somutlaştıran sembolik bir figür olarak tasvir edilmektedir. Clarissa'nın partisine katılan Başbakan, bu tür sosyal etkinliklerin yalnızca bir eğlence olmadığını, aynı zamanda üst sınıfın statüsünü ve toplumsal gücünü pekiştirdiğini göstermektedir. Clarissa gibi bireylerin iç dünyasındaki karmaşık duygulara karşın, Başbakan'ın temsil ettiği düzen, bireysel farklılıkları değil, toplumsal bütünlüğü yüceltmektedir denebilir. Septimus Warren Smith'in hikâyesi, bu toplumsal düzenin birey üzerindeki baskısını gözler önüne sererken, Başbakan'ın partideki rolü, bu düzenin sürdürülebilirliğini sembolize etmektedir.

Septimus, hikayeye kitabın başında dahil olur. Sokaktan geçen arabanın lastiğinin patlaması Clarissa'yı da Septimus'u da korkutur. Clarissa ve Septimus arasındaki ilk bağ böylelikle kurulur. Regent's Park'ta, İtalyan eşi Lucrezia ("Reiza") ile otururken, Reiza Dr. Holmes'un tavsiyesine uyarak, Septimus'un dikkatini dağıtmaya ve kocasının ilgisini gökyüzünde yazı yazan uçağa çekmeye çalışır. Kendisini çağırdıklarını düşünür kafasını göğe kaldırırken:

> Bilinen sözcüklerle değil, daha doğrusu kendisi bu dili sökemiyordu daha; yine de açıkça ortadaydı bu güzellik, bu ince güzellik, gökte oyalanan, eriyen, o tükenmez sevecenlikleriyle, güleç iyilikleriyle, akla getirilmez güzellikte biçimler çizen, bağış yağdıran duman sözcüklerine, hiçbir karşılık beklemeden, yalnızca baktığı için üstüne hep güzellik, hep daha büyük bir güzellik yağdıracak sözcüklere bakarken, gözlerinden yaşlar akıyordu (Woolf, 2021: 27).

Septimus, orada bankta otururken dahi iyi olmadığı görülebilmektedir. Septimus'un dalgın ve boş bakışlarından biraz uzaklaşmak isteyen Reiza kısa bir yürüyüşe çıkar. Reiza eşinin iyi olmadığını kendine dahi itiraf edememiştir. *"Sevmek insanı yalnız kılıyor"* (Woolf, 2021: 28) diye düşünür. Annesine bile sadece *"Septimus son zamanlarda çok çalıştı"* (Woolf, 2021: 28) diyebilmiştir. Diğer taraftan, Dr. Holmes, Reiza'ya Septimus'un bir şeyi olmadığını söylemişti: "Demek bencildi kocası. Erkekler bencil olur. Hasta değildi ki!. Dr. Holmes, hiçbir şeyi yok demişti" (Woolf, 2021: 29). Reiza buna inanmak istese de Septimus, kendi kendine bankta oturmuş konuşmaktadır.

Septimus, aslında, hırslı, işçi sınıfından gelen bir erkektir ve toplumun ileri gelenlerinin arasına girmeyi başaran bir genç olarak başlar hikayesi: kırsaldan şehre taşınıp, akşam kurslarına katılarak 'kendini geliştirir', işte ve orduda, yeteneği ve tarafsızlığıyla üstlerini etkileyerek ilerler (Zwerdling, 1977: 76). Septimus, savaş başladığında hemen gönüllü olur. Savaşta, arkadaşı Evans'ın ölümüne şahit olur. Bu durumu büyük bir soğukkanlılıkla karşılar:

> Bırakışma'dan hemen önce İtalya'da öldüğünde, Septimus kendini koyvermedi, dostluklarının sona erdiğine akıl erdirememiş, serinkanlı düşünebildiği için kutlamıştı kendini. Demek Savaş'ın eğitici bir yanı vardı. Müthiş bir şeydi bu. Ne varsa öğrenmişti, dostluğu, Avrupa Savaşı'nı, ölümü yakından tanımıştı […] yaşamını sürdürmekte kararlıydı. Düşündükleri doğru çıktı. Son bombalardan da sıyırdı yakasını. Onların patlayışını kayıtsız gözlerle izledi (Woolf, 2021: 88).

Septimus'un bilincinde ve hatıralarında geri gittikçe, onun şu anki 'normal-dışı' söylem ve hareketlerinin savaş deneyiminden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Septimus, savaştan sonra, duygularını kaybetmiş gibidir. Hislerini yitirmek Septimus'a çok ağır gelir. Belki de kendi deliliğini kavradığı anlardır hissizlikle boğuştuğu anlar. Aslında kendini bir şeyler hissetmeye zorlaması, onun Reiza ile evlenmesinin nedeni olur:

> Barış yapıldığında Milano'da kumandanlıktan aldığı konut belgesiyle bir otelde kalıyordu; avlusu, çanaklara dizilmiş çiçekleri, dışarıya sıralanmış masaları vardı otelin; otel sahibinin kızları şapka yaparlardı; bir akşam korkuya kapıldığında – artık hiçbir şey hissetmiyordu- bu kızların en küçüğü olan Lucrezia'yla nişanlanmıştı (Woolf, 2021: 88).

Septimus, Reiza'ya aşık olmadan evlenmiştir. Aile kurma fikri duygularını harekete geçirir sanmıştır. Reiza'nın ailesinin verdiği sıcaklık, sevgi dolu aile ortamı ona güvenli gelmiştir. Ancak, Septimus'un durumunda gelişme olmaz aksine daha kötüleşir. Beş yıllık evliliklerinde, Reiza, bir çocuğu olsun isteyip bunun için ağlarken, Septimus, gelecekle umutlu bir bağ kuramaz ve Shakespeare gibi *"erkek-kadın ilişkisini çok iğrenç buluyordu. Birleşme pis bir eylemdi baştan sona"* diye düşünür (Woolf, 2021: 91). Yas ve savaşın neden olduğu diğer tüm stresler, Septimus'u değiştirmiş, daha evvel fark edilmemiş karanlık yönünü, gençlik dönemlerine ait olumlu taraflarının karşıtını ortaya çıkarmıştır. Arkadaşı Evans'ın kaybı ve karısına sevgi dolu bir koca olamayacağı inancı arasında sıkıştığı için, Shakespeare'in şiirlerine olan sevgisi bile müstehcenliğe dönüşmüştür (Thomson, 2004: 61). Septimus, yaşadığı 'duygusuzluğun' kaynağının, dış dünyayla alakalı olduğunu anlar:

Ne var ki Septimus tat alamıyordu, duygusuzlaşmıştı. Çayevinde masaların, gevezelik eden garsonların arasında her zamanki korku gelip çöreklenirdi yüreğine- duygularını yitirmişti. Sağduyusu çalışıyordu çalışmasına; sözgelimi Dante'yi okuyabiliyordu kolaylıkla ("Septimus, n'olur bırak şu kitabı," derdi karısı, Inferno'yu usulca kapayarak), toplama yapabiliyordu, beyninde en küçük bir aksaklık yoktu; demek dünyadaydı suç- yani duygularını yitirişinin suçu" (Woolf, 2021: 90).

Bir gün, bu durumdan kurtulmak için yardıma ihtiyacı olduğunu kabul eder: *"Acıklı bir tavırla başını elleri arasına aldı. Artık bırakmıştı kendini, artık onlar kendisine yardım etmekle görevliydiler. Birilerine haber yollayacaklardı. Kendinden geçti"* (Woolf, 2021: 92). Bunun üzerine Reiza, pratisyen hekim Dr. Holmes çağırır. Dr. Holmes, Septimus'un durumunun sadece bir öfke hali olduğunu, kendisinin de zaman zaman böyle hissettiğini ve böyle anlarda müzikholde takıldığını veya eşiyle golf oynadığından bahseder Reiza'ya. Dr. Holmes, Septimus'u anlamaktan çok uzaktır. Septimus, bir şey hissedemediği için kabahatli bulur kendini ve bu suçun bedeli olarak diğerlerinin onu öldürmeyi istediğine inandırmıştır kendini. Kendini öldüreceğinden bahseder Reiza'ya zaman zaman. Septimus, ölen arkadaşı Evans'ı görmeye ve onunla konuşmaya başlar. Septimus'a yardım edemeyen ve kendini çaresiz hisseden Reiza Dr. Holmes'la irtibata geçerek onun tavsiyesiyle, Septimus'u William Bradshaw'a götürür. Dr. Holmes'un aksine Dr. Bradshaw, Septimus'un durumunun ciddiyetini hemen fark eder ve mesleğinin

ona verdiği ‘bilimsel güç’ sayesinde onun gibi hastaları hemen bertaraf edilmesi gereken zararlı biri olarak görür. Dr. Bradshaw, Septimus’un, tamamen iyileşene kadar acilen bir sanatoryumda herkesten- eşinden de- uzak, karantinaya alınması gerektiğinde ısrar eder. Ne Dr. Holmes ne de Dr. Bradshaw, Septimus’un hastalığının nedenlerini anlamaya çalışır. İkisinin de tek ilgilendiği şey, Smith gibi birini kontrol altına almak için disipline edici iktidarlarını uygulamaktır (Glahandari ve Baradaran Jamili, 2014: 541). Foucault’nun kategorize ettiği üç iktidar çeşidinden biri disipline edici iktidardır. Foucault bu iktidarı açıklarken gözetleme ve denetleme çağından bahseder:

> […] artık soruşturma yoktur, gözetleme, inceleme vardır. Bir olayı yeniden oluşturmak değil; bir şeyi ya da daha ziyade bir kimseyi aralıksız olarak ve tümüyle gözetlemek söz konusudur. Bireyler üzerinde bir iktidar uygulayan ve iktidar uyguladıkça hem gözetleme hem de gözetledikleri üzerinde, onlar hakkında bir bilgi imkanına sahip olan biri -müdür, atölye şefi, doktor, psikiyatr, hapishane müdürü tarafından bireylerin sürekli gözetimi. Artık temel özelliği […] bireyin gerektiği gibi davranıp davranmadığını, kurala uygun olup olmadığını, gelişme gösterip göstermediğini belirlemek olan bir bilgi. Bu yeni bilgi, […] norm etrafında, normal olanla olmayan, doğru olanla olmayan, yapılması gerekenle gerekmeyen terimleriyle düzenlenir (Foucault, 2011: 225).

Foucault, bireylerin ‘tehlike’ düzeylerinin kontrol edilmesini sağlamak için, onları hayatları boyunca çevreleyecek olan bir dizi kurumun ortaya çıktığını iddia eder. Bunlar, “*okul gibi pedagojik kurumlar; hastane, tımarhane, polis gibi psikolojik ya da psikiyatrik kurumlar”*dır. (Foucault, 2011: 223). Dr. Bradshaw’un Septimus’u tedavi yöntemi de tam olarak böyledir. Dr. Bradshaw gibi figürler, özellikle akıl sağlığı konusunda toplumsal normlar aracılığıyla davranışları düzenlemektedir. Bradshaw'un ‘orantı’ ve ‘dönüşüm’ üzerine odaklanması, sapkınlığı kontrol etmeye yönelik kurumsal bir girişimi temsil etmektedir.

Kocası için endişelenen Reiza, Dr. Bradshaw’un Septimus’u herkesten uzak ‘dinlendirme’ yönteminden emin olamaz. Oysa, Dr. Bradshaw’a göre ise *“sevdiklerimiz hastalanınca yanlarında olmamız iyi değildir bizim için”* (Woolf, 2021: 98). Dr. Holmes ve Dr. Bradshaw’un tedavi yöntemlerine bel bağlayan ve savaşta cesurca savaşan

Septimus'un şu anki durumunu kabul edemeyen Reiza da Septimus'un durumunu anlamakta yetersizdir. *"Kimseye hiç ama hiçbir zaman onun delirdiğini söylemeyeceğini"* (Woolf, 2021: 30) düşünen Reiza, Septimus'un deli olup olmadığını sorar Dr. Bradshaw'a. 'Delilik' kelimesini hiç kullanmayan doktor, böyle hastalarda "ölçme yetisinin yokluğu" (Woolf, 2021: 98) olduğunu belirtir. Dr. Bradshaw, normal dışılığı, düzene uymayanı orantısız olarak kabul eder ve kendisinin işi de onları normalleştirmektir. Görevi, akıl hastalarını tedavi etmek olan Dr. Bradshaw, *"kendini beğenmiş, duyarsız ve güvenilmez"* olarak resmedilir (Thomson, 2004: 63). Mesleğiyle ilgili yoğun çalışmalarından dolayı kitap okumaya vakit bulamayan Dr. Bradshaw, Septimus gibi entelektüel bireylere karşı kendini özgüvenli hissedemez: *"böyle odasına dalan, meslekleri gereği en önemli yetilerini durmamacasına zorlayan, doktorların aydın kişiler olmadıklarını çıtlatan kültürlülere derin bir kin beslerdi"* (Woolf, 2021: 99). Dr. Bradshaw, Septimus'a karşı böyle hınca benzer bir tutum sergilerken, vereceği kararların bilimselliği de tartışmalı hale gelmektedir. Woolf, Dr. Bradshaw özelinde, var olan toplumsal düzen için 'normal' kabul edilmeyen ve tehlike olarak görülen kişileri zalimce yalnızlığa mahkûm eden meslek sahiplerini eleştirmektedir:

> Ölçü, kutsal ölçme yetisi; Sir William'in hastanelere koşarak, alabalık yakalayarak, Harley Sokağı'nda oturan ve kendisi de alabalık yakalayan ve profesyonellerinkinden güç ayırt edilir fotoğraflar çeken Lady Bradshaw'dan bir oğul peydahlayarak uğruna kurbanlar adadığı Tanrıça Ölçü'ye taparken, yalnız benliği rahata kavuşmakla kalmıyor, İngiltere'yi de rahata kavuşturuyordu; ülkenin delilerini kapatıyor, doğumu yasaklıyor, umutsuzluğu cezalandırıyor, hastaların kendi kişisel görüşlerini sürdürmelerine olanak vermiyordu ta ki onlar da -erkekseler kendisinin, kadınsalar Lady Bradshaw'un (eşi iş işler, örgü örer, yedi geceden dördünü evde oğlunun yanı başında geçirirdi) ölçme yetisini benimsesinler, bundan ötürü sayıyordu onu meslektaşları, astları ondan çekiniyor […] yanılmaz içgüdüsüyle koca Sir William; şu akla yakın, bu değil; hep kendi kişisel ölçüleri (Woolf, 2021: 101).

Septimus'un bir mesajı olabileceğine dikkat çeken Froula, Mrs. Dalloway'in savaş sonrası dünyasının Septimus'un gerçekliğini doktorlarının gerçekliğiyle karşı karşıya getirip deliliği sansürlü bir gerçek olarak çerçevelediğini iddia eder (Froula, 2006: 100).

Romanda, ruhsal anlamda problem yaşayan tek kişi Septimustur. Ancak ironik şekilde *"değişen gerçekliğin farkında olan ve gerçek anlamda gözü açık olan tek kişi"* de yine odur. Hayatın anlamı, I. Dünya Savaşı'na kadar varan kanlı medeniyetten kaynaklanmaz. Aksine, bu, basit ve saf bir şeydir (Çetinkaya vd., 2017: 133). Septimus'un yüksek sesle söylediği: "ağaçları kesmeyin," "evrensel sevgi" gibi ifadeler kadar yalın ve masum şeylerdedir (Woolf, 2021: 146).

Foucault, *Delilik ve Uygarlık* adlı kitabında, modern insanın artık deliyle iletişim kurmadığını belirtir. Ortak bir dilleri yoktur artık. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru deliliğin akıl hastalığı olarak düzenlenmesi, diyalogda kopmaya tanıklık eder ve delilik ile akıl arasındaki alışverişi gerçekleştiren, kekeleyerek söylenen, sabit sözdizimi olmayan tüm o kusurlu sözcükleri hafızadan tamamen kovar. Foucault'ya göre, akıl tarafından delilik hakkında yapılan bir monolog olan psikiyatrinin dili sadece bu tarz bir sessizlikte var olabilirdi (Foucault, 1988: x). Foucault, bu kitap boyunca, deliliğin doğal bir şey olmadığını, aksine içinde yaşanılan toplumun bir ürünü olduğunu iddia eder. Foucault'nun niyeti, psikiyatriyi ve zihinsel hastalıkları basitçe reddetmek değil; delilik ve zihinsel hastalıkların teşhis edilme ve belirlenme şeklinin birçoğunun toplumdan kaynaklandığını ve illa ki herhangi bir nesnel bilim türünden gelmediğini göstermektir. Woolf da benzer şekilde, romandaki doktorların yaklaşımlarını eleştirel bir dille aktarır.

Dr. Bradshaw'un 'ölçü' takıntısını ve baskıcı kişiliğini anlamak için eşine bakmak yeterlidir. Karısını, kendine boyun eğdirmeyi başarmıştır. Lady Bradshaw, ataerkinin kadına nasıl başka yol bırakmadığının iyi bir örneği sayılabilir: *"On beş yıl olmuştu boyun eğeli. […] usulca su alan bir gemi gibi kişisel istenci kocasınınkine karışmıştı"* (Woolf, 2021: 102). Eskiden özgürce alabalık yakalayan Lady Bradshaw, zamanla itaatkâr bir eşe dönüştürülmüştür: *"şimdi kocasının gözlerini bürüyen hırsı doyurmaya hazır, ezilip büzülüyor, kesiyor, buduyor, geri çekilerek gözlerini kısıyordu" ,* akşamları başına çöken ağrı, hayatını hastalarına adamış "büyük bir doktorun duyduğu yorgunluğa bağlanabilirdi" (Woolf, 2021: 102). Clarissa da kendi kendine Dr. Bradshaw'a karşı bir "terslik" (Woolf, 2021: 182) olduğunu kabul eder ve *"insan ruhu üstünde bir baskı yaratmak"* isteyen birisi olduğunu düşünür (Woolf, 2021: 182). Bradshaw'un 'orantı' ve 'dönüşüm' üzerine odaklanması, sapkınlığı kontrol etmeye yönelik kurumsal bir girişimi temsil etmektedir.

Dr. Bradshaw, Reiza'ya Septimus'un neler yapması gerektiğini söylediğinde, Septimus doktorun kullandığı dilin buyuruculuğundan çok rahatsız olur: *"'Meliymiş,' 'malıymış' neden? Bradshaw'un ne hakkı vardı ki üstünde? 'Bradshaw bana ne hakla 'melisin' der?'"* (Woolf, 2021: 146). 'Yardımsever' görüntüsünün altında Septimus'un yaşamına müdahale etmektedir. Dr. Holmes ve Bradshaw'un onları ayırmasına izin vermeyeceğini söyleyen Reiza, doktorların değil Septimus'un yanında olması gerektiğine ikna olmuştur. Bu konuda korkularını yenen Septimus'n gözünde zafer kazanmış gibidir. Reiza ne Holmes'dan ne de Bradshaw'dan korkar görünür: *" bir mucizeydi bu, bir zafer. […] Lucrezia onları işte tam bir bozguna uğratmıştı"* (Woolf, 2021: 147). O esnada, Dr. Holmes, kapıyı çalar ve Septimus onun kendisini götürmeye geldiğini düşünür. Reiza, ona engel olmak için aşağı iner. Ancak Holmes ısrarlarıyla yukarı çıkmayı başarır. Septimus, o noktada bir karar vermelidir ve kendini öldürmeyi seçer:

> Holmes'a yakalanacaktı. Yoo ne Holmes'a ne de Bradshaw'a. Yalpalayarak kalktı ayağa; o anda aklına Mrs. Filmer'ın sapında "Ekmek" yazan tertemiz ekmek bıçağı geldi. Ama onu kirletmek doğru olmazdı. Havagazı? Onun için de çok geçti. Holmes geliyordu. Jilet olsa işe yarardı ama karısı düzenliydi, jiletleri kaldırmıştı herhalde. Pencere kalıyordu geriye, Bloomsbury pansiyonunun koca penceresi; yapılacak tek şey, pencereyi açıp aşağı atlamaktı; […] Onların tragedya anlayışı buydu, kendisiyle Lucrezia'nın değil (Lucrezia'yı da kendinden sayıyordu). Holmes'la Bradshaw bayılırlardı böyle olaylara. (Pencerenin kenarına oturdu.) Ama son dakikaya kadar bekleyecekti. Ölmek istemiyordu. Hayat iyiydi. Güneş sıcaktı. Ama ya insanlar? Karşıki merdivenlerden inen yaşlı bir adam durdu baktı, bir süre. Holmes kapıya dayanmıştı. "Al işte!" diye haykırarak olanca gücüyle aşağıya, Mrs. Filmer'in bahçe parmaklarına fırlattı kendini (Woolf: 2021: 148).

Dr. Bradshaw'a görünen Septimus'un doktora dair ilk izlenimi hiç olumlu değildir, Bradshaw ona hiç güven vermez. Bu yüzden, doktorun ofisini terk ederek eve gider. Aynı gün Dr. Holmes'un onları ziyarete gelmesi üzerine Septimus dehşete kapılır. Onun için bu ziyaretler "durdurulamaz hale gelen şiddetli müdahaleler" haline gelmiştir. Kendini, ele geçirilip yok edilmekten korumak için kendini öldürmelidir. Dr. Holmes'un gelişi,

intiharı hızlandırır ve böylelikle doktorlar Septimus'un ölümünün kaçınılmazlığında rol alırlar (Thomson, 2004: 63).

Hükümet yoksulluk, engellilik veya akıl hastalığından mustarip olanlara asgari düzeyde destek sağlıyordu. Yoksullara yardım etmeyi amaçlayan 19. yüzyıl Yoksul Yasaları son derece damgalayıcıydı ve insanlara gerçekten yardım etmekten ziyade devlet yardımına güvenmeyi caydırmaya odaklanmıştı. Sosyal destek yerine, bireylerden katı toplumsal beklentilere uymaları bekleniyordu. İngiltere'nin geri dönen askerler için küçük emekli maaşlarının ötesinde yapılandırılmış bir sosyal yardım sistemi yoktu ve Septimus gibi pek çok kişi travma ve mali istikrarsızlıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Devlet savaş kahramanlarını yüceltmiş ancak döndüklerinde onlarla ilgilenmekte başarısız olmuştur.

1834'teki Yoksul Yasası Değişiklik Yasası sadece 'hak eden yoksulların' yardım alması gerektiği fikrini desteklemiş, yoksulluk ve akıl hastalıklarıyla ilgili sosyal damgalamayı güçlendirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletin gaziler ve akıl sağlığı bakımı için desteği zayıf kalmıştır. Septimus adeta bu duruma bir referans niteliğindedir.

Septimus'un intiharı, Britanya'nın yetersiz sosyal refah sisteminin doğrudan bir sonucu olarak görülebilir. Akıl hastalığı kabul edilmez ve rehabilite edilmek yerine yalnız bırakılır. Buna karşılık, maddi ve sosyal açıdan güvende olan Dalloway'ler, Septimus gibi insanların mücadelelerinden etkilenmezler. Bu karşıtlık, en nihayetinde onlara en çok ihtiyaç duyanları başarısızlığa uğratan erken dönem refah politikalarının sınıf temelli başarısızlıklarını vurgulamaktadır.

Partiye, bu intihar yüzünden geç kalan Dr. Bradshaw ve Lady Bradshaw, ölüm haberini verdiğinde Clarissa önce partisinde ölüm haberinin açılmasından hoşlanmasa da, daha sonra bir odaya çekilir bir başına ve bu gencin intiharını düşünerek, Septimusla kendi arasında bir bağ kurar. Septimus meydan okuyan ve radikal bir direniş sergilerken, sessiz meydan okuyan Clarissa ise Septimus'a imrenerek ikisi arasında köprü kurar.

Sonra Septimus'u anlamaya başlar. Septimus'un intiharı anlaşılması gereken bir ölümdür. Clarissa'ya göre, Septimus bir şey başarır: *"Ölüm, bir direnmeydi. Ölüm, iletişim kurma çabasıydı […] Bir kucaklaşma vardı ölümde"* (Woolf, 2021: 183).

Septimus'un kendini öldürmesi, toplumsal otoritenin, özellikle de onu kontrol etmeye çalışan tıbbi ve kurumsal güçlerin nihai reddi olarak okunabilir. Clarissa, kendini Septimus'la özdeşleştirir ve o an dudaklarından Shakespeare'in Cymbeline oyununda, cenazede konuşmasında okunan *"Ne güneşin sıcağından kork artık"* (Woolf, 2021: 185) dizesi dökülür. Aynı şiirin dizeleri Septimus tarafından parkta dolaşırken de söylenir. Bu dizeler, hem gerçekleşecek ölümün habercisidir hem de bu ölümün Septimus ve Clarissa tarafından memnuniyetle kabul göreceğinin işaretidir.

Clarissa Dalloway, kitap boyunca özel benliği (Clarissa) ile toplumsal benliği (Mrs. Richard Dalloway) arasındaki farktan etkilenir ve bu durumdan rahatsız olur (DiBattista, 2009: 33). Kitap boyunca okuyucu Clarissa'nın ait olduğu sınıfa dair eleştirilerine şahit olur. Mina Urgan, Virginia Woolf üzerine bir çalışmasında, *"Clarissa'nın alter egosu, yani kişiliğinin öteki yanı yapmıştır bu delikanlıyı"* demiştir (Urgan, 2001: 124). Benzer şekilde, Sepimus'un Clarissa'nın cesur, deli, isyankar yanı olduğu söylenebilir. Partideki üst sınıf kimselerin aksine, gerek rahatsızlığı gerek intihar eylemiyle toplumun hoş karşılamadığı değerleri (savaşı anan, savaş yaralarını sarmakta yetersiz kalan barışı yadsıyan, karşıt inanış sergileyenleri kontrol altına almaya çalışan iktidara teslim olmayan) hatırlatan Septimus'a kulak vererek, Clarissa da kendi sınıf mensuplarından çok Septimus'tan yana bir tavır sergiler. Kendini dönüştürmek isteyen 'ikiyüzlü' toplumdan kurtulan Septimus adına sevinen Clarissa, kitabın başında, kadın kimliğinden soyutlanmış hissederken, şimdi kendini Bayan Dalloway değil Clarissa olarak güçlü hisseder. Woolf, toplumsal güçlerin bireysel kimliği ve eylemliliği nasıl şekillendirdiğini ve zaman zaman boğduğunu göstermektedir. Clarissa toplumsal kısıtlamaların üstesinden gelmek için gereken esneklik ve uyumluluğu temsil ederken (bu uyumu yakalayabilmek için sık sık verdiği partilerle sağladığı yapay topluluk ve düzen ile), Septimus bireysel ihtiyaçlarla toplumsal beklentileri uzlaştıramamanın trajik sonuçlarını simgelemektedir.

Bu intihar aniden, dürtüsel verilen bir karar olmaktan uzaktır. Septimus'un intiharı, yalnızca deliliğiyle açıklanamaz. Onun ruhsal sağlığını bozan nedenlere odaklanmak gereklidir. Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*'nde, toplumda meydana gelen büyük değişimlerin bireyler üzerindeki etkilerinden bahseder: İnsan varoluşunda oluşabilecek bir farklılaşma, aniden de olsa öngörülen bir şey de olsa, acı veren bir krize neden olmaktadır; çünkü bu, dirençte bulunan edinilmiş içgüdülere şiddet uygular. Geleceğe

dair umut dolu beklentiler bizi ileri gitmeye teşvik etse de, tüm geçmiş bizleri geride tutmaktadır. Bu sebeple, zamanın sabitleyip düzenlediği alışkanlıkları kökünden sökmek her zaman zorlu bir işlemdir (Durkheim, 1984: 186). Bir savaşta yer almış, arkadaşının ve pek çok askerin ölümüne tanıklık etmiş Septimus, savaştan bu yana baya zaman geçmiş olmasına rağmen ruhu hala geçmiştedir, hala Evans'la konuşmaktadır. Savaş sonrası gerçekliğini ve gerçekleşen hızlı değişimi kabullenemeyen Septimus, bir anomi hissine kapılmıştır denebilir. Durkheim'a göre, bir toplum hızlı bir değişim geçirdikçe, normlar belirsizleşecek ve bir anomi durumu ortaya çıkacaktır. Anomi, toplumun üyelerinin beklentilerini veya davranışlarını etkili bir şekilde düzenleyemediği bir normsuzluk durumudur; arzuların gerçekleşme olasılığının ötesinde gelişmesine izin verildiğinde ortaya çıkar. Daha iyi işleyen toplumlarda hırslar dizginlenir ve insan ihtiyaçları ve arzuları kolektif düzen tarafından düzenlenir (Inderbitzin vd., 2017: 275). Durkheim'ın anlayışına göre, devlet ekonomik olduğu kadar ahlaki bir rol de oynamalıdır ve modern dünyanın hastalıklarının hafifletilmesi ekonomik olmaktan ziyade genel olarak ahlaki önlemlerde aranmalıdır (Horowitz, 1982: 366). Septimus özelinde, Woolf hükümetin birleştirici bir güç olarak hareket etmekte yeterli olamadığından, özellikle marjinalleştirilmiş bireyler için dışlayıcı ve baskıcı olabileceğini göstermeye çalışmıştır.

Durkheim, *İntihar* kitabında değindiği intihar türlerinden olan kuralsız/ anomik intihar, insanların ve toplumların hayatlarında ani değişimlerden kaynaklanmaktadır. Bireyin toplumla bütünleşme şeklinden ziyade, toplumun bireyleri düzenleme şeklinden ileri gelen kuralsız intiharlar, toplum düzeninin ve birliğinin çöktüğü, belli başlı normların ve değerlerin yok olmasının etkileri olarak görülmektedir. Durkheim'ın işaret ettiğine göre bu ani değişimler olumsuz olmak zorunda değildir. Ekonomik kalkınmalarda olduğu kadar ekonomik krizlerde de, evliliklerde olduğu kadar boşanmalarda da, politik krizler veya bireylerin yaşamlarını derinden etkileyen diğer olaylarda da bu tarz intihar çeşidine rastlanabilmektedir. Bu tarz durumlarda, iyi/ kötü, doğru/ yanlış konusundaki değerler muğlaklaşır ve bir olaya karşı alışılmış tutumlar birey için rehberlik etmez hale gelir ve bunun sonucunda birey topluma yabancılaşır. Septimus, savaş sonrası kurulan yeni düzene ayak uyduramaz. Herkesten uzaklaşır. Bu durum akıl sağlığını yitirmesine neden olur. İntihar, Septimus'un anlaşılabilmek için başvurduğu son çaredir.

6.1.5 Cesur Yeni Dünya (1932)

Cesur Yeni Dünya, Aldous Huxley'nin 1931'de kaleme aldığı ve 1932'de basılan romanıdır. Roman, AF 632 yılı olarak tanımlanan 2540 yılında geçmektedir. AF, "Ford'dan Sonra" anlamına gelmektedir. Ford kelimesiyle Henry Ford'a gönderme yapılmaktadır. Henry Ford'un montaj hattı ilahi olarak ilgi görmektedir ve bu dönem Ford'un Model T'yi tanıtmasıyla başlamaktadır. Durkheim'ın birleştirici bir toplumsal kurum olarak dini keşfi, Dünya Devleti'nde Ford'a duyulan yarı-dinsel hürmette bir paralellik bulmaktadır. Ford, düzen ve ilerlemenin nihai sembolü olarak Tanrı'nın yerini almakta ve dinin bir toplumun ahlaki çerçevesini somutlaştırmak üzere evrimleştiği görüşünü yansıtmaktadır.

Romanda, Dünya Devleti adı verilen, bilim etrafında dönen bir toplum incelenmektedir. Bu toplumun en belirgin özelliklerinden birisi, duyguların ve bireyselliklerin çocuklardan küçük yaşta çıkarılmasıdır. Kalıcı ilişkilerden söz edilemez çünkü kimse bir kişiye ait hissetmez, "herkes herkese aittir" (Huxley, 2013: 66). Roman, nüfusu artırmak üzere çocukların rahim dışında yaratıldığı ve klonlandığı Londra Merkez Kuluçkahane ve Şartlandırma Merkezi'nde başlar. Daha sonra, Huxley, vatandaşların embriyo olarak belirli bir sınıfa göre ayrıldığı bu dünya devletinin sınıf sistemini tanıtır. Tüpler ve inkübatörler içindeki embriyolara, önceden tayin edilmiş sınıflara koşullandırılmaları için değişik miktarlarda kimyasallar ve hormonlar verilmektedir. Üst sınıflara, onları fiziksel ve zihinsel mükemmelleştirecek kimyasallar verilirken, alt sınıflarda durum bunun tam tersidir, kimyasallar ve hormonlar onları kusurlu kılacak şekilde değiştirilerek verilir. Bu sınıflar (en yüksekten en düşüğe olacak şekilde) Alfa, Beta, Gama, Delta ve Epsilon'dur. Çok kesin sınırlarla ayrılan bu kast sisteminde:

> Yalnızca en yüksek kast olan Alfalar, transhuman olarak kabul edeceğimiz geliştirme türlerinin genetik olarak zekâ ve sağlık açısından üstün bireyler olacak şekilde geliştirilirken, diğer kastların ise azalan sırayla daha az gelişmiş zihinsel yetenekleri paylaştıklarını görürüz. Aslında, en alt kast olan Epsilonlar, basit emek için tasarlanmış vahşi hayvanlardan başka bir şey değildir ve bu nedenle kasıtlı olarak bodurlaştırılmıştır (Torlak, 2022: 437).

Toplumsal dengenin devamı ve sistemin korunması için düşünen ve zeki insanlar grubu Alfalar sayıca sınırlı olarak üretilmektedirler. Diğer Tarafta, ne çeşit insan olacağını Dünya Devleti tayin etmektedir. Bu duruma da 'şartlandırma' adı verilir (Merkit, 2021: 191). Bütün sınıfları birleştiren dayanışma ayinleri dini ritüellere benzemektedir ve bu dayanışma ayinleri, duygusal katarsis ve ortak deneyim yoluyla bireyleri kolektife bağlamaya hizmet etmektedir.

Bu dünya düzeninde sınıflar arası geçiş mümkün değildir. Şartlandırmalar, toplum üyelerinin ait oldukları yeri, sahip oldukları şeyleri benimsemeleri ve sevmelerini sağlamamak içindir. Şişeler içinde üretilen bu insanların fazla vaktinin olması onları düşünmek sorgulamak gibi eylemlere itebileceği için, onların çalışması devletin daha çok işine gelmektedir. Bu katı tabakalaşmanın, montaj hattı işçiliğinin işçileri insanlıktan çıkardığı ve toplumu farklı sınıflara ayırdığı 20. yüzyılın başlarındaki endüstriyel ve post-endüstriyel ekonomileri yansıttığını söylemek yanlış olmaz. Roman, ekonomik ve sosyal istikrara hizmet etmek için bireysel eylemliliğin yok edildiği bir distopyayı göstererek bu eğilimi eleştirmektedir. Bu Dünya Devleti, toplumsal dengeyi korumak için bireyselliği bastıran, yüksek düzeyde düzenlenmiş bir sosyal sistemi özetlemektedir. Bu, bireylerin uzmanlaşmış rolleri nedeniyle birbirine bağımlı olduğu modern toplumlardaki organik dayanışma kavramına benzer. Ancak Huxley bu karşılıklı bağımlılığı, biyoteknolojik koşullandırma ve uykuda öğretme telkin yoluyla elde edilen mekanikleşmiş ve insanlıktan çıkarıcı olarak tasvir etmektedir.

İşçi hareketlerinin yoğun yaşandığı dönemlerden birinde yazılan Cesur Yeni Dünya romanında, işçi sınıfı yerine kastlar hiyerarşisi bulunur. Epsilonlar toplumun en alt sınıfında yer alır ve basit işlerde çalışır. Ancak bu düzenin en dikkat çekici yanı, alt kastların üst kastlara karşı bir bilinç ya da memnuniyetsizlik duymamasıdır. Bu durum, özellikle "şartlandırma" ve "soma" adı verilen sakinleştirici ilacın etkisiyle sağlanır. Böylece bireyler, içinde bulundukları kastın gerektirdiği rolü sorgusuz sualsiz kabullenirler, herhangi bir toplumsal çatışma ya da hak arama arzusu göstermezler. Romanda, Huxley'nin bu toplumu, işçi hareketleri ve sınıf çatışmaları gibi sorunları çözmekten ziyade, bu sorunları tamamen ortadan kaldırmaya yönelik bir düzen olarak kurgulanmıştır. Toplum için mutlak bir uyum sağlanmıştır. Bu bağlamda, Huxley'nin toplumu, sanayi devriminin ve modern kapitalizmin yarattığı sınıf çatışmalarının adeta

bir "çözümü" olarak sunulsa da aslında özgürlük ve insan hakları gibi temel değerleri tamamen yok eden bir yapıdır.

Bir de medeni olmayan insanların yaşadığı toplum olan Vahşi Bölge bulunmaktadır. Burada insanlar, yaşlanıp hastalanabilmekte âşık olup acı çekebilmektedir. Huxley, roman boyunca, iki toplum düzenini yan yana koyarak, mutluluk, yalnızlık, istikrar, tüketim, baskı gibi kavramlar konusunda düşünülmesini sağlamaktadır. Sion (2010: 144)'a göre, dünya Büyük Buhran'ın pençesindeyken ve savaşın uzak ayak sesleri tüm Avrupa'yı sarıyorken, Huxley'in 1932'de neler yaşadığını yalnızca hayal edebiliriz. Ne pahasına olursa olsun hükümet kontrolü, toplumsal ve siyasi bir savaş narasıydı. Totaliter bir hükümet Sovyetler Birliği'ni ele geçirmişti ve Huxley bunun özgürlük kaybına mal olacağının farkındaydı. Yani, Huxley'in yazdığı bu eserde, çağının gerçekliklerinin payı yadsınamaz.

Yaratılan bu toplumda en belirgin özelliklerinden biri, "özdeşlik ve istikrar" (Huxley, 2013: 35) ilkesidir. İnsanlar tüplerin içinde üretilirken her büyüme evresine de karışılmaktadır. Bokanovski adı verilen bir yöntemle, tek yumurtadan doksan altı ikiz dünyaya getirilmektedir. Altıok'un (2017: 535) belirttiği gibi, böyle yapay üretilen insanların hayatlarının doğal olması beklenemez. Adeta bir makine gibi, toplumsal rolleri belirlenen bu insanlar, sınırları çizilen sınıflarının dışına çıkamazlar. Böylelikle tek tip insanlar, iktidar sınıfının keyfine göre yönetilmektedir. İstikrar, Diğer Taraf'ta işlerin yolunda gitmesinin garantisidir. Uymak zorunda olunan kuralların hemen hepsi bu ilkeye hizmet etmektedir. Öğrencilere şartlandırma merkezini gezdiren denetçi onlara düzen için gerekli olan anahtar unsurları belirtir. Toplumsal olarak ilerleyebilmek için toplumsal ve bireysel denge gereklidir. Her iki düzeyde de sürekli bir çaba ve bakım elzemdir. Toplumun düzenli işlemesi, ancak bilinçli ve istikrarlı bireylerin iş birliği ile sağlanabilmektedir (Huxley, 2013: 65-66).

İtaatkâr, mutlu ve istikrarlı bireyleri üretebilmek hem onları belli koşullara şartlandırarak hem de onları dertten üzüntüden uzak tutacak *soma* adı verilen bir çeşit uyuşturucuyla mümkün kılınmıştır. Koldan yapılan bir tür iğne olup, kullanıcılara yan etkisi olmayan, keyif vererek onları adeta farklı bir aleme götüren soma, *"alkol ve uyuşturucunun yerini alacak, daha az zararlı, ama eroinden daha fazla keyif verecek bir madde"*dir (Altıok:

2017: 534). Dünya devletindeki insanlar, cevabını bulamadıkları bir konu üzerinde düşündüklerinde ya da hoşlarına gitmeyen bir şey yaşadıklarında veya gördüklerinde, hemen somaya başvururlar. Böylelikle, mutlulukları sekteye uğramaz. Huxley, *Brave New World Revisited* kitabında bu maddenin, kişileri mutlu kılmanın yanında, onları kontrol altında tutmanın da bir aracı olduğunu açıklamaktadır (Huxley, 1958: 55):

> Ancak tebaanın devredilemez ayrıcalıklarının bu en değerlisi aynı zamanda diktatörün cephaneliğindeki en güçlü yönetim araçlarından biriydi. Bireylerin Devlet yararına (ve elbette tesadüfen kendi zevkleri için de) sistematik olarak uyuşturulması, Dünya Denetçileri'nin politikasının ana planıydı. Günlük soma istihkakı, kişisel uyumsuzluğa, toplumsal huzursuzluğa ve yıkıcı fikirlerin yayılmasına karşı bir sigortaydı. Karl Marx, dinin halkın afyonu olduğunu ilan etti. Cesur Yeni Dünya'da bu durum tersine döndü. Afyon ya da daha doğrusu soma, halkın diniydi.

Somanın, mutluluk açısından istikrarı desteklediği gibi, kötü hisleri engellediği için "mükemmel illüzyon" (Ağır, 2022: 157) desteği de sağladığı söylenebilir. İnsanları üzerinde düşünmeye, sorgulamaya itebileceği için sanat ve din de bu Dünya Devleti'nde yasaklanan şeylerdir. Vahşi Bölge'den Diğer Taraf'a getirilen Vahşi John ve Denetçi arasında sanatın yasaklanmasına yönelik gerçekleştirilen konuşmada John buna anlam veremez:

> Çünkü eski; asıl nedeni bu. Burada eski şeyler işimize yaramaz."
>
> Muhteşem olsalar bile mi?"
>
> Özellikle de muhteşemseler. Güzellik çekicidir ve biz insanlarımızın eski şeylere kapılmalarını istemeyiz. Yeni şeyleri sevmelerini isteriz." "(…)Üstelik, anlamaz insanlar." "(…)istikrar karşılığında ödememiz gereken bedel işte bu. Mutluluk ile eskiden insanların güzel sanatlar dediği şey arasında seçim yapmak gerekiyor. Biz, güzel sanatlardan fedakarlıkta bulunduk. Onun yerine duyusal filmlerimiz ve kokulu orgumuz var (Huxley, 2013: 218-220).

Ayrıca Dünya Devleti denetçilerinden biri olan Mustafa Mond, orada dine lüzum olmadığını belirtir. Tanrı'nın bilimle ve küresel mutlulukla işi olmadığını, bu yüzden de

kişilerin kendi tercihlerini yapması gerektiğini söyler. Onlar, bilimi ve mutluluğu seçmişlerdir (Huxley, 2013: 232-233). Kısaca, Dünya Devleti'nin üyeleri:

> Her istediğini elde edebilen, elde edemeyeceklerini asla istemeyen, bu nedenle kendilerine verilen dışında hiçbir ideale veya gayeye sahip olmayan; yaşamları güvende olan, hastalanmayan, ölümden korkmayan, aşkı bilmeyen, yaşlanmayan, aile mefhumu olmayan, insanlarda güçlü duygular uyandıracak sevgi türlerini tanımayan ve soma ile uyuşarak mutlu olan insanlardır. Bu insanlar soma sayesinde gözyaşından ve acıdan arındırılmış, doğal dürtüleri özgürce tatmin edilen varlıklardır (Merkit, 2021: 193).

Bu toplumda, insanların mutluluğunun sağlanması, denetçilerin temel hedeflerindendir. Romanda, mutluluğa çok yüksek değer atfedilir. Mutluluk, erişilmesi gereken nihai nokta gibidir. Bütün şartlandırmalar maksadı bellidir: *"Kaçınılmaz toplumsal yazgılarını sevdirmek"* (Huxley, 2013: 42). Yani, insanlar var olan sistemin gerektirdiği kurallara göre biçimlendirilir ve yazgı adı altında sahip oldukları şeyler benimsetilmeye çalışılır ve itaat eden insan profili beklenir (Altıok, 2017: 532). Vahşi tarafta insanların yaşlanıp, çirkinleşmeleri, nihayetinde ölmeleri, doğum yapmaları, evlenmeleri gibi yaşamlarının doğal akışı, Diğer Taraf'ta mutsuzluk olarak görülür. Dünya devletinin özgürlük ve pek çok insani değer ve duygulardan mahrum edilmiş bu insanları, *"mutluluğu hazla eş değer görmektedir"* (Merkit, 2021: 193). Dünya Devleti'nde insanların tüketici olmalarına büyük önem affedilir ve bu nedenle tüketiciliğe teşvik edilmektedir ve insanları mutluluğu da tüketimle bağdaştırmalarını sağlayacak şekilde şartlandırmaktadırlar. Geleneksel bir din anlayışı olmasa da, tüketimciliği simgeleyen Ford'a tapınma da benzer bir işlev görmektedir. Tanrı'nın yerini teknoloji ve tüketimin alması, Durkheim'ın toplumların düzeni korumak için kutsal semboller yarattığı fikriyle örtüşmektedir. Bernard ve Lenina Vahşi/ Ayrı tarafa keşif gezisi yaptıklarında, John ve annesi Linda ile karşılaşırlar. Bu bölgede şartlandırılmadan yaşayan, doğurarak çoğalan insanları ve yaşlanan bedenleri görünce rahatsızlık duyarlar. Adeta farklı yüzyıllarda ve farklı gezegenlerde yaşadıklarını hissederler. Anne olma düşüncesi, etraftaki pislikler, yaratıcı fikri, yaşlanma olgusu gibi şeyleri akılları almaz (Huxley, 2013: 134). Lenina, orada geçirdikleri günün sonunda bir soma tatiline çıkar derhal. Altı adet yarım gramlık soma tableti alıp, yatağına uzanarak zamansızlıkta kaybolur. Yeniden kendi zamanına dönmesi

minimum on sekiz saatini alacaktır (Huxley, 2013: 149). Linda bir Beta olarak üretilmiş ve gençken Vahşi Taraf'a gelince kaybolmuş ve Diğer Taraf'a tekrar dönememiştir. Linda'nın KŞM müdürünün eski sevgilisi olduğu ve onun çocuğu John'u doğurduğunu öğrenen Bernard, müdürün sakladığı bu gerçeği ortaya çıkarıp onu rezil etmek istediği için Linda ve Vahşi John'u Diğer Taraf'a getirir. John herkesin ilgisini çekerken, yaşlanmış annesi Linda, kimsede merak uyandırmaz. Çünkü, şişman ve yaşlıdır, teninde bir sürü leke vardır, dişleri son derece çürük ve bakımsızdır. Oradakilerin ona bakarken gerçek anlamda mideleri bulandığından, elit kesimden insanlar, onu hiçbir şekilde görmek istemezler (Huxley, 2013: 160).

Romanda "anne," "baba" gibi kavramlar toplumsal bir utanç ve iğrençlik olarak anılır. Bu toplumda bireyler, herhangi bir aile ya da kişisel bağlılık olmaksızın birbirlerine bağımlı olmadan yaşarlar. Aileye duyulan ihtiyacın yerini, devletin bireyler üzerinde kurduğu mutlak kontrol alır. Böylece, bireyler arasında duygusal ilişkilerden kaynaklanacak çatışmalar, kıskançlıklar ya da aile bağlarının getireceği yükümlülükler ortadan kaldırılmış olur. Aile olmadan toplumsal düzen sağlanmış gibi görünse de bu durum aslında bireyin köleleştirilmesi ve insan doğasının bastırılmasıdır. Vahşi John'un annesi Linda, fazla soma tüketiminden Ölecek Hastalar Hastanesi'ne yatırıldığında, "modern teknoloji ile ölüyor"ken (Huxley, 2013: 200), John onu ziyarete gider. Kendini ona hatırlatmaya çalışıyorken, Linda son nefesini verir. Bunun üzerine, Vahşi John, önce sessizlikte durumu idrak etmeye çalışır, sonra annesinin yatağının yanı başına diz çökerek, yüzünü ellerinin arasına alıp ağlamaya başlar (Huxley, 2013: 207). Diğer Tarafta acı çeken tek kişi John'dur. Çünkü soma kullanmayı reddetmiştir. Ölen annesinin yanında acılar içindeki Vahşi, hastane çalışanları ve orada şartlandırılan çocuklar için fazlasıyla tuhaf gelir. Hemşire, ölüm sanki kötü bir şeymiş gibi John'un niçin hıçkıra hıçkıra ağladığını anlamadığı gibi, şartlandırılmakta olan oradaki çocukların sürecini mahvettiği için Vahşi'ye sinirlenir (Huxley, 2013: 207). Diğer Tarafta ölüm sahnesini, robotik insanlar arasında programlanmamış bir insanın deneyimlemesi durumu daha dramatik göstermektedir. John'u teselli edecek, ona şefkat gösterecek kimse yoktur elbette. Soma varken bu acıyı yaşamayı istemesi etrafındaki kimseye anlaşılır gelmez. Ancak, Vahşi John mutsuzluğu, oradaki "sahte, yalancı mutluluğa" yeğlemektedir (Huxley, 2013: 183). John, Diğer Tarafta, Lenina'ya âşık olur. Onu hak edebildiğini göstermek, kendisi için kıymetli olduğunu ona ispatlamak için, Vahşi John bir şeyler yapmak ister. Oysa bunlar

Lenina'nın umurunda değildir. Lenina, John'dan hoşlansa da tek düşündüğü onunla cinsel birlikteliktir. Yakınlaşmaları, John'un Lenina'yı reddetmesiyle biter: *"Ah yabani ot, öyle mükemmelsin, kokun öyle güzel ki, duyularım can atar kavuşmaya. Bu güzelim kitap, üzerine orospu yazılsın diye mi yaratıldı? Tanrı durur bu kelimede, okumaz(...)"* (Huxley, 2013: 197). Bu donuk dünyada, annesinin ölümüne şahit olması, âşık olması ve ötekileştirilmesi John'un kendi benliğini daha iyi tanımasını sağlar. İsteklerini daha iyi kavrar.

Dünya Devleti'nde, vatandaşların bilinçaltındaki tüm karanlık arzular cinselliğin biyopolitik manipülasyonu yoluyla tatmin edilse de bu insanlar aslında içgüdüleriyle hareket eden basit hayvanlar olarak aşağılanmaktadır. Ellerine geçen yalnızca fiziksel haz ve maddi refahtır. Ayrıca, seks ve cinselliğin biyopolitik düzenlemeleri kadınları ya yumurta üreticilerine ya da seks makinelerine dönüştürmektedir. Bu dünyada insanlar, sadece cinsel bir obje olarak görüldükleri ve duyguları, özgürlükleri ve yaşamları göz ardı edildiği için, tüketilebilir bir nesne olarak ele alınmışlardır (Ağır, 2022: 160). Yani Dünya Devleti'nde sorunsuz, daimî mutluluğu yakalamış insanlar sergilenirken; erkeklerin ve kadınların birbirlerine karşı duygusal hisler besleme, kadınların anne olma hakları ve tercihleri ellerinden alınmıştır. Katı bir şekilde düzenlenen nüfus, kontrol altında tutulan doğum ve ölüm oranları, Foucault'nun 'biyo-iktidar' adını verdiğini iktidar çeşitlerinden birini akla getirir.

Foucault (2003: 103) *Cinselliğin Tarihi* kitabında, "beden disiplinleri" ve "nüfus düzenlemeleri"nin yaşam üzerindeki iktidarın temel unsurları olduğuna dikkat çekmektedir. Foucault, klasik çağda öne çıkan büyük teknolojinin, bedenin performanslarına ve yaşamın süreçlerine odaklanan, öldürmek yerine yaşamı kontrol etmeye odaklanan bir iktidar yapısına evrildiğini ifade etmiştir.

Foucault (2003: 103), tarihsel dönem boyunca hızla değişen disiplinlerin (dil, eğitim kurumları, üniversiteler, askeri alanlar, atölyeler gibi), geliştiğini ve ayrıca siyasi uygulamalar ile ekonomik alanlarda ise doğurganlık, uzun ömür, toplum sağlığı, konut ve göç gibi konuların ortaya çıktığını belirtmiştir. Bunlar bedenlerin itaatini ve nüfusların kontrolünü sağlamak üzere farklı ve sayısız tekniklerin geliştiğini göstermektedir ve Foucault'ya göre, bu şekilde "biyo-iktidar" dönemi başlamıştır. Cinsellik, biyo-iktidarın

müdahale ettiği alanlardan birisidir ve kapitalizmin gelişmesinde kritik bir rol oynamıştır. Foucault (2003: 104), kapitalizmin insan bedenlerini üretim süreçlerine katma ve nüfus olaylarını ekonomik süreçlere uygun bir şekilde düzenleme ile sağlanan bir iktidar yapısı olduğunu belirtirken, kapitalizmin bununla kalmayıp bedenlerin kullanılabilirlikleri ve itaatkarlıkları ile birlikte güçlenmelerine odaklandığı ve yaşamı artıracak ancak bağımlılıklarını azaltmayacak iktidar yöntemlerine ihtiyaç duyduğunu iddia etmiştir.

Dünya Devleti'ndeki biyoteknolojilerin benimsenmesi politik bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır; çünkü bunlar sürekli vurgulanan sosyal istikrar ilkesinin çok önemli araçları olarak hizmet vermektedir. Ağır'ın (2022: 155) belirttiği gibi biyo-iktidar, 'Dokuz Yıl Savaşları'ından sonra ve pek çok iç savaşlar nedeniyle ortaya çıkan huzursuzluk sonunda istikrarın yolunu açan bir toplumsal dönüşüme neden olur. Güç kullanımından kaçınılan bu süreçte biyoiktidar çağı ortaya çıkar. Biyo-iktidar ise, yaşamı mümkün kılmayı, onu ölümden korumayı ve hatta ulusal düzenlemeler aracılığıyla yaşamı birtakım müdahalelerle oluşturmayı amaçlamaktadır.

Dünya denetçileri, şartlandırma yöntemiyle biat eden, mutluluğu yakalayan ve böylelikle istikrarın devamını sağlayan insanlar üretirken, tüketimi de istikrara, insanların mutluluğuna ve kapitalizme hizmet etmesi için şartlandırma sürecinde kullanmaktadırlar. Tüketim mutlu olmanın bir koşuludur dolayısıyla bunu teşvik etmek için basit oyunlarda dahi tüketim beklentisi görülmektedir. KŞM (Kuluçka Şartlandırma Merkezi)'de öğrencileri gezdiren müdür, öğrencilerle birlikte oyun oynayan bir grubu izlerler. Müdür (Huxley, 2013: 55):

> "Tuhaf", dedi, "Ford'umuzun zamanında bile çoğu oyunun sadece bir iki top, birkaç sopa ve belki de bir parça fileyle oynandığını düşünmek tuhaf. İnsanların, tüketimi artırmaya hiçbir katkısı olmayan karmaşık oyunları oynamasına izin vermenin ne kadar ahmakça olduğunu bir düşünsene. Delilikten başka bir şey değil. Bugünlerde yöneticiler, en azından mevcut oyunlar kadar karmaşık aletler gerektirdiği kanıtlanamayan hiçbir oyuna izin vermezler.

Müdürün konuşmalarından, ulaşımın da bir tüketim aracı olarak geliştirildiğini vurgularken; Alfa Epsilon fark etmeksizin, ilk başlarda, her insanın kırları ve doğayı sevmeye ve böylelikle oralara gitmeye şartlandırıldığı ancak doğa bedava olduğu için üst

sınıftakilerin daha çok tüketmesini sağlayacak başka yollar aradıklarını öğrencilere açıklar (Huxley, 2013: 48):

> Eğer çocuklara bir gül görünce çığlık attırılıyorsa, nedeni yüksek ekonomi politikasıydı. Kısa süre önceydi (bir yüzyıl var ya da yoktu). Gamalar, Deltalar ve hatta Epsilonlar çiçekleri sevmeye şartlandırılmışlardı; özelde çiçeği, geneldeyse vahşi doğayı. Amaç, her fırsatta kırlara koşma isteği yaratmak ve böylece ulaşım tüketimine zorlamaktı. "Ulaşım tüketmediler mi peki?" diye sordu öğrenci. "Hem de çok", diye yanıtladı Müdür. "Ama başka hiçbir şey tüketmediler." Kır çiçekleri ve manzara seyretmenin önemli bir kusuru var, bedavalar, diye açıkladı. Doğa sevgisiyle fabrikalar çalışmaz. En azından alt sınıflarda doğa sevgisini kaldırmaya karar verildi, ancak ulaşım tüketimi eğilimi kalacaktı. Çünkü elbette nefret etseler de kırlara gitmeye devam etmeleri önemliydi. Sorun, ulaşım tüketimi için kır çiçekleri ve manzara seyretmekten ekonomik olarak daha sağlam bir neden bulmaktı. Gerektiği şekilde bulundu. Müdür, "Kitleleri kırlardan nefret etmeye şartlandırıyoruz", diye başladı. "Aynı zamanda onları doğa sporlarını sevmeye şartlandırıyoruz. Bunu yaparken de tüm doğa sporlarının gelişmiş aletlerle yapılmasını sağlıyoruz. Böylece hem endüstriyel ürünler hem de ulaşım tüketiyorlar.

Gramsci için "somut gerçeklikte, sivil toplum ve devlet bir ve aynıdır" (Hoare ve Nowell Smith, 1971: 208). Ve devlet, egemen sınıfın yalnızca egemenliğini meşrulaştırmak ve sürdürmekle kalmayıp, aynı zamanda yönettiği kişilerin aktif rızasını kazanmayı başardığı pratik ve teorik faaliyetler bütünüdür (Hoare ve Nowell Smith, 1971: 244). Gramsci, liderlik fikrini ve bunun devlet iktidarına ulaşmanın bir koşulu olarak uygulanmasını hegemonya kavramında geliştirmiştir. Hegemonya, sınıflar ve diğer toplumsal güçler arasındaki bir ilişkidir. Hegemonik bir sınıf ya da sınıfın bir parçası, siyasi ve ideolojik mücadele yoluyla bir ittifaklar sistemi yaratarak ve bunu sürdürerek diğer sınıfların ve toplumsal güçlerin rızasını kazanan sınıftır (Simon, 1991: 26). Gramsci'ye (Forgacs, 2000: 307) göre, egemenlik salt hukuk, ordu, polis ve benzeri güç ve disiplinlerle sağlanamaz; öznenin rızasını da gerektirir. Rıza, bir yandan yönetici sınıfın ahlaki liderliğine, diğer yandan da yönetilen sınıflara verilen tavizlerle sağlanır. Dolayısıyla, yönetilen sınıflar egemen sınıfın hegemonyasına tabi olurlar. Bu yönetilen

sınıflar, hegemonu meşru bir güç olarak kabul eder ve onun yönetimi altında çıkarların birbirine karıştığını düşünür. Dünya Devletinde bireyler doğumlarından itibaren toplumdaki yerlerini sevmeye şartlandırılırlar. Bu, ideolojinin nasıl içselleştirildiğini yansıtır, böylece insanlar sosyal hiyerarşileri sorgulamazlar. Farklı kastların genetik mühendisliği, insanların biyolojik olarak sisteme boyun eğmek üzere tasarlanmasını sağlar. Bu durum, Gramsci'nin rızanın sadece ideolojik değil, aynı zamanda ekonomik ve yapısal faktörlerle pekiştirilen maddi olduğu görüşüyle de uyumludur. Hükümet, rahatsızlığı bastıran ve sistemin pasif bir şekilde kabul edilmesini sağlayan bir ilaç olan soma dağıtır. Bu, Gramsci'nin kültürel dikkat dağıtıcıların insanların sınıf bilinci geliştirmesini engellediği fikrine benzer bir işlev görmektedir. İnsanlar yüzeysel eğlence bombardımanına tutularak eleştirel düşünce engellenir. Modern toplumların insanları gerçek sosyo-ekonomik eşitsizliklerden uzaklaştırmak için medya ve tüketimciliği kullanması gibi, *Cesur Yeni Dünya* da insanların özgürlüğü aramak yerine mutluluğu yüzeysel zevklerde bulmasını sağlamaktadır.

Psikolog olan Bernard bir Alfa-artıdır ve "hiçbir şartlandırmaya uymak istemeyen, farklı olma hissi taşıyan ve birey olduğunun farkında olan biridir" (Merkit, 2021: 193-194). Diğer Dünya Devleti üyelerinden daha muhalif düşünce yapısına sahiptir ve o yönde davranışlar sergilemekten geri durmaz. Bu yüzden de Diğer Taraf'ın farklı ve biraz da ötekileştirilmiş bir insanıdır. Bir gün Lenina'ya "tutku nedir öğrenmek istiyorum. Bir şeyleri yoğun hissetmek istiyorum" dediğinde, Lenina "birey hissederse, topluluk sendeler" (Huxley, 2013: 109) yanıtını verir. Bireylerin sorgulaması ve hislerini özgürce yaşaması halinde toplumun dünya denetçilerinin kontrolünden çıkacağı bilindiği için, insanlar bu öğretiyle programlanır. Denetçiler, 'toplum'dan korkmaktadırlar. Lenina, tam da tasarladıkları gibi bir Dünya Devleti vatandaşıdır: "Kendi bedeninde mutlu, hayatın zevklerine düşkün, başkalarının duygularını umursamayan ve Dünya Devleti'nin inancına itaatkâr" pasif bir insan (Sion, 2010: 149). Lenina, neler olup bittiğini istese de görüp anlayabilecek durumda değildir. Bernard örneğine bakıldığında, insanın mutsuzluğuna neden olan adaletsizlik, haksızlıklar ve iktidarların özgürlük karşıtı uygulamaları değil de doğal yaşamsal olguların neden olduğunun gösterilmeye çalışılması, bunun da aslında mutluluğu sağlayamayacağının altını çizilmiş olmaktadır (Torlak, 2022: 438). Bernard, diğerleri gibi şartlandırıldığı halde, somaya hemen teslim olmaz ve sıklıkla muhalif fikirlere sahiptir. Bu durum, denetçilerin korkusunda haklı

olduğu gösteriyor denilebilir. İstenildiği kadar baskılansın, kontrol altında tutulsun, kurallara ya da iktidara karşı fikirlere sahip kişiler ortaya çıkacaktır.

Dünya Devleti'nin duygular, düşünceler ve üreme üzerindeki sıkı kontrolü, totaliter rejimlerin muhalefetin imkansız olduğu bir toplumu nasıl tasarlayabileceğine dair korkuları yansıtmaktadır. 1930'ların başında İtalya ve Almanya'da faşizm yükselişteyken, Stalin yönetimindeki Sovyet komünizmi propaganda ve baskı yoluyla insanların hayatlarını kontrol etmekteydi. Dünya Devleti'nin de bu tarz yönetimlerin izdüşümü olduğu düşünülebilir.

Romanda, gerçekleri görebilen sadece iki kişi vardır: Vahşi John ve Denetçisinden biri olan Mustafa Mond. Korkutucu olan da budur zaten: "John gibi programlanmamış bir kişinin ya da Mond gibi elit bir sınıfın üstün yaratılmış ve şekillendirilmiş bir üyesinin neler olup bittiğini anlamasıdır. Vahşi John'a eziyet eden ve kendi eliyle nihai yok oluşuna yol açan şey, bu Dünya Denetçileri çetesi tarafından yaratılan illüzyon ile dünyayı gerçekte olduğu gibi "görme" yeteneği arasındaki bu çatışmadır. John saf bir yanılsama dünyasında mutluluğu bulamaz" (Sion, 2010: 145). Aslında, onun aradığı mutluluk, Dünya Devleti'nin vaat ettiği anlamda hedonizme varan bir mutluluk değildir.

Mustafa Mond, Vahşi John'un annesi öldükten sonra, kendisinin orada kalmaya devam etmesinde ısrar eder. Mond'un Vahşi'yle sohbetleri esnasında içten içe Mond'un üstünlük hissi görülebilmektedir. Vahşi, Dünya Devleti sakinlerinin gözünü açmaya çalışırken, Mond çok rahattır. Çünkü onların Vahşi'yi algılayamayacaklarını bilmektedir. Vahşi onlar için sadece farklılıklarından ötürü, oradakiler için dikkat uyandıran bir canlı olarak kalacaktır. Mond, her şeyin farkında olan Vahşi'yle Dünya Devleti'nde acı yoksunluğu, daimî mutluluğu konuşurken, bunların bedelinin özgürlük ve insana has önemli özelliklerden (düşünmek, sorgulamak, bilinç ve vicdan sahibi olmak gibi) yoksun bırakılmak olduğunu duyduğunda, yaratılan bu ütopyada kocaman bir anlamsızlık olduğunu düşünür. Acı çekmek, zaman zaman mutsuz olmak, insanların hem kendileri hem de başkaları için üzüntü duyması ve mutlu olması, özgür olması ve belki de en önemlisi hayatlarında anlam arayışı içinde olmaları, insanı insan, toplumu da toplum yapan gerçek unsurlardır. Bu sebeple, Dünya Devleti Vahşi John'u mutlu edemez. Hedonist gayelerden uzak, yaşadığını hissetmeye ihtiyacı olan John isyan eder:

> Ben keyif aramıyorum. Tanrı'yı istiyorum, şiir istiyorum, gerçek tehlike istiyorum, özgürlük istiyorum, iyilik istiyorum. Günah istiyorum. Aslında,"dedi Mustafa Mond, "siz mutsuz olma hakkı istiyorsunuz. Öyle olsun," dedi Vahşi meydan okurcasına, "mutsuz olma hakkını istiyorum. Eklemek gerekirse, ihtiyarlama, çirkinleşme ve iktidarsız kalma hakkını da istiyorsunuz; frengi ve kansere yakalanma haklarını, açlıktan nefesi kokma hakkını, sefil olma hakkını, sürekli yarın ne olacak korkusu içinde yaşama hakkını, tifoya yakalanma hakkını ve her türden ağza alınmaz acıyla işkence çekerek yaşama hakkını da istiyorsunuz. Uzun bir sessizlik oldu sonunda Vahşi, "Hepsini istiyorum," dedi. Mustafa Mond omuzlarını silkti. "Hepsi sizin olsun," dedi (Huxley 2013: 238).

Denetçi, John'a, başka bir Alfa Artı Denetçi'nin dışında kimsenin anlayamayacağı bir şekilde propaganda yapar, çünkü John bir "vahşidir" ve hem eski hem de yeni dünyaları bilmektedir. Sion'a (2010: 150) göre, John'un boyun eğmeyeceğini bildiği halde, Mond, Vahşi'yi ütopik yaşam tarzının ideal olduğuna ikna edemeyince onu cezalandırmak için bu dünyada bir alay ve çalışma nesnesi olarak kalmasında ısrar eder. Vahşi, denetçinin bir zamanlar olduğu kişiyi temsil ediyor olabilir ve John'u yakınında tutma arzusu da paradoksal bir eylem olarak okunabilir. John'da kendi eski benliğini görürken, Denetçi şimdi onu boyun eğmez güce tabi tutmuyor denebilir.

John'un Mustafa Mond'la tartışmasında, Mond şöyle bir tablonun varlığına dikkat çekmektedir. İnsanların iki farklı yaşam arasında seçim yapması gerekmektedir. Birinde; yokluk, belirsizlik ve hastalıklarla dolu bir dünyada insani hislerini, isteklerini, değerlerini ve arzularını yaşayabilecekken diğerinde ise herkesin her türlü gereksiniminin giderilmeye çalışıldığı, hastalıkların kontrol edilebildiği, yaşlanma hızının yavaşlatıldığı ve sahiplenme hissinden arındırıldığı bir dünyada var olma mücadelesi verecektir (Altıok, 2017: 535). Vahşi, yaşamın zaten bir mücadele olduğunu ve böyle de olması gerektiğini kavramış ve konuşmalarında bunu Mustafa Mond'a aktarmıştır (Huxley, 2013: 236):

> Fakat uygar ülkelerde, uğrunda çaba yapmadan kızları elde edebilirsiniz; üstelik sokan sinek ya da sivrisinekler de yoktur. Yüzyıllar önce köklerini kazıdık. Vahşi kaşlarını çatarak başını salladı. Köklerini kazıdınız. Evet, kesinlikle sizin tarzınız. Katlanmayı öğrenmek yerine tatsız olan her şeyin kökünü kazımak.

> Hangisi daha onurludur, acımasız kaderin sapan taşları ve oklarına katlanmak mı, yoksa silah kuşanıp karşı koyarak son vermek mi dert yağmuruna... Ama siz bunların hiçbirini yapmıyorsunuz. Ne katlanıyorsunuz ne de karşı koyuyorsunuz. Yalnızca sapan taşları ve okları siliyorsunuz yeryüzünden. Kolayına kaçıyorsunuz.

Dünya Devleti'nde "akıl, düşünce mutlak otoritenin köleleştirme anlayışı" (Altıok, 2017: 536), John'un ne aklının algılayabileceği ne de ruhunun kabul edebileceği bir şeydir. John Dünya Devleti'ne getirildiğinde büyülenmekten kendini alamaz ancak orada geçirdiği bir süre zarfından sonra, bu dünyada düşünce, sevgi ve duygunun olmadığını görür. Burada insanların gerçeklikten kopmuş yaşadıklarını anlar ve yaptığı ve söylediği hiçbir şeyin onların görmesini sağlayamayacağını fark eder. Oysa, onları özgürleştirmeyi istemiştir: *"Fakat köle olmak hoşunuza gidiyor mu? (...) Bebekler gibi yaşamaktan hoşlanıyor musunuz? (...) "isteseniz de istemeseniz de sizi özgür kılacağım" diyerek soma haplarının olduğu kutuları hastane avlusuna atar"* (Huxley, 2013: 212- 213). Kişinin özgür olabilmesi için, hissedebilmesi ve düşünebilmesi gerektiğine inanan Vahşi, bunlara engel olan somadan kurtulmakta bulur çözümü. Sonunda, onların özgürleşmekten hiçbir şey anlamadığını görmesi onu umutsuzluk ve karamsarlığa iter ve bunun üzerine oradan ayrılıp tek başına inzivaya çekilir.

Romanda, sadece Vahşi John ve annesi Linda, duyguya sahip iki insandır. Ancak Linda, Dünya Devleti'ne getirilince, robotik insanların yanında duygularıyla baş edemez ve durmadan soma alarak çok geçmeden fazla somadan hayatını kaybeder. Oysa Vahşi John, Dünya Devleti'nde hayal kırıklığına uğrasa da, ne istediğini, onun için nelerin kıymetli olduğunu bilir. Sion'un (2010: 146) öne sürdüğü gibi, John, antropolojik anlamda bir ruha sahiptir. Shakespeare okuyan, gerçek aşk ve anlayış arayışında olan John; Lenina, Bernard ve hatta Mond'dan daha gelişmiş vaziyettedir. Belki de bu yüzden, kendi ilkel toplumu Malpais'de de diğerlerinin arasına karışamamış, normal bir çocukluk geçirememiştir. Bernard ve Lenina, Johnla Vahşi Tarafta karşılaşınca, John, Bernard'a bir itirafta bulunur. Kişi farklıysa, yalnızlık onun kaderi olmaktadır çünkü yalnız olana merhamet edilmediğini ve kendisinin hep ötekileştirildiğini belirtir (Huxley, 2013: 146). Vahşi John, Diğer Tarafta da yalnızlığı tadar ve o yapay dünyanın, onu tüketmesine izin vermez ve deniz fenerinde herkesten uzak yaşamaya başlar. Ancak Ütopyalılar, orada da

onu rahat bırakmazlar. Onu izlemeye gelen kalabalıktan kurtulduğu ve yalnız kaldığı bir an, belki de ömrünün sonuna kadar 'gerçek' bir insanla iletişim kuramayacağını anladığında, soma içer. Ancak hemen sonrasında onlar gibi olacağını düşünerek canına kıyar.

Durkheim, günümüzde örneğini bulması çok zor olduğu için üzerinde durmanın yararsız olduğunu düşündüğü intihar tipini, *yazgısal intihar*ı, dipnot olarak verir. Bu tip intiharlar, kuralsız intiharın zıttı olarak, yani aşırı düzenlemeden kaynaklanmaktadır. Bu intiharı seçenler, "geleceği acımasızca kösteklenmiş, tutkuları baskıcı bir disiplinle gemlenmiş kişilerdir" (Durkheim, 2013: 284). Bu tür intiharların tarihsel açıdan önemine dikkat çekerken Durkheim, köle intiharlarını bu kategoriye yerleştirmektedir. John'un durumu da bir köle intiharını andırmaktadır. Kendisi için umutlu ve özgür bir gelecek göremez. İlkel dünya ve Ütopik Dünya arasında sıkışmış hisseden Vahşi John için tek çıkış yolu kendi canına kıymaktır. Köleleştirilmeyi bir tek bu şekilde reddedebilmiştir. Kendini öldürmesi baskıcı düzenlemelerden ve Dünya Devleti'nin konformist toplumuna ya da idealize ettiği "vahşi" yaşam tarzına entegre olamamaktan kaynaklanmaktadır. Tarihsel olarak bu durum, hızlı teknolojik gelişmelerin, ekonomik bunalımın ve değişen ahlaki manzaraların insanları geleneksel sosyal çerçevelerden uzaklaştırdığı iki savaş arası dönemde bireylerin karşılaştığı varoluşsal krizleri yansıtmaktadır. John'un otantikliğe duyduğu özlemi Dünya Devleti'nin yapaylığıyla uzlaştıramaması, 20. yüzyılın başlarında modernite ile gelenek arasında kalanların yaşadığı çaresizlikle paralellik göstermektedir.

İki tarafta da kendine yer edinemeyen John, belki de Huxley'nin insanlığı temsilidir. Huxley, Vahşi Taraf'ın yerine Diğer Tarafı tercih eder gibi görünmez. İster ilkel, ister gelişmiş olsun, bireylerin içinde özgür olamadığı, ruhsuz bir dünya insana yakışmamaktadır. Farklılıkların kucaklandığı, bilimle beraber, insan ruhuna iyi gelen edebiyat ve sanatın da yer verildiği bir dünya seçeneği tek çözüm gibi görünmektedir.

6.1.6 On Kişiydiler (1939)

Agatha Christie'nin bu romanı, bir mektupla başlayıp bitmektedir. *On Kişiydiler*, farklı meslek ve özelliklere sahip yedi erkek ve üç kadını ele almaktadır: Bir doktor (Edward Armstrong), sekreter olarak işe alınan bir öğretmen (Vera Claythorne), itaatkar bir hizmetçi çift (Bay ve Bayan Rogers), paralı bir asker (Philip Lombard), yaşlı bir general

(General Macarthur), emekli bir yargıç (Lawrence John Wargrave), zengin, hovarda bekar bir genç adam (Anthony Marston), orta yaşlı, hiç evlenmemiş dindar bir kadın (Emily Brent) ve bencil bir dedektif (William Henry Blore) tanımadıkları Mr. U. N. Owen isminde biri tarafından bir adaya davet edilirler. İşledikleri suçlardan, ceza almadan kurtulan bu on kişinin, bu adaya suçlarının kefaretini ödemek üzere çağırıldıkları çok geçmeden anlaşılır. Adaya vardıklarında, odalarında "On Küçük Asker Çocuk" tekerlemesinin bir çerçevesini bulurlar ve akşam yemeği için toplandıklarında, masanın üzerinde on küçük asker çocuğun heykelini görürler. Yemek esnasında gramofondan gelen bir ses, on misafiri işledikleri suçlarla itham eder ve ardından on misafir, tekerlemedeki gibi birer birer ölür. Her ziyaretçinin ölümünün ardından masadan bir porselen figür eksilir. Romanda, Vurmay'ın (2017) belirttiği gibi, bir dedektif yoktur; onun yerine bir yargıç, suçsuz bulunmuş bir grup mahkûm ve diğer karakterler dedektifin yerini doldurmaktadır. Hikayedeki tek gerçek dedektif Scotland Yard'dan bir komiser ve onun yardımcısı olan müfettiş, ancak Sonsöz'de bir dipnot olarak bahsedilmektedir. Yargıcın hem kurban hem hikâye anlatıcı, suçlu, şüpheli ve hem de adalet rollerini üstlendiğini sonradan keşfeden okur, kendini bir ironi oyunun içinde bulur (2017: 1136). Asker Adası'na davet edilen kişiler, Ytterland'ın (2023: 8) öne sürdüğü gibi, dönemin karmaşık ve katmanlı sosyal hiyerarşisini yansıtan çok çeşitli geçmişlerden ve sosyal sınıflardan gelmektedir. Bu konuklar, aristokrasi, orta sınıflar ve işçi sınıfları da dahil olmak üzere dönemin İngiliz toplumunu karakterize eden çeşitli sınıf ve tutumların temsilcileri olarak tasvir edilmektedir. Roman boyunca, bu karakterler arasındaki etkileşimler ve ilişkiler aracılığıyla, dönemi anlatan toplumsal normlar, önyargılar ve beklentiler keşfedilerek sınıf züppeliği, otoriteye saygı ve sosyal görgü kurallarına bağlılık gibi konular ele alınır. Ölümler baş göstermeye başladıkça, çok önemli gibi görünen 'sınıf' ve 'statü' önemini yitirir.

Romanın karakterleri İngiliz toplumunun bir mikrokozmosunu temsil etmekte ve dönemin katı sınıf yapısını gözler önüne sermektedir denebilir. Üst sınıfı temsil eden Justice Wargrave ve Emily Brent gibi karakterler, geleneksel olarak İngiliz seçkinleriyle ilişkilendirilen kendini beğenmişliği ve ahlaki otoriteyi yansıtırken; İşçi sınıfından gelen Bay ve Bayan Rogers, sosyal üstlerinin kararlarına bağımlı olan alt sınıfların savunmasızlığını ve boyun eğmişliğini vurgulamaktadır. Geçmişleri İngiliz sömürgeciliğine bağlı olan General Macarthur ve Philip Lombard gibi karakterler ise

emperyalizmin ahlaki ve siyasi karmaşıklığını yansıtmaktadır. Bu karakterler arasındaki etkileşim İngiliz toplumundaki sınıfsal gerilimlere dair ipuçları vermektedir. Farklı geçmişlerden gelen bu bireyler aynı sosyal bağlamlara dahil olmuş, bu da romanın ilerleyen sayfalarında çatışmalara ve geleneksel güç dinamiklerine meydan okumalara yol açmıştır.

Gramofondan gelen sese göre; Edward George Armstrong, Louisa Mary Clees isminde bir kadının ölümünden; Emily Caroline Brent, Beatrice Taylor adlı bir genç kızın ölümünden; William Henry Blore, James Stephen Landor'un ölümünden; Philip Lombard, Doğu Afrika kabilesindeki 21 kişinin ölümünden; John Gordon MacArthur, karısının aşığı Arthur Richamond'ın ölümünden; Anthony James Marston, John ve Lucky Combes'un ölümünden; Thomas ve Ethel Rogers çifti, evinde çalıştıkları ev sahipleri Jennifer Brady'nin ölümünden ve Lawrence John Wargrave ise idam edilen Edward Seton'ın idam kararından sorumlu tutulmaktadır (Christie, 2021: 44-45).

Bu ithamlardan sonra, yemek masasında herkes, suçlamaları inkarda bulunup, bundan sonra nasıl bir yol izleyeceklerini konuşurlarken Tony Marston, içinde bulundukları durumu, diğerlerinin aksine heyecan verici ve eğlenceli bulur: *"Yasalara göre yaşamak insanı bunaltır! Ben suçtan yanayım. Şerefe"* (Christie, 2021: 64). İçkisini yudumlar yudumlamaz, viskiden zehirlenerek oracıkta ölür. Suçları yüzlerine vurulan misafirler, bu gerçekle nasıl başa çıkacaklarını bilemeden, az önce şahit oldukları ölümün korkusuyla da yataklarına çekilirler. Vera Claythorne, yatak odasına gittiğinde duvarda asılı duran 'On Küçük Asker' tekerlemesinin ilk mısrası arasında benzerliği fark eder (Christie, 2021: 35-36):

> On Küçük Asker yemeğe gitti, Birinin lokması boğazına tıkandı. Kaldı dokuz.
>
> Dokuz Küçük Asker çok geç yattı, Sabah biri uyanamadı. Kaldı sekiz.
>
> Sekiz Küçük Asker Devon'a gezmeye gitti, Biri geri dönmedi. Kaldı yedi.
>
> Yedi Küçük Asker odun kırdı, Biri baltayla kafasını yardı. Kaldı altı.
>
> Altı Küçük Asker kovanla oynadı, Birini yabanarısı soktu. Kaldı beş.
>
> Beş Küçük Asker hukuka merak sardı, Biri yargıç oldu. Kaldı dört.

Dört Küçük Asker denize yüzmeye gitti, Birini kırmızı balık yuttu. Kaldı üç

Üç Küçük Asker hayvanat bahçesine gitti Birini büyük bir ayı kaptı. Kaldı iki.

İki Küçük Asker güneşte oturdu, Birini güneş çarptı. Kaldı bir.

Bir Küçük Asker yapayalnız kaldı, Gidip kendini astı.

Ve kimse kalmadı...

Tüm ölümler, tekerlemedeki sıraya ve ölüm nedenine uygun olarak ilerleyecektir. Bunu ilk fark eden de Vera olacaktır. İlk başta akla çocukları, masumiyeti getiren bu tekerleme oradaki kişilerin hem kendi içlerinde kendileriyle hem de birbirleriyle olan çatışmaların ayyuka çıkması için zemin sağlar.

Ertesi sabah, misafirler, uykusunda ölen Bayan Rogers'ın ölü bedeniyle karşılaşırlar. Ve derhal adadan ayrılma planları kurarlarken, adaya erzak getiren bot bir türlü gelmez. Misafirlerin bir kısmı; Blore, Lombard ve Armstrong adada Mr. Owen denen kişiyi aramaya başlarlar. Bu esnada grubun en yaşlısı olan General Macarthur, sırayla herkesin öldürüleceğine ikna olmuş halde, okyanusu izlemeye gider ve bir süre sonra Dr. Armstrong, Macarthur'un kafasından aldığı darbe sonucu öldüğünü görür. Artık, herkes korkmaya ve birbirlerinden şüphe etmeye başlar.

Eski bir polis müfettişi olan William Henry Blore, polis olduğu dönem adı yolsuzluğa karışmış ve Landor isminde masum bir adama, terfi alabilmek için iftira atmış ve onun ölümüne neden olmuştur. Diğer misafirlerin önünde oldukça cesur davranmaktan çekinmeyen Blore, aslında hep yanlış iz üzerinde gitmekte ve zaman zaman kendini komik duruma düşürmektedir. Christie, Blore üzerinden polis memurlarının o dönemki toplumca algılanış şekline bir göndermede bulunuyor olabilir (Ytterland, 2023: 12). Mcdowall (2006: 164) *An illustrated history of Britain* adlı kitabında 1926 Genel Grevinden bahsetmektedir. Bu grev, Britanya tarihinin en büyük endüstriyel fikir ayrılıklarından biri olmuştur. Ücret ve çalışma saatleri konusundaki hoşnutsuzluk, tüm işçilerin greve gitmesine yol açmıştır. Daha evvel 1921 yılında yapılan bir madenci grevi başarısızlıkla sonuçlanmış ve işçiler hayal kırıklığıyla işlerine geri dönmüşlerdir. 1925 yılında maden sahipleri madencilerin ücretlerini düşürünce Genel Grev kaçınılmaz hale

gelmiştir. Grev süresince, orta sınıf üyeleri ulaşım, gaz ve elektrik gibi hizmetlerin devamı için kısmen çalıştığından ve sendika liderleri arasında yaşanan belirsizlikten de dolayı grev çok uzamadan 9 gün sonra sona ermiştir. Sendika liderlerinin çoğu hem işçiler hem de ülke için 'çok ileri gitmenin' tehlikelerinden çekinmişlerdir. Madenciler tek başlarına mücadeleye devam etmiş ve sonrasında da grevden vazgeçmişlerdir. Grevler esnasında, grevciler pek çok kasaba ve şehirde polisle çatışmıştır. Başta madenciler olmak üzere çoğu işçi, görevi yasaları yerine getirmek olan polislerin esasında kendilerine karşı mücadele ettiğine inanır hale gelmiştir. Pek çok kişi Genel Grevi acıyla hatırlamış ve hatıralarındaki bu acı anılar, yarım yüzyıl boyunca, işveren, hükümet ve polis konusunda onların düşüncelerini etkilemiştir. Blore karakteri, bu anıların bir parçası gibidir. Blore'nin ciddiye alınamayacak görüş ve hareketlerinin o yıllarda hala etkisini sürdüren, polislere karşı duyulan tepkiden beslendiğini söylemek pek de yanlış olmaz. Blore, kolluk kuvvetlerini ve toplumsal gözetim mekanizmalarını temsil ederken masum bir adamı kişisel çıkarları için suçlaması, polis teşkilatı içindeki yozlaşmayı yansıtmaktadır. Bu durum, adaleti sağlamayı amaçlayan kurumlar içinde kişisel çıkarların tehlikelerini gözler önüne sermektedir.

Romanın yazıldığı dönemin dikkat çeken bir özelliği de evlenmemiş annelere karşı son derece olumsuz bakış açısıdır. Bu kadınlar, Ytterland'ın (2023:15) ifade ettiği gibi ahlaksız olarak görülmüş ve toplumdan dışlanmıştır. Bu durumun, Emily Brent gibi, çok dindar ve peşin hükümlü biri üzerinden aktarılması dönemin ruhunu daha net gözler önüne sermektedir. Bayan Brent, hizmetçisinin evlilik dışı hamile kaldığını öğrendiğinde onu hemen kovmuş ve gidecek başka bir yeri olmayan kadın da çok geçmeden intihar etmiştir. Ancak bu olay, Bayan Brent'i ufacık bile etkilememiştir: *"Ahlaksız yaratık, vicdanındaki bu büyük günah yetmezmiş gibi daha büyük bir günah daha işledi. Kendini öldürdü...Kendi günahıydı onu intihara sürükleyen. Dürüst, namuslu bir genç kıza yaraşır şekilde hareket etseydi hiçbir şey olmayacaktı"* (Christie, 2021: 90). Brent dini muhafazakarlığı ve ahlaki katılığı temsil etmektedir. Hizmetçisinin ölümü ise katı ahlaki çerçevelerin karmaşık insan gerçeklerine uyum sağlamadaki başarısızlığının altını çizmektedir.

Diğer taraftan, dikkatsizce araba kullandığı için iki çocuğun ölümüne neden olan zengin genç Anthony Marston, fütursuz davranışlarda bulunmasına rağmen, alımlı ve cesur

olarak resmedilir. Yakışıklı ve zengin olduğunun bilincinde olarak, ilgi görmekten keyif aldığı açıktır: *"Sinema dünyasının insanlarıyla bir arada olmayı çok isterdi. Neyse, belki en azından birkaç kız olurdu...Birkaç genç kadın hayranlıkla arkasından baktılar. 1.80 boyunda, yapılı, dalgalı saçlı, yanık tenli, mavi gözlü ve oldukça yakışıklı bir adamdı"* (Christie, 2021: 21). İki masum çocuğun ölümüne neden olmasına rağmen, yargı önünde suçlu bulunmayarak, normal hayatına kolaylıkla dönebilmiştir. Onun bu olayın herhangi vicdani yükünü taşımaması bir tarafa, yargının onu suçlu bulmaması onun toplumdaki statüsünden ve zenginliğinden kaynaklanıyor olabilir. Hem yakışıklı hem de üst sınıftan birine yargı karşısında ayrıcalıklı davranılmış olmasından bahsetmek hiç de ihtimal dışı bir seçenek değildir. Onun pişmanlık duymaması ya da benzer tutumlarını devam ettirmesi de aynı şekilde toplumda ona verilen bu güçten ve imtiyazdan kaynaklandığı söylenebilir.

On Kişiydiler romanı ilk önce, beyaz üstünlüğünü akıllara getiren *On Küçük Zenci* ismiyle basılmıştır. Amerika'daki basım evi kitabın ismini fazla rahatsız edici bulduğu için değiştirme gereği duymuştur. Oysaki, On Küçük Zenci ifadesi Christie'nin kendi bulduğu bir şey değil, ünlü bir çocuk tekerlemesinden aldığı bir dizedir. Tekerlemenin son dizesi de And Then There Were None- kitabın şu anki basımının adı- ile biter. Daha sonraki basımlarda, misafirlerin davet edildiği Kızılderili Adası'nın ismi ise Asker Adası ile değiştirilir. Kitaptaki bu tarz isim değişiklikleri, ırkçılık konusunu tam olarak bertaraf edememiştir. Romanda, okuyucu, bazı karakterlerin ırkçı söylemlerine şahit olmaktadır. Sorumluluğu altındaki yirmi yerli askeri ölüme terk ettiği suçlaması Lombard'a yöneltildiğinde, Lombard; *"Korkarım bu erdemli bir davranış değildi(...) ama kendini korumak da insanın birinci görevidir. Üstelik yerliler ölümü pek önemsemezler. Onlar ölüm konusunda Avrupalılar gibi düşünmezler. Ölüm algıları farklıdır'"* (Christie, 2021: 59) diyerek savunur kendisini. Yapılan suçlamalardan bahsederken, suçunu kabul eden Lombard'ı suçlayan 'Ses'in haklı olduğunu ima eden Emily Brent'e, *"İyi de onlar siyahi(...)"* diye karşılık veren Vera, Lombard'ın ırkçı söylemine ve yaklaşımına katılmaktadır (Christie, 2021: 89).

Philip Lombard'ın eski bir asker ve sömürge ortamlarında maceracı olarak geçmişi, zayıflayan ancak hala etkili olan İngiliz emperyal kimliğini yansıtmaktadır. Acımasız pragmatizmi ve hayatta kalmak için başkalarını feda etme isteği sömürge yönetiminin

sömürücü dinamiklerini gözler önüne sermektedir. Lombard, İngiliz sömürgeciliğinin doğasında var olan ırksal ve kültürel üstünlüğü somutlaştırır denebilir. Terk ettiği Afrikalı kabilenin yaşamına kayıtsız kalması, emperyalist ideolojilerde yaygın olan insanlıktan çıkarıcı tutumları ortaya koymaktadır. Christie, Lombard ile emperyalizmin beslediği ahlaki çürümeyi eleştiriyor olabilir. Lombard'ın ahlaki muğlaklığı ve nihai ölümü, kontrolsüz gücün ve hesap verebilirlik eksikliğinin sonuçlarına işaret etmektedir ki bu temalar Britanya'nın imparatorluk mirasıyla boğuştuğu bir dönemde geçerlidir.

Öte yandan, Birinci Dünya Savaşı'nda görev yapmış bir general olan MacArthur, suçluluk duygusu ve yalnızlık hissiyle boğuşmakta ve savaşın bir neslin üzerinde bıraktığı psikolojik yaraları yansıtmaktadır. General, aynı zamanda, sanayileşme ve demokrasinin giderek şekillendirdiği bir toplumda, askeri ve aristokratik liderliğin azalan önemini de sergilemektedir. Adaya gelen diğer misafirlerden daha çok ölümü kabullenmiş duruşu, savaş gazileri arasında yaygın olan hayal kırıklığı ve varoluşsal umutsuzluğu göstermektedir.

Dünya savaşları arası dönemde İngiltere'de Yahudiler, siyahiler ve azınlık gruplar üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. 1930 yılında, Liverpool Üniversitesi Sosyal Bilimler Okulu'nda eğitim görmüş bir gözetim memuru olan Muriel Fletcher, 'Liverpool ve diğer limanlardaki siyahi sorunu' üzerine bir rapor yayınlamış ve bu araştırma, 'melez' çocukları tartışmak amacıyla, polis ve üniversitenin temsilcilerinin katılımıyla yapılan bir toplantının ardından başlatılmıştır. Liverpool toplantısı 'melez' çocuklar konusunu araştırmak üzere bir Yürütme Komitesi kurulmasıyla sonuçlanmış ve bu komite, Fletcher'ın raporunu hazırlatan Liverpool Melez Çocukların Refahı Derneği'nin arkasındaki itici güç olmuştur. Liverpool Üniversitesi'nden hevesli bir soy gelişimci ve sosyal bilimci olan David Caradog Jones, Fletcher'ın bulgularına, Liverpool'daki göçmen gruplar ve entegrasyon üzerine bir dizi araştırmalardan birinde yanıt vermiş ve 'siyahi' topluluğun ekonomik durumuna odaklanmıştır. Benzer şekilde, Moul ve Pearson araştırmalarını, Londra'nın doğu yakasındaki Spitalfields'de bulunan Yahudiler'in Ücretsiz Okulu'ndan bir grup Yahudi göçmen gence tıbbi muayene uygulayarak yürütmüştür. Pearson'ın 1911 tarihli notlarına göre, araştırma sosyal ve siyasi meseleleri ele almayı amaçlamıştı. Göçmen çocukların yaşamlarının daha iyi anlaşılması yalnızca 'durumlarının iyileştirilmesine' yardımcı olmakla kalmayacak, aynı zamanda İngiltere'nin

'ırkın fiziksel, zihinsel ve ahlaki yozlaşmasına karşı mümkün olan her türlü önlemi almasına' da olanak tanıyacaktı. Moul ve Pearson'ın çalışmasının yayınlanmış versiyonunda, ülkenin soyağacını koruma amacı, araştırmanın ana hedefi olarak daha da güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. Bu dört raporun önemi, Schaffer'ın (2008) da altını çizdiği gibi 1930'larda biyologların ya da sosyal bilimcilerin tüm ırksal görüşlerini temsil etmeleri değil, İngiliz bilim çevrelerinde cereyan eden ırk tartışmalarının parametrelerini vurgulamalarıdır. En önemlisi, Fletcher'ın 'sosyal ve ekonomik koşulları (...)kalıtımsal ve öjenik terimlerle' tasvir etme eğilimi, İngiliz ırk araştırmalarındaki daha geniş bir eğilimi yansıtmaktadır. Biyologlar sonraki on yılın çoğunu ırkların karışmasının sosyal etkileri ve çok ırklı toplumların ekonomik ve siyasi sonuçları hakkında tartışarak geçireceklerdir. Çeşitli çalışmalar yapan bu kişilerin hepsi aynı görüşleri paylaşmıyor olsalar da Yahudi ve siyah göçmenlerin ve azınlıkların farklı ve yabancı ırksal toplulukları temsil ettiği fikrinin tüm bu araştırmacılar tarafından değişen ölçülerde paylaşıldığı açıktır (Schaffer, 2008: 17- 25).

Romanda, sınıf kavramının da altını çizilmektedir. Davetliler, adaya gelmek üzere yola çıkarak sınıflarına göre kompartımanlarda yolculuk ederler. Yargıç Wargrave birinci sınıfta yolculuk ederken, Vera üçüncü sınıf kompartımanda gelir adaya. Adada davetliler arasında ölümler gerçekleşmeye başlayınca, üst sınıftan olduğu bilinen belli kimselerden, cinayet konusunda şüphe edilmez. Bayan Rogers kocası tarafından sabah yatağında kalbi durmuş bir halde bulunduğunda, Emily Brent, Rogers çiftinin eski ev sahiplerini öldürdüğü iddiasının doğruluğunu kabul ederek, buna neden olan şeyin "vicdanı" olduğunu düşünür: Yaptığı kötülüğün açıkça ortaya dökülmesinin şokuna dayanamadı. Yani bir anlamda korkudan öldü" (Christie, 2021: 81). Blore da bu çiftin bir cinayetten sorumlu olduğuna emin konuşarak, Bay Rogers'ın karısını öldürmüş olduğunu iddia eder:

> Bir cinayet işlemiş ve paçayı kurtarmışlardı. Peki, ama ya gerçek ortaya çıkarsa, sorguya alınırlarsa ne olacaktı? [...] Kadın soğukkanlılığını kaybederse her şeyi ortaya döker, onun da yaşamı tehlikeye girerdi. Böylece çay fincanına gizlice bir şeyler attı ve kendisi için artık bir tehlike olan karısının ağzının sonsuza dek kapanacağından emin oldu (Christie, 2021: 83).

Misafirlerin bir kısmı, kriz anında bile sınıf ayrımcılığını elden bırakmaz. Adada birinin kendilerini öldürmek için beklediğinden emin olduktan ve bu kişiyi bulmak için birlik olmaya karar verdikten sonra bile, evin hizmetçisi olarak çalışan Bay Rogers onların grubuna dahil edilmez ve hatta eşini henüz kaybetmesine rağmen "Bir emriniz var mıydı?" diye soran Bay Rogers'ın böyle bir soru sorması dahi, onlara anormal ya da yanlış gelmez. İlk başlarda konuklar arasında üst sınıf mensuplarının daha kültürlü ve daha ahlaklı oldukları için meydana gelen ölümlerden sorumlu tutulmamaları gerektiği inancı hakimken, Christie, Dr. Armstrong, Yargıç Wargrave gibi toplumca saygı duyulan mesleklere sahip karakterlerin geçmişlerinde cinayetlere karıştığını göstererek, dönemin sınıf ayrımı yapan tutumunu yapı bozuma uğratır.

Irk ve imparatorluk temsilleri, Vurmay'a (2017: 1141) göre, romandaki suçlarla paralellik göstermektedir. Vera pencereden denizi izlerken, deniz ona sadece sorumlu olduğu öğrencisinin boğulmasının vicdani yüküne değil, aynı zamanda emperyal ve ırksal suçluluğa da gönderme de bulunuyor olabilir. Benzer şekilde Blore, diğer davetlilere *"Ne kadar görev bilinci yüksek, yasalara saygılı bir topluluk!"* (Christie, 2021: 62) derken, genel olarak insanlığın, her şeyi yasalara uydurmaya çalışırken insani ve ahlaki yükümlülükleri, nasıl bir kenara bıraktığına işaret etmektedir. Dr. Armstrong da sarhoşken ameliyat yaparak, mesleğinin gerektirdiğinin aksine etik dışı davranış sergiler ve bu durum profesyonel rollere duyulan toplumsal güvenin kırılganlığını göstermektedir. O durumda ameliyat ettiği hastanın ölmesi, profesyonellerin toplumsal işlevlerinden saptıklarında ortaya çıkan çöküşü yansıtmaktadır.

Romanda ilk bakışta sakin bir ortam resmi çizilse de karakterleri tanıdıkça atmosfer; güven vermeyen, korkutucu, aldatmalarla dolu karanlık hale gelir. Karakterlerin hepsi suçludur çünkü doğrudan ya da dolaylı birilerini öldürmüşlerdir, hem de masum birilerini. Herkesin bir diğerini karşı cephede gördüğü, bir sonraki adımı tedirginlikle bekleyen karakterler, sağ kalabilmek için, zihinsel bir savaşta gibidirler. Belki de Christie, I. Dünya Savaşı ya da patlak vermek üzere olan II. Dünya Savaşının emarelerini, karakterlerin bilinçaltlarında bu şekilde göstermek istemiştir. Karakterlerin meslekleri ve isimleri de buna hizmet ediyor gibi görünmektedir. Vurmay'ın (2017) dikkat çektiği gibi, Yargıç Wargrave ismi, savaşın kasvetli, zararlı, ciddi ve ölümcül taraflarının çağrışımlarıyla yüklüdür. Ya da bekledikleri ev sahipleri Mr. Owens, Godot kadar soyut ve bilinmezdir.

Ev sahibinin yokluğu, bir noktada, savaş sonrası bir toplumda hem yabancılaşma hem de kuşku hissine işaret edebilir (2017: 1144).

Vera, savaş sonrası İngiltere'nin doğum yanlısı politikalarının tam karşısında duran biri olarak okunabilir. Warren (2010:60), Vera'nin hem antagonist hem de bir kahraman olduğunu iddia eder. Vera'yı bir kahraman olarak görmek zor olsa da onun eylemi toplumun değer yargılarının şekillendirmesiyle gerçekleştirdiği söylenebilir. Romanın sonuna kadar hayatta kalmayı zekasıyla başarır. Vera'yı antagonist yapan, Cyril adında öğretmenliğini yaptığı çocuğun boğulabileceğini bile bile denizde açılmasına izin vermesidir- aslında bunun bilerek önünü açar. Vera, böyle bir kötülüğü nasıl yaptığını düşünürken, sevgilisi Hugo'nun Cyril yüzünden mirastan pay alamayacağını öğrendiği zamanki sözlerini hatırlar:

> "Seni seviyorum. Seni seviyorum. "Seni sevdiğimi biliyor musun, Vera?" Biliyordu. "Senden benimle evlenmeni isteyemem. Tek kuruşum yok. Yaşamak için tek yapabileceğim beklemek. Biliyor musun, çok tuhaf ama bir defasında yalnızca üç ay için zengin bir adam olacağımı sandım. Cyril, Maurice öldükten üç ay sonra doğdu. Eğer kız olsaydı... (Christie, 2021: 74)

Güzel ve kendi hayatını kazanan bir kadın olarak Vera'nın böyle bir cinayeti işlemesinin ardında maddi ve toplumsal nedenler yatmaktadır. Cyril hakkında söylediği canice şeyler, okuyucunun Vera'ya karşı bir tavır almasına neden olurken, Vera'ları üreten toplumun da sorgulanmasının önünü açar. Toplumsal dayatmalar ve ekonomik kaygılar bir kadını da bir çocuğun ölmesini isteyecek kadar acımasız ve katil yapabilir. Vera, orta sınıf çalışan kadını ve 20. yüzyılın başlarında kadınların artan bağımsızlığını temsil etmektedir. İşlediği suç toplumun ahlak beklentilerinin ve kadınlara yönelik annelik içgüdülerinin ihlali olarak görülebilir. Nihai intiharı, suçluluk duygusu ve toplumsal baskının bireyleri kendine zarar verici davranışlara sürükleyebileceği, sapkınlığın bireysel istikrarı bozduğunu göstermektedir.

Ackershoek'a (1997: 124) göre, Christie'nin resmettiği toplum, kolaylıkla katil üretebilecek bir yapıya sahiptir. Bu toplum, son derece maddiyatçıdır ve burada yaşayanlar para kazanmanın iki yolu olduğuna inanmaktadırlar: Ya mirasa konarak ya da evlenerek- Vera gibi en girişimci olanlar bu ikisini de birleştirir. Birinin mirasa

konabilmesi için başka birinin ölmesi gerekmektedir; bir cinayet nedeni her zaman mevcuttur en azından.

Tüm cinayetleri işleyenin Yargıç Wargrave olduğu, şişeye koyup denize attığı itiraf notlarının bulunmasıyla ortaya çıkar. Yargıç öldürme dürtüsünü şu sözlerle ifade eder: *"Şifa bulmaz hayal peretliğimin ötesinde başka kişisel özelliklerim de vardı. Ölü görmekten, ölüme aracı olmaktan tuhaf, sadistçe bir zevk alırdım. Çocukken bahçedeki eşekarılarıyla, böceklerle yaptığım deneyleri anımsıyorum... Çok küçük yaşlardan beri öldürmenin, nasıl bir haz olduğunu çok iyi öğrenmiştim"* (Christie, 2021: 212).

Romanın vermek istediği mesaja dair belki de en çarpıcı yorumu Warren yapmıştır (2010: 61): Sosyoekonomik eşitsizliklerin erkekleri iktidar konumlarına getirmeyi sürdürdüğü yirminci yüzyıl başlarında, acımasız erkek çocuklarının yetişkin olmalarına izin vermek hiç de akıllıca değildir.

Bourdieu'nun sermaye olarak isimlendirdiği kavramların kendini gösterdiği ve ifade ettiği yer alandır. Bourdieu'nun alan kavramı, toplumsal yaşamın karmaşıklığını ve dinamiklerini anlamak için güçlü bir analitik araçtır. Bu kavram, farklı toplumsal alanlarda yaşanan mücadeleleri, güç ilişkilerini ve bireylerin konumlarını anlamamıza yardımcı olur. Alan teorisi, toplumsal yapı ve bireylerin bu yapı içindeki hareketlerini analiz etmek için kullanılır, böylece toplumsal eşitsizlikler ve değişimler daha derinlemesine incelenebilir. Ekonomik sermaye, doğrudan paraya dönüştürülebilen ve mülkiyet hakları ile tanımlanabilen varlıkları ifade etmektedir. Bourdieu, kültürel sermayeyi, zaman, enerji ve para ile satın alınabilen ve daha sonra yüksek statülü ve gelirli mesleklerle takas edilebilen bir tür sermaye ("skolastik sermaye") olarak tanımlamaktadır. Bu tür sermaye kavramı, sözel olanaklar, okul sistemi hakkında genel kültürel farkındalık bilgileri ve eğitim diplomaları gibi çok çeşitli kaynakları kapsamaktadır. Bourdieu kültürel sermayenin eşitsiz dağılımına işaret etmektedir. Sosyal sınıflar, eğitim düzeyleri ve kültürel tüketim alışkanlıkları açısından büyük farklılıklar göstermektedir. Bourdieu, öğrencilerin akademik performansının ebeveynlerin kültürel geçmişiyle güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Ebeveynler kültürel miraslarını çocuklarına aktarırlar (Swartz, 1997:198). Bourdieu'ya göre kültürel sermaye üç şekilde var olabilir: cisimleşmiş halde, yani zihin ve bedenin uzun süreli eğilimleri

şeklinde; objeleşmiş form olarak, kültürel mallar şeklinde (resimler, kitaplar, sözlükler, aletler, makineler, vb.) Son olarak, bireyin eğitim nitelikleri örneğinde görüleceği üzere kurumsallaşmış form şeklinde (Bourdieu, 1986: 17). Sosyal sermaye ise, az ya da çok kurumsallaşmış karşılıklı tanışma ve tanınma ilişkilerinden oluşan kalıcı bir ağa sahip olmakla, başka bir deyişle bir gruba üye olmakla ilişkilendirilen ve üyelerinin her birine kolektif olarak sahip olunan sermayenin desteğini sağlayan fiili ya da potansiyel kaynakların toplamıdır (Bourdieu, 1986: 21). Simgesel sermayeyi ise Bourdieu (Bourdieu ve Wacquant 2003: 108), şu şekilde tanımlar: "*Bu türlerden herhangi birinin, algı kategorileriyle kavrandığında büründüğü biçimdir. Söz konusu kategoriler, ilgili sermayenin özgül mantığını kabul eder, ya da şöyle diyelim, bu sermayeye sahip olmanın ve birikiminin keyfiliğini yanlış bir biçimde tanır"*.

Kendi kontrollerine alabilecekleri bir emek biçimi haline gelebilmesi için, bireyler tarafından algılanıp yanlış anlaşılması ve böylece sermayeye dönüşmesi gerekmektedir. Ancak, Bourdieu bazen ekonomi alanındaki çalışmalarında, simgesel sermayenin aslında bilgi ve sosyal sermayeden ibaret olduğunu ve bu sebeple diğer biçimlerden kuramsal olarak farklı bir işlev görmediğini de ima etmektedir (Çeğin, Göker, Arlı ve Tatlıcan, 2014: 300)

Yargıç Wargrave; Bourdieu'nun ekonomik, sosyal, kültürel ve sembolik sermaye olarak isimlendirdiği sermaye türlerinin hepsini elinde bulunduran birisidir. Dolayısıyla hem finansal alanda hem toplumsal çevre alanında hem de eğitim alanında diğerlerinden daha güçlü ele sahip denebilir. Bu gücü sayesinde de, tasarladığı planı hayata geçirebilmiş ve herkesi teker teker öldürmüştür. Christie katillerin durdurulmaları için tutuklanmaları gerektiğini vurgular ancak, bunun yasal yaptırımla mı yoksa cezalandırma törenleriyle kamuoyuna sergilenmeleri yoluyla mı olması gerektiği konusunda çok da ilgili görünmez (Hark, 1997: 114).

Wargrave'in yargıç, jüri ve cellat rolü, acımasız önlemlerle düzeni sağladığını iddia eden totaliter liderlerin yükselişini yansıtmaktadır demek çok da yanlış olmayacaktır. Eylemlerinin gerekçesi -yasal sonuçlardan kaçanları cezalandırmak- hukuk sistemlerinin ahlaki sorumluluğu yerine getirmedeki yetersizliklerine ilişkin çağdaş kaygıları yansıtmaktadır. 1930'lar, Morgan'ın belirttiği gibi (2003: 64-65), Büyük Buhran'ın

Avrupa ülkeleri üzerindeki etkisi nedeniyle 'faşist' on yıl olmuştur. Halihazırda var olan faşist hareketler, 1930-1933 yılları arasında Alman Nazileri, 1930-1932 yılları arasında Avusturyalı muadilleri ve 1933-1937 yılları arasında Romanya Demir Muhafızları olmak üzere, Buhran'ın etkisiyle üye ve seçmen desteğinde dramatik bir artış yaşamıştır. Bunalım sırasında ve sonucunda Avrupa genelinde yeni faşist hareketler çoğalmıştır. Avrupa'nın pek çok yerinde bu tarz faşist hareketler meydana geliyorken, İngiltere'de de İngiliz Faşistler Birliği (BUF) isimli parti, 1932 yılında, şiddetli bir anti-Semitizm ve korporatist bir ekonomik felsefeyi benimseyen diktatör adayı Oswald Mosley tarafından kurulmuştur. BUF, ideolojisini ve yaklaşımını, her ikisi de İngiliz hareketine mali destek sağlayan İtalyan Faşist rejimi ve Nazi Almanyası'ndan örnek almıştır. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra da dağılmıştır (Wallenfeldt, 2024). Wargrave'in eylemleri, faşist bir liderinkini andırmaktadır.

Adalet, romanın öne çıkardığı en temel kavramdır. Her karakter, yasal olarak asla cezalandırılmadıkları bir suçla suçlanmakta ve kurumsal adaletin etkinliği ve ahlakı hakkında önemli sorular ortaya atmaktadır. Hukuk sistemi, sapkınlığı cezalandırarak ve düzeni koruyarak sosyal normları uygularken, paylaşılan bir ahlaki çerçeveyi destekleyerek sosyal uyumu teşvik eder. Karakterlerin suçları resmî kurumlar tarafından cezalandırılmaması hukuk sisteminin davranışları düzenleme ve ahlaki bir son sağlama başarısızlığını yansıtmıştır. Adalet bunun yerine Wargrave'in kişisel kan davası aracılığıyla yerine getirilir ve bu da kurumsal düzenlemeden bireysel ahlaki yargıya geçişi göstermektedir denebilir. Bu geçiş kolektif vicdanın altını oymakta ve ahlaki belirsizlik yaratmaktadır.

Durkheim'ın ortak bilinç ya da vicdan ile kastettiği, bizi durmadan meşgul eden bir "grup zihniyeti" değil, daha çok bireylerin kendilerini bir gruba yönelik hissettiği aidiyettir (Collins ve Makowski, 2014: 94). Durkheim'ın insanların inanç ve duygularının "bütünlüğü "nden bahsederken kolektif bilincin belirli bir toplumun tamamında ortaya çıktığını düşündüğü açıktır. Durkheim, ayrıca kolektif bilinci açıkça bağımsız ve diğer sosyal olguları belirleme kapasitesine sahip olarak düşünmüştür. Kolektif bilinç, paylaşılan anlayışların genel yapısı olan normlar ve inançları ifade etmektedir. Bu nedenle, her şeyi kapsayan ve şekilsiz bir kavramdır. Durkheim bu kavramı "ilkel" toplumların daha güçlü bir kolektif vicdana sahip olduğunu yani ilkel toplumlarda,

paylaşılan anlayış, norm ve değerlerin modern toplumlardan daha fazla olduğunu savunmak için kullanmıştır (Ritzer, 2011: 81). İş bölümünün etkisi altında "mekanik" dayanışma yerini "organik" dayanışmaya bırakır. "Organik" dayanışmanın baskın olduğu toplumlarda geleneğin önemi daha az vurgulanır. Bireylerin özerkliğine, iş bölümüne, işlevsel karşılıklı bağımlılığa ve alışverişe dayanırlar. Bu tür toplumlarda kolektif bilinç ortadan kalkmaz, ancak daha belirsiz hale gelir ve işlevi sosyal yaşamın çok daha dar bir alanını kapsar (Gofman, 2018: 29).

Durkheim'ın kolektif bilinç kavramı, modern bir toplumda resmedilen ve romanın geçtiği Asker Adası'nda yoktur. Dışsal sosyal normların eksikliği, karakterler arasında güven ve düzenin çökmesine yol açmıştır. Ortak değerlerin yokluğu şüphe, korku ve bencil davranışlara yol açar, çünkü her karakter hayatta kalmaya kolektif refahtan daha fazla öncelik verir. Birleştirici bir ahlaki çerçevenin yokluğu, kaosa doğru gidişi daha da şiddetlendirerek düzenin sağlanmasında kolektif vicdanın önemini ortaya koymaktadır. Wargrave'in, adadaki olayların düzenleyicisi olarak oynadığı rol, eylemleri, resmi hesap verebilirlik sistemleri olmadan bireylerin adaleti kendi ellerine aldıklarında bunun toplumsal kaosa yol açabileceğini göstermektedir. Kısaca, roman, işlevselcilik merceğinden bakıldığında adaletin, topluluğun ve ahlakın toplumsal bütünlüğü korumadaki hayati rolünü göstermektedir.

On Kişiydiler romanında, katillere hak ettikleri cezayı verme misyonunu Yargıç Wargrave üstlenmiştir. Romanın sonundaki intiharı geleneksel bir umutsuzluk eylemi değil, kimliği ve inançlarıyla bağlantılı hesaplanmış bir karardır. Adaletin şimdi yerine geldiğine inanan Wargrave, kendini de öldürürken anomik intihar sergilemiş olur. Bu çeşit intiharlar, değerlerin alt-üst olduğu durumlarda görülmektedir. Ölümü, dış kuralların yeterli rehberlik sağlamadığı toplumsal normsuzluk durumunda yaşamanın nihai sonucunu temsil etmektedir. Böylece intiharı hem toplumsal çöküşün bir eleştirisi hem de anomik bir durumda ortaya çıkan kişisel krizlerin bir tezahürü haline gelmektedir.

Bu üç İngiliz romanında intihar, modern toplumdaki yalnızlığını ve anlam arayışını sorgular. *Bayan Dalloway*'de Septimus Warren Smith'in intiharı, savaş sonrası travmanın ve modern dünyanın bireyi anlamdan koparan doğasının bir sonucudur. *Cesur Yeni Dünya'da* John, modern toplumun sunduğu yaşam tarzına uyum sağlayamaz. Toplumun

baskısı altında bireyin yaşam alanı tamamen daraltılmıştır. Bu uyumsuzluk yazgısal intiharla sonuçlanır. *On Kişiydiler'*de ise bireyler kendilerini yalnız ve güvensiz hissederler. Hayatta kalmak için rekabet ederler. Yargıç Wargrave'in adalet sistemine duyduğu güvensizlik, onu adaleti kendi yöntemleriyle sağlamaya çalışmaya iter. Herkese hak ettiği cezayı verdikten sonra da intihar eder. Bu intihar da anomik intihardır. Bu eserler, toplumsal yapının birey üzerindeki etkilerini irdeleyerek dönem insanının ruh halini yansıtmaktadır. İngiltere ve Türkiye'de yazılan bu eserler, iki ülkenin toplumsal yapısındaki farklılıkları ve benzerlikleri anlamak için sosyolojik açıdan değerli birer kaynak olarak kabul edilebilir.

Bulgular tematik olarak aşağıdaki gibi değerlendirilebilir.

6.2 Romanların Teknik Analizi

6.2.1 Ölüm

Bu romanların her birinde ölüm -özellikle de intihar- sadece bir olay olarak değil, karakterlerin daha geniş sosyal koşullarını yansıtan tematik bir kaygı olarak yer alır. Her roman, toplumsal yapıların, kültürel normların ve kurumsal başarısızlıkların bireylerin ölüm deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini yansıtmaktadır. Durkheim'ın intihar tipolojisi, bu ölümlerin neden gerçekleştiğini anlamak için bir çerçeve sunmaktadır.

Dudaktan Kalbe'nin Kenan'ı kendi kendini yetiştirmiş bir müzisyendir, mütevazı başlangıçlardan zenginlik ve şöhrete ulaşır. Ancak başarısı ona gerçek bir duygusal tatmin ya da aidiyet duygusu sağlamaz. Yabancılaşma ile mücadele eder; kendini ne üst sınıfa ait hisseder ne de duygusal olarak anlamlı bir şekilde kimseye bağlanır. Maddi başarısına rağmen, Durkheim'ın güçlü bir sosyal bütünleşmeden yoksun olanların intihar riskinin daha yüksek olduğu argümanına uygun olarak, derin bir yalnızlık içinde kalır. Bu yüzden Kenan'ın intiharı bencil intihar olarak düşünülebilir. Ayrıca, Kenan'ın şöhrete ulaşması sosyal sınıfta bir değişimi temsil eder, ancak bu geçiş istikrarsız ve eksiktir. Maddi başarı elde etse de üst sınıf tarafından hiçbir zaman tam anlamıyla kabul görmez ve sosyal olarak yerinden edilir. Hikâyesi sosyal hareketliliğin zorluklarını yansıtırken; eski topluluğunu geride bırakır ama seçkinlere entegre olamaz bu da artık dünyadaki yerini bilmediği anomik bir krizle sonuçlanmaktadır. Yani, bu ölüm aynı zamanda anomik bir intihardır.

Fatih-Harbiye'deki ikincil karakterin intiharı, bireyin anlamlı sosyal bağlardan yoksun olduğu bencil intihar üzerinden analiz edilebilir. Roman modernite ve gelenek arasındaki çatışmayı eleştirirken, karakterin ölümü hızlı toplumsal dönüşümün bireyleri izole ve kopuk bırakabileceğini göstermektedir.

Mezar Kazıcılar'da Büyük Yenge, çok eşli geleneksel bir yapının içinde yaşamasına rağmen, bu normların kendisi için bir anlam ifade etmediği anlaşılmaktadır. Bireysel arzularının ardından koşmaya karar veren Büyük Yenge, sevdiği adama ulaşamayacağını anlayınca kendini öldürür. Onun intiharı anomik intihar olarak değerlendirilebilir. Anomi Durkheim'a göre her şeyden önce, kendisi "normal" ve verimli olan eski, "geleneksel" geleneklerin düşüşünün çok uzun sürmesi ve çok uzun bir süre boyunca idealler alanında bunların yerine gerekli ve değerli bir ikame bulunmaması gerçeğinden ibarettir (Gofman, 2018: 32-33). Büyük Yenge'yi bu boşluk ve belirsizlik öldürür.

Birinci Dünya Savaşı gazisi Septimus Warren Smith, savaşı yücelten ancak yaralı askerlerini desteklemekte başarısız olan bir toplum tarafından terk edilmiştir. İntiharı, istikrarlı normların parçalanmasının bireyleri rehbersiz bıraktığı savaş sonrası anomisinin doğrudan bir sonucudur. Sir William Bradshaw gibi figürler tarafından temsil edilen İngiliz toplumu, düzeni zihinsel refahın önüne koyarak Septimus'un ölümünü kurumsal ihmalin bir eleştirisi haline getirmektedir.

Aşırı kontrollü Dünya Devleti'ne uyum sağlayamayan Vahşi John, sonunda intiharı seçer. Ölümü, aşırı düzenlemenin kişisel özgürlüğü ortadan kaldırdığı ve umutsuzluğa yol açtığı kaderci intiharı yansıtmaktadır. *Cesur Yeni Dünya*, aşırı düzenlemenin ölümle sonuçlandığı bir gelecek hayal etmektedir.

On Kişiydiler romanında, Wargrave adalet sisteminin etkisiz olduğunu, suçluların teknik nedenlerle kaçmasına izin verdiğini düşünür. İntiharı, hukuk sisteminin ahlaki çelişkilerine bir yanıt olarak anlaşılabilir -suçluları sistemin dışında bırakarak, bir zamanlar desteklediği kuruma meydan okumaktadır. Ahlaki ve yasal düzendeki bozulmaya tepki olarak hareket ettiği için Wargrave'in intiharı anomik intiharı yansıtmaktadır.

Romanlarda bazı intiharlar hem bencil hem anomik intihar olarak okunabilmektedir. Bu durum, Durkheim'in intihar tipolojisindeki intihar çeşitlerinin keskin sınırlarla birbirinden ayrılmadığını aksine bu sınırların geçişken olduğunu göstermektedir.

6.2.2 Bunalım

Yetenekli bir müzisyen olan Kenan, bir parçası olmak için çaba harcadığı üst sınıf toplumsal çevresiyle gerçek bağlar kuramadığından duygusal yalnızlık ve yabancılaşmadan derinden etkilenir. Sınıf atlaması, parçalanmış bir benlik duygusuna yol açmıştır. Müziğiyle takdir edilirken, aldığı eğitim duygusal zeka ve ahlaki temellerin geliştirilmesini ihmal ediyor gibi görünmektedir. İlişkileri -özellikle de Lamia ile olan romantik ilişkisi- duygusal kopukluk ve anlamlı bağlar kuramamakla gölgelenmiştir. İçine düştüğü bunalımdan kurtulmanın bir yolunu bulamaması intiharının nedeni olur.

Neriman'ın bunalımı toplumsal bir değişimin ürünüdür; gelenek ve modernlik arasındaki mücadelesinden kaynaklanmaktadır. Doğulu geleneksellik (Fatih) ve Batılı modernlik (Harbiye) arasında kalan Neriman, kendini kaybolmuş hisseder. Neriman çatışan kimlikler arasında sıkışıp kalmıştır, bu da varoluşsal kaygı ve depresyona yol açar. Büyük Buhran döneminden sonra kaleme alınan *Fatih-Harbiye,*

Büyük Yenge'nin bunalımı ataerkil baskının, ihanetin ve eylemsizlik duygusunun bir sonucudur ve onu intihara meyilli bir umutsuzluğa sürükler. Mutsuz bir evliliğe hapsolmuş, içinde bulunduğu koşullardan kaçamamaktadır. Hayatı üzerinde hiçbir kontrolü yoktur. Mekanik dayanışmanın çözüldüğü bir toplumda, işlevlerini yerine getirmekte eksik kalan kurumlar ve bunun sonucunda norm kaybı yaşanan bu toplumdaki belirsizlik ve boşluk Büyük Yenge'yi bunalıma itmiştir.

Travma Sonrası Stres Bozukluğundan mustarip bir gazi olan Septimus, toplumun yaşadığı travmayı fark edememesiyle mücadele etmektedir. I. Dünya Savaşı'nda savaştıktan sonra Septimus, travmasını kabul etmeyi reddeden bir topluma geri döner. Bunalımı savaşa ve toplumsal ihmale bir tepkidir. Psikiyatrik sistem ona yardım etmek yerine yabancılaşmasını pekiştirir ve bunalım sonucu seçtiği intiharı, onu anlamayı reddeden bir toplumdan kaçış olarak kendini yok etmeye iter.

Cesur Yeni Dünya'da John'un depresyonu, derinliği ve duyguları bastıran bir toplumla bireysel özgünlüğü uzlaştıramamasından kaynaklanmaktadır. Gerçek acıların yaşandığı bir dünyada büyüyen John, acının ortadan kaldırıldığı ancak bunun gerçek duygular pahasına yapıldığı bir topluma girer. Alay edilir ve egzotik bir öteki olarak muamele görmesi yabancı statüsünü pekiştirir. Gerçek duyguların olmadığı ve aşırı toplumsal düzenlemenin var olduğu bir dünyada anlam bulamayan John, uyumluluk yerine ölümü seçer. John'un bunalımı, gerçek insan deneyimi yerine haz ve verimliliğe öncelik veren bir dünyada anlam arayan bireylerin yabancılaşmasını temsil etmektedir. Büyük Buhran döneminden sonra yazılan bu romanda ekonomik kaygılar açıkça verilmese de romanda kurgulanan dünyada her kast kendi koşullarından memnun kılınmış ve ortaya çıkabilecek maddi sorunların neden olabileceği huzursuzluklar çözülmekten ziyade tamamen ortadan kaldırılmıştır.

6.2.3 Savaş

Bayan Dalloway (1925) I. Dünya Savaşı'nın ardından yaşananlardan derinden etkilenmiş ve savaşın psikolojik, sosyal ve siyasi sonuçlarını irdelemiştir. Roman savaş travmasını, gazilerin yabancılaşmasını ve iki savaş arası dönemde İngiliz toplumunun dönüşümünü yansıtmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı gazisi Septimus Smith karakteri, romanın savaşın psikolojik etkileriyle olan ilişkisinin merkezinde yer alır. Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ve halüsinasyonları, İngiliz toplumunun geri dönen askerlerle ilgilenmedeki başarısızlığını vurgular. Septimus, savaş sonrası toplumdan kopuk hisseden, yapılandırılmış sosyal düzene yeniden entegre olamayan anomik bir bireyi temsil etmektedir. Yabancılaşması nihayetinde intiharına yol açar ki bu da hayatındaki anlam ve yapı kaybına bir tepki olarak görülebilir. Dr. Holmes ve Sir William Bradshaw gibi figürlerin kayıtsızlığı, tıp ve devlet kurumlarının savaş travmasını ele alma konusundaki yetersizliğini yansıtırken Septimus'a, onunla empati kurmak yerine burjuva normalliğine uyması tavsiye edilir. Bu şekilde, hükümetin sosyal refah devleti olmaktan uzak olduğu gerçeği eleştirilir.

İngiliz toplumu savaşın hatırlanmasına karşı ikircikli bir tavır sergiler. Septimus gibi figürler savaşın bedelini somutlaştırırken, üst sınıf savaşın dehşetini büyük ölçüde

görmezden gelir. Hükümet, savaşın yıkıcı psikolojik ve sosyal etkilerini tartışmaktan kaçınarak, savaşın sterilize edilmiş, vatansever bir hafızasını teşvik eder. Clarissa'nın partileri, mutlu, uyumlu topluluk oluşturma çabasını temsil etmektedir.

Cesur Yeni Dünya'da geleneksel anlamda bir savaş yoktur, ancak yokluğu yapaydır, devlet kontrolü ve duygusal bastırma yoluyla elde edilir. Huxley savaşların otoriter kontrolün genişlemesini nasıl meşrulaştırdığını eleştirir; çatışma korkusu toplumların istikrar için özgürlüğü feda etmesine yol açar. Bu durum, Birinci Dünya Savaşı'nın yıkımının İtalya'da faşizmin, Almanya'da Nazizm'in yükselişine ve Sovyet komünizminin sıkılaşan pençesine yol açtığı iki savaş arası Avrupa'yı yansıtmaktadır. Savaşın yıkımının yerini kitlesel şartlandırma, Soma (uyuşturucu) ve sosyal hiyerarşi alarak kimsenin sistemi sorgulamamasını sağlamaktadır. *Cesur Yeni Dünya*'da vatandaşlar, gelecekteki savaşı önlemek için tüm duygu ve arzularını bastırmaya şartlandırılır. Dünya Devleti acının yanı sıra anlamı da ortadan kaldırarak varoluşsal umutsuzluğa yol açar. Savaş, kitlesel kontrol ve bireyselliğin bastırılması için bir gerekçe olarak kullanılır. *Cesur Yeni Dünya*, savaştan korkan toplumların özgürlüklerini baskıcı rejimlere nasıl isteyerek teslim edebildikleri eleştirilmektedir.

On Kişiydiler'de yaklaşmakta olan savaşın bireylere yaşattığı korku ve kaygı, ahlaki mutlakiyetçiliğin çökmesine yol açarak adaleti kişisel bir karar haline getirir. Karakterler, savaş zamanı toplumlarının güvensizliğini ve korkusunu yansıtan paranoya yaşarlar. Savaş, ahlakı bulanıklaştırarak bireylerin adaletin gerçekte ne anlama geldiğini sorgulamasına neden olur. *On Kişiydiler*, savaşın gölgesinin güveni ve ahlakı nasıl aşındırdığını, bireyleri nasıl yalnızlaştırdığını ve birbirlerine karşı şüpheci hale getirdiğini araştırmaktadır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nda görev yapmış bir general olan MacArthur, suçluluk duygusu ve yalnızlık hissiyle boğuşmakta ve savaşın bir neslin üzerinde bıraktığı psikolojik yaraları yansıtmaktadır. General, aynı zamanda, sanayileşme ve demokrasinin giderek şekillendirdiği bir toplumda, askeri ve aristokratik liderliğin azalan önemini de sergilemektedir. Adaya gelen diğer misafirlerden daha çok ölümü kabullenmiş duruşu, savaş gazileri arasında yaygın olan hayal kırıklığı ve varoluşsal umutsuzluğu göstermektedir.

6.2.4 Modernleşme

Dudaktan Kalbe, yeni yeni modernleşen bir Türkiye resmi sunmaktadır. Romanda öne çıkan konulardan en önemlisi eğitimdir. Eğitim, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve ardından Cumhuriyet'in kurulmasının ardından, 20. yüzyılın başlarında Türkiye'de modernleşmenin önemli bir unsuruydu. Ana karakterlerden biri olan Hüseyin Kenan, modernleşmenin ikilemlerini somutlaştırmaktadır. Batı eğitimi almış bir müzisyen olarak, Avrupa kültürü ve ideallerine maruz kalmış elit bir sınıfı temsil etmektedir. Bununla birlikte, duygusal mücadeleleri ve geleneksel değerlerden kopuşu, Batılılaşma ile mevcut kültürel normlar arasındaki gerilimleri göstermektedir. Kenan'ın eğitimi profesyonel olarak başarılı olmasını sağlar, ancak bu kişisel tatmin veya ahlaki istikrarı beraberinde getirmez, bu da güçlü etik temelleri olmayan yüzeysel modernleşmenin bir eleştirisini sunmaktadır.

Fatih-Harbiye'de, Fatih, muhafazakâr ve dindar atmosferiyle geleneksel Osmanlı-İslami değerleri temsil eder. Harbiye ise Batılılaşmayı ve Avrupa kültürünün etkisini temsil eder. Bu iki mekân arasındaki tramvay yolculuğu, başkahraman Neriman'ın gelenek ve modernlik arasındaki iç çatışmasını metaforik olarak göstermektedir.

Bu mekânsal ikilik, 20. yüzyıl başlarında Türkiye'deki daha geniş kentleşme eğilimlerini yansıtmaktadır. Cumhuriyet reformları, İstanbul'u ve diğer kent merkezlerini Avrupa mimari tarzları, toplu taşıma ve yeni eğitim kurumlarıyla modernleştirmeyi amaçlamaktaydı. Ancak, romanda da belirtildiği gibi, bu modernleşme süreci, özellikle bu iki dünya arasında kalan bireyler için sosyal ve psikolojik uyumsuzluk yaratmıştır. Neriman'ın nişanlısı Şinasi, istikrara ve ahlaki bütünlüğe değer veren ama tam Batılılaşmaya direnen, eğitimli ama geleneksel Osmanlı aydınını temsil eder. Buna karşılık, zengin ve Batılılaşmış bir adam olan Harbiyeli Macit, Batı tarzı eğlence ve moda gibi modernleşmenin daha yüzeysel yönlerini temsil eder. Bu karşıtlık, modernleşmenin belirsiz doğasını vurgular ve ilerleme getirirken, etik temellerle dengelenmediğinde kültürel yabancılaşmaya ve ahlaki çürümeye de yol açabilir.

Erken Cumhuriyet dönemi kadınların eğitimini, işgücüne katılımını ve Batı tarzı giyim reformlarını teşvik ederek daha "modern" bir kadın yaratmayı amaçlamıştır. Neriman'ın Batı tarzı kıyafetler giyerek ve Harbiye'deki partilere katılarak muhafazakâr normlardan

kurtulma arzusu bu toplumsal değişimleri yansıtmaktadır. Ancak roman nihayetinde bu dönüşümü sorunlu olarak resmederek körü körüne Batılılaşmanın ahlaki ve duygusal istikrarsızlığa yol açabileceğini öne sürmektedir. Neriman'ın karakteri aracılığıyla roman, modernleşmenin yüzeysel değişimlerle mi (moda ve eğlence gibi) yoksa daha derin entelektüel ve ahlaki ilerlemelerle mi ilgili olması gerektiğini sorgular. Romanın sonunda, Neriman'ın Fatih'e dönüşü, modernleşmenin unsurlarını seçici bir şekilde entegre ederken geleneksel değerleri korumayı tercih ettiğini göstermektedir.

Mezar Kazıcılar romanının ana karakteri Sarı Dede, kendisini sembolik olarak hem geleneğe hem de ölüme bağlayan bir meslek olan mezarcıdır. Modernleşmenin geride bıraktığı, yeni toplumsal düzene uyum sağlamak için mücadele edenleri temsil eder. Buna karşılık, işlerle uğraşan ve farklı bir hayat arzulayan yardımcısı Hasan, eski ve yeni değerler arasında sıkışmış genç nesli temsil eder. Hasan'ın mevcut hayatından kaçma arzusu, modernleşme yoluyla yukarı doğru hareketlilik arayan ancak sıklıkla ahlaki ve etik ikilemlerle karşılaşan birçok kişinin özlemlerini yansıtmaktadır.

Roman, zaman zaman modernleşmeye eşlik eden ahlaki çürümenin altını çizmektedir. Henüz modernleşmeye başlayan bir toplumda Sarı Dede, Büyük Yenge, Küçük Yenge ve Hasan arasındaki ilişkiler, geleneksel aile yapılarının ve etik değerlerin erozyona uğradığını göstermektedir. Hasan'ın Sarı Dede'nin eşleriyle ilişkisi ve bardan gayrimüslim bir kadına duyduğu aşk, değişen toplumsal normları ve Batı tarzı kültürlerin etkisini vurgularken, Sarı Dede'nin geleneksel otoritesinin çöküşü de modernleşmenin sonuçlarından biri olarak okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Roman, Sarı Dede'nin ev halkının sadakatsizlik ve ihanetle boğuştuğu parçalanmış bir aile yapısı sunarken, Fatih-Harbiye'deki ahlaki ikilemlerin aksine, burada ailenin yıkımı daha acımasız ve umutsuz bir şekilde tasvir edilir ve modernleşmenin geleneksel değerleri aşındırmasının aşırı sonuçları gösterilmektedir.

Bayan Dalloway'in ana karakteri Clarissa Dalloway, partisine hazırlanmak için şehirde dolaşırken, Londra'yı hem güzelliğin hem de yabancılaşmanın yeri olarak deneyimler. Modern şehir insanları fiziksel olarak bir araya getirirken duygusal olarak yalnızlaştırır. Roman, modernleşmenin kent yaşamını daha dinamik hale getirirken, yalnızlık ve kopukluk duygularını da yoğunlaştırdığını öne sürer.

Bayan Dalloway'de modernleşmenin en derin sonuçlarından biri, I. Dünya Savaşı'nın özellikle Septimus Smith üzerindeki psikolojik etkisidir. Modern sanayileşmenin ve teknolojik ilerlemenin bir ürünü olan savaş, Septimus'u travmatize etmiştir. Yaşadığı savaş şoku, modern ilerlemenin karanlık yüzünü temsil etmektedir. Modernleşme yenilik ve verimlilik getirirken, aynı zamanda eşi benzeri görülmemiş ölçekte yıkıma da olanak tanımaktadır.

Septimus'un topluma yeniden entegre olamaması, modern kurumların, özellikle de tıp ve psikiyatrinin savaşın insani maliyetini ele almaktaki başarısızlığını vurgular. Doktorları, modern tıbbın gayri şahsi ve mekanik doğasını yansıtarak onun travmasını görmezden gelirler. Nihai intiharı, modern yaşamın duygusal ve psikolojik bedelini yeterince ele almadan teknolojik ve yapısal değişimi benimseyen bir toplumun trajik bir sonucudur. Clarissa'nın sık sık verdiği partiler, onun ve parçası olduğu üst sınıfın yapay bir düzen ve uyum ortamı yaratma çabasını temsil ederken, herkesin mutluluk arayışında olması Bauman'ın modernitenin mutluluk arayışını dayattığı tespitini akıllara getirir.

Cesur Yeni Dünya romanı, modernleşmenin sınırlarını zorladığında insan hayatını fabrika sisteminin bir uzantısına dönüştürebileceği fikrini hicvediyor. Sanayileşmenin standartlaştırılmış ürünler yaratması gibi, Dünya Devleti de standartlaştırılmış insanlar yaratarak toplumsal istikrar lehine benzersizliği ve kişisel hırsı ortadan kaldırır. Romandaki modernleşme, bilimsel ilerlemelerle yakından bağlantılıdır. Devlet üremeyi yapay yollarla kontrol etmekte, bireyleri doğumdan itibaren önceden belirlenmiş toplumsal rollere uymaya şartlandırmaktadır. Bilim artık keşif ya da ilerlemeyle değil, toplumsal düzeni korumakla ilgilidir.

Hipnopedik Şartlandırma (uyku öğretimi) vatandaşların sosyal statülerini sorgusuz sualsiz kabul etmelerini sağlarken, devlet tarafından sağlanan bir uyuşturucu olan Soma, olumsuz duyguları bastırarak isyanı veya memnuniyetsizliği önlemektedir. Tarih ve edebiyatın bastırılması, insanların alternatif yaşam biçimleri konusunda cahil kalmasını sağlayarak, modern, yüksek düzeyde düzenlenmiş sisteme tamamen bağlı kalmalarını sağlamaktadır. Bu tasvir, 20. yüzyılın başlarındaki modernleşme çabalarını karakterize eden bilime ve ilerlemeye olan körü körüne inancı eleştirmektedir. Teknolojik ilerlemeler genellikle faydalı olarak görülse de, Huxley bilim yoluyla insan hayatı üzerindeki aşırı

kontrolün insanlıktan çıkmaya yol açabileceği konusunda uyarır. Modernleşme aynı zamanda aile, din ve kişisel ilişkiler gibi geleneksel toplumsal yapıların yıkımını da içermektedir. Annelik ve babalık kavramı müstehcen kabul edilir. İnsanlar yapay olarak üretilir ve ebeveynler yerine Devlet tarafından yetiştirilir. Bu, merkezi kontrol lehine ailesel etkinin azaltılması yönündeki modernleşme eğilimini yansıtmaktadır. Geleneksel dini inançların yerini Ford'a tapınma ve tüketimciliğe maneviyattan daha fazla değer veren materyalist bir kültür almıştır. Sanayi toplumlarında dini etkinin azalacağını öngören birçok modernleşme teorisinde olduğu gibi, din modası geçmiş olarak görülmektedir. Avrupa'da Almanya ve İtalya'da etkisini artırmış faşist birlikler, Rusya'da totaliter bir rejime dönüşen komünizm gibi yönetimlerin romanın bir izdüşümü olduğunu söylemek abartı olmaz.

On Kişiydiler romanında, ada ortamı, modernleşmenin getirdiği yabancılaşmanın bir mikrokozmosu olarak görülebilir. Giderek sanayileşen ve kentleşen bir dünyada bireyler, etrafları başkalarıyla çevrili olmasına rağmen kendilerini izole edilmiş bulurlar. Adadaki konuklar, başlangıçta formaliteleri yerine getirmelerine rağmen, sonuçta aşırı sosyal ve psikolojik izolasyon yaşarlar; bu da kent yaşamının ve teknolojik ilerlemenin mutlaka daha fazla insani bağlantıya yol açmayacağı yönündeki endişeleri yansıtmaktadır.

Roman aynı zamanda suça ve adalete rasyonel, hesaplanmış yaklaşımıyla da modernleşmeyi yansıtmaktadır. Sebeplerin genellikle kişisel veya duygusal olduğu geleneksel cinayet gizemlerinin aksine, bu romandaki cinayetler titiz bir planlama, mantık ve neredeyse bilimsel bir hassasiyetle işlenmektedir. Wargrave'in olayları dikkatli bir şekilde düzenlemesi -her bir kişinin tepkisini tahmin etmesi, kayıtlı mesajları kullanması ve adaya erişimi kontrol etmesi- modern suç metodolojisinin, gözetim ve kontrol mekanizmalarının yükselişini göstermektedir. Bu, daha eski, daha dürtüsel şiddet eylemleriyle tezat oluşturmaktadır ve suçun kendisinin daha sistematik ve etkili hale geldiği bir dünyaya işaret etmektedir.

Modernleşmenin kendilerine sağladığı koşulları deneyimleyen kadınlar, savaş sonrası hükümetin öne çıkardığı doğum politikalarına karşı çıkmışlar, savaştan dönen erkekler için işlerini bırakmak istememişlerdir. Vera, dönemin vurguladığı kadın tipine karşıt bir karakter olarak dikkat çekmektedir. Modernleşmenin olumsuz etkilediği konulardan biri

de kollektif bilinçtir. *On Kişiydiler*, bunun temsili bir okuması sayılabilir. Romanda, kollektif bilincin eksikliğine, belli başlı kurumların da çöküşü eşlik etmektedir. Adaletin çözülmesi, romanın en dikkat çeken konusudur.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

İncelenen üç Türk romanı- *Dudaktan Kalbe, Fatih Harbiye* ve *Mezar Kazıcılar*, Türkiye'nin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki modernleşme sancılarını farklı temalar ve karakterler üzerinden işlemektedir. Her biri, toplumsal dönüşümün bireyler üzerindeki etkisini ve bu sürecin yarattığı çatışmaları edebiyat aracılığıyla derinlemesine yansıtmaktadır. *Dudaktan Kalbe*'nin Hüseyin Kenan'ı, Batılılaşma ve modernleşmenin temsilcisi olan bir sanatçıdır. Avrupa'da eğitim almış, ancak ülkesine döndüğünde hem çevresiyle hem de kendi iç dünyasıyla uyumsuzluk yaşamıştır. Yaptığı Batılı tarzda müzik onun statüsünü değiştirmiş olsa da Kenan'da geleneksel değerlerinden kopmaya çalışan, ancak modern dünyaya da tam anlamıyla entegre olamayan bireyin sancıları görülmektedir. Modernleşme sürecinde Batı'nın müziği ve estetik anlayışı onun hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu hayranlık, onun yerel kültürle bağlarını koparmasına ve bir kimlik karmaşası yaşamasına neden olmuştur. Yaşadığı yabancılaşma, modernleşme sürecinde bireylerin kendi kültürel değerleriyle bağlarını kaybedip bir boşluk içine düşmelerini yansıtmaktadır. Batılılaşmanın yüzeysel bir taklit olarak yaşandığı bir dönemde, Kenan gibi karakterler hem bireysel yalnızlık hem de toplumsal aidiyetsizlik nedeniyle ruhsal çöküntüye sürüklenir.

Romanda en dikkat çekici unsur eğitimdir. Bir Cumhuriyet genci olarak Kenan, aldığı eğitimle hem başarılı bir meslek sahibi olmuş hem de sınıf atlayabilmiştir. Osmanlı geleneğinde mümkün olamayacak bir şey artık Cumhuriyet'le mümkündür. Kenan'ın mütevazı kökeni ve bir keman virtüözü olarak şöhrete ulaşması, eğitim ve yeteneğin tabakalaşmış toplumsal yapı içindeki dönüştürücü potansiyelini vurgulamaktadır. Kemandaki ustalığı yalnızca kişisel bir başarı değil, toplumsal beklentileri karşılama ve elit kültürel çevrede kendine yer bulma becerisinin de bir göstergesidir. Kenan'ın yolculuğu, eğitimin toplumun modernleşmesindeki ve katı sınıf yapılarının yıkılmasındaki rolünü vurgulayan erken Cumhuriyet Türkiye'sinin ideallerini yansıtmaktadır. Durkheim eğitimi, toplumun normlarını, değerlerini ve bilgisini genç nesillere aktarmasının birincil aracı olarak görmüştür. Eğitim yoluyla bireyler sosyal dokuya entegre olur ve toplumlarının bir üyesi olarak işlev görmeyi öğrenirler. Eğitim,

bireyleri birbirine bağlayan kolektif bilinci oluşturan ortak inanç ve değerleri aşılar. Durkheim, toplumun istikrarı ve uyumu için gerekli olan sosyal dayanışmanın teşvik edilmesinde eğitimin rolünü vurgulamıştır. Türkiye'de erken Cumhuriyet döneminde (1923-1940'lar) eğitim, ulus inşası sürecinin temel taşlarından biriydi. Bu yüzden eğitim, ülkeyi modernleştirmek, uyumlu, laik ve milliyetçi bir kimlik yaratmak için tasarlanmıştır. Bu dönemde eğitimin işlevleri, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik, siyasi ve toplumsal hedeflerini yansıtacak şekilde çok yönlüdür. 1924 yılında medreseler kapatılmış ve modern, bilimsel bir eğitim sağlamak için laik okullar açılmıştır. Eğitim, Türk toplumunu modernleştirmek ve Batı standartlarıyla uyumlu hale getirmek için bir araç olarak görülmüştür. Ülkenin ekonomik, siyasi ve kültürel modernleşmesine katkıda bulunabilecek bir vatandaş kitlesi yaratılması üzerinde durulmuştur. Cumhuriyet, eğitime erişimi demokratikleştirerek, Osmanlı aristokrasisi yerine Cumhuriyet değerlerine bağlı yeni bir entelijansiya yaratmayı amaçlamış ve yukarı doğru hareketliliği teşvik ederek, kırsal kesimden ve alt sınıflardan gelen bireylerin yeni toplumsal düzen içinde yükselmeleri için fırsatlar sağlamıştır. Kenan bu duruma güzel bir örnektir. Ancak, Kenan'ın teknik mükemmellik ve sanatsal başarıya odaklanan eğitimi, duygusal zekâ ve ahlaki temellerin geliştirilmesini ihmal ediyor gibi görünmektedir. İlişkileri -özellikle de Lamia ile olan romantik ilişkisi- duygusal kopukluk ve anlamlı bağlar kuramamakla gölgelenmiştir. Ulus, ilerlemeyi teşvik etmek için Batı tarzı eğitimi benimsemeye çalışırken, geleneksel değerleri ve duygusal refahı bütünleştirmenin önemini ihmal etmiş ve bu da Kenan gibi bireylerde parçalanmış bir benlik duygusuna yol açmıştır.

Lamia’nın ulaşılmaz ve nihayetinde yıkıcı bir figür olan Kenan'a olan aşkı, kişisel arzuları ile toplumsal beklentiler arasındaki gerilimi sembolize etmektedir. Lamia'nın bireyselliğini ortaya koyma mücadelesi, moderniteye geçiş yapan bir toplumda özerklik arayışında olan kadınların karşılaştığı daha geniş çaplı zorlukları yansıtmaktadır. Lamia'nın sosyoekonomik geçmişi, Kenan'ın ayrıcalıklı statüsüne kıyasla mütevazıdır. Romanın başında Lamia, ailevi görevleri, alçakgönüllülüğü ve toplumsal cinsiyet rollerine uyumu vurgulayan geleneksel bir toplumsal düzen içinde konumlandırılır. Akrabaları tarafından büyütülmüş bir yetim olarak toplumda, kadınların statüsünün büyük ölçüde aile bağlantılarına bağlı olduğu geleneksel ataerkil sistemleri yansıtan savunmasız bir konuma sahiptir. Kenan'a âşık olan ve daha sonra toplumsal yargıyla yüzleşen Lamia'nın mücadeleleri, ataerkil bir toplumda kadınların sınırlı eylemliliğinin

altını çizmektedir. Zamanla Lamia, kendisini yalnızca içinde bulunduğu koşulların bir kurbanı olarak tanımlamaya çalışan geleneksel normlara meydan okuyarak bağımsızlığını ortaya koymaya başlar. Kitabın sonunda Kenan'ın Lamia'yla buluşması kendisi için yalnızca gerçek aşka, umuda özlemini değil aynı zamanda köklerine ve kimliğine dair bir arayışı simgelerken, Lamia için Kenan'ı görmek ondan ve onun hatıralarından özgürleştiğine işaret etmektedir. Lamia artık savunmasız, korunmaya muhtaç bir kadın değil, kendi kararlarını verebilen, daha dirençli, bağımsız bir kadındır. Bu da, roman boyunca Lamia'nın gelenekselden moderne doğru yolculuğunu göstermektedir.

Fatih-Harbiye'nin ana karakteri Neriman, Fatih'teki geleneksel Osmanlı yaşam tarzı ile Harbiye'deki modern, Batılılaşmış yaşam tarzı arasında kalmış, bu değerler arasında bocalayan bir genç kızdır. Neriman'ın içindeki çatışmaya son vermesini sağlayan olay, tanımadığı bir Rus kızın intiharı olur. Onu seven sevgilisinden ayrılıp, zengin bir Rum'a gönlünü kaptıran Rus kız, Batılılaşan bir çevrede, kendi köklerinden uzaklaşmış ve hem maddi hem manevi olarak boşlukta hisseder, pişman olur ancak geri dönemez ve kendini toplum tarafından dışlanmış bir birey olarak görür. Bu olay, Neriman'ın modernleşme hayalleri ile yüzleşmesini sağlayan ve onu bu hayallerin yüzeyselliğini sorgulamaya iten bir semboldür. Rus kız, Batılılaşmış bir hayat süren bir karakter olarak Harbiye'nin cazibesini temsil eder. Ancak onun trajik sonu, Batılılaşmanın bireylere mutluluk ve tatmin getirmediğini gösterir. Rus kızın intiharı, modernleşme sürecinde bireylerin yaşadığı yalnızlık ve yabancılaşmayı simgeler. Harbiye'nin eğlenceli ve parlak yüzeyinin ardında, derin bir boşluk ve anlam kaybı vardır.

Bu olay, Neriman'a Harbiye'de aradığı modern yaşamın aslında yüzeysel ve tatminsizlikle dolu olduğunu hissettirir. Neriman, Harbiye'yi özgürlük ve bireysellik vaat eden bir dünya olarak hayal ederken, Rus kızın intiharı bu dünyanın gerçeklerini ona gösterir. Harbiye'nin çekici görüntüsü altında mutsuzluk ve ahlaki çöküş vardır. Rus kızın intiharı, Neriman'ın bu yaşam tarzını benimsemesi durumunda benzer bir sonla karşılaşabileceği korkusunu yaratır. Bu, Neriman'ın Harbiye'ye olan hayranlığını sorgulamasına neden olur. Rus kızın trajik sonunu gördükten sonra, Neriman, Fatih'in temsil ettiği geleneksel değerlere daha sıcak bakmaya başlar. Bu değerler, ona Harbiye'nin sunduğu yüzeysellik karşısında anlam ve aidiyet sunar. Rus kızın intiharı,

Şinasi'nin temsil ettiği geleneksel yaşamın sadeliğini ve istikrarını Neriman için daha çekici hale getirir. Şinasi, Neriman'ın yabancılaşma ve yalnızlık korkusunu dindiren bir figür haline gelir. Bu olay, Neriman'ın mutluluğu dışsal cazibelerde değil, kendi kültürel köklerinde araması gerektiğini fark etmesini sağlar.

Mezar Kazıcılar romanı bir kırsalda geçmektedir. Romanın adının ima ettiği gibi, kitap eski ve köhneleşmiş bir düzenin mezarını kazan yeni bir kuşağı simgelemektedir. Ana karakterler hala, babalarından miras aldıkları geleneksel işleri icra etmektedirler. Dışardan kapalı bir toplum olarak görülen köyde bar gibi batılı bir eğlence mekanının varlığı, modernitenin kırsala girdiğinin en açık işaretidir. Kırsalda, evlilik ve ilişkiler genellikle dini ve etnik sınırlarla belirlenirken, Hasan'ın orada çalışan gayrı müslim bir kadınla gönül ilişkisi yaşaması bu sınırların esnediğini göstermektedir. Romanda Sarı Dede, geleneksel bir otorite figürüdür. Hem mesleği hem de yaşça büyük olması, onu çevresindeki kişiler üzerinde bir güç sahibi yapar. Ancak eşlerinin sadakatsizliği ve Hasan'ın otoritesine karşı gelmesi, bu gücü yıkıma uğratır. Sarı Dede'nin intikam alması, otoritesini yeniden kazanma çabasının bir sonucudur. Sarı Dede'nin otorite kaybı, yalnızca bireylerin özgürleşmesi değil, aynı zamanda yeni bir düzenin eksikliği nedeniyle ortaya çıkan ahlaki ve toplumsal çözülmenin bir sonucudur.

Romanda sadece "eş" rolleriyle verilen, Büyük Yenge ve Küçük Yenge maddi bağımlılık içinde olsalar da bireysel arzularını gerçekleştirme yönünde adım atarlar. Sarı Dede'ye karşı Hasan ile ilişkiler kurmaları, geleneksel düzenin kadın üzerindeki baskısına bir başkaldırı olarak okunabilir. Cumhuriyet'in erken dönemlerinde kadın haklarında ilerlemeler sağlanmış olsa da bu değişim özellikle kırsal kesimde ve alt sınıflarda henüz tam anlamıyla hissedilmemiştir. Roman, kadınların bir yandan maddi bağımlılıkları, diğer yandan bireysel özgürlük arayışları arasında sıkışmışlığını ele almaktadır. Büyük Yenge'nin kendini öldürmesi ise böyle bir arayışın sonucudur.

Üç Türk romanında da aktarılan Osmanlı kimliğiyle büyüyen bir neslin, kendini yeni bir ulus-devlet anlayışı içinde bulmuş olduğudur. Bu geçiş sürecinde insanlar, geleneksel değerler ve modernleşme arasında sıkışmış hem bireysel hem de toplumsal boyutta çalkantılar yaşamışlardır. Batılılaşmanın, derinlemesine bir toplumsal dönüşüm yerine taklitçilik düzeyinde kalması, her üç romanda da eleştirilir.

Dudaktan Kalbe ve *Fatih Harbiye*'de eğitimde yapılan reformlar özellikle müziğe ağırlık verildiğini gözler önüne sermektedir. Diğer taraftan, *Mezar Kazıcılar*'da Batılı tarzda eğitimin kırsaldaki eksikliğini görmek mümkündür. Gerçekten de bu eksikliği gidermek için 1940'ta Köy Enstitüleri kurulur.

Seçilen üç Türk romanında da aile kurumunun yaşadığı sarsıntılar modernleşme çabalarıyla ilişkiliyken, benzer şekilde üç romanda da dinin insanların hayatında büyük bir yer kaplamadığı görülebilmektedir. Fatih'te simgesel olarak hissedilebilen din Harbiye'ye doğru tamamen kaybolmaktadır. Üç romanda geleneksel ve modern değerler arasında sıkışmış bir Türkiye'nin toplumsal ve bireysel kaygılar gözler önüne serilirken mekanik dayanışma ile modernitenin yükselen bireyselliğini öne çıkaran organik dayanışma arasındaki gerilim hissedilmektedir.

Bayan Dalloway romanı, savaş sonrası Britanya'da, kayıplar, hafıza ve iyileşme ile boğuşan bir toplumun resmini çizmektedir. Richard Dalloway ve Hugh Whitbread gibi karakterler, üst sınıfın geleneksel İngiliz değerlerini koruma arzusunu sembolize ederken, siyaset ve toplumla olan bağları, savaş kaosundan sonra düzeni ve sürekliliği koruma çabalarını yansıtmaktadır. İngiliz toplumunda, istikrar görüntüsüne rağmen, altta yatan bir parçalanma vardır.

Modern bir teknik olan bilinç akışı yöntemiyle, olayların zamansal akışını geleneksel bir yapı yerine bireylerin zihinlerinde ve anılarında şekillendirmektedir. Modernleşme süreci, I. Dünya Savaşı'nın neden olduğu toplumsal travmalarla iç içe geçmiştir. Clarissa Dalloway ve ailesi gibi üst sınıf aileler, toplumda modern değerlerle birlikte var olmaya çalışırken, alt sınıflardan gelen bireyler de sosyal ve ekonomik olarak yükselme fırsatları arar. Septimus Warren Smith bu kişilerden biridir. Savaş öncesi onun için her şey yolunda giderken, savaş sonrası travma ile mücadele etmek zorunda kalır. Hükümetin bireylerin, özellikle de savaş gazilerinin psikolojik ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliği bir anomi duygusu yaratmaktadır. Septimus'un yabancılaşması ve nihai intiharı, hükümet ve tıp kurumlarının savaş sonrası travmayla mücadele edenleri desteklemedeki başarısızlığını vurgulamaktadır. Sir William Bradshaw gibi otorite figürlerinin katı doğası Septimus'un yalnızlığını daha da kötüleştirir. Septimus gibi

bireyler savaşın sonuçlarıyla mücadele ederken bile, devletin savaş kaosuna anlam yükleme çabasını sembolize etmektedir.

Romanda, hükümet, toplumsal normları ve bireysel yaşamları şekillendiren güçlü bir kuvvettir. Hükümetin otoritesi, Clarissa'nın partisinde görünüşü ve sosyal uyumu korumaya yapılan vurguda görüldüğü gibi, kabul edilebilir davranışı tanımlamaya kadar uzanmaktadır. Başbakan, İngiliz toplumunda gücün, otoritenin ve geleneksel düzenin bir sembolüdür. Onun görünüşü, yalnızca fiziksel bir varlık değil, aynı zamanda toplumun sınıf temelli hiyerarşisini ve geleneklere olan bağlılığını temsil etmektedir. Clarissa'nın partisine katılan Başbakan, bu tür sosyal etkinliklerin yalnızca bir eğlence olmadığını, aynı zamanda üst sınıfın statüsünü ve toplumsal gücünü pekiştirdiğini göstermektedir. Clarissa gibi bireylerin iç dünyasındaki karmaşık duygulara karşın, Başbakan'ın temsil ettiği düzen, bireysel farklılıkları değil, toplumsal bütünlüğü yüceltmektedir denebilir. Richard Dalloway gibi figürler tarafından temsil edilen siyasi dünya, düzeni korumaya ve İngiliz geleneklerini sürdürmeye çalışır. Bu ise, kurumların toplumsal uyum için gerekli olduğu fikrini aktarmaktadır.

Doktor Bradshaw ve Holmes gibi otoritelerin, Septimus'un zihinsel acılarını anlamakta başarısız olmaları, modern tıbbın mekanikleşmiş ve insan ruhuna duyarsız yaklaşımını simgelemektedir. Hükümet ve temsilcileri, sıradan vatandaşların gerçeklerine uzak ve temassız olarak tasvir edilerek hayal kırıklığı hissine katkıda bulunmaktadır. Woolf, hükümetin birleştirici bir güç olarak hareket etmekte yeterli olamadığından, özellikle marjinalleştirilmiş bireyler için dışlayıcı ve baskıcı olabileceğini göstererek incelikli bir şekilde eleştirmektedir.

Septimus Warren Smith'in intiharı, modern dünyanın bireyler üzerindeki etkilerinin ve toplumsal yapıların yetersizliklerinin bir sonucudur. Septimus, savaştaki kayıplarından dolayı suçluluk duygusuyla ve savaş sonrası toplumun anlam eksikliğiyle boğuşur. Kendi ölümü üzerinde kontrol sahibi olmak, modern dünyanın kaotik baskıları karşısında bir "kaçış" ve özgürlük eylemidir. Clarissa'nın mutlu olma ve görünme çabasına ek olarak, davetlilerin de her şeyi unutup mutlu olmaya odaklanan halleri Bauman'ın mutluluk ve modernite arasında kurduğu bağı akıllara getirir. Bauman'a göre (2008: 45) modern çağın başlangıcında, mutluluk arayanların pratiklerinde ve hayallerinde

"mutluluk hali"nin yerini mutluluk arayışı almıştır. Bu çağın başlangıcından itibaren, en büyük mutluluk, uzun çabaların en sonunda erişilecek ödüllerden ziyade, talihe meydan okumak ve engellerin üstesinden gelmekten kaynaklanan tatminle ilişkilendirilmiştir ve hala da öyledir. Yani, toplumun mutluluk dayatması da modernitenin sonuçlarından biridir.

Septimus'un deneyimleri, toplumsal normların parçalanmasının bireyleri getirdiği noktayı yansıtmaktadır. Bir savaş gazisi olarak yaşadığı travma, yoluna devam etmeye hevesli bir toplum tarafından görmezden gelinir ve bu da onun anomik intiharıyla toplumsal kontrolü nihai olarak reddetmesine yol açmıştır.

Clarissa Dalloway, Septimus'un intiharını öğrendiğinde, kendisiyle onun arasında bir bağ hisseder. Her ikisi de modern dünyada anlam arayışı içindedir. Clarissa, kendi hayatını sorgular ve Septimus'un intiharını, hayatı anlamlandırmanın bir yolu olarak görür: Ölüm, yaşamın bir parçasıdır ve belki de yaşamın baskılarına bir başkaldırıdır. Kentleşme, bireyselleşme ve toplumsal değişim, karakterlerin kimlik krizlerini derinleştirmektedir. Septimus'un intiharı, modern dünyanın insani boyutundan kopuşunun bir sonucu olarak görülebilir. Clarissa, Septimus'un eylemi üzerinden modernleşmenin bir diğer yüzünü, yani yalnızlık ve yabancılaşmayı anlamaya çalışır. Clarissa ve Septimus'un birbirine bağlı yaşamları aracılığıyla Woolf, toplumsal güçlerin bireysel kimliği ve eylemliliği nasıl şekillendirdiğini ve zaman zaman boğduğunu göstermektedir. Clarissa toplumsal kısıtlamaların üstesinden gelmek için gereken esneklik ve uyumluluğu temsil ederken, Septimus bireysel ihtiyaçlarla toplumsal beklentileri uzlaştıramamanın trajik sonuçlarını simgelemektedir.

Cesur Yeni Dünya romanında, John, sevgi aşk, sanat, din ve bireysel özgürlük gibi değerlerle büyümüştür. Modernleşmiş dünyaya girdiğinde, bu değerlerin tamamen yok edildiğini görür ve bu durum onu derin bir kültürel şoka sokar. Bu değerlerin eksikliği, John için modernleşmenin birey üzerindeki en büyük tehditlerinden birini temsil eder. John, toplumda yer edinmeye çalışsa da uyum sağlayamaz. Modernleşmenin tek tip birey yaratma çabası, farklı olanı tamamen dışlar. John, bu düzene uyum sağlayamadığı gibi, kendini de ifade edemez. Soma kullanan, duygularını bastıran ve yüzeysel ilişkilere dayalı bireyler arasında, John'un derinlikli ve anlam arayışı boşlukta kalır.

Romanda, iş bölümü, genetik mühendisliği ve kast tabakalaşması yoluyla biyolojik olarak önceden belirlenmiştir. Kişisel istek ve öz değer pahasına her kast kendi rolünü kabul etmeye koşullandırılmış ve verimlilik sağlanmıştır. Dünya Devleti, toplumsal dengeyi korumak için bireyselliği bastıran, yüksek düzeyde düzenlenmiş bir sosyal sistemi özetlemektedir. Huxley, bireylerin farklı mesleklerle ortaya çıkan karşılıklı bağımlılığı, biyoteknolojik koşullandırma ve uykuda öğretme telkin yoluyla elde edilen mekanikleşmiş ve insanlıktan çıkarıcı olarak tasvir etmektedir.

Gramsci, egemen sınıfın, insanların mevcut toplumsal düzeni doğal ve kaçınılmaz olarak görmelerini sağlamak için toplumun ideolojik ve kültürel aygıtlarını (eğitim, medya, din) kontrol ettiğini savunmuştur. *Cesur Yeni Dünya*'da bu rıza üretimi görülmektedir. Gramsci, egemen sınıfların hakimiyetlerini sadece güç (zorlama) yoluyla değil, kültürel ve ideolojik liderlik yoluyla da sürdürdüklerini, insanların neyi "normal" veya "arzu edilir" olarak kabul ettiklerini şekillendirdiklerini savunur. Dünya Devleti zevk, koşullandırma ve bilginin kontrolü yoluyla rıza üretir ve insanların baskılarını gönüllü olarak kabul etmelerini sağlar. Bireylere doğumlarından itibaren Dünya Devleti'nin değerleri -tüketimcilik, istikrar ve haz arayan davranışlar-hipnopedik koşullanma yoluyla benimsetilir.

Böyle bir dünyada, John'un intiharı kaderci intihar olarak görülebilir. Baskıcı düzenlemelerden ve Dünya Devleti'nin konformist toplumuna ya da idealize ettiği "vahşi" yaşam tarzına entegre olamamaktan kaynaklanır. Tarihsel olarak bu durum, hızlı teknolojik gelişmelerin, ekonomik bunalımın ve değişen ahlaki manzaraların insanları geleneksel sosyal çerçevelerden uzaklaştırdığı iki savaş arası dönemde bireylerin karşılaştığı varoluşsal krizleri yansıtmaktadır. John'un otantikliğe duyduğu özlemi Dünya Devleti'nin yapaylığıyla uzlaştıramaması, 20. yüzyılın başlarında modernite ile gelenek arasında kalanların yaşadığı çaresizlikle paralellik gösterir.

Cesur Yeni Dünya, istikrar için bireysel özerkliği feda eden aşırı düzenlenmiş, kolektivist bir toplumun tehlikelerini eleştirir. Roman, iki savaş arası dönemin tarihsel kaygılarını, özellikle de totalitarizmin yükselişini, sanayileşmenin insanlıktan çıkarıcı etkilerini ve teknolojik ve ekonomik değişimden kaynaklanan yabancılaşmayı yansıtmaktadır.

Huxley'in eseri, kontrolsüz istikrar ve verimlilik arayışının hayatı anlamlı kılan insani nitelikleri aşındırabileceği konusunda uyarıcı niteliktedir.

On Kişiydiler, bir grup insanın izole bir adada toplanmasıyla başlar. Adadaki lüks villa, modern teknoloji ve konfor unsurlarıyla donatılmıştır. Bu durum, modernleşmenin bireylere sunduğu olanakları temsil eder. Ancak, adanın izole doğası, modern toplumun bireyleri yalnızlaştıran ve onları birbirinden koparan yönünü de vurgular. Modernleşme ile birlikte gelen bireyselleşme ve toplumsal bağların zayıflaması, adadaki karakterlerin yalnızlıkları ve birbirlerine duydukları güvensizlikle somutlaşır. Modernleşme, bireylerin devletin kurumsal adalet sistemine duyduğu güveni artırmayı hedeflerken, roman, bu sistemin boşluklarını ve adaletin kişisel intikamla yer değiştirdiği anları gösterir. Adadaki gramofon kaydı, modern teknolojinin bir ürünü olarak, suçlamaları herkese duyurarak bireyler üzerinde otorite kurar. Bu, modernleşmenin denetim ve gözetim araçlarını nasıl artırdığını ve bireylerin bu mekanizmalar karşısında nasıl savunmasız hale geldiğini temsil eder. Teknoloji, modernleşmenin bir sembolü olarak hem özgürlük hem de kontrol aracı olarak işlev görür. Wargrave, adaleti sağlama bahanesiyle gücün keyfiyetini sergilemektedir. Christie, bu karakter üzerinden, otoritenin yanlış ellerde ne kadar tehlikeli olabileceğini vurgular. Wargrave'in eylemleri, adalet sağlama iddiasından çok, kontrol etme ve nihai bir güç gösterisi yapma arzusunu yansıtmaktadır. Yargıç, her ne kadar kendini adaleti sağlamak uğruna feda ediyor gibi görünse de ülkelerini İkinci Dünya Savaşı'na sürükleyen karar mercileri gibi, Wargrave de gücü elinde bulunduran yanlış kişidir. Ve bu tarz bir durumun sonu da romandaki gibi felaket olabilir. Kısaca, *On Kişiydiler*, kurumsal yapılar çöküp bireyleri kanunsuz bir mikrokozmos içinde yalnızlaştırdığında güven ve adaletin kırılganlığını incelemektedir.

Durkheim için aile, din ve eğitim gibi kurumlar toplumsal düzen ve uyumun sürdürülmesi için kritik öneme sahiptir. *Bayan Dalloway*'de Clarissa'nın partileri, yüzeysel de olsa bir topluluk duygusunu yeniden yaratmaya ve bir düzen duygusu oluşturulmaya çalışılır. Ancak, en savunmasız üyelerine gerçek bir ahlaki bağlılık ya da özen göstermekten ziyade görünüşe ve adaba önem veren bir toplumu eleştirir. *Cesur Yeni Dünya'* da Dünya Devleti'nin şartlandırma merkezleri ve eğlence faaliyetleri gibi kurumlar uyumu sağlar ancak bireyselliği ve duygusal derinliği ortadan kaldırmaktadır. Modernite, teknolojik ilerlemeler sunan ancak otantik insan bağlantılarını aşındıran iki ucu keskin bir kılıç

olarak tasvir edilir. Kolektif bilinç, istikrarı sağlamak için yapay olarak tasarlanmıştır, ancak gerçek ahlaki ikilemleri bastırarak toplumun insanlıktan çıkmasına neden olur. *On Kişiydiler*'de ise, adada kurumsal denetimin olmaması, karakterleri toplumsal yapıların boşluğunda kendi ahlaklarıyla yüzleşmeye zorlar. Teknoloji ve hukuktaki ilerlemelerin, toplumsal yozlaşmayı ve kişisel suçluluğu engelleyemediği modernitenin ahlaki belirsizliklerini dolaylı olarak eleştirmektedir. Yargıç Wargrave'in uyguladığı adalet, toplumsal hesap verebilirliğin ahlaki açıdan muğlak bir şekilde uygulandığı kolektif bilincin çarpıtılmış bir biçimini temsil etmektedir.

Coenen-Huther'in (2013: 69) belirttiği üzere, Durkheim, 'anomi' kavramını 1902'den itibaren kullanmayı tercih etmese de anomi Durkheim'ın çalışmalarında çok önemli bir unsurdur. Durkheim, çalışmalarında radikal bir değişim geçirmekte olan bir toplumu ve bireyin toplumsal bütünleşmenin eksikliği karşısında yaşadığı kafa karışıklığını ele alır. Bencil intihar ve anomik intihar arasında tartışmasız bir yakınlık bulunmaktadır. İkisi de sosyal yapının güçsüzlüğüne işaret etmektedir. Ancak, birinci durumda toplumsal yapının kollayıcı rolü noksan iken, ikincisinde toplumsal yapının düzenleyici etkisi eksiktir.

Anomi, tıpkı bencillik gibi, modern toplumlarda intiharların ortaya çıkmasında etkili ve sürekli bir faktördür. Anomi, yıllık intihar oranlarını besleyen temel kaynaklardan biri olarak görülmektedir. Durkheim'ın bencil ve anomik intihar arasındaki farklara dair açıklamaları her zaman net olmamıştır; bu durum bazı yorumcuları, bu iki intihar türünün Durkheim'ın analizinde anlamlı bir şekilde ayrılamadığı sonucuna götürmüştür. Ancak, Durkheim'ın bu iki tür intiharı ele alışını, daha geniş bir çerçevede, özellikle *Toplumda İşbölümü* bağlamında dikkatlice incelediğimizde, bu varsayımı sürdürmek zorlaşır. Durkheim'a göre, bencil intihar açık bir şekilde modern toplumlarda "birey kültü"nün yükselişiyle ilişkilidir. "İnsanın insanlığın tanrısı olduğu" bir durumda, bencilliğin belirgin bir şekilde artması kaçınılmazdır. Öte yandan, anomik intihar, özellikle modern sanayi toplumunun temel alanlarında ahlaki düzenlemelerin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Durkheim, hem anomi hem de anomik intiharı "patolojik" olarak tanımlar ve bunların modern toplumların kaçınılmaz bir özelliği olduğunu savunur. Ayrıca, bencil ve anomik intihar arasında, özellikle bireysel düzeyde, yakın bir bağlantı bulunmaktadır. Toplumla bağlarını koparan bencil bireyler, düzen içinde kalmalarını

sağlayacak yeterli bir güçten yoksun oldukları için düzensizlik eğilimlerine karşı savunmasızdır (Giddens, 2010: 147-148).

İncelenen seçilmiş romanlarda bazı intiharlar hem anomik hem de bencil intihar niteliği taşımaktadır. *Bayan Dalloway* romanında Septimus karakteri savaş sonrası travmasıyla çevresine yabancılaşmıştır. Savaşın dehşeti ve arkadaşının ölümü, onun duygusal bağlarını zayıflatmıştır. Londra'daki toplumsal hayatta kendine bir yer bulamaz ve eşi Rezia'nın sevgisine rağmen yalnız hisseder. Toplumun, savaş gazilerini anlamadaki yetersizliği, onu daha da izole eder. Savaş sonrası İngiltere'de yaşanan değerler değişimi ve modernleşme, Septimus'un ruhsal çöküşünü hızlandırır. Toplumun başarı ve mutluluğu kutsayan yüzeysel normlarına ayak uyduramaz. Adeta insani tarafları alınmış duygusuz doktorlarının (Bradshaw ve Holmes) baskıcı yaklaşımları da onun çıkışsızlık hissini derinleştirir. Septimus, bu normların karşısında bireysel bir isyan olarak intiharı seçer.

Dudaktan Kalbe romanının baş kahramanı Kenan, sürmeyen evliliği, biten kariyeri, Lâmia ile olan ilişkisinde yaşadığı hayal kırıklıkları yalnızlık duygusunu artırmıştır. Kenan, şöhretle elde ettiği çevresini yitirmiş ve toplumdan uzaklaştırmıştır. Melankolik birine dönüşen Kenan'ın çevresiyle kuramadığı bağlar, bencil intiharın temel unsurlarını yansıtmaktadır. Kenan'ın toplumsal beklentilerle (şöhret, aşk, para) inşa ettiği hayata uyum sağlayamaması, onu bir kimlik krizine sürüklemiştir. Erken yaşta eriştiği zenginlik ve bu hayatın ondan beklentileri ile geçmişine duyduğu özlem arasında sıkışan Kenan hangi değerlere tutunması gerektiğini bilemez. Bu duygusal ve normatif boşluk, onun intiharını anomik hale getirmektedir denebilir.

Edebiyat sosyolojisinin kıymetli yönlerinden biri muhakkak ki, bunu kurgu yoluyla yapsa dahi eserleri üreten toplum ve kültürlere dair tarihsel gerçeklik sunmasıdır. *Dudaktan Kalbe*, klasik Türk müziğinin yerini Batı müziğine bırakmaya başladığı dönemi yansıtırken, hem Osmanlı'dan kalan geleneksel yaşam tarzının hem de Cumhuriyet'in getirdiği modernleşmenin bir sahnesi olan İstanbul ise *Fatih Harbiye*'de semtler, bireyler ve bireylerin günlük pratiklerinde açıkça görülebilir. Yanlış Batılılaşma, *Fatih Harbiye*'de açıkça eleştirilirken, *Dudaktan Kalbe* ve *Mezar Kazıcılar*da ahlaken

yozlaşmış, değerler karmaşası yaşayan toplumun yüzeysel batılılaşma peşinde olması daha örtük mesaj olarak verilmiştir.

İşçi hareketlerinin yoğun yaşandığı dönemlerden birinde yazılan *Cesur Yeni Dünya* romanında, işçi sınıfı yerine kastlar hiyerarşisi bulunur: Alfa, Beta, Gama, Delta ve Epsilon olarak sıralanan bu kastlar, toplumsal görevleri sıkı bir şekilde belirlenmiş gruplardır. Alfalara yüksek statülü işler verilmişken, Epsilonlar toplumun en alt sınıfında yer alır ve basit işlerde çalışır. Ancak bu düzenin en dikkat çekici yanı, alt kastların üst kastlara karşı bir bilinç ya da memnuniyetsizlik duymamasıdır. Bu durum, özellikle "şartlandırma" ve "soma" adı verilen sakinleştirici ilacın etkisiyle sağlanır. Böylece bireyler, içinde bulundukları kastın gerektirdiği rolü sorgusuz sualsiz kabullenirler, herhangi bir toplumsal çatışma ya da hak arama arzusu göstermezler. Romanda, Huxley'nin bu toplumu, işçi hareketleri ve sınıf çatışmaları gibi sorunları çözmekten ziyade, bu sorunları tamamen ortadan kaldırmaya yönelik bir düzen olarak kurgulanmıştır. Kişilerin sorgulama, hak talep etme ya da isyan etme yetenekleri bastırılmış, yerine toplum için mutlak bir uyum sağlanmıştır. Bu bağlamda, Huxley'nin toplumu, sanayi devriminin ve modern kapitalizmin yarattığı sınıf çatışmalarının adeta bir "çözümü" olarak sunulsa da aslında özgürlük ve insan hakları gibi temel değerleri tamamen yok eden bir yapıdır.

Bu toplulukta, özgür düşünce ve bireysellik bastırıldığı için, Epsilon ve Delta sınıfındaki bireyler işçi sınıfına karşılık gelir; ancak bu bireyler işçi sınıfı bilincine ya da eleştirel bir düşünceye sahip değildirler. Aldous Huxley, bu karakterlerle, totaliter bir rejimde işçi sınıfının kendi haklarını sorgulama ve geliştirme imkanından mahrum bırakılmasını sembolize eder. Kısaca, kitapta açıkça verilmese de İngiltere'deki işçi hareketlerine dair metaforik göndermeler bulmak mümkündür.

Romanlarda aile kavramının çözülmeye başladığını gösteren unsurlar bulmak mümkündür. Kenan'ın 'sosyal zorunluluk' olarak gördüğü evliliğin temel bağları eksiktir. Bu evlilik toplumsal beklentilere dayanmaktadır. Aşk ve güçlü bağlardan yoksun olan bu ilişki, Kenan'ın içsel çatışmalarını ve mutsuzluğunu derinleştirir. *Fatih-Harbiye*'nin Neriman'ı, Batı hayranlığıyla babası Faiz Beyle gerilir, zaman zaman gelenekleri üzerine tartışmalar yaşarlar. Ayrıca, nişanlısı Şinasi'yle ilişkisine mesafe

koyar. Septimus ve Reiza'nın ilişkisi, savaş sonrası dönemde aile kurumunun kırılganlığını gözler önüne serer. Psikolojik travmalar, aileyi bir arada tutmayı zorlaştırır. *Cesur Yeni Dünya*'da, "anne," "baba" gibi kavramlar toplumsal bir utanç ve iğrençlik olarak anılır. Bu kelimeler insanlar için rahatsız edici ve uygunsuz anlamlar taşır, çünkü bu toplumda bireyler, herhangi bir aile ya da kişisel bağlılık olmaksızın birbirlerine bağımlı olmadan yaşarlar. Aileye duyulan ihtiyacın yerini, devletin bireyler üzerinde kurduğu mutlak kontrol alır. Böylece, bireyler arasında duygusal ilişkilerden kaynaklanacak çatışmalar, kıskançlıklar ya da aile bağlarının getireceği yükümlülükler ortadan kaldırılmış olur. Aile olmadan toplumsal düzen sağlanmış gibi görünse de bu durum aslında bireyin köleleştirilmesi ve insan doğasının bastırılmasıdır. *On Kişiydiler* romanı, bireylerin geçmiş suçlarının ve toplumsal bağların yok edilmesinin etkilerini işler. Aile bağlarının neredeyse hiç yer almadığı bir bağlamda, bireyler sadece kendi çıkarları için hareket eder.

Nilüfer Göle'nin modernleşme analizleri, Türkiye'deki modernleşme sürecinin Batı modeliyle uyumlu olmadığına, bunun yerine kendi yerel, kültürel ve tarihsel bağlamında 'kendine özgü' bir biçimde gerçekleştiğine vurgu yapar. Göle, özellikle gelenek ile modernlik arasındaki çatışma ve bu çatışmadan doğan melezleşme süreçlerini tartışır.

Göle'nin dikkat çektiği (2017: 134) çoğul modernlik projesi, Batı modernliğinin takip ettiği tarihsel sürecin ara yollarında baskılanmış, ötekileştirilmiş bazı plüralist taraflarını gündeme getirmeyi denemektedir. Modernlik, evrenselliği içerirken, modernleşme ise farklı ülkelerin kendi tarih ve kültürlerinden hareket ederek çizdikleri yolun adıdır. Farklı bir ifadeyle modernleşmenin bizatihi zaten çoğuldur (Göle, 2017:162). Göle "Batılı olmayan toplumların modernlik deneyimleri yeni bir iddia taşıyabilir mi?" (2007: 56) sorusunu sorarken, bu tarz toplumların modernliği yansıtma, yeniden üretme biçimlerinden bahsetmektedir. Yapılması gereken, Göle'ye göre (2017: 165), Batı-dışı toplumları modernliğin perspektifinden değil, modernliği bu tarz toplumların aynasından yorumlamaktır. Göle'nin (2017: 165) ifade ettiği gibi, Batı-dışı toplumların ortak noktası, kendi tarihsel gelişimlerini ve pratiklerini, Batı modernliğini referans alarak tahlil etmeye çalışmaktır.

Kısaca Göle, bütün toplumların benzer aşamalardan geçerek modernleşeceğini öne süren ve modernliği doğrusal bir açıdan ele alan klasik modernlik teorilerine eleştirel bakarak modernliğe dair farklı bir değerlendirme yapmıştır. Batılı olmayan toplumların, modernleşme deneyimleri için alternatif bir bakış açıcı sunan Göle, bu tarz toplumların modernleşmeyi farklı şekil ve düzeylerde deneyimlediğini iddia etmiştir. Batı-dışı toplumların modernleşme süreçlerinin altını çizerken, Batılı ve Batılı olmayan toplumların bu süreçlerinin benzer ve farklı yönlerine odaklanmıştır. Nilüfer Göle'nin yaklaşımıyla, bu eserlerde modernleşme sürecinin sadece bir Batılılaşma girişimi değil aynı zamanda birey, toplum ve değerler düzeyinde çok katmanlı bir çatışma ve dönüşüm süreci olduğu görülür. Gelenek ve modernlik arasındaki bu gerilim, modernleşmenin 'yerel' ve 'melez' karakterini ortaya koymaktadır.

İki dünya savaşı arası dönem, İngiltere ve Türkiye'de sosyo-politik dalgalanmaların, toplumsal değişimlerin ve bireysel bunalımların yoğun şekilde hissedildiği bir dönem olmuştur. Bu çalışmada, dünya savaşları arasındaki dönemde yazılmış Türk ve İngiliz romanlarında intihar olgusu sosyolojik bir perspektifle incelenmiş, bireysel ve toplumsal faktörlerin bu olguyu nasıl şekillendirdiği üzerinde durulmuştur. İncelenen Türk romanları *Dudaktan Kalbe, Fatih-Harbiye ve Mezar Kazıcılar* modernleşme süreciyle ortaya çıkan geleneksel ve modern çatışmasını, yüzeysel batılılaşmayı ve toplumsal yozlaşmayı ele alırken, İngiliz romanları *Bayan Dalloway, Cesur Yeni Dünya ve On Kişiydiler* modernleşmenin bireyde yarattığı yalnızlık, yabancılaşma ve rekabetçilik gibi unsurları incelemektedir. Hem Türk hem de İngiliz romanlarındaki intiharlar, hızla değişen tarihsel bağlamlar içinde toplumsal dönüşümleri, ahlaki belirsizlikleri ve bireysel mücadeleleri yansıtmaktadır. Türk romanları daha çok gelenek ve modernite arasındaki gerilime odaklanırken, İngiliz romanları sanayileşme, savaş ve tüketimcilikten kaynaklanan yabancılaşma ve insanlıktan çıkmayı eleştirmektedir. Buhran döneminde yazılan seçilmiş romanlarda (*Fatih-Harbiye, Brave New World*) intihar sebebi doğrudan ekonomik nedenlere dayanmasa da, arka planda Neriman'ın ailesinde ekonomik kaygılar görülmektedir. Aynı zamanda, *Cesur Yeni Dünya*'da ekonomik eşitsizliklere karşı oluşabilecek her türlü muhalif kanalı en baştan susturmuş bir düzen kurulmuştur. Bu eserler birlikte, intiharın hem kişisel bir trajedi hem de daha geniş toplumsal başarısızlıkların bir yansıması olarak nasıl işlediğine dair zengin sosyolojik içgörüler sunmaktadır.

Alana dair yapılacak yeni çalışmalar için, İkinci Dünya Savaşı sonrası, özellikle savaşa katılan ülkelerde (İngiltere, Sovyetler Birliği, ABD, Çin, Fransa, Almanya, İtalya ve Japonya) kaleme alınan romanlardaki intihar olgusuna bakılabilir. Bu çalışma, iki farklı kültüre ait romanların modernleşme süreçleri ve intihar olgusu üzerinden incelenmesine yönelik edebiyat sosyolojisi açısından bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, ileride yapılacak karşılaştırmalı edebiyat sosyolojisi çalışmalarında intihar teması Halbwach'ın intihar teorisi açısından da ele alınabilir. Başka edebiyat geleneklerinden (örneğin Doğu Asya veya Latin Amerika) eserlerin de karşılaştırmaya dahil edilmesi, modernleşme-intihar ilişkisine daha geniş bir perspektif sunabilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, modernleşme süreçlerini ve intihar olgusunu daha iyi anlamak adına dijitalleşme, sosyal medya gibi modernleşmenin güncel yansımaları da incelemeye dahil edilebilir.

KAYNAKÇA

Ackershoek, M. A. (1997). "The Daughters of His Manhood: Christie and the Golden Age of Detective Fiction."*Theory and Practice of Classic Detective Fiction. Ed. Jerome H. Delamater and Ruth Prigozy.* Connecticut, London. Press. 119-128.

Ağır, B. (2022). Biopolitics Of Body In Aldous Huxley's Brave New World. *International Journal of Filologia*, (8), 152-161.

Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Akbaş, E. (2022). "1929 Dünya Ekonomik Krizi Sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin Buğday Üreticisini Koruma Çabaları (1929-1939)." *Atatürk Yolu Dergisi*, (71), 24-42.

Akyol, G. (2011). *1923-1950 arası Türk romanında Osmanlı imajı* (Yayın no. 301944). [Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Altıok, E. (2017). Aldous Huxley'in Cesur Yeni Dünya'sına distopya bağlamında bakış. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(58). 530 – 538.

Alver, K. (2018). *Edebiyat Sosyolojisi*. İstanbul: İz yayıncılık.

Alvarez, A. (2007) *İntihar Kan Dökücü Tanrı*, (Çev. Zuhal Çil Sarıkaya). İstanbul: Öteki Yayınevi.

Aron, R. (2014). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. (Korkmaz Alemdar, Çev.). 3. Atatürk: Söylev ve Demeçleri. (1997). Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Aslan, İ. (2020). "1930'lar Türkiye'sinİn Kültürel Hareketlerine Genel Bir Bakiş: Necip Fazil Kisakürek ve Ağaç Dergisi Örneği". *İmgelem*, 4(6).

Aydın, K. (2018). "Max Weber, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma." *Journal of Economy Culture and Society*, 57, 245-267.

Aygün, Ö. (2002). *Edebiyatımızda popüler roman ve Aka Gündüz* (Yayın no. 122172). [Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Aytar, V. (2014). *Entertainment and Leisure Consumption in Istanbul*. [PhD Thesis, Universiteit van Amsterdam]. https://dare.uva.nl/search?identifier=26b5ee7f-d17d-459e-a1f9-bfeb44c6df38

Bağçeci, Y. (2020). İngiltere'de 1832 Parlamento Reformu. *Researcher, 8*(2), 17-39.

Barczewski, Stephanie; Eglin, John; Heathorn, Stephen; Silvestri, Michael and Tusan, Michelle (2015). *Britain since 1688: A Nation in the World*. London and New York: Routledge

Barlas, D., (2016), *Post-war Economies (Turkey)*, (Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver and, Heather Jones, ed.) Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, 5 Ocak 2016 tarihinde Freie Universität Berlin: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/post-war-economies-turkey/#toc_the_1920s adresinden alındı.

Bauman, Z. (2018). *Yaşam Sanatı.* (*Çev. Akın Sarı.)* İstanbul: AyrıntıYayınları.

Bauman, Z., Jacobsen, M. H. and Tester, K. (2014). *What use is sociology?Conversations with Michael Hviid Jacobsen and Keith Tester*. John Wiley Sons.

Baumer, Franklin Le Van. (2010). "Günah Çıkarma Çağı". *Batı'ya Yön Veren Metinler*, Cilt 2 içinde. (Der. A. Alatlı). Nevşehir: Kapadokya MYO Yayınları.

Beauvoir, S. (1969). *Kadın.* İstanbul: Payel Yayınları.

Bennett, A. (2017). Suicide Century. In *Suicide Century: Literature and Suicide from James Joyce to David Foster Wallace* (pp. I-Iv). Cambridge: Cambridge University Press.

Berger, Peter- Berger, Brigitte (1976). *Sociology: A biographical Approach*. New York: Basic Books Publishers.

Berkes, N. (1998). *The development of Secularism in Turkey*. London: Hurst and Company.

Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık.

Bingöl, U. (2017). "Peyami Safa'nın Romanlarında Doğu-Batı Meselesi Bağlamında Değerler Çatışması." *İdil*, 6 (31), s.891-921.

Bland, L. (2005). "White Women and Men of Colour. Miscegenation Fears in Britain the Great War,". *Gender and History* 17(1). 29-61.

Borsa, M. Ö. (2016). İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiliz Dış Politikasının Analizi. *Journal Of Faculty Of Political Science*, (54).

Bourdieu, P. (1986). "The Forms of Capital." In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). New York: Greenwood.

Bourdieu P. (1999). *Sanatın Kuralları* (Çev. Necmettin K. Sevil). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bourdieu, P. ve Wacquant L. J.D. (2003), *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar.* (Nazlı Ökten, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Boyce, R. (2010). The Significance of 1931 for British Imperial and International History. *Histoire and Politique. Politique, culture, société*, 11.

Burke, P. and Abacı, U. (2003). *Avrupa'da rönesans: Merkezler ve Çeperler*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Çağatay, S. (2006). *Islam, secularism and nationalism in modern Turkey: Who is a Turk?* Londra: Routledge.

Camus, A. (2010) *Sisifos Söyleni*, İstanbul: Can Yayınları.

Can, S. S., ve Sayıl, I. (2004). "Yineleyici intihar girişimleri." *Kriz Dergisi*, *12*(3), 53-62.

Can, Y. (2004). "Durkheim Ve Merton'in Anomi Kuramlari Bağlaminda Cemaatten Türk Toplumu.*" Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 1(2), 95-105.

Capie, F., and Collins, M. (1980). "The extent of British economic recovery in the 1930s." *Economy and History*, *23*(1), 40-60.

Cartwright, Mark. "Renaissance Humanism." *World History Encyclopedia*. World History Encyclopedia. 22 Temmuz tarihinde https://www.worldhistory.org/search/?q=Renaissance+Humanism adresinden alındı.

Christie, A. (2021). *On Kişiydiler*. İstanbul: Altın Kitaplar.

Coenen-Huther, J. (2013). *Durkheim'ı Anlamak* (Çev. Serra Akyüz). 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Cole, H. L., and Ohanian, L. E. (2002). "The Great UK Depression: A puzzle and possible Resolution." *Review of Economic Dynamics*, 5(1), 19-44.

Collins, R., and Makowsky, M. (2014). *Toplumun keşfi*. (Çev. N. Oktik). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Connell, R. W. (1989). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, (Cem Soydemir, Çev), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Connolly, P. J. *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. Martin: University of Tennessee.

Crafts, N. and Fearon, P. (2010). "Lessons from the 1930s Great Depression." *Oxford Review of Economic Policy, 26*(3), 285-317.

Criss N. B., (2017), " Post-war Societies (Turkey)," 09. 06 2017 tarihinde Freie Universität Berlin https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/post-war-societies_turkey/ adresinden alındı.

Cuff, E. C., Sharrock, W. W. ve Francis, D. V. (1998). *Perspectives in Sociology,*4. Baskı, London: Routledge.

Cuff, E. C., Sharrock W. W. ve Francis D. W. (2013). *Sosyolojide Perspektifler* (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Cunningham, Hugh (2014). *The Challenge of Democracy: Britain 1832-1918*. London and New York: Routledge.

Çeğin, G., Göker, E., Arlı, A., ve Tatlıcan, Ü. (2014). O*cak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi.* İstanbul: İletişim.

Çetinkaya, E. B., Gündüz, A., ve Uygur, M. A. (2017). "Mrs. Dalloway Revised: The Sense of Change and Disillusionment." *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (38), 123-138.

Çoban, P. (2008). "İzmir'de Dünya Ekonomik Bunalımı Sırasında Tüketim Kültüründe Değişmeler ve Bunalımın Fiyatlar Üzerine Etkileri (Yayın no. 211045). [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Çolak, Z., and Mumcu, Y. (2023). The Birth of Modernity: The Influence of the Renaissance, the Enlightenment and the French Revolution. *International Journal of Social Inquiry, 16*(2), 523-539.

Davis, J. (1999). *A History of Britain, 1885-1939*. The USA: St. Martin Press.

De Amicis, E. (1874). *İstanbul*, Çeviren: Beynun Akyavaş, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Deane, P. (1979). *The First Industrial Revolution*. Cambridge University Press.

Demircioğlu, S. (2021). "Türkiye'de Namus Olgusuna Bakış: Sosyolojik ve Hukuki Analiz." *Sosyolojik Düşün, 6*(2), 204-236.

Dibattista, M. (2009). *Imagining Virginia Woolf An Experiment In Critical Biography*. New Jersey: Princeton University Press.

Douglas, J. (1966). The sociological analysis of social meanings of suicide. *European Journal of Sociology*, 7(2), 249-275.

Dural, A. B. (2009). "Transformation Of Social Life In Turkey: 1930-1936." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(29), 184-197.

Durkheim, E. (1984). *The Division of Labour in Society*. The Macmillan Press Ltd.

Durkheim, E. (2013). *İntihar,* (Çeviren: Z. Zühre İlkgelen). İstanbul: Pozitif Yayınevi.

Eagleton, T. (2006). *Marxism and literary criticism*. Taylor and Francis e-Library.

Eagleton, T. (2009). *Eleştiri ve İdeloji: Marksist edebiyat teorisi üzerine bir çalışma*. (Savaş Kılıç, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Effimianidis, Y. (1936). *Cihan İktisat Buhranı Önünde Türkiye I.*, İstanbul: Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.

Elo, S. and Kyngas, H. (2007) The Qualitative Content Analysis Process. *Journal of Advanced Nursing*, 62, 107-115.

Emil, B. (1989). *Reşat Nuri Güntekin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Er, S. T., Demir, E., ve Sari, E. (2023). Suicide and economic uncertainty: New findings in a global setting. *SSM-Population Health*, *22*.

Erickson, E. J. (2021). *The Turkish War of Independence: A Military History, 1919–1923*. USA: Bloomsbury Publishing.

Erickson, P. A., and Murphy, L. D. (2019). *Antropoloji Kuramları Tarihi*. (Özge Kanlı, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Erkal, M. E. (2016). "1938-1980 Dönemi Türkiye'de Sosyal Yapı ve Dinamikleri." *Journal of Sociological Studies/Sosyoloji Konferans*lari, (53).

Erkan, A. Ü. (2011). "The formation of feminist identity: Feminism in the 1930's Turkey and Britain." *Kastamonu Education Journal*, *19*(3), 1013-1028.

Erkul, İ. Ç. (2015). "İngiliz Parlamentosu'nun Mutlak Monarşiye Karşı Güç Kazanma Sürecinin Analizi." *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *34*(2), 131-151.

Erol, A. (2010). "Controlling National Identity and Reshaping Public Taste: The Turkish State's Music Policies in the 1920s and 1930s". *Musicology Today, 7*, 138-161.

Escarpit, R. (1992), *Edebiyat sosyolojisi*. İstanbul: İletişim Yayınları. *Escarpit, R. (2018). "Edebiyat sosyolojisi,"* içinde *Edebiyat Sosyolojisi*. (Köksal Alver Ed.), İstanbul: İz Yayıncılık.

Eskin, M. (2003). *İntihar*. Ankara: Çizgi Tıp Yayınevi.

Evans, M. (2009). *The Imagination of Evil: Detective Fiction and the Modern World*. Bloomsbury Publishing.

Ezer, F. (2010), "1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1): 427-442.

Faure, P. (1992). *Rönesans.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Findley, C. V. (2012). *Modern Türkiye tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Forgacs, D. (2000). *The Gramsci Reader: Selected Writings 1916-1935*. New York: New York University Press.

Foucault, M. (1988). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason.* (Çev. Richard Howard)., Vintage Books A Division Of Random House.

Foucault, M. (2003). *Cinselliğin Tarihi.* (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2011). *Büyük Kapatılma.* (Çev.: Işık Ergüden ve Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Froula, C. (2005). *Virginia Woolf and the Bloomsbury Avant-Garde War Civilization Modernity*. New York: Colombia University Press.

Ghalandar, A. S. S., ve Baradaran Jamili, L. (2014). "Power and madness in Virginia Woolf's Mrs. Dalloway." *Journal of Novel Applied Sciences,* 535- 5543.

Gofman, A. (2019). "Tradition, morality and solidarity in Durkheim's theory." *Istanbul University Journal of Sociology, 39*(1), 25-39.

Goldman J. 2006. *The Cambridge Introduction to Virginia Woolf*. Cambridge UP.

Frader, L. L. (2006). *The Industrial Revolution: A History in Documents*. Oxford: Oxford University Press.

Franzosi, R. (2004). "Content Analysis" in Lewis-Beck, M.; A. Bryman ve T.F. Liao. *The Sage Encyclopedia of Social Science Research Methods*. Sage Publications.

Horowitz, I. L. (1982). Socialization without Politicization: Emile Durkheim's of the Modern State. *Political Theory, 10*(3), 353-377.

Huxley, A. (1958): *Brave New World Revisited*. New York: Harper and Row.

Huxley, A. (2013) *Cesur Yeni Dünya*. (Çev. Ümit Tosun). İstanbul: İthaki Yayınları

Gasset, Ortega y (1995). *İnsan ve Herkes*, Çev. Neyyire Gül Işık, Metis Yayınları.

Gibbs, J. P., and Martin, W. T. (1958). "A theory of status integration and its relationship to Suicide." *American Sociological Review,* 140-147.

Giddens, A. (1965). "The Suicide problem in French sociology." *The British Journal of Sociology*, 16,1, 3-18.

Giddens, A. (2009*). Kapitalizm ve modern sosyal teori*, (Çev: Ümit Tatlıcan). 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Giddens, A. (2010). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları.

Gillen, P., and Ghosh, D. (2007). *Colonialism and Modernity*. UNSW Press.

Gold, M. (1958). Suicide, homicide, and the socialization of aggression. *American Journal of Sociology*, *63*(6), 651-661.

Gökberk, M. (2000). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Göle, N. (2007). "Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine." T. Bora ve M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık.*

Göle, N. (2017). *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine.* İstanbul: Metis Yayınevi.

Gönç Şavran, T. (2018). "Nicel ve Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri", içinde *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri,* Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2641, Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Gözcü, A. (2007). Bir İntiharın Sosyo-Ekonomik Arka Planı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *6*(14), 85-101.

Gülser, N. (1997). *Başkaldıran Edebiyat*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Günay, M. (2008). "Yalnızlık Ve Birliktelik Arasında İnsan İlişkileri." *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi,* (3), 98-105.

Gündüz, A. (1939). *Mezar kazıcılar*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

Güneş, M. (2009). *Aka Gündüz'ün Roman, Hikâye ve Tiyatrolarında Sosyal Meseleler (1909- 1958)* (Yayın no. 249569). [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Güntekin, R. N. (2008). *Dudaktan kalbe.* İstanbul: İnkılap Yayınları.

Hark, I. R. (1997). "Impossible Murderers: Agatha Christie and the Community of Readers." *Theory and Practice of Classic Detective Fiction*. (Jerome H. Delamater and Ruth Prigozy, Ed.). ss. 111-118. Connecticut, London: Greenwood Press.

Hayburn, R. (1972). “The police and the hunger marchers.” *International Review of Social History*, 17(2), 625-644.

Heaton, H. (1967). “Industrial Revolution.” *The Causes of the Industrial Revolution in England*. (Ed. Ronald Max Hartwell). London: Methuen Co. Ltd. Press.

Heffernan, K. (2006). Social work, new public management and the language of service user. *British Journal of Social Work*, 36, 139-147.

Heper, M., Öztürk-Tunçel, D., ve Criss, N. B. (2018). *Historical dictionary of Turkey*. The U.S.A: Rowman and Littlefield.

History. (2024). “*World War II.”* 3,4,2024 tarihinde https://www.history.com/topics/world-war-ii/world-war-ii-history sitesinden alındı.

Hoare, Q., and Nowell-Smith, G. (1971). *Selections from prison notebooks of Antonio Gramsci*. New York: International Publishers.

Hobsbawm, E. J. (1968). *Industry and Empire: from 1750 to the Present Day*. New York: A division of Random House.

Hobsbawm, E. J. (1984) *Worlds of Labour. Further Studies in the History of Labour*. London: Weidenfeld and Nicholson.

Hobsbawm, E. (2019). *Devrim Çağı*. (Çev.: Bahadır Sina Şener*). Ankara:* Dost Kitabevi Yayınları.

Howard, H. N. (1931). *The partition of Turkey*. Oklahoma: University of Oklahoma Press.

Hubble, N., Seaber, L., and Taylor, E. (Eds.). (2021). *The 1930s: A Decade of Modern British Fiction*. Bloomsbury Publishing.

İnalcık, H. (2013). *Rönesans Avrupası: Türkiye’nin Batı medeniyetiyle özdeşleşme süreci*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Inderbitzin, M. L., Bates, K. A., Gainey, R. R. (2017). *Deviance and Social Control: A Sociological Perspective*. New York: Sage Publications Ltd.

Kahraman, H. B. (1989). "Bir Simge: Reşat Nuri," *Hürriyet Gösteri Dergisi,* 109.

Kanter, M. F. (2019). *Bir kültür romancısı Reşat Nuri Güntekin*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Karpat, K. H. (2001). *The politicization of Islam: Reconstructing identity, state, faith, and community in the late Ottoman state*. Oxford University Press.

Karpat, K. H. (2004). *İslamın Siyasallaşması*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. İstanbul: İmge Kitabevi.

Kennedy, A. K. "Lukacs and modern literature", *Critical Quarterly*, 21(4), 53-60.

Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Keyder, Ç. (1989). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Keyder, Ç. (1999). "Türkiye'de Tarımda Küçük Meta Üretiminin Oluşumu." *75 Yılda Köylerden Şehirlere: Bilanço 98* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kızmaz, Z. (2010) "Fatih – Harbiye Romanında Toplumsal Değişme ve Kimlik Arayışı", *E- Journal of New World Sciences Academy Humanities*, 5(4), 552- 570.

Kozak, İ. (1992). "İşçi sendikalarının tarihi gelişimi (İngiltere örneği)." *Journal of Social Policy Conferences*,37-38, pp. 63-81).

Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. New York: Sage publications.

Koylu, Z.(2013). 20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla: Savaşlar, Barış ve Küreselleşme Dönemi. Sivas, T.Ü. (Ed.). Genel Uygarlık Tarihi içinde *(Ünite 8).* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Köse, E. (2009). “Bir Keşif Olarak Modern Kadınlık: Tıp, Beden ve Cinsellik.” *Fe Dergi,* (1)2, 71-78.

Kösemihal, N. Ş. (2014). “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”. *İstanbul University Journal of Sociology*, 2 (19-20), 1-37.

Kudret, C. (1987). *Türk edebiyatında hikâye ve roman: Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar (1911-1922)*. (2). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Laurenson D., Swingewood A. (1972) *The Sociology of Literature*. New York: Shocken Books.

Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Metcalfe, A. W., and Game, A. (1996). *Passionate Sociology*. London: Sage Publication.

Michaud, G. (2018). “Bir Disiplin Olarak Edebiyat sosyolojisinin Kurulması,” içinde *Edebiyat Sosyolojisi*. (Köksal Alver, ed.). İstanbul: İz Yayıncılık.

Landes, D. S. (1969). *The Unbound Prometheus*. Cambridge: Cambridge Books.

Lee, N. A. (1997). *Peyami Safa'nin eserlerinde dogu-bati meselesi.* Ankara: Dost Kitap Evi. *Kültür serisi*, *123*.

Leenaars, A. A. (2004). *Psychotherapy with suicidal people: A person-centred approach*. New Jersey: John Wiley and Sons.

Link, B. G. ve Phelan J. C. (2001). “Conceptualizing stigma.” *Annual Review of Sociology,* 27, 363-385.

Lowenthal, L. (2017). Literature and the Image of Man: Volume 2, Communication in *Society*. New York: Routledge.

Makal, A. (1999), *Labor relations in Turkey during Single Party Period 1920-1946*. Ankara: İmge Yayınları.

Makal, A. (2010). “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği”. *Çalışma ve Toplum*, 2(25), 13-40.

Matés-Barco, J. M. (2023). “The Great Depression of 1929: Crisis in the World Economy.” In *The Age of Global Economic Crises*. New York: Routledge.

Mayring, P. (2000a). *Nitel sosyal araştırmaya giriş* (Çev. A. Gümüş ve MS Durgun). Adana: Baki Kitabevi.

Mayring, P. (2000b). “Qualitative content analysis”. *Forum: Qualitative Social Research*, 1(2).

Mardin, Ş. (1990). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler I*. (Ed. Mümtazer Türköne, Tuncay Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1981). “Religion and Secularism in Turkey,” in Kazancigil, Ali and Özbudun, Ergun (eds.), *Atatürk: Founder of a Modern State*. Hamden: Archon Books.

Mardin, S. (1991). *Turkiye'de din ve siyaset*: *Makaleler 3.* İstanbul: Iletisim Yayinlari.

Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2011). *Türkiye, İslam ve Sekülarizm: Makaleler 5: Makaleler 5*. İstanbul: İletişim Yayınları.

McCarthy, J. (1983) Foundations of the Turkish Republic: social and economic change, *Middle Eastern Studies*, 19(2), 139-151.

McDowall, D. (1989). *An illustrated history of Britain*. UK: Longman Group UK Limited.

Merkit, N. (2021). “Nietzsche’nin ‘Son İnsan’inin ve Cesur Yeni Dünya’nin Mutluluk Anlayişi Üzerine Bir Değerlendirme.” *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 17.

Minois, G., (1999). *History of Suicide: Voluntary Death in Western Culture*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Moran, B. (2001). *Türk romanına eleştirel bir bakış 1: Ahmet Mithat'tan AH Tanpınar'a* (Vol. 19). İstanbul: İletişim yayınları.

Moran, B. (2001). *Türk romanına eleştirel bir bakış 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Moran, B. (2002). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları

More, C. (2000). *Understanding the Industrial Revolution.* New York: Routledge Taylor and Francis Group.

Moret, Frédéric (2015). *The End of the Urban Ancient Regime in England*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Morgan, P. (2003). *Fascism in Europe, 1919-1945*. New York: Routledge.

Morrison, Ken. 2006. *Marx, Durkheim, Weber: Formations of Modern Social Thought*. New Delhi: Sage.

Mowat, C.L.(1955). *Britain Between the Wars, 1918-1940*. London: Methuen and Co Ltd.

Naci, F. (2009). *Reşat Nuri'nin romancılığı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Narlı, M. (2009). "Postmodern roman ve modern gerçekliğin yitimi." *Türkbilig*, 18, 122-132.

Nauert, C. G. (2006). *Humanism and the culture of Renaissance Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar: 2. Cilt*. (S. Özge, Çev.). Ankara: Yayınodası Yayıncılık.

Noble, T. (2918). "Sosyoloji ve Edebiyat," içinde *Edebiyat Sosyolojisi*. (Ed. Köksal Alver) İstanbul: İz Yayıncılık.

Oktay, M. (2008). *Aka Gündüz'ün hayatı, sanatı ve eserleri* (Yayın no. 234777). [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Oktik, N., (2005). *Muğla'da İntihar ve İntihar Girişimleri*. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları,

Oktik, N. (2008). "Bireysel Şiddet Olarak İntiharlar ve Sosyolojik Kökenleri", *Doğu-Batı Dergisi*, 43, 199-221.

Oran, B. "Kurtuluş Yılları 1919-1923 -Uluslararası Ortam ve Dinamikler", Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 2 Cilt., 1. Baskı., İstanbul: İletişim Yayınları.

Önertoy, O. (1991). *Reşat Nuri Güntekin: Yaşamı Kişiliği, Yapıtları, Seçmeler.* İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Özbaş, F. (2001). "Mrs. Dalloway Virginia Woolf'un Romanında Delilik ile Normalliğin İnce Sınırı." *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 75-80.

Özdemir, Y., ve Aktaş, E. (2011). "Halkevleri (1932'den 1951'e)". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (45), 235-262.

Özkazanç, A. (2012). "Cumhuriyet döneminde siyasal gelişmeler: Tarihsel sosyolojik bir değerlendirme." F. Alpkaya ve B. Duru (Ed.). *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim* içinde (s. 71-105). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Özlü, H. (Şubat 2009), "Atatürk Dönemi Ekonomi Uygulamaları ve Savunma Sanayisindeki Gelişmeler", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(13): 119-143.

Pamuk, Ş. (2016). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları

Perry, M. (2011). *Western Civilization, A Brief History*. Boston: Cengage Learning.

Phillips, John A. (1982). *Electoral Behavior in Unreformed England: Plumpers, Splitters, and Straights*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Pollard, A. F. (2007). *The History of England: A Study in Political Evolution*. Moskow: Dodo Press.

Richardson, H. W. (1969). "The economic significance of the depression in Britain." *Journal Of Contemporary History*, *4*(4), 3-19.

Ritzer, G. (2011). *Sociological Theory*. New York: McGrawHill

Rosenau, P. M. (1998). *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*. (Çev. Tuncay Birkan). Ankara: Ark Yayınları.

Royle, Edward (2012). *Modern Britain:A Social History 1750-2011*. London and New York: Bloomsbury.

Rudé, G. (1967). "English rural and urban disturbances on the eve of the first reform Bill, 1830-1831." *Past and Present*. 37 (1), s. 87-102.

Ruhl, K. (2004). "*The influence of women on the British Labour Party in the 1920s*." Giessen: Giessener Elektronische Bibliothek (GEB).

Ruff, C. A. (1974). *The Complexity of Roman Suicide* (Thesis No. 937). [Master Thesis, Richmond University]. https://scholarship.richmond.edu/masters-theses/937/

Safa, P., (1990). *Din-İnkılap-İrtica*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Sallan Gül, S. ve Kahya Nizam, Ö. (2021). "Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (42). 181-198.

Sandelowski, Margarete. "Qualitative Research", içinde: Lewis-Beck, M.; A. Bryman ve T.F. Liao. (2004). *The Sage Encyclopedia of Social Science Research Methods*. New York: Sage Publications.

Sander, O. (2003). *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e.* Ankara: İmge Kitabevi.

Sapiro, G. (2019). *Edebiyat sosyolojisi*. (Çev. E.C. Gürcan). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Sartre, J. P. (2005). *Edebiyat nedir?* (Çev. B. Onaran). İstanbul: Can Yayınları.

Schaffer, G. (2008). *Racial Science and British Society, 1930-62*. New York: Springer.

See, H. E. (2021). *Modern Kapitalizmin Doğuşu*. (Çev. Turgut Erim). İstanbul: Vadi Yayıncılık.

Sheremeta, R., and Smith, V. (2017). "The impact of the reformation on the economic development of Western Europe." (MPRA Paper No. 87220). Munich Personal RePEc Archive. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/87220.

Sevim, G. (2021). Nesneleştirilen Kadınların Sömürü ile İmtihanı: Dudaktan Kalbe. *Turkish Studies Language and Literature.*

Simmel, G., Bora, T., Kalaycı, N. ve Gen, E. (2009). *Modern kültürde çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Simon, R. and Hall, S. (1991). *Gramsci's political thought*. London: Lawrence and Wishart.

Sion, R. T. (2010). *Aldous Huxley and The Search for Meaning: a Study of The Eleven Novels*. ABD: McFarland.

Smith, H. L. (1996). "British feminism and the equal pay issue in the 1930s." *Women's History Review*, *5*(1), 97-110.

Spielvogel, J.J. (2009). *Western civilization: A brief history Volume II Since 1500.* Canada: Nelson Education.

Spielvogel, J. J. (2011). *Western civilization: A brief history Volume I to 1715.* Canada: Nelson Education.

Storey, J. (2018). *Cultural theory and popular culture: An introduction*. New York: Routledge.

Swartz, D. (1987). *Culture and power: The sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press.

Swingewood, A. (1977). “Marxist Approaches to the Study of Literature”, The Sociology of Literature: Theoretical Approaches, Jane Routh; Janet Wolff (Eds.), University of Keele, 131-149.

Şahin, V. (2010). “Peyami Safa’nın ‘Fatih Harbiye’ Adlı Romanında Simgesel Değerler.” *Bilig (55),* 147-164.

Şan, M. K. (2018). “Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar,” içinde *Edebiyat Sosyolojisi*, (Köksal Alver, Ed.). İstanbul: İz Yayıncılık.

Şen, A. N. (2017). “Edebiyat Sosyolojisinin Sınırları.” *International Journal of Social Inquiry*, *10*(2).37-58.

Talas, C. (1961), *Social Economy.* Ankara: AUSBF

Tekeli, I. (1984). “*Ekonomik bunalımın ve bunalımdan çıkmak için izlenen politikaların toplumsal sonuçları*.” *Türkiye’de ve Dünya’da Yaşanan Ekonomik Bunalım*. Ankara: Yurt Yayınları

Tekeli, İ., ve İlkin, S. (1977). *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları.* Ankara: ODTÜ Yayınları.

Tekelioğlu, O. (2001). “Modernizing Reforms and Turkish Music in the 1930s.” *Turkish Studies,* (2:1), 93–108.

Templeton, A., ve Groce, S. B. (1990). Sociology and literature: Theoretical considerations. *Sociological Inquiry*, *60*(1), 34-46.

Terzioğlu, O. ve Çağla, C. (2021). Büyük buhran ve Amerika’da sosyal politika. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 871- 926.

Thane, P. (2013). *The Foundations of the Welfare State*. New York: Routledge.

Thane, P. (2018). *Divided Kingdom: A History of Britain, 1900 to the Present*. United Kingdom: Cambridge University Press.

Thompson, E. (1963). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. (Çev. Uygur Kocabaşoğlu). İstanbul: Birikim Yayınları.

Thomson, J. (2004). "Virginia Woolf and the case of Septimus Smith." *The San Francisco Jung Institute Library Journal*, *23*(3), 55-71.

Torlak, Ö. (2022). "The Importance of the Consumption Phenomenon in Posthuman Fiction and Its Perspective on Consumption as Depicted in the Novel Brave New World." *Journal of Economy Culture and Society*, (65), 429-449.

Tosun, İ. ve Koç, A. (2012). "Fatih Harbiye Romanına Edebiyat Sosyolojisi Açısından Bir Bakış". S*osyal Bilimler Dergisi*. (1). 39-75.

Trevelyan, G. M. (1922). *British History in the Nineteenth Century and After (1782–1901).* London: Longmans, Green, and Co.

Tutar, H. ve Özkan, N. (2023). Decisions of Izmir Economics Congresses: An Interpretive content analysis. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 91-104.

Uğurlu, A. S. (2015). "Aka Gündüz'ün Kaleminden Fuhuşa Sürüklenen Kadinlar". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *16*(28), 11-30.

Urgan, M. (2007). *İngiliz Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Urgan, M. (2001). *Virginia Woolf*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ülken, Y. (1981). *Atatürk ve İktisat*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi.* İstanbul: Ülken Yayınları.

Varlık, M. B. (1981). "Ahmet Hamdi Başar'da Buğday Meselesi", Ekonomik Yaklaşım-*Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları*, C. II, S. 6.

Värnik, A., Tooding, L., Palo, E., Wasserman, D. (2003). Suicide and homicide: Durkheim's and Henry & Short's theories tested on data from the Baltic states." *Archives of Suicide Research*, 7:1, 51- 59.

Vernon, J. (2014). *Distant strangers: How Britain became modern* (Vol. 9). California: University of California Press.

Volant, E. **(**2005). *İntiharlar Sözlüğü* (çev. Turhan Ilgaz) İstanbul: Sel Yayınları.

Vurmay, M. A. (2017). "Detection or endless deferral/absence in detective fiction: Agatha Christie's and Then There Were None." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 57*(2), 1127-1150.

Wallenfeldt, J. (2024, Aralık 5). British Union of Fascists Political Party, United Kindom. Britannica. 7, 5, 2024 tarihinde https://www.britannica.com/topic/British-Union-of- Fascists adresinden alındı.

Warren, C. A. (2010). Gender and Moral Immaturity in Agatha Christie's" And Then There Were None". *CEA Critic*, *73*(1), 51-63.

Weber, M. (1930). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism* (T. Parsons, Trans.). New York: Routledge.

Weber, R. P. (1990). *Basic content analysis*. Newbury Park, CA: Sage.

Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve Otorite*. (Çev. B. Akın). Ankara: Adres Yayınları.

Weber, M. (2006). *Sosyoloji yazıları*. (Çev.: T. Parla). İstanbul: İletişim Yayınları.

Williams, Raymond. (1980). "Literature and Sociology." Pp. 11-30 in Problems in Materialism and Culture: Selected Essays. London: Verso Editions.

Wolff, J., ve Wolff, J. (1990). *The social production of art*. UK: Macmillan Education UK.

Wolff, J. (2000). *Sanatın Toplumsal Üretimi*. (Ayşegül Demir, Çev.). İstanbul: Özne Yayınları.

Woolf, V. (2021). *Mrs. Dalloway*. (Tomris Uyar, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ytterland, I. G. (2023). *The Locked Room Narrative as a Social Research Tool*. (Thesis No. 2706). [Master's thesis, Norwegian University of Science and Techology).

10 Ocak 2025 tarihinde https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/handle/11250/3074822 adresinden alındı.

Zhang Y. ve Wildemuth B. M. (2009). "Qualitative Analysis of Content", in *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library*, (Ed: B. Wildemuth), Portland: Book News.

Zola, E. (1893). *The experimental novel and other essays*. New York: The Cassell Publishing Company.

Zorluoğlu, E. (2018). "A Critique Of Social System In Virginia Woolf's Mrs Dalloway." *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(6), 73- 87.

Zürcher, E. J. (2006). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınevi.

Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Yasemin Saner Gönen, Çev.). Istanbul: İletişim Yayınları.

Zwerdling, A. (1977). "Mrs Dalloway and the Social System." *PMLA*. 92. 69-82.

ÖZ GEÇMİŞ

İrem ALAKUŞ

Eğitim

Derece	Yıl	Üniversite, Enstitü, Anabilim/Anasanat Dalı
Yüksek Lisans	2014	Phillipps Marburg Üniversitesi/ Kuzey Amerika Çalışmaları
Lisans	2011	Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi / İngiliz Dili ve Edebiyatı

İş/İstihdam (Varsa)

Yıl	**Görev**
2017	Öğretim Görevlisi – Maltepe Üniversitesi

Yayınlar ve Diğer Bilimsel/Sanatsal Faaliyetler

1. Seklem, I. (2014). “A Comparative Study of ‘The Yellow Wallpaper‘ and ‘To Room Nineteen.‘“ European Academic Research (EAR), 1. 11, 4695-711.
2. Seklem, I. 1(2014). “Abel’s Identity Crisis and His Journey to His Native Self in House Made of Dawn: A Critical Analysis Perspective.” International Journal of English Language &Translation Studies (IJ-IELTS), 20-30
3. Seklem, I. (2014). “Spoken Visuality: Intertextuality within Visual Arts in Siri Hustvedt’s What I Loved.” Galaxy: International Multidisciplinary Research Journal, 3.3, 042- 65
4. Seklem, I. (2015). “A Comparative Study between The Catcher in the Rye and ‘Bloodchild’ in Terms Of Their Aspects of Initiation.” The Criterion: An International Journal in English, 6.1.